BAASIDE-LEPINGUST

anneksioonini

EESTI RIIGIARHIIV
EESTI TEADUSTE AKADEEMIA AJALOO INSTITUUT

BAASIDE-LEPINGUST

anneksioonini

Dokumente ja materjale

TALLINN · «PERIOODIKA»

9(N)26
B01

Koostanud Jüri Ant, Küllo Arjakas, Heino Arumäe,
Tiit Arumäe, Peeter Vares

Toimetanud *Heino Arumäe*

Isikuregistri koostanud *Reet Piliste*

Kunstiliselt kujundanud *Heiki Looman*

Retsenseerinud *Hannes Walter*

ISBN 5-7979-0344-X

SAATEKS

Käesolev dokumentide ja materjalide kogumik on järjeks 1989. aastal ilmunud kogumikule «Molotovi—Ribbentropi paktist baasidelepinguni», milles publitseeritud materjal kajastab Eesti rahvusvahelist olukorda ja välispoliitikat 1939. aasta kevadest kuni mittekallaletungipakti sõlmimiseni NSV Liidu ja Eesti Vabariigi vahel. Käesolevate kaante vahele koondatud dokumendid ja muu materjal valgustavad järgnevat sündmustikku, alates Nõukogude—Eesti sõjaväelistest läbirääkimistest ja Punaarmee vägede saabumisest baasidesse 1939. aasta oktoobris kuni Eesti Vabariigi okupeerimise ja annekteerimiseni NSV Liidu poolt 1940. aasta suvel.

Kuna tookord Eesti riigi ja rahva saatus sõltus täiesti suurest idanaabrist, siis on järgnevalt peamist tähelepanu pööratud Eesti—Nõukogude Liidu suhetele ja Moskva poliitikale Baltikumis.

Mõnevõrra kajastatakse sündmuste arengut ka Eesti lähemates riikides — Lätis ja Leedus. Nägid ju Molotovi—Ribbentropi pakti ja Nõukogude—Saksa sõprus- ja piirilepingu juurde kuuluvad salaprotokollid Balti riikidele ja Soomele ette ühise tuleviku. Eestit, Lätit ja Leedut tabaski ühesugune saatus, kuna Soome riik ja rahvas leidsid endas jõudu agressorile vastu astuda ja iseseisvus säilitada.

Piiratud mahu tõttu on mitmed käsitletava teemaga seotud küsimused jäänud kogumikus kajastamata. Ka rahva suhtumisest tookordsesse poliitilisse arengusse on esitatud mõningat materjali vaid 1940. aasta suve kohta.

Kogumikus publitseeritavad arhiividokumendid kujutavad endast Eesti Vabariigi valitsusasutuste originaalmaterjale, mis tänapäeval asuvad Eesti Riigiarhiivis (edaspidi ERA). Mõningaid dokumente avaldatakse ka NSV Liidu Välispoliitika Arhiivist (edaspidi NSVL VPA) ja Nõukogude Armee Riiklikust Keskarhiivist (edaspidi NARKA).[1]

Kogumikku on lülitatud mõned dokumendid Briti Riigiarhiivist (Public Record Office — edaspidi PRO).

---

[1] Kogumiku koostajatel ei õnnestunud kahest viimati mainitud arhiivist dokumentide koopiaid hankida. Tuli piirduda käsitsi tehtud märkmetega. Seetõttu on kõnesolevad dokumendid avaldatud enamasti kokkuvõtlike refereeringutena. Otseselt dokumentidest tõlgitud laused on asetatud jutumärkidesse.

Publitseeritud materjalidest avaldatakse USA[2], Saksa[3] ja Itaalia[4] diplomaatiliste dokumentide kogumikes avaldatud ürikuid, samuti viimasel ajal ajakirjades avaldatud NSV Liidu välispoliitika dokumente.

Käesoleva kogumiku trükkitoimetamise ajal ilmus Moskvas NSV Liidu Välisministeeriumi väljaandena dokumentide kogumik NSV Liidu ja Balti riikide suhetest 1939.—1940. aastal.[5] Mõningaid dokumente on tõlgitud ka kõnesolevast kogumikust.

On kasutatud ajalehtedes ilmunud materjale, samuti memuaare. Publitseerimata mälestusi säilitatakse Eesti Muinsuskaitse Seltsi (edaspidi EMS) mälestuste kollektsioonis.

Kogumiku koostamisel on arvestatud ka seda asjaolu, et 1990. aastal ilmunud kogumikus «1940. aasta Eestis. Dokumente ja materjale» ja teisteski trükistes on 1940. aasta sündmuste sisepoliitilistest aspektidest juba hulgaliselt allikmaterjale avaldatud. Ka käesoleva väljaande piiratud mahu tõttu jäävad selles mõnedki käsitletava temaatika aspektid valgustamata.

Ruumi säästmiseks on paljud dokumendid ja materjalid avaldatud lühendatult või väljavõtetena. Kärpeid tähistatakse punktiiriga nurksulgudes. Nurksulgudesse on paigutatud ka koostajate poolt lisatud sõnad või sõnaosad.

---

[2] Documents on American Foreign Relations (edaspidi DAFR). Vol. III. Boston, 1941; Foreign Relations of the United States (edaspidi FRUS). Diplomatic Papers: 1939. General. Washington, 1956; Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers: 1940. Washington, 1958; Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers: The Soviet Union 1933—1939. Washington, 1952.

[3] Akten zur deutschen auswärtigen Politik (edaspidi ADAP). 1918—1945. Serie D: 1937—1945. Band IX—X. Baden-Baden, Frankfurt/Main, 1962—1963; Documents on German Foreign Policy (edaspidi DGFP). 1918—1945. Series D: 1937—1945. Vol. VIII. London, 1954.

[4] I documenti diplomatici italiani. Nona serie: 1939—1940. Volume I, II, V. Roma, 1957—1965.

[5] Полпреды сообщают... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией. Август 1939 г. — август 1940 г. Москва, 1990.

SÕJAVÄELISED LÄBIRÄÄKIMISED EESTI VABARIIGI JA NSV LIIDU VAHEL. NÕUKOGUDE VÄGEDE SAABUMINE BAASIDESSE

Moskvas 1939. aasta septembris toimunud läbirääkimistel vastastikuse abistamise pakti sõlmimise üle taotles Nõukogude pool, et Punaarmee väed paigutataks mitmele poole Eesti territooriumile. Seevastu Eesti valitsus asus kindlalt seisukohale, et naaberriigi relvajõud võivad asuda vaid üksikutes, lepingus fikseeritud baasides. Seda seisukohta suudeti kaitsta. Vastastikuse abistamise pakti III artikkel kõlab järgmiselt: «Eesti Vabariik kindlustab Nõukogude Liidule õiguse omada Eesti saartel Saaremaal ja Hiiumaal ning Paldiski linnas baase mere-sõjalaevastikule ja mõned aerodroomid lennuväele rendi õigustel sobiva hinnaga. Baaside ja aerodroomide täpsed asukohad ja piirid määratakse kindlaks ning eraldatakse vastastikusel kokkuleppel.

Mereväe baaside ja aerodroomide kaitseks N.S.V. Liidul on õigus pidada omal kulul baaside ja aerodroomide jaoks eraldatud piirkondades valjult piiratud arvu Nõukogude maaväe ja õhuväe relvastatud jõude, milliste maksimaalne arv määratakse kindlaks erikokkuleppega.»

Pakti juurde kuuluva konfidentsiaalse lisaprotokolli alusel võimaldati Nõukogude sõjalaevadel kuni kaheks aastaks Tallinna sadama kasutamine toiduainete ja küttega varustamiseks ning seisuks.

Moskvas aga ignoreeriti pakti seisukohti ning kavandati relvajõudude paigutamist mitmele poole Eesti territooriumile. Käesolevas kogumikus avaldatud NSV Liidu kaitse rahvakomissari K. Vorošilovi ja kindralstaabi ülema B. Šapošnikovi allkirja kandvas korralduses Leningradi sõjaväeringkonna sõjanõukogule 30. septembrist 1939 tehakse ülesandeks paigutada Nõukogude relvajõud mitte üksnes Saaremaale ja Hiiumaale ning Paldiski rajooni, vaid ka Haapsalu—Tallinna, Viljandi—Valga, Haapsalu—Pärnu ja Paide piirkonda.

Sõjaväelaste läbirääkimised Nõukogude baaside rajamise ja vägede transpordi ning paigutusega seotud küsimuste täpsustamiseks otsustati pidada Tallinnas.

2. oktoobri hommikul jõudis erirongil Tallinna Nõukogude sõjaväeline delegatsioon, mille juhiks oli Leningradi sõjaväeringkonna ülem, II järgu armeekomandör Meretskov. 3. oktoobri hommikul

saabus veel Nõukogude mereväedelegatsioon II järgu flagman Issakovi juhtimisel. Eesti delegatsiooni juhiks oli nimetatud Sõjavägede Staabi ülem kindralleitnant Reek.

Juba delegatsioonijuhtide esimesel kohtumisel 2. oktoobri keskpäeval selgus, et Nõukogude delegatsiooni nõudmised vägede Eestisse paigutamise osas lähevad kaugemale, kui vastastikuse abistamise leping seda ette nägi. Järgnenud delegatsioonide üldkoosolekul selguski, et Nõukogude delegatsioon taotles lisaks lepingus ettenähtud baasidele veel tankibrigaadi paigutamist Paidesse, ratsaväebrigaadi ja mehhaniseeritud polgu paigutamist Valka ning pommituslennuväepolkude paigutamist sisemaale. Eesti delegatsioon esitas põhjendatud vastuväiteid, mida aga Nõukogude delegatsioon esialgu ei arvestanud. Seetõttu kujunes olukord läbirääkimistel väga pingeliseks.

3. oktoobri koosolekul Nõukogude mereväedelegatsiooni nõudmisi arutades selgus, et lisaks laevastikubaasile Paldiskis nõuti kolme baasi saartele ning ajutisi baase Tallinna ja Rohukülla. Eesti delegatsioonil tuli konstateerida, et selleski osas läksid nõudmised kaugemale, kui paktis ette nähtud.

Seejärel selgitas kindral N. Reek kujunenud olukorda Vabariigi Valitsusele. Valitsus otsustas, et paktist tuleb kinni pidada ning kujunenud situatsioonist informeerida Nõukogude valitsuse juhti V. Molotovi. Nõukogude delegatsiooni kaugeleulatuvad nõudmised said teatavaks ka välisriikide diplomaatidele ja nende informatsioon põhjustas mitme riigi valitsuses tõsise erutuse.

4. oktoobri õhtupoolikul oli Eesti saadik Moskvas A. Rei V. Molotovi juures, esitas kirjaliku noodi lahkarvamuse kohta ja täiendas seda suuliste selgitustega. Molotov esialgu ei nõustunud Eesti valitsuse seisukohtadega ning informeeris asjast Stalinit. Viimane tuli peagi kohale, kuulas ära Rei selgitused ja otsustas, et Nõukogude sõjaväelisele delegatsioonile tuleb saata täpsustav instruktsioon. Paar tundi hiljem sai Rei Tallinna saadetud telegrammi teksti, milles Nõukogude delegatsioonile soovitati loobuda väeosade ja aerodroomide paigutamisest Valka ja sisemaale.

Tänu kõnesolevale telegrammile ja asjaolule, et Eesti delegatsiooni kutsuti juhtima välisminister K. Selter, suudeti läbirääkimistel surnud punktist üle saada. K. Selter suutis J. Stalini seisukohtadega opereerides Nõukogude delegatsiooni liialdatud nõudmised pareerida. Mõlemad pooled tegid teatud järeleandmisi ja 10. oktoobri õhtul kirjutati vastastikuse abistamise pakti elluviimise protokollile alla. Lisaks sõlmiti veel seitse täiendavat protokolli NSV Liidu laevastiku baseerumise kohta Saaremaal ja Hiiumaal, Paldiski maa- ja veealade NSV Liidule kasutamiseks andmise kohta, NSV Liidu sõjalaevade ajutise baseerumise kohta Tallinnas jt.

Sõjaväeliste läbirääkimiste kohta protokolli ei peetud. Kuid mõned Eesti delegatsiooni liikmed tegid istungitel märkmeid ja

hiljem koostati nende alusel vaidluste käigu kohta kokkuvõtlik ülevaade. Kõnesolev dokument avaldatakse käesolevas kogumikus pealkirja all «Ülevaade Eesti ja NSV Liidu sõjaväeliste delegatsioonide läbirääkimistest Tallinnas».

Eesti—Nõukogude sõjaväelised läbirääkimised äratasid ka välisriikides suurt huvi. Kogumikku on lülitatud mõned välisriikide diplomaatide hinnangud tookord Tallinnas toimunule.

Nõukogude maavägede tulek baasidesse algas 18. oktoobril. Seda kajastavad Sõjavägede Staabi 1. osakonna ülema kolonelleitnant A. Lutsu mälestused, Nõukogude saadiku Eestis K. Nikitini päevikumärkmed ja muud materjalid.

NSV Liidu sõjaväelise delegatsiooniga läbirääkimisi pidades jälgis Eesti valitsus pingsalt Moskva poliitikat ka Läti, Leedu ja Soome suhtes. Selgus, et Moskva taktika Balti riikidega vastastikuse abistamise paktide sõlmimisel oli vägagi oskuslik. Peagi pärast seda, kui Nõukogude—Eesti paktile 28. septembril alla kirjutati, tegi Nõukogude valitsus ettepaneku samasuguse pakti sõlmimiseks Lätile ja seejärele ka Leedule. Soomega alustati läbirääkimisi veelgi hiljem. Sellise taktikaga — sundides Balti riike vastastikuse abistamise pakte sõlmima ükshaaval, mitte ühekorraga, — hoiti Moskva poolt ära Balti riikide ühisrinde tekkimine.

Vastastikuse abistamise paktile NSV Liidu ja Läti Vabariigi vahel kirjutati V. Molotovi ja Läti välisministri V. Muntersi poolt alla 5. oktoobril 1939. Pakt oli üsna sarnane NSV Liidu ja Eesti vahel sõlmitud lepinguga.

Pakti sõlmimine NSV Liidu ja Leedu vahel oli mõneti komplitseeritum.

Teatavasti 28. septembril 1939 sõlmitud Nõukogude—Saksa sõprus- ja piirilepingu salajase lisaprotokolliga muudeti Molotovi—Ribbentropi pakti salaprotokolli selliselt, et Leedu territooriumi põhiosa läks NSV Liidu huvisfääri, kuna teatud piiriäärne ala pidi minema Saksamaale. Vastutasuks loovutas NSV Liit Saksamaale teatud osa MRP salaprotokolliga temale ettenähtud Poola territooriumist.

1939. aasta sügisel tõusis tähtsale kohale Vilniuse saatuse probleem.

Teatavasti haarasid Poola väed 1920. aasta oktoobris Leedu ajaloolise pealinna Vilniuse koos ümbruskonnaga. Sellega kujunes tõsine konfliktikolle Leedu ja Poola vahel. Kuna Nõukogude—Poola suhted olid kaugel sõbralikkusest, siis toetas Nõukogude Liit Leedu taotlusi Vilniuse tagasisaamiseks. 1939. aasta sügisel teatati Leedu valitsusele ka Berliinist, et Saksa valitsus toetab Leedu taotlusi Vilniusele. Saksa—Poola sõja ajal tehti Berliinist Leedule ettepanek haarata Vilnius Poolalt relvajõul. See oli Moskvale äärmiselt ebameeldiv perspektiiv, sest nii oleks Leedu muutunud Saksamaa otseseks liitlaseks, kellele Moskva tahte pealesurumine võinuks osutuda raskeks ülesandeks. Leedu presi-

dent A. Smetona lükkas sõjakäigu idee tagasi. Vilniust loodeti tagasi saada rahulikul teel.

3. oktoobri õhtul algasid Kremlis Leedu välisministri J. Urbšyse läbirääkimised J. Stalini ja V. Molotoviga. Ka käesolevas kogumikus avaldatud dokumendid tunnistavad, et Nõukogude juhid ei varjanud Leedu välisministri eest Nõukogude—Saksa kokkulepet Leedu suhtes.

Nõukogude—Leedu läbirääkimiste käigus kavandati esialgu kahe lepingu sõlmimist: esimene — Vilniuse Leedule üleandmise kohta, teine — vastastikuse abistamise pakt. Lõpuks otsustas Nõukogude pool mõlemad lepingud ühendada. Nii ka toimus ja Nõukogude—Leedu vastastikuse abistamise lepingule kirjutati alla 15. oktoobril.

NSV LIIDU KAITSE RAHVAKOMISSAR LENINGRADI SÕJAVÄERINGKONNA SÕJANÕUKOGULE

30. september 1939

NSV Liidu ja Eesti Vabariigi vahel sõlmitud vastastikuse abistamise lepingu selle osa elluviimiseks, mis puudutab Punaarmee osade viimist Eesti territooriumile, on moodustatud komisjon LSR[1] juhataja 2. järgu armeekomandöri sm. Meretskovi juhtimisel, liikmed: diviisikomissar sm. Vašugin, Nõukogude Liidu kangelane korp[use]kom[andör] sm. Pavlov, div[iisi]kom[andör] sm. Aleksejev, div[iisi]kom[andör] sm. Tjurin ja brig[aadi]-kom[andõr] sm. Kalmõkov.

Komisjoni ülesanded: koos Eesti Vabariigi valitsuse esindajatega kindlaks määrata paiknemispunktid ja arutada küsimusi, mis on seotud Punaarmee osade paigutamisega Eesti territooriumile ligikaudu järgnevates piirkondades:

a) laskurväed — laskurkorpuse juhtkond, laskurdiviisi juhtkond, üks laskurpolk, haubitsapolk, tankipataljon ja diviisi eriväeosad — Paldiski—Tallinna piirkonnas; üks laskurpolk koos diviisi suurtükiväepolgu suurtükiväedivisjoniga — Saaremaal, Hiiumaal, kusjuures Hiiumaale jääb üks laskurpataljon; üks laskurpolk ja üks ilma ühe divisjonita suurtükiväepolk — Haapsalu—Tallinna piirkonnas:

b) ratsavägi — üksik ratsabrigaad koosseisus kaks ratsapolku, tankipolk, suurtükidivisjon — Viljandi ja Valga piirkonnas;

c) motomehhaniseeritud väed — tankibrigaad koosseisus neli tankipataljoni ja laskur-kuulipildujapataljon — Türi piirkonnas ja sellest punktist loode suunas;

---

[1] LSR — Leningradi sõjaväeringkond.

d) lennuvägi — üks hävitajatepolk — Saaremaal ja Hiiumaal, üks hävitajatepolk — Viljandi, Valga piirkonnas, üks polk k[eskmisi] p[ommitajaid] Haapsalu, Pärnu piirkonnas, üks polk k[eskmisi] p[ommitajaid] Paide piirkonnas.

Komisjon on kohustatud Eesti valitsuse poolt antavad kasarmud ja vägede paiknemiseks määratud hooned üle vaatama, rangelt kindlustama vajalikud maa-alad lennuväljadele ja tankodroomidele, välja selgitama, millised on hädavajalikud ehitustööd, ning koostama ehitustööde plaani.

LSR-il vastavalt Kindralstaabi ülema direktiivile № 4/2/49287 30. septembrist viivitamatult valmistada väeosad ette kõige kiiremaks viimiseks Eesti Vabariigi territooriumile.

Hoolikalt kontrollida Eestisse viidavate vägede isikkoosseisu, eraldada selleks parim reakoosseis, kindlustada kõige paremini ettevalmistatud juhtiva koosseisuga, seda eriti komissaride ja poliitjuhtide osas, varustada väeosad ettenähtud relvastuse ja varustusega. Väed varustada korralike vormirõivastega, pöörates vajalikku tähelepanu kvaliteedile ja sobivusele.

Komisjonil lennata Leningradist välja 1. oktoobril ja asuda otsekohe tööle, lõpetades selle 6.—8. oktoobriks 1939. a.

Vägede ettevalmistamine Eesti Vabariigi territooriumile viimiseks lõpetada 4. oktoobriks 1939. a.

Täitmisest ette kanda.

NSV Liidu riigikaitse rahvakomissar
Nõukogude Liidu marssal
K. Vorošilov
T[ööliste] T[alupoegade] P[una]a[rmee] Kindralstaabi ülem 1. järgu armeekomandör
B. Šapošnikov

«Военно-исторический журнал», 1990, № 4, с. 35—36. Tõlge vene keelest.

EESTI VABARIIGI JA NSV LIIDU VAHEL SÕLMITUD VASTASTIKUSE ABISTAMISE PAKTI ARUTAMINE RIIGIKAITSE NÕUKOGUS

2. oktoober 1939

Riigikaitse Nõukogu protokoll nr. 27 nõukogu istungi kohta Vabariigi Valitsuse ruumides 02. 10. 1939 algusega kell 20.00

Nõukogu istungist võtsid osa: Vabariigi President K. Päts, Sõjavägede Ülemjuhataja kindral J. Laidoner, Peaminister K. Eenpalu, Riigivolikogu Esimees J. Uluots, Riiginõukogu Esimees M. Pung, Sõjaminister kindralleitnant P. Lill, Välisminis-

ter K. Selter, Majandusminister L. Sepp, Teedeminister N. Viitak, Siseminister R. Veermaa, Sõjavägede Staabi ülem kindralleitnant N. Reek, Sõjaministri abi kindralmajor T. Rotberg, kindralmajor J. Soots, kindralmajor H. Brede, kindralmajor J. Orasmaa, kolonel R. Tomberg.

Istungile oli kutsutud eriteadlasena kolonel R. Maasing.

Istungi päevakorras oli: Eesti ja N.S.V. Liidu vastastikuse abistamise leping.

Vabariigi President K. Päts. Päevakorras oleva Eesti—Nõukogude Liidu vastastikuse abistamise lepingu kohta tuleks otsustada esiteks küsimus, kas see leping kuulub nende lepingute liiki, mis kuuluvad ratifitseerimisele ilma Riigikogu kinnitamata, ning teiseks, kas ratifitseerida lepingut või mitte.

Sõjavägede Staabi ülem kindralleitnant N. Reek. Riigikaitse rahuaegse korralduse seaduse § 18 p. 3 kohaselt sõlmib Vabariigi President Vabariigi Valitsuse ettepanekul riigikaitseks vajalikud lepingud välisriikidega pärast nende läbivaatamist Riigikaitse Nõukogus ning sama punkti järgi need lepingud ei kuulu Riigikogu kinnitamisele. Eesti—Nõukogude Liidu vastastikuse abistamise leping on oma sisult riigikaitseks vajalik leping ja seega ta kuulub ratifitseerimisele ilma Riigikogu kinnitamiseta.

Riigivolikogu Esimees J. Uluots. Ilma Riigikogu kinnitamata kuulub kõne all olev leping ratifitseerimisele ka teise seaduse, nimelt Välislepingute ratifitseerimise korra seaduse alusel. Tähendatud seaduse § 3 p. 6 on ette nähtud, et abistamise ja garantiilepinguid võib Vabariigi President ratifitseerida ilma Riigikogu kinnitamiseta.

Vabariigi President K. Päts. Arvestades siin ettetoodud asjaolusid tuleb tunnustada Eesti—Nõukogude Liidu vastastikuse abistamise leping mõlemate seaduste järgi ratifitseerimisele kuuluvaks ilma Riigikogu kinnitamiseta ning Riigikaitse rahuaegse seaduse põhjal tuleb lepingu kohta võtta seisukoht ka Riigikaitse Nõukogul.

Välisminister K. Selter. Loeb ette vastastikuse abistamise paktile lisaks oleva konfidentsiaalse Protokolli teksti.

Riigivolikogu Esimees J. Uluots. Ma olen kuulnud, et sõjaväelistel delegaatidel on lahkarvamisi lepingu p. 1 täitmise kohta.

Sõjavägede Ülemjuhataja kindral J. Laidoner. Siia tulnud sõjaväelised delegaadid seletavad, et Euroopas on sõda käimas ja seepärast on ohustatud ka Nõukogude Liit. Vorošilovilt olevat käsk baaside kaitseks paigutada 25 000 meest ja mitte ühte meestki rohkem. Meile paigutatavate vägede koosseisus on ette nähtud: 1 jalaväe diviis (selles 3 jalaväe- ja 2 suurtükiväerügementi, 1 tankide pataljon), 1 ratsabrigaad, 1 tankibrigaad ja 4 lennuväerügementi.

Seejuures ratsabrigaadi nad võiksid asendada ka tankide brigaadiga. Jalaväe ja lennuväe paigutamisega lepingus tähendatud baasi asukohtadesse raskusi ei teki. Palju raskem on aga

tankide brigaadi ja ratsabrigaadi paigutamise küsimus. Neid ei peeta mingil tingimusel võimalikuks paigutada rannikule või saartele. Tankibrigaadi asukohana märgitakse ja soovitakse Paide rajooni, kuna ratsabrigaadi asukohana nimetatakse Valga rajooni. Pommilennukite brigaadi asukohana võiks kõne alla tulla Haapsalu või Virtsu rajoon. Meie poolt on tehtud ettepanek mahutada vägede dislokatsioon lepingu piiresse, kuna Välisministri ütelusel on leping redigeeritud ju Stalini enese poolt. Sõjaväeliste delegaatide seisukohti see muuta ei ole aidanud. Jääb faktiks vaid see, et meie maale soovitakse paigutada korpus sõjaväge, mis siin oleks võimeline teotsema ka sõjaliselt. Kas pommilennukite brigaad seejuures asub Paldiskis või mõnes teises punktis, see on strateegiliselt ükskõik. Olen isiklikult seletanud sõjaväelistele delegaatidele, et tähtis on see, et meie rahvas hakkaks usaldama N. Liidu soove ja tegevust. Täna võiks veel pidada ühe koosoleku, millest peaksid osa võtma ka lepingu sõlmimise läbirääkimistest otsesed osavõtjad, s. o. Välisminister, prof. Uluots ja prof. Piip. Isiklikult aga ei usu, et see kuigi palju võiks muuta N. Liidu sõjaväeliste delegaatide seisukohti.

Kolonel Maasing. Näib, et N. Liidu delegaadid mõnes osas siiski natukene järele andsid.

Vabariigi President K. Päts. Mina saan aru nii, et pealahkuminek on praegu N. Liidu sõjaväe osade paigutamise küsimustes Paide ja Valga rajooni. See on otseselt vastuolus lepinguga. Sellised küsimused tuleks anda arutamiseks pariteetlisel alusel moodustatud segakomisjoni.

Riigivolikogu Esimees J. Uluots. Näib, et N. Liidu sõjaväeliste delegaatide poolt tõlgitsetakse ekslikult lepingu § 1-st. Samuti tuleb lepingu § 3 järgi eraldi kokku leppida ka vägede arvu kohta, mida N. Liit võib pidada baaside kaitseks Eesti territooriumil. Lepingu järgi need väeosade asukohad on piiratud kolme kohaga: Saaremaa, Hiiumaa ja Paldiski. Kui sõjaväelised delegaadid teistsuguste ettepanekutega esinevad, siis tuleb küsimus selgitada meie saadiku kaudu Moskvas. [. . .]

Vabariigi President K. Päts. Tehtud ettepaneku — ratifitseerida Eesti—Nõukogude Liidu vastastikuse abistamise leping — vastu vaieldud ei ole ja seepärast võib konstateerida, et Riigikaitse Nõukogu tunnistab selle lepingu ratifitseerimise soovitavaks. Ühtlasi konstateerib Riigikaitse Nõukogu, et kõne all olev leping kuulub nii riigikaitseks vajalikkude kui ka abistamise ja garantii lepingute liiki ja ei kuulu seepärast enne ratifitseerimist Riigikogu kinnitamisele.

N. Reek, kindralleitnant,
asjadevalitseja
T. Lango, kolonelleitnant,
aj. sekretär

ERA. F. 988. N. 1. S. 3. L. 217—222.

ÜLEVAADE EESTI JA NSV LIIDU SÕJAVÄELISTE DELEGATSIOONIDE LÄBIRÄÄKIMISTEST TALLINNAS

2.—10. oktoober 1939

Vastastikuse abistamise pakti elluviimise küsimuste kaalumiseks ja N. Liidu sõjaväelise delegatsiooniga läbirääkimiste pidamiseks moodustati Vabariigi Valitsuse otsusega sõjaväelastest koosnev komisjon, tolleaegsete sõjavägede staabiülema kindr. leitn. Reek'i eesistumisel. Välisministeeriumi esindajana kuulus sellesse komisjoni saadik Varma.

N. Liidu sõjav. delegatsiooni juhiks oli Leningradi sõjaväeringkonna ülem II. j. komandarm Meretskov ja mereasjanduse alal II j. flagman Isakov (Vorošilovi abi mereväe alal). Peale nende N. Liidu tankiväe ülem komkor Pavlov, lennuväe alal komkor Ptuhin, ratsaväe alal kombrig Kalmõkov, peale nende veel komdiv Tjurin ja Balti laevastiku juhataja. Eelviimane — Eestisse paigutatud N. Liidu sõjavägede ülem. Peale nende oli N. Liidu deleg. eriteadlastena kaasas veel terve staab spetsialiste-ohvitsere ja korpuse poliit. komissar Vašugin. N. Liidu delegatsioon Tallinnas viibides asus oma erirongis.

2. okt. kell 12 toimus eelseisvate läbirääkimiste suhtes meie ja N. Liidu delegatsiooni juhtide vahel kontakti võtmine läbirääkimiste kohaks määratud ohvitseride Keskkogu ruumides, millest osa võtsid Eesti poolt kindr. Reek ja kol. Maasing, — N. Liidu poolt komandarm Meretskov ja korkomiss. Vašugin.

Kõnelus kindr. Reek'i ja armeekindr. Meretskovi vahel kestis võrdlemisi kaua, kus viimane üksikasjaliselt esitas N. Liidu kava abistamise pakti alusel Eestisse paigutatava sõjaväe liikide arvu ja nende dislokatsiooni kohta. Kui N. Liidu esindajad olid lahkunud, ütles kindr. Reek kohalviibivatele oma delegatsiooni liikmetele murelikus toonis, et N. Liidu nõudmised on kaugelt suuremad, kui seda ette näevad pakti eeskirjad ja meie seisame suurte raskuste ees. Üldkoosolek delegatsioonidele oli määratud sama päeva õhtuks.

Enne seda kell 10 oli Keskkogu saalis delegatsiooni liikmetele ühine eine, algul vähemalt sõnakehv. Meie inimeste seas valitses teatud määrani rusutud meeleolu. Lõpupoole saadi siiski juba parem kontakt ja vähemalt ametlik elevus.

Kindral Reek, informeerides N. Liidu nõudmistest sõjaväe paigutuse suhtes ülemjuhatajat, rõhutas vajadust, et üldkoosoleku avamisest võtaksid osa ka ülemjuhataja kindr. Laidoner, välisminister Selter ja prof. Uluots, kaks viimast kui pakti autorid.

Koosolek algas kell 20. Peale ametlike viisakuste vahetamist teatas kindr. Reek N. Liidu deleg. juhatajale, et ta on palunud koosoleku avamisele ka ülemjuhatajat kindral Laidoneri, välisministrit Selteri ja prof. Uluotsa, et nendel võimalus oleks vahenditult ära kuulata N. Liidu soovid, mis tema arvates ei mahu

abiandm. pakti raamidesse, ning tarbekorral anda seletust pakti eeskirjade täpse mõtte kohta kui autoriteetsed isikud, kes pakti koostamisest isiklikult Moskvas osa võtnud. Ta palub armeekindr. Meretskovi kõiki koosolekul viibijaid lahkesti informeerida N. Liidu soovidest pakti elluviimise alal.

Komandarm Meretskov, asudes oma seisukohti selgitama, konstateerib, et N. Liidu ja Eesti Vabariigi valitsused, kirjutades oma esindajate kaudu alla vastastikuse abistamise pakti, mille elluviimine meile tehtud ülesandeks, peavad võimalikuks eventuaalset pealetungi hädaohtu, nii Balti mere poolt kui ka lõunast Läti territooriumi kaudu (§ 1), ning, et vältida ja ära hoida katseid tõmmata lepinguosalisi käimasolevasse sõtta, N. Liidul on mõlema maa huvides õigus selle sõja vältel pidada Eesti Vabariigi territooriumil teatud arvu sõjaväge. Samuti on kokku lepitud, et N. Liit saab rendi alusel baasid laevastiku jaoks saartel ja Paldiskis, ning N. Liidu sõjalaevad omavad ajutiselt õiguse sõita Tallinna sadamasse enda varustamiseks ja seisuks. Pakt näeb ette ka aerodroomid lennuväele.

Väeosade arv, mida N. Liit lepingu lisaprotokolli kohaselt on õigustatud ja kohustatud Eestisse paigutama, on minimaalne riigikaitse huvide seisukohalt vaadatuna, ning meie valitsused on õigustatud nõudma, et meie, sõjaväelased, väeliikide määramisel ja nende dislokeerimisel silmas peaksime normaalseid strateegilisi nõudeid. Sarnased juhised on igatahes N. Liidu delegatsioonile antud maršal Vorošilovi poolt. Neid eeldusi silmas pidades on N. Liidu delegatsiooni poolt välja töötatud alamaljärgnev dislokatsiooni kava.

a) üks diviis jalaväge (motoriseeritud) paigutatakse nõnda, et sellest üks kuni poolteist polku asuksid saartele, ülejäänud osa aga mandrile, sellest vähemalt üks bataljon saarte kohale mandri randa seljataguse side pidamiseks nendega, kes asuvad saartel.

b) neli lennuväe polku, neist kaks hävitaja-polku ranna lähedasse (üks Saaremaale), kuna pommitajad lennukid asuksid kahes eri kauguses rohkem sisemaal.

c) üks brigaad tankväge tuleks paigutada **Paide** ning

d) üks brigaad ratsaväge, ühes selle juurde kuuluva mehaniseeritud polguga, **Valka.**

Meie poolt toodi väitena vastu esiteks, et pakt ei määra kindlaks sõjaväe liike ega nende arvu minimumi, vaid maksimumi. Teiseks määrab aga küll pakt vaidlematult kindlaks kohad, kuhu Eestisse asuvad N. Liidu sõjaväe osad paigutada võib (§ 3). Nagu teada, ei kuulu nende hulka ei Paide ega Valga.

Mis puutub sõjaväe liikidesse, siis juhiti meie poolt tähelepanu sellele, et pole mingit vajadust Eestisse tuua nelja rügementi lennuväge, sest nende praegune asukoht, arvesse võttes moodsa lennuki suurt kiirust, on küllalt lähedal. Eriti pommilennukid võiksid vabalt väljaspool Eestit asuda. Kaks rügementi hävitajaid võiks siis saartele ära mahutada. Sama vähe läheb vaja tan-

kide brigaadi, sest meie ei näe nende vastu vaenlast. Kui siin on tähendatud, et need on mõeldud dessandi vastu, siis esiteks on dessandi tegemise võimalused minimaalsed, et mitte neid täitsa eitada, nagu seda ka tõestab maailmasõja praktika. Pealegi on dessandi vastu palju efektiivsemaid relvi kui tank, näit. lennukid ja laevad. Ei saa ju dessanti ranna lähedussegi saata, nii et see jääks nägematuks. Minister Selter, puudutades ratsabrigaadi küsimust, rõhutas, et seda üldse Eestisse vaja ei ole, sest nii N. Liidu kui Eesti julgeolek seda ei nõua. Ei tule unustada, et meie sõjaväed pakti mõtte kohaselt töötavad hädaohu korral koos N. Liidu väeosadega. Meil on ratsavägi, ja väga tubli. Kui strateegilised eeldused tingivad selle suurendamist, siis võime seda teha. Pealegi ei ole mõeldav, et lõuna suunast meie piirile võiks läheneda hädaoht, sest nagu teada, käivad praegu N. Liidu ja Läti vahel läbirääkimised vastastikuse abistamise pakti üle ja tõenäoliselt see ka sõlmitakse. On ju loomulik, et lõunast eventuaalselt lähenev hädaoht likvideeritakse enne Eesti, resp. meie kaudu N. Liidu territooriumile lähenemist.

N. Liidu delegatsiooni esimees motiveerib nüüd pommilennukite Eestisse paigutamise vajadust sarnasel arvul sellega, et Eesti rand, peale Tallinna reidi, on täitsa kindlustamata. Ei ole mõeldav, et N. Liidu valitsus lubaks asuda baaside väljaehitamisele saartele ja Paldiskis ilma julgeolekut loomata, sest vaenlane võiks seda tööd mitte ainult häirida, vaid ka sootu hävitada. Selle julgeoleku saavutamiseks on vajalik, vähemalt sarnasel määral kiirelt tegutseda võivat relva, mis oleks suuteline tagasi lööma paarist lahinglaevast, ristlejaist ja nende juurde kuuluvatest vähematest laevadest koosneva laevastiku brigaadi. Sarnaseks relvaks võib antud olukorras olla vaid pommilennuk. See peab asuma niivõrd baasidele lähedal, kui seda efektiivseks kasutamiseks ette näeb sõjatehnika.

Meie väitele, et nüüd, kus N. Liidu—Saksa vahel sõlmitud ulatuslik koostöö leping, ei ole meie arvates Balti merel sõjalaevastikku, kellest üldse mõelda võiks mingit vaenulikku aktsiooni Eesti resp. N. Liidu vastu, seega langeksid üksi juba selle tõsiasja tõttu ära need motiivid, mida N. Liidu poolt on toodud pommitajate lennukite paigutamist Eesti territooriumile.

Armeekindr. Meretskov. Vaevalt kuulub meie kompetentsi siin arutada küsimust, kes võiks see mõeldav vaenlane olla. Pakti sõlmides on meie valitsused sarnase hädaohu võimalust eeldanud. Meie ülesanne on siin abinõusid kaaluda, kuidas pakti mõtet ellu viia, s. o. kuidas kindlustada meie mõlema riigi julgeolekut.

Korp. kindral Pavlov toonitas, et tanke peame meie oma jalgväe kaitseks Eestisse paigutama, et viimased ei tunneks end palja kätega ega mahajäetuna. Ega praegusel ajal ole mõeldav ükski sõjaline operatsioon ainult «vintovkaga».

Minister Selter tähendas selle peale, et pakti järgi on Eesti

õigustatud N. Liidult saama sõjavarustust soodsatel tingimustel (§ 2). Andke meile tanke ja meie organiseerime vajaliku kaitse tankide abil ise.

N. Liidu esindajad. Tankistide väljaõpetamiseks kulub ka kõige ideaalsematel eeldustel vähemalt üks aasta. Nii kaua ei ole võimalik oodata. Paide juurde on nende poolt peatuma jäädud sellepärast, et sealt kui tsentraal positsioonist on võimalik lööki anda nii Riia lahe kui Eesti lääneranna suunas.

Nii prof. Uluots kui välisminister Selter toovad üksikasjalikke seletusi pakti ja konfidentsiaalse lisaprotokolli kohta, näidates, et komandarm Meretskovi poolt esitatud dislokatsiooni kava on vastuolus vastastikuse abistamise pakti eeskirjadega. Kui toimida selle kava kohaselt, tähendaks see Eesti okupeerimist N. Liidu sõjavägede poolt. Omctigi aga rõhutasid nii härra Stalin kui härra Molotov, et abistamise pakt ei riiva vähemalgi määral Eesti suveräänseid õigusi ega takista riigi valitsemise korda. See põhimõte on *expressis verbis*[1] väljendatud **ka pakti art. V-das.** Kui paigutatakse tankide brigaad Eesti südamaale ja ratsabrigaad Valka, siis põhjustaks see meie rahva õigustatud rahulolematust ja tekitaks umbusaldust ka pakti kui sarnase vastu üldse. Selle eest tuleb hoiduda meie ühistes huvides, sest pakt on mõeldud poliitiliste vahekordade süvendamiseks Eesti rahva ja N. Liidu rahvaste vahel, mitte aga nende vahekordade kahjustamiseks.

Komandarm Meretskov väidab omalt poolt veel kord, et pakti ülesanne on nii Eesti kui N. Liidu julgeoleku kindlustamine. Selleks on ette nähtud minimaalne arv sõjaväge praeguse sõja kesteks Eestisse paigutamiseks. Vähendada seda arvu meie ei või, sest siis ei pakuks see reaalset kaitset, samuti ei saa meie seda ükskõik kuidas ja kuhu paigutada, vaid ikkagi strateegilistele nõuetele vastavalt. Vastasel korral ei oleks sellest sõjaväest reaalset kaitset, ega oleks see arusaadav ka sõjaväele endale. Meie oleme vastutavad sõjaväelased oma valitsuse ees. Meile on ülesandeks tehtud vägesid nii paigutada, et sellest riigi julgeolekule oleks kasu. Meie ei saa esitada oma valitsusele heakskiitmiseks mõnda absurdset dislokatsiooni kava.

Kui ülemaltoodud mõtteid veel oli poolt ja vastu täpsustatud, pööras armeekindral Meretskov välisministri poole öeldes, et tema ei arva, nagu oleks nende poolt toodud dislokeerimise kava põhjendamatu, ja palub, et kindral Laidoner kui suure eruditsiooniga ja kogenud sõjaväe juht avaldaks selle kohta oma kompetentset arvamist, siis ehk oleks meil kergem oma ülesannete üksikasjus edasi jõuda.

Kindr. Laidoner oma sõnavõtu algul kohe tähendab, et strateegiliselt on esitatud dislokatsiooni kava täitsa õige ja tema sõjamehena, neil eeldustel, mis toodud N. Liidu delegatsiooni juhi poolt, ei tahaks seda muuta. Küll aga peab ta veenvaks härra

[1] Selgesõnaliselt, rõhutatult.

välisministri ja teiste poolt avaldatud kaalutlusi nende eelduste olemasolu küsitavuses. Seega oleks tema arvates mõeldav, et nii suurt sõjaväe arvu ja sarnases liigituses, kui see meile esitatud, ei oleks üldse vajalik Eestisse paigutada. Kuid ma kordan, et N. Liidu delegatsiooni juhi poolt toodud eeldustel on strateegiline dislokatsiooni kava sõjatehnika nõuete seisukohalt õige. See oleks küsimuse üks külg. Kuid küsimust vaadeldes pakti eeskirjade seisukohalt peab ütlema, et seal on vägede paigutamise rajoonid kindlaks määratud ja sõjaväelastel tuleks dislokeerimise kava käsitlemisel seda asjaolu arvestada nii koha kui äramahutamise mõttes.

Kui küsimusi veel üldmõttevahetuse korras oli valgustatud ja sõelutud, otsustati järgmisel üldkoosolekul ära kuulata ka N. Liidu laevastiku esindaja soovid, kes esimeseks koosoleku päevaks veel kohale ei olnud saabunud. Koosolek lõppes öösel kella ühe paiku.

3. okt. kell 15 toimus teine üldkoosolek. Sellest võtsid osa ka N. Liidu mereväe delegaadid II j. flagman Isakoviga eesotsas ja meie laevastiku juhataja kapt. major Sandbank.

Kindral Reek'i ettepanekul kuulati kõigepealt ära N. Liidu soovid merebaaside alal. Flagman Isakov esitas järgmised soovid.

a) Esimese klassi merebaas Paldiski.

b) Vähemalt kolm merebaasi saartele. Kohad täpsustatakse hiljem, kui on tehtud vastavad eeltööd.

c) Ajutiselt merebaas Tallinna ja Rohukülla.

d) Nende baaside kaitseks on vajalikud kõik need väeliigid, mis juba N. Liidu delegatsiooni poolt on esitatud, välja arvatud vast ratsabrigaad, millist küsimust ka merebaaside kaitse suhtes eriti oluliseks ei pea.

Meie poolt konstateeritakse, et ka seekordki ei piirdu N. Liidu pretensioonid paktis fikseeritud kohtadega, sest **Rohuküla** küsimust ei ole senini üles tõstetud ei Moskvas ega Tallinnas.

Flagm. Isakov rõhutas, et Rohuküla ajutine kasutamine on möödapääsematu, kui tahetakse Muhu väina suudmeid allveepaatidega valvata nii lõuna kui põhja poolt. Ei ole teist kohta nende statsioneerimiseks ja varustuse pealevõtmiseks. Rohukülagi on vaid ajutine hädaabinõu senini, kui ei ole jõutud ehitada paremat. Mis puutub Tallinna sadama ajutisse kasutamisse, siis teatas flagm. Isakov, et nemad ei taha häirida meie kaubasadamat, vaid peavad soovitavamaks ajutise merebaasina Uut sadamat. Kuigi seal asuvad ka Eesti sõjalaevad ja varustusladud, on ehk siiski võimalik, et osa nn. Uuest sadamast N. Liidu kasutada võimalik anda.

Meie mereväelaste poolt avaldati mõtet, et see vast laseb end korraldada. Mis aga raskusi teeb, on Rohuküla küsimus.

Üksikasjalisemalt puudutas seda küsimust Veeteede Talituse **direktor Avik** otstarbekohasuse seisukohalt. Ta märkis, et kui N. Liidu delegatsiooni poolt on rõhutatud jäävaba sadama vaja-

dust, muuseas ka veealuspaatide statsioneerimiseks, nii kaua kui ei ole välja ehitatud merebaasid saartel ja Paldiski, siis Rohuküla sarnasena on just niisama vähe sobiv kui Kroonlinn, sest Muhu väin jäätub ühel ajal Kroonlinnaga. Samuti ei tuleks jätta tähele panemata, et sadam praeguses seisukorras tehniliselt ei kujunda ka ajutistki baasi. Praegu on oktoobri algus. Novembri teisel poolel võib sadamasse pääs mõeldavate jääolude tõttu juba küsitavaks saada. Neil kaalutlusil on täitsa selge, et praeguse navigatsiooni perioodil Rohuküla sadam ka väiksemategi laevade tegeliku baasina kasutamiseks ei kõlba.

Flagm. Isakov vastab sellele, et kahjuks on see peajoontes nõnda, kuid parema puudumisel nendel ei ole muud valikut. Praegune moment tingib veealuspaatide patrull-teenistust saarte rajoonis, ning esialgu vähemalt nemad paluvad võimaldada Rohuküla kasutamist nii hästi-halvasti, kui see osutub võimalikuks.

Edasi asuti lennuväe mahutamise ja aerodroomide küsimuse juurde. Meie poolt rõhutati uuesti, tsiteerides pakti teksti, et aerodroomid tuleb ehitada saartele ja Paldiski. N. Liidu esindajate poolt väideti vastu, et see strateegiliselt juba oleks täiesti vale, kuid ka puhttehniliselt on see absoluutselt võimatu. Nagu teada, vajab üks lennurügement vähemalt viis aerodroomi, et võimalikud oleksid õppused rahu seisukorras ja manööverdamise võimalus vaenlase pealetungi puhul. Kui meie nüüd katsuksime, kõrvale jättes strateegilisi nõudmisi, kõik neli lennurügementi, millist arvu riigikaitsehuvid piirata ei luba, paigutada saartele, siis peaksid need aerodroomidel sedavõrd hunnikus koos olema, et tiibade vahele ruumi ei jääks, kuhu vaenlase pommid kukkuda mahuksid. Ei või sarnase tiheduse juures üldse juttugi olla korralikkudest õhku tõusmise võimalustest vaenlase attaagi puhul. Lennukid oleksid relvana teguvõimetud ja just nagu selleks välja pandud, et vastasel neid kerge oleks korraga ära hävitada. Sellepärast tuleb vähemalt pommitajad lennukid paigutada mandrile. Pealegi ei piira seda võimalust pakti tekst, sest nende arvates määrab see küll baaside asukohad, mitte aga aerodroomide asukohti.

Meie poolt vaieldakse sarnase interpretatsiooni vastu.

Et küsimuses edasi ei jõuta, otsustatakse seekordne koosolek lõpetada. Kindr. Reek teatab, et ta informeerib Vabariigi Valitsust neist uutest asjaoludest, mis on esile kerkinud (Rohuküla sadama küsimus, pakti interpreteerimise küsimus aerodroomide suhtes).

Saadik Varma informeeris Välisminister Selter'it läbirääkimise käigu üle, kes rõhutas, et sarnane pakti interpreteerimine on täitsa omavoliline, otsustati meie saadik Reile ülesandeks teha juhtida väliskom. Molotovi tähelepanu liialdatud pretensioonidele, millega esineb N. Liidu sõjaväelaste delegatsioon, ning täitsa omavolilisele pakti interpreteerimisele.

4. okt. hommikul saatis välisminister saadikule järgmise sisuga telegrammi:

Meile esitatud pakti kavas oli selgesõnaliselt öeldud, et aerodroomid tulevad saartele. Läbirääkimistel ei avaldatud kordagi mõtet paigutada aerodroome mujale kui saartele, välja arvatud loomulikult Paldiski, mis pakti teksti järgi võrdsustati saartega. Aerodroomide paigutamise võimalus igale poole mujale tähendaks piiramatut sõjalist okupatsiooniõigust, missugust võimalust nii Stalin kui Molotov korduvalt eitasid. See ignoreeriks ka meie sõjaväe koostööd Vene liitlasena ja oleks seega täiesti vastolus pakti vaimuga.

Pakti art. 3 grammatiline kui ka loogiline tõlgitsus ei jäta kahtlust, et kohanimetused käivad ka aerodroomide kohta, sest vastasel korral oleks lause tulnud teisiti redigeerida. Kui aerodroomide suhtes kohanimetus ära jäetaks, muutuks lause mõttetuks, sest SSSR-il oli õigus omada aerodroome ka ilma Eesti kindlustamiseta ja enne pakti sõlmimist. Oletada, et baaside asukohad on täpselt määratud, aerodroomide kohad aga piiramatud, tähendaks pakti üksikute eeskirjade tasakaalutut tõlgitsemist.

Lõpuks ühtegi kohustust ega eriõigust ei tõlgitseta laiendavalt, nii on õiguse üldtunnustatud põhimõte.

Samal päeval kell 21.15 sai Välisministeerium oma telegrammile vastuseks järgmise telefonogrammi:

Kell 19 mind siin võttis vastu härra Molotov, kellele lugesin ette tänase telegrammi alusel koostatud noodi, täiendades seda suuliste kaalutlustega. Härra Molotov ei nõustunud sellega, et meie tõlgendus oleks õige, kuid teatas, et arvestades minu poolt esile toodud kaalutlustega, tema, pärast nõupidamist härra Staliniga, andnud sõjaväe- ja mereväekomisjonide esimeestele järgmise telegrammi:

«Paneme ette loobuda Nõukogude väeosade ja meie aerodroomide paigutamisest Valka ja Eesti sisemaa rajoonidesse. Soovitame, et Teie piirduksite kaldaäärsete rajoonidega, saartega ja Paldiski rajooniga.»

Härra Molotov lisas juurde, et veidi enne minu vastuvõtmist ta on lasknud kontrollida ja on saanud kinnituse, et see telegramm on komisjonide esimeeste poolt kätte saadud.

4. okt. Vabariigi Valitsus, kaalunud N. Liidu sõjaväelise delegatsiooni nõudmisi abiandmise pakti elluviimise alal, asus seisukohale, et tuleb dislokatsiooni küsimust siiski katsuda mahutada paktis fikseeritud raamidesse.

Järjekordsel koosolekul (4. okt. kell 12) otsustati meie Valitsuse seisukohad Nõukogude delegaatidele teatavaks teha kirjaliku deklaratsiooniga (koostatud Sõjav. Staabi poolt). Koosolekut avades kindr. Reek ütles, et minu abi kolonel Maasing on N. Liidu delegatsiooni soovid dislokatsiooni küsimuses Vabariigi Valitsusele refereerinud, ning Valitsus on selle peale andnud delegatsioonile juhtnöörid, milliste alusel see resümeeris oma seisukohad

kirjalikult. Palun kolonel Maasingut koosolijatele need ette lugeda. Alamal meie teadaande tekst.[1]

«Eesti delegatsioon konstateerib, et Konfidentsiaalse protokolli art. 1. kohaselt tuleb NSV Liidu relvajõud koondada saartele Saaremaa (Ösel) ja Hiiumaa (Dago) ja Paldiski linna. Samal ajal kõik sõjalised hoiatus- ja tõkestusabinõud (Protokolli art. 1.) Eesti territooriumi ülejäänud osades kuulub Pakti põhjal mitte Nõukogude, vaid järelikult Eesti sõjaväele, kes määrab kindlaks oma dislokatsiooni vastavalt nii maa enda kui ka baaside kaitsmise vajadusele. Kuna Nõukogude delegaatide ettepanekud Nõukogude vägede paigutamiseks lähevad kaugemale paktis ettenähtust, siis Eesti pool kandis sellest valitsusele ette ja sai järgneva instruktsiooni: Pakt rajaneb vastastikuse abistamise printsiibile, mis praeguse sõja ajal Euroopas seisneb selles, et NSV Liidul on õigus selle sõja ajal pidada lennuväljadeks ja baasideks eraldatud maa-aladel (Pakti nr. 3.) üksikute garnisonidena maa- ja õhujõude üldarvuga kuni kakskümmend viis tuhat meest.

NSV Liidu väed võivad otsekohe asuda konfid. protokolli art. 1. (ja Pakti art. 3.) ettenähtud maa-aladele, kusjuures Saaremaal ja Hiiumaal maa-alade eraldamiseni baaside tarbeks — kuid mitte kauem kui kaks aastat — võivad paikneda kogu Saaremaal ja Hiiumaal.

Vägede transportimiseks Saaremaale ja Hiiumaale ning Paldiskisse annab Eesti valitsus omalt poolt vajalikud rongid ja laevad.

Ka palub Eesti valitsus esitada vaatlusandmed kavandatavate baaside kohta Saaremaal ja Hiiumaal ning Paldiskis, et nende alusel alustada võimalikult ruttu vajalikke ettevalmistusi lennuväljade rajamiseks.

Nõukogude poolel ei ole õigusi ega kohustusi ülejäänud Eesti territooriumi kaitsmiseks, kuna see lasub täielikult Eesti sõjaväel. Vastastikuse koostöö eesmärgil teeb Eesti delegatsioon omalt poolt, kui see peaks osutuma vajalikuks, ettepaneku dislotseerida Eesti sõjavägi selliselt, et paigutada Valka üks Eesti ratsaväebrigaad motoriseeritud väeosadega, kuna teine ratsaväebrigaad asuks põhja poole, näiteks Türile.»

Juba enne deklaratsiooni ettelugemist Nõukogude esindajad avaldasid teatud närvilikkust. Eriti ei näinud neile meeldivat, et meie delegatsiooni juhataja (kindr. Reek) isiklikult küsimust valitsusele ei olnud esitanud (üldse jäi mulje, et nendel ei olnud eriti sõbralikke tundeid kol. M/aasingu/ isiku suhtes).

Peale mõningate mõttevahetuste nii deklaratsiooni sisu kui dislok. küsimuse kohta üldiselt komandarm Meretskov teatas, et küsimus on võtnud sarnase pöörde, kus üldse küsitavaks saab, kas neil on mõtet veel Tallinnas istuda. Ta peab oma marssalit tekkinud olukorrast informeerima ja juhiseid küsima, mida temal

[1] Järgneva teadaande tekst on tõlgitud vene keelest.

edasi tuleks teha. Koosoleku kestel Vene delegatsiooni liikmete poolt kalduti isegi teravustesse ja kaudsetesse ähvardustesse. Korkomissar Vašugin, tsiteerides tõlkeid «Päevalehe» ühest artiklist, tõi esile süüdistusi, et Eesti Valitsus annab kodanikele ebamäärast ja isegi ebaõiget informatsiooni pakti sisu kohta, nagu seda võib järeldada ofitsioosi «Päevalehe» kirjutusest. Saadik Varma, selle süüdistuse kohta sõna võttes tähendas, et esiteks ei ole «Päevaleht» mingi ofitsioos Vabariigi Valitsusele, ning seal toodud mõtted ei ole ametlikult poolt inspireeritud, nagu siin koosolijatele tahetakse seda paista lasta. Teiseks, olles lojaalne oma peale võetud kohustustele, ei pea Vabariigi Valitsus võimalikuks informeerida oma avalikkust nendest dispositsioonidest, mis fikseeritud abistamispakti konfidentsiaalses protokollis. Vaevalt võiks oletada, et N. Liidu valitsuski teisiti küsimusse suhtub. Sellega langes see küsimus päevakorrast ära. Koosolek lõppes süngelt ja konkreetsete tulemusteta. Otsustati läbirääkimisi jätkata samal päeval kell 16.

Kohe peale koosolekut informeeris Välisministeeriumi esindaja Varma välisministrit Selterit koosolekul kujunenud seisukorrast ja meeleoludest.

Võtnud kontakti ülemjuhataja ja kindr. Reek'iga, välisminister nõustus pealelõunat koosolekut juhatama.

Teine koosolek 4. okt. kell 16.10 toimus välisministri eesistumisel. Enne päevakorras seisvate küsimuste juurde asumist esitas kindr. Reek koosolijatele kindr. Traksmaa'd ja kindr. Soots'i, esimest kui delegatsiooni liiget ja teist kui koopteeritud eksperti sõjaasjanduse alal. Kolonel Maasing siitpeale koosolekutest osa ei võtnud.

Esimese punktina käsitatakse dislokeerimise küsimust. Sõna võtab kohe algul komandarm Meretskov ja teatab, et arvesse võttes Eesti delegatsiooni seisukohti, **nemad loobuvad Paide ja Valga nõudmisest sõjavägede paigutamiseks.** Nende palve aga on, et Eesti Valitsus võimaldaks sõjavägede paigutamise sarnaselt, et see annaks rohkem-vähem sõjaväele normaalsed elamistingimused ning vastaks sõjataktika nõuetele.

Minister Selter konstateerib heameelega, et N. Liidu delegatsioon on loobunud Paide ja Valga nõudmisest.

Peale selle annab välisminister Selter seletusi pakti ja protokolli üksikute punktide kohta, näidates, et ka aerodroomid olid mõeldud baaside rajooni, mitte aga sisemaale, nagu N. Liidu delegatsioon näib arvamisel olevat.

Mis puutub Rohuküla küsimusse, siis ei olnud Moskvas sellest üldse juttu. Peab võimalikuks, et selle küsimuse juurde võiks tagasi tulla, kui N. Liidu delegatsioon omalt poolt arvestab võimalikkude vastunõudmistega meie poolt. Esialgu aga tuleks arutada Paldiski rajooni ja saarte küsimust. Teatab, et seni kui ei ole saartel kindlaks määratud baaside kohti ega ole ehitatud garnisonidele vajalikke kasarmuid, oleme nõus Hiiu- ja Saaremaal

terves saarte ulatuses sõjaväele elamise võimalusi, pakkuma. See peaks hõlbustama suurema arvu vägede paigutamist just saartele.

Komkor Pavlov, arutades vägede paigutamise võimalusi Paldiski, rõhutab, et kui siin mõeldakse ainult Paldiski linna, siis ei ole üldse mõeldav, et nimetamisväärt arvul sinna sõjaväge ära mahutada võimalik oleks.

Meie poolt vastatakse, et Paldiski ei ole mõeldav merebaasina ainult Paldiski linna näol, vaid teatud piiratud rajoon, mis võimaldab merebaasi väljaehitamist. Seda rajooni sõjavägede ajutiseks paigutamiseks võiks suurendada.

Nõukogude delegatsiooni poolt märgitakse, et oleks vast otstarbekohasem, selle asemel, et suurt sõjaväge kuhjata Paldiski rajooni — paigutada teatud hulk vägesid Haapsallu.

Komkor Pavlov projekteeris mõeldava dislokatsiooni kava, kuid selle üksikasjalisemale kaalumisele otsustati asuda siis, kui meie poolt on välja töötatud vastuettepanek.

Järgmise küsimusena kaaluti aerodroomide küsimust. N. Liidu delegatsiooni poolt tuuakse ette tehnilisi andmeid aerodroomide suuruse ja arvu kohta, märkides, et normaalsetel tingimustel iga lennuväe rügement vajab vähemalt viis aerodroomi. Ruumi vähesuse tõttu aga võiks vast nii korraldada, et kogu rügement paigutatakse ühele aerodroomile ja selle lisaks ehitatakse nn. rassadotšnõje ploštšatki, kuhu siis lennukid häire puhul laiali lendavad, et juba sealt vaenlase vastu tegevusse asuda. Hävitajate rügementide paigutamise küsimusest saab kergemini üle, kuid pommitajate rügemendid tuleb paratamatult mandrile paigutada. Oleks mõeldav, et üks neist seisaks Paldiskis, teise aga peaks paigutama kuhugile Virtsu poole. Täpseid rajoone ei saa enne kindlaks määrata, kuni on saadud andmed aerodroomideks sobivate kohtade suhtes. Rõhutatakse nende poolt, et aerodroomide küsimus on väga kiire, sellepärast oleks nende soov ja palve, et Eesti Valitsus võimalikult kiiresti dislokatsiooniga seoses olevad lahtised küsimused läbi kaaluks.

Välisminister Selter rõhutab, et meie valitsuse soov on näha rohkem N. Liidu vägesid seal, kus meie vägesid minimaalselt, s. o. saartel. N. Liidu delegatsiooni poolt siin tehtud mõtteavaldusist aga võib järeldada, et nende poolt tahetakse suurem osa sõjaväge koondada Paldiskisse ja selle ümbrusse, kus neid vaevalt nii palju vaja. Samuti võib valitsuses tõusta küsimus, milleks nii suurel arvul sisse tuua tanke. Otstarvet on seletatud, kuid vaevalt veenvalt motiveeritud. Võiksid väga hästi ka Pihkvas seista.

Siin puudutatud küsimusi kaalutakse meie poolt ja homme loodame omalt poolt teha konkreetsed ettepanekud.

Kindr. Reek lubab järgmisel koosolekul esitada üksikasjaliselt koostatud dislokatsiooni kava.

Kolmanda konkreetse küsimusena arutati sõjavägede sissetoomise tehnilist korda.

Selles küsimuses arvati meie poolt, et praktilistel kaalutlustel oleks vast kõige otstarbekohasem, kui vägede sissetoomine toimuks kas raudteed või mereteed kasutades. Igal juhul peame leidma sarnase mooduse, et see ei halvaks meie liiklemist, mis oleks väga kahjulik meie rahvamajandusele. Samuti ei peaks see häirima elanikkonda.

N. Liidu delegaatide poolt peeti kõige otstarbekohasemaks sissetoomine maanteid mööda, kasutades raudtee transporti ainult teatud juhtudel, kus see tehniliselt vajalik. Sõjaväeosad on kõik motoriseeritud ja nende kohapeale jõudmiseks kuluks maksimum kolm päeva, raudteed kasutades aga vältaks transporteerimine vähemalt 2—3 nädalat. Pealegi on ju harilik kord sarnane, et 200—300 kilom. marsruut teostatakse ikka omal jõul.

Mis puutub meretranspordi võimalustesse, siis peaks see juba puht tehnilistel kaalutlustel ära langema. Transporteeritavad väed asuvad osalt Kingiseppas, osalt Pihkvas. Need peaks siis kõik esiteks koondatama Leningradi sadamasse, et laevadele asetada. Teiseks peaks laevad vastavalt ümber korraldama, ja kolmandaks — nendel on vaid suure tonnaažiga laevad, mis ei mahuks Paldiski sadamasse. Pealegi oleks sarnane transporteerimise viis seotud suure riisikoga.

Välisminister Selter. Valitsus ei ole selle küsimuse kohta veel kindlat seisukohta võtnud. Palub, et mõlemad delegatsioonid homseks esitavad konkreetsed kavad, siis on kergem küsimust otsustada.

Puudutades veel kord Rohuküla sadama küsimust (kapt. m. Sandbank'i algatusel), välisminister Selter kordas, et valitsusel oleks kindlasti kergem selleks parlamendi nõusolekut saada, kui vastutasuks öeldakse ära Tallinna sadama ajutise kasutamise õigusest.

Flagm. Isakov palub sarnaselt seda küsimust mitte üles seada, sest Rohuküla ei asendaks ühelgi juhul Tallinna sadama kasutamise õigust.

Kindr. Reek küsib, et kas juriidiliselt on võimalik rekvisitsioone ja võõrandamisi nii kiiresti läbi viia, kui seda peab soovitavaks N. Liidu delegatsioon.

Välisminister Selter vastab, et ka selles küsimuses tuleb meil homseks selgust nõutada.

Järgmine koosolek määrati 5. okt. kell 16.

5. oktoobril arutatakse eelmise õhtu koosolekul puudutatud küsimuste konkretiseerimist. Koosolekut juhatas välisminister Selter. Ta pani ette seekordse koosoleku päevakorda võtta järgmised küsimused:

a) Ettekanded dislokatsiooni küsimuses.
b) Ettekanded Rohuküla sadama küsimuses.
c) Ettekanded sõjaväe korterite ja maapartsellide küsimuses.
d) Ettekanded vägede transpordi mooduse üle.

1. **Välisminister Selter** teatab, et Vabariigi Valitsus on nõus esi-

nema Parlamendis ettepanekuga võimaldada sõjavägede ajutist paigutamist Haapsalu rajooni eeldusel, et sõjaväelised delegatsioonid kokku lepivad dislokatsiooni küsimuses. Selle peale kindr. Reek tegi Eesti delegatsiooni nimel ettepaneku dislokeerida Eestisse paigutatavaid N. Liidu sõjaväe üksuseid järgmiselt:

a) Paldiski rajooni — üks pataljon jalaväge, üks bat. tanke, üks divisjon kahurväge, üks rügement hävitajaid lennuk., üks rügement pommitajaid lenn.

b) Saartele kaks rügementi jalgväge, üks rügement kahurväge, üks rügement hävitajaid lenn.

c) Haapsalu rajooni — kaks pataljoni jalgväge, kaks divisjoni kahurväge, kaks bataljoni tanke, üks rügement pommitajaid lenn. ning väekoostiste keskvalitsus (korp. staab). Peale selle kindr. Reek esitab kaardi, kuhu meie poolt on märgitud vastavad rajoonid mandril, kuna baaside kohta saartel veel otsitakse.

Komandarm Meretskov teatab, et temal ei ole vastuvaielusi kaardil näidatud rajoonide suhtes, mis ette nähtud sõjav. dislokatsiooniks. Tema aga ei pea lubatavaks nii taktikalistel kui administratiivsetel kaalutlustel lõhkuda tankide brigaadi organisatsioonilist terviklust. Insisteerib, et seda terviklust tuleb dislokeerimisel säilitada. Mis puutub aga ratsabrigaadi küsimusse, siis ta loeb seda ikka veel lahtiseks (puudus meie poolt esitatud dislok. kavas).

Komkor Pavlov teeb ettepaneku tingimata säilitada tankide brigaadi organisatsioonilise tervikuna. Ratsabrigaadi suhtes ta teeb ettepaneku Eestisse paigutada mitte brigaadi, vaid ainult selle koosseisu kuuluv mehaniseeritud rügement, millist siis võiks kasutada koostöös meie ratsaväega. Paigutada võiks seda meh. rügem. Haapsalu rajooni.

Minister Selter konstateerib, et küsimused tankide brigaadi ja mehaniseeritud rügemendi asjus jäävad lahtiseks, kuna teistes küsimustes selle päevakorra punkti alal on jõutud kokkuleppele.

2. Teise päevakorra punkti juures konstateeritakse, et Haapsalu rajooni juurdetõmbamisega on Rohuküla sadama ajutise tarvitamise küsimus jaatavalt otsustatud.

3. Kolmanda päevakorra punkti läbiarutamise peale konstateeritakse, et sõjaväelaste majutamine ja maapartsellide eraldamine teostatakse eesti asjaomaste võimude poolt võimalikult lühikese aja jooksul, kusjuures silmas peetakse tegelikku vajadust. Selle läbiviimisel võetakse õigusliseks aluseks Eestis kehtivad seadused. Tasu majutamise ja maatükkide võõrandamise puhul nende omanikele õiendatakse Eesti asjaomaste võimude poolt kehtivate seaduste alusel. N. Liidu sõjaväe võimud nendesse tehingutesse end ei sega. Kõik majanduslikud küsimused õiendatakse kahe valitsuse vahel.

Selle päevakorra punkti arutamisel rõhutati N. Liidu delegatsiooni poolt, et aerodroomide küsimus on väga kiire, neid tuleks ajaviitmata ehitama hakata.

4. Neljanda päevakorra punkti kohta sõnavõttude peale konstateeritakse, et N. Liidu sõjaväe sissetoomisel tarvitatakse segasüsteemi, s. o. maanteid ja raudteid mööda. Korra pidamine ja liikumise reguleerimine teostatakse Eesti võimude poolt. Kaitse mere poolt jääb N. Liidu korraldada. Sõjavägede saartele paigutamiseks annab Eesti võimaluste piirides oma vähemaid laevu.

Järgmine koosolek pidi toimuma 6. okt. päeval.

5. okt. õhtul andis N. Liidu sõjaväeline delegatsioon saatkonna hoones õhtusöögi abistamise pakti elluviimise nõupidamisest osavõtjatele. Õhtusöögil viibisid ühes eesti delegatsiooniga kindr. Laidoner ja välisminister Selter. N. Liidu esindajatena võtsid peale delegatsiooni õhtusöögist osa veel saatkonna liikmed *charge d'affaires*'iga eesotsas. Õhtusöök möödus elavalt ja sõbralikus õhkkonnas. Esimesena kõneles flagman Isakov, üteldes kokkuvõtlikult järgmist: «Lugupeetud Eesti Vabariigi esindajad, seltsimehed N. Liidu esindajad. Eesti—N. Liidu vaheline vastastikuse abistamise pakt avab uue lehekülje Eesti rahva ja N. Liidu rahvaste ajaloos. Selle eest võlgneme tänu N. Liidu ja Eesti targale valitsusele. Pakt on sõbralike riikide poliitilise, majanduslise ja kultuurilise arengu aluseks. Samal ajal pakt kindlustab Eesti Vabariigi edasise kestvuse ja annab N. Liidule väljapääsu lahtisele merele. Pakt tõendab kogu maailmale, kuidas kaks riiki võivad keerulisemaid küsimusi otsustada rahulikul teel, olles eeskujuks kõigile riikidele. Ma tõstan oma klaasi meie valitsuse ja Eesti Vabariigi Presidendi Pätsi terviseks.»

Kindral Laidoner oma vastukõnes rõhutas, et sõlmides selle pakti, Eesti on sammunud õiget teed. Muuseas ütles ta kokkuvõetult äratooduna nõnda: «Meie oleme realistid ja teame, et võimatu on N. Liidul olla Soome lahe sopikeses. N. Liidul peab olema väljapääs Balti merre. See küsimus tuleb lahendada, ja mida rutem, seda parem. Meie, sõjaväeline komisjon, lahendame suurt, ma ütleksin, ajaloolist ülesannet. Väidetakse, nagu ei võiks suur- ja väikeriik sõbrustada, kuid meile näitab ajalugu, et selline sõprus siiski teostub. Mul on palve: aidake meid abistamispakti ellu viia nii, et selle pakti vastu oleks meie rahva kõigi kihtide usaldus ja seega omaks pakt ühtlasi tõelise ajaloolise tähtsuse. Ajalugu teab, et sarnaseid suuri küsimusi lahendatakse vaielustes aastatega, aastakümnetega, aastasadadega, kuid meie otsustasime olulises osas kõik küsimused juba kolme päeva jooksul. Ma tahaksin öelda, et Kremlis mõistetakse seda ajaloolist tööd ja tullakse vastu. Eriti aitas meid N. Liidu rahvaste juht Stalin. Tõstan klaasi Stalini terviseks.»

Kindral Laidoneri järele võttis sõna komandarm Meretskov, kes ütles: «Meie valitsused, sõlmides vastastikku abistamise pakti, lõid parimad majanduslikud ja poliitilised vahekorrad Eesti rahva ja N. Liidu rahvaste vahel. N. Liit, rohkem kui keegi teine, austab väikeriikide suveräniteeti. Selles esineb Stalini eriline tarkus ja teene. Nüüd on järg meie, sõjameeste, käes. Meie peame mee-

les pidama, et Eesti ja N. Liidu armeedel on ülesanded rahu alalhoidmiseks. Meie ülesannete õige mõistmine on edu pandiks. Mina healmeelel meenutan abi, mida meie tööle osutas välisminister härra Selter. Tõstan klaasi Eesti sõjaväe, sõjaväe staabi ja vägede ülemjuhataja terviseks.»

Välisminister Selter omas kõnes ütleb: «Vene laevastiku Balti mere väljapääsu küsimusel on ajalooline vanadus. Seda küsimust on vaheldumisi otsustatud mitmeti. Peeti verevalamisrohkeid sõdasid. Rahvad, kes tahtsid vene rahvast merest eemale hoida, said sellepärast kannatada. Eesti Vabariik ja N. Vene sõlmisid 1920. a. esimesena rahulepingu. Neid vahekordi arendati edasi. Eraldi pean ära märkima meie kohtamisi Moskvas, mis lõppesid sõbralikuimate vahekordadega. See on Stalini, Molotovi, Mikojani ja meie President Pätsi teene. Teie, sõjaväelise komisjoni liikmed, sõitsite siia ja otsustate ühisel jõul suurt asja. Ma näen, et meie sõjaväelased leidsid teiega ühise keele. Mind kui diplomaati teie enam ei vaja. Meie, Eesti valitsus, kindlustame pakti õiglast elluviimist kindralist kuni lihtsa kirjutajani. Nõukogude armee, lennuvägi, laevastik on võimsad ja see armee on meie liitlane. Tõstan klaasi Nõukogude armee terviseks.»

7. oktoobril üldkoosolekut ei olnud, sest nii maa- kui lennuväelased, meredelegatsiooni liikmed, olid väljasõidus, et kohtade peal olukorraga tutvuda. Küll aga andis kindr. Laidoner samal õhtul N. Liidu delegatsiooni auks õhtusöögi keskkogu ruumes. Koos istuti häätujuliselt, sest põhimõttelise iseloomuga küsimustes oli jõutud juba lahendusele lähedale.

Komandarm Meretskov ja flagm. Isakov olid saanud korralduse Moskva sõita. Teatades sellest sõidust piduperemehele, kindr. Laidonerile, nad olla avaldanud murelikkust, et läbirääkimised on veninud pikemale, kui see Moskvas oli ette nähtud ja praegugi ei ole need jõudnud lõpuni. Kindral Laidoner öelnud siis neid rahustades — öelge Moskvas, et sisuliselt on juba kokkulepe saavutatud.

Enne keskööd lahkusid kõik N. Liidu külalised. Omavahel mõtteid vahetades märkisid meie sõjaväelased, et kuigi anname ajutiselt nende kasutada Haapsalu rajooni ühes linnaga, istuvad nad ikkagi veel sedavõrd tihedalt koos, et neid veel rohkem kokku suruda oleks ebatark. Tuleb nendele ka aerodroomide jaoks vastavad kohad välja mõõta, sest ega rabasse aerodroomi ka ehitada saa. Iga aerodroom nõuab enda alla ruutkilomeetri tasast, kuivapinnalist maad, ja seda ei ole sugugi nii lihtne rannaäärest leida. Peame nähtavasti sellega ikkagi leppima, et paar aerodroomi sisemaa poole peame lubama.

Meie mereväelased pidasid N. Liidu meremeeste nõudmisi tehnilisest seisukohast vaadatuna väga korrektiks ja isegi tagasihoidlikuks.

Järgmine, tegelikult viimane töökoosolek delegatsioonidele toimus 9. oktoobril Välisminister Selteri eesistumisel.

N. Liidu delegatsiooni poolt esitati vastuettepanek nendele meie seisukohtadele, mis peajoontes vormuleerimist leidsid 5. oktoobri koosolekul. Muuseas tõid nad ette ka kohtade peal tutvumisel kogutud andmed aerodroomide suhtes, ning neil andmetel nad väidavad, et on paratamatult vajalik lennuväe ja lennuväe seljataguste baaside paigutamiseks maapartsellid **Kuusiku ja Kehtna** mõisatest, sest maapind seal võimaldab kiiret aerodroomide väljaehitamist.

Eriti põhimõttelisi vaielusi sel koosolekul ei olnud ja N. Liidu delegatsiooni poolt tehtud vastuettepanek võeti lõpuprotokolli alusena vastu mõningate vähemate muudatustega, mis kandsid rohkem tehnilist iseloomu.

10. oktoobri õhtul kirjutati alla abistamise pakti elluviimise protokoll. [. . .]

ERA. F. 957. N. 17. S. 9. L. 110—129.

EESTI SÕJAVÄELINE ESINDAJA LÄTIS EESTI SÕJAVÄGEDE STAABILE. Kiri

2. oktoober 1939

Täna kella 21.30 paiku sain teada, et minister Munters sõidab homme hommiku Moskva vahekordade korraldamiseks N. Venega.

Rootslased arvavad, et

— N. Vene tahab omale kindlustada raudteeliini täielist kasutamist Leningrad, Pihkva, Daugavpils, Vilno ja Bialostoki vahel. Selleks tahab N. Vene taaslülitada selle liini Läti ja Leedu osad.

— Peale selle N. Vene tahab saada baase Liibavis ja Vindavis. N. Vene nõuab vastast. abistamiselepingu sõlmimist.

Leedu ringkonnist sain teada, et venelased on Leedule pakkunud Vilno. Tingimusist nemad ei kõnelenud, kuid võib arvata, et N. Vene nõuab samuti vastast. abistamiselepingu sõlmimist. Kõik need paktid tahetakse venelaste poolt sõlmida umbes samas vaimus nagu äsja sõlmitud Eesti—N. Vene leping. Nii kõnelevad ameeriklased ja inglased.

— N. Vene vägede asumise puhul end. Läti—Poola piirile on Läti sv. juhatusel kavatsus, nagu minule ütles kindral Berkis[1], eraldada Daugavpilsi garnisonidest kaks rügementi ning paigutada: üks neist Bebrene asundusse ja teine Jekabpilsi.

Kas see teostub, sellest teatan järgnevalt.

K. Mollin, kol. ltn.

ERA. F. 495. N. 11. S. 42. L. 48.

---

[1] Kindral Krišjānis Berķis, Läti sõjavägede ülemjuhataja.

NSV LIIDU VÄLISASJADE RAHVAKOMISSAR NSV LIIDU SAADIKULE EESTIS. Telegramm

4. oktoober 1939

Teeme ettepaneku loobuda meie vägede ja lennuväljade paigutamisest Valka ja Eesti keskossa. Meie vägede paiknemispiirkondade osas soovitame piirduda rannikualade, saarte, Paldiski rajooniga.

Molotov

Полпреды сообщают... С. 8. Tõlge vene keelest.

SAKSA SUURSAADIK MOSKVAS SAKSA VÄLISMINISTEERIUMILE. Telegramm

3. oktoober 1939

Molotov kutsus mind täna kell 14 enda juurde teatamaks mulle järgmist:

Nõukogude valitsus teatab täna [Moskvasse] saabuvale Leedu välisministrile, et vastastikuste suhete sõbraliku reguleerimise käigus, mis toimub võib-olla Eesti variandi kohaselt, soovib Nõukogude valitsus anda Vilniuse linna koos ümbrusega Leedule, kusjuures Nõukogude valitsus teatab Leedule, et see peab andma hästi teadaoleva osa oma territooriumist Saksamaale.[1] Molotov tundis huvi, millist protseduuri me sealjuures silmas peame. Tema ideeks on üheaegselt Vilniust puudutava Nõukogude—Leedu protokolliga alla kirjutada ka Saksa—Leedu protokollile meile tuleva Leedu territooriumi kohta.

Ma vastasin, et see ettepanek ei näi mulle ahvatlevana. Oleks loogilisem, kui Nõukogude valitsus enne vahetaks Vilniuse meile ettenähtud territooriumi riba vastu ja seejärele annaks selle meile. Molotov polnud nähtavasti rahul minu ettepanekuga, kuid lubas mul konsulteerida oma valitsusega ja anda talle vastus homme keskpäevaks.

Molotovi ettepanek näib mulle hukatuslikuna, kuna me muutume kogu maailma silmis nende territooriumi «röövijateks», samal ajal kui Nõukogude valitsust peetakse ohverdajaks. Mulle näib, et selles aktsioonis tuleks minu plaani arvestada. Peale selle ma palun Teid kaaluda, kas poleks otstarbekas spetsiaalse Nõukogude—Saksa salajase protokolliga vormistada Leedu ter-

---

[1] Jutt on 28. septembril 1939 koos Nõukogude—Saksa sõprus- ja piirilepinguga alla kirjutatud salaprotokollist, mille kohaselt Leedu territooriumi põhiosa pidi jääma Nõukogude Liidu huvipiirkonda, teatud Leedu lõunaosas asuv piiriäärne riba minema aga Saksamaale. Vt.: Molotovi—Ribbentropi paktist baasidelepinguni. Dokumente ja materjale. Lk. 106.

ritooriumi riba meile üleandmine enne, kui Nõukogude Liit faktiliselt ühendab endaga Leedu, — see on mõte, millele minu mälетamist mööda algselt rajati Leedut puudutav kokkulepe.

Schulenburg

DGFP. Ser. D. Vol. VIII. P. 199. Tõlge inglise keelest.

SAKSA SUURSAADIK MOSKVAS SAKSA VÄLISMINISTEERIUMILE. Telegramm

5. oktoober 1939

Täna hommikul, kohe pärast riigisekretäri abi Gausi telefonikõnet ma andsin Molotovile edasi palve mitte teatada Leedu välisministrile midagi, mis puudutab Saksa—Nõukogude kokkulepet Leedu suhtes. Molotov palus mind kokkusaamisele kell 17 ja ütles, et kahjuks tuli tal eile informeerida Leedu välisministrit sellest kokkuleppest, kuna hoolimata kogu lojaalsusest meie suhtes ta ei võinud toimida teisiti. Leedu delegatsiooni liikmed olid äärmiselt muserdatud ja löödud. Nad ütlesid, et just selle rajooni kaotust on raske taluda, kuna paljud leedu rahva väljapaistvad tegelased on pärit sellest Leedu osast. Täna hommikul kell 8 Leedu välisminister sõitis Kaunasesse kavatsusega tulla Moskvasse tagasi päeva-kahe pärast.

Ma ütlesin, et teatan sellest otsekohe oma valitsusele; seejärel ma helistasin härra Gausile. Tund hiljem Molotov teatas mulle, et Stalin isiklikult palub Saksa valitsust praegusel momendil mitte nõuda Leedu territooriumi riba üleandmist [Saksamaale].

Schulenburg

DGFP. Ser. D. Vol. VIII. P. 212. Tõlge inglise keelest.

USA ASJUR EESTIS USA RIIGISEKRETÄRILE. Telegramm

5. oktoober 1939

Sain kindlatest allikatest teada, et Nõukogude Liit nõudis konfidentsiaalselt lisaks paikadele, mida mainitakse minu telegrammis nr. 77 3. oktoobrist[1], baasi ratsaväele Valgas Läti piiri ääres, garnisoni Türil motoriseeritud väeosadele ning lennuvälju Lihulas ja Raplas. Eesti valitsus teatas, et need nõudmised on väljaspool vastastikuse abistamise pakti tingimusi ja on seetõttu pöördunud Eesti saadiku poole Moskvas, et viimane esitaks protesti lootusega, et Nõukogude komisjone instrueeritaks mitte esi-

[1] Paldiski sadam, Saaremaa ja Hiiumaa.

tama nõudmisi väljaspool pakti tingimusi. Ülalmainitud asjade käik on põhjustanud ärevust Eesti võimude hulgas. Ametlikud allikad on eitanud kuulujutte nõudmistest teiste paikade kohta.

Eile leidis aset kirjade vahetamine Eesti Välisministeeriumi ja kohaliku Nõukogude missiooni vahel, mis valmistab ette 28. septembril Moskvas sõlmitud pakti lõplikku ratifitseerimist.

Leonard

FRUS. The Soviet Union. 1933—1939. P. 954. Tõlge inglise keelest.

USA ASJUR EESTIS USA RIIGISEKRETÄRILE. Telegramm

5. oktoober 1939

Viitega minu tänasele telegrammile nr. 83[1]: ma sain äsja teada, et Eesti saadiku protest Moskvas oli edukas nii palju, et Molotov instrueeris praegu Tallinnas asuvat Nõukogude komisjoni mitte peale pressida nõudmisi nende alade suhtes, mis on mainitud ülalpool nimetatud telegrammis, mida mitteametlikult interpreteeritakse kui Nõukogude poole soovi mitte häirida atmosfääri, milles lõpetatakse läbirääkimised Läti ja Leeduga.

Püüdes teada saada Läti läbirääkimiste käiku Moskvas, informeeriti mind äsja, et Nõukogude Liit nõuab 50 000-mehelise garnisoni paigutamist Lätisse.

Saadetud ka Riiga.

Leonard

FRUS. The Soviet Union. 1933—1937. P. 955. Tõlge inglise keelest.

NSV LIIDU RAHVAKOMISSARIDE NÕUKOGU ESIMEES JA VÄLISASJADE RAHVAKOMISSAR SAKSA SUURSAADIKULE. Kiri

8. oktoober 1939

Härra suursaadik!

Mul on au kinnitada, et NSV Liidu ja Saksamaa poolt 28. septembril Leedu kohta sõlmitud salaprotokolli elluviimise käigus oleme saavutanud kokkuleppe järgnevas:

1. Protokollis meenutatud ja protokolli juurde kuuluvale kaardile kantud Leedu territooriumi ei okupeerita Punaarmee jõudude saabumise puhul [Leedusse].

---

[1] Vt. eelnev dokument.

2. Saksamaale jääb õigus kindlaks määrata kokkuleppe realiseerimise aeg, millal mainitud Leedu territoorium Saksamaale üle antakse. [. . .]

V. Molotov

DGFP. Ser. D. Vol. VIII. P. 244. Tõlge inglise keelest.

EESTI VABARIIGI JA NSV LIIDU SÕJAVÄELISTE DELEGATSIOONIDE VAHEL SÕLMITUD KOKKULEPPED

10.—11. oktoober 1939

Konfidentsiaalne

Protokoll
Eesti Vabariigi ja N.S.V. Liidu vahel sõlmitud vastastikuse abistamise pakti eluviimiseks Eesti Vabariigi ja N.S.V. Liidu sõjaväeliste delegatsioonide vahel 10. oktoobril 1939. a. peetud koosoleku kohta

Koosolekust võtsid osa:
Eesti Vabariigi poolt Välisminister Selter, Sõjavägede Staabi ülem kindral-leitnant Reek, Välisministeeriumi esindaja minister Varma, 3. Diviisi ülem kindral-major Brede, kindral-major Traksmaa, Sõjavägede Staabi ülema I abi kolonel Tomberg, Õhukaitse ülem kolonelleitnant Vernik, Merejõudude juhataja kapten-major Santpank, kolonel Saarsen, Veeteede talituse direktor Aavik.
N.S.V. Liidu poolt 2. järgu komandarm Meretskov, korpuse komissar Vašugin, komkor Ptuhin, komdiv Tjurin, komdiv Aleksejev, kombrig Kalmõkov.

Enne dislokatsiooni küsimuses arutamisele asumist esines Välisminister Selter käesolevale protokollile lisandatud seletusega.

I

Lepiti kokku, et relvastatud maa- ja õhujõud, kogusummas kuni kakskümmend viis tuhat meest, nagu ette nähtud 28. septembril 1939. a. Eesti Vabariigi ja N.S.V. Liidu poolt allakirjutatud konfidentsiaalse protokolli p. 1 ja kooskõlas Eesti Sõjavägede Staabi ettepanekuga, asetada:

a) Paldiski rajoonis, lisandatud kaardil näidatud piirides — üks laskurirügement ilma ühe pataljonita, üks suurtükiväe divisjon, üks tankipataljon, üks hävituslennuväe rügement, üks pommituslennuväe rügement, iga rügement koos oma baasiga;

b) Haapsalu rajoonis, lisandatud kaardil näidatud piirides — korpuse juhatus, diviisi juhatus, lennuväe brigaadi juhatus, üks laskurirügement, üks suurtükiväerügement, üks tankibrigaad, üks

õhukaitse divisjon, diviisi luurepataljon, diviisi ja korpuse side- ja pioneripataljonid ning muud korpuse ja diviisi osad ja asutised, üks pommituslennuväe rügement oma baasiga, ratsaväe brigaadi koosseisust eraldatud mehaniseeritud salk, mis koosneb ühest mehaniseeritud rügemendist ja motoriseeritud eskadronist. Ülejäänud osad ratsaväe brigaadi koosseisust või vastav arv sõjavägesid selle brigaadi asemel tuuakse kohale tarvidust mööda, Eesti Sõjavägede Staabi ja N.S.V. Liidu Sõjaväe Staabi omavahelisel kokkuleppel;

d) Saaremaale — üks laskurirügement, üks suurtükiväe rügement ilma ühe divisjonita ja üks hävituslennuväe rügement oma baasiga, Hiiumaale — üks laskuripataljon ühe suurtükiväe divisjoniga.

II

Lepiti kokku, et peale baasiaerodroomide alla ettenähtud rajoonide, mis näidatud käesoleva protokolli p. 1, antakse kokkuleppel Eesti Sõjavägede Staabiga kaardil näidatud rajoonidest väljaspool asuvaid maa-alasid operatiiv-õppe aerodroomide alla, millede ehitamine toimub üheaegselt baasiaerodroomide ehitamisega. Lennuväe ja lennuväe seljataguste baaside paigutamiseks antakse maa-alad Kuusiku ja Kehtna mõisades, kus aerodroomide väljaehitamine võib toimuda kiirelt.

III

Maa-alad aerodroomide, õppeväljade ja laskeväljade alla, samuti ruumid sõjavägede ja juhtiva koosseisu paigutamiseks annab Eesti Vabariigi Valitsus. Maa-alade ja ruumide andmisele asub Eesti Valitsus võimalikult lähemal ajal.

IV

Sõjavägede sissetoomise alguseks, käesolevas protokollis ettenähtud rajoonidesse määratakse «18» oktoober.

V

N.S.V. Liidu sõjavägede ümberpaigutamine nende majutamiseks määratud rajoonidesse teostub segakorras raudteid ja maanteid mööda — vastastikuse kokkuleppe alusel koostatud liikumisgraafikute järgi.

Sõjavägede liikumiseks määratud raudteede ja maanteede valve tagatakse Eesti Vabariigi Valitsuse poolt.

Rännakliikumiste reguleerimine teostub vastastikusel kokkuleppel väljatöötatud juhendi kohaselt.

Sõjavägede ümberpaigutamiseks saartele Eesti Valitsus annab võimalust mööda vähemaid laevu.

Sõjavägede kaitset mandrilt saartele ümberpaigutamisel teostab N.S.V. Liidu sõjalaevastik.

VI

Lepiti kokku, et kasarmute ja aerodroomide ehitamiseks Eesti Valitsus annab abi tööjõu hankimisel, samuti ehitusmaterjalide ja mehhanismide muretsemisel.

VII

N.S.V. Liidu sõjaväelennukitele lendudeks keelatud tsoonid Eesti Vabariigi territooriumil määratakse kindlaks Eesti Sõjavägede Staabi poolt ja antakse korpuse staabi kaudu teadmiseks ja käsitamiseks Eesti territooriumil asuvatele N.S.V. Liidu lennuväeosadele.

VIII

Merebaaside ehitamiseks vajalikkude maa-alade andmise tingimused määratakse eriprotokolliga.

Käesolev protokoll on koostatud kahes eksemplaris eesti ja vene keeles.

N. Reek, kindrallt.	Meretskov
Al. Varma	Pavlov
H. Brede, kindr.-major	Ptuhin
A. Traksmaa, kindr.-major	Aleksejev
R Tomberg, kolonel	Kalmõkov
A. Vernik, kltn.	Tjurin
J. Santpank, kapt.-maj.	Vašugin
V. Saarsen, kolonel	
E. Avik	

Lisa nr. 1.

VÄLISMINISTRI HÄRRA SELTER'I DEKLARATSIOON, MIS TEHTI ENNE DISLOKATSIOONI KÜSIMUSE ARUTAMIST

Pakti täpse mõiste kohaselt N.S.V. Liidu sõjaväed peavad olema asetatud baaside ja aerodroomide alla antud maa-aladel, nimelt saartel Saaremaa ja Hiiumaa ning Paldiski linnas. Teatavasti Eesti delegatsioon juba ühel eelmisel koosolekul teatas, et tema on nõus andma N.S.V. Liidu sõjavägedele õiguse, kuni baaside ja aerodroomide alla maa-alade andmiseni ning nende rajoonide piiride määramiseni, kuid mitte kauemaks kui 2 aastaks, dislokeerumiseks kogu Saaremaal ja Hiiumaal. Teisest küljest N.S.V. Liidu delegatsioon, väljudes dislokeerimise soodsuse kaalutlustest, tõstis küsimuse sõjavägede ajutise paiknemise võimaldamiseks ka Haapsalu rajoonis. Kuna see ettepanek läheb üle

Pakti raamidest, siis sellest on kantud ette Eesti Valitsusele. Viimane avaldas oma nõusoleku esinemiseks Parlamendile ettepanekuga määrata ajutiselt — praegu Euroopas asetleidva sõja kestvuseks, kuid mitte kauemaks kui 2 aastaks — Haapsalu linna ümbritsevas rajoonis N.S.V. Liidu vägede paiknemiseks, kui sõjaväelised delegatsioonid lepivad kokku nii rajoonide piiride kui ka sõjavägede dislokeerimise küsimustes.

K. Selter

Lisa nr. 3

Igapäevases elus tekkida võivate küsimuste kokkukõlastamiseks ja nende kiireks lahendamiseks moodustatakse lepituskomisjon, mille koosseisu kuuluvad: selle sõjaväeringkonna ülem, kelle territooriumil need küsimused tekkivad ja Eesti Territooriumil asuvate N.S.V. Liidu vägede korpuse ülem. Küsimused, mis ei kuulu nende ülemuste kompetentsi, esitatakse otsustamiseks Eesti Sõjavägede Ülemjuhatajale ja Leningradi Sõjaväeringkonna ülemale.

N. Reek, kindrallt. Meretskov

PROTOKOLL NR. 1

Salajane

Kokkuleppe protokoll
Nõukogude ja Eesti sõjavägede juhatuste vahel N.S.V. Liidu laevastiku baseerimise üle saartel Hiiumaa ja Saaremaa

Vastavalt N.S.V. Liidu ja Eesti Vabariigi vastastikku abistamise pakti 29. septembrist 1939. aasta artikkel 3-ndale.

1. Eesti Vabariigi Valitsus võimaldab N.S.V. Liidu sõjalaevastikule järgmised reidid ja sadamad:
Kärdla Hiiumaal,
Kõiguste Saaremaal.
Kuressaare laht Saaremaal,
Mõntu Saaremaal.
Kihelkonna laht Saaremaal,
Tagalaht Saaremaal,
Küdema laht Saaremaal,
neis ehitada hüdrotehnilisi sadama ehitisi, muule, sildu, elamis-, hoiu- ja teenistusehitisi, töökodasid, raadojaamu, raudteid ja maanteid, teha süvendustöid ja teiste ehitiste püstitamist laevastiku baseerimise julgestamiseks. Nimetatud objektide teenimine ja valve teostub vastava koosseisuga.

2. Kihelkonna ja Kõiguste lahes N.S.V. Liidu laevastikule jäetakse õigus laevastiku baasi teenimiseks organiseerida vesilennukite üksuste baasi.

3. Laevastiku baseerimise kaitseks pealetungi vastu merelt ja õhust, peale abinõude, millised on tehtud maaväe juhatuse poolt (saarte garnisonid ja õhujõud), N.S.V. Liidu mereväe juhatusele jäetakse õigus püstitada:
rannakaitse patareisid igas kaliibris,
õhukaitse patareisid igas kaliibris,
helgiheitjaid,
vaatlus- ja sideposte,
nii nagu punkt 1 mainitud sadamate ja reidide lähemas ümbruses kui ka järgmistes rajoonides:
Sõrve poolsaarel Saaremaal,
Harilaidu poolsaarel Saaremaal.
Nina poolsaarel Saaremaal,
Pammana poolsaarel Saaremaal.
Sõru poolsaarel Hiiumaal,

Kõpu poolsaarel Hiiumaal,
Tahkona poolsaarel Hiiumaal,
Sääre poolsaarel Hiiumaal
ja ülal pidada neid patareisid ja poste nende teenistuslise koosseisuga.

4. Rendi maksu määramiseks baaside ja patareide alla eraldatud maa- ja veealade täpsed piirid määratakse kindlaks pärast vastavaid ülevaatusi ja luuret.

5. Juhtumil kui eraldatud maa- või veealadel leidub mingisuguseid hüdrotehnilisi või teisi ehitisi või sisseseadeid kõlvulised laevastiku baasile, Eesti Valitsus annab võimaluse osta või rentida neid sisseseadeid või ehitisi.

6. Väljudes Eesti ja Nõukogude sõjaväeliste juhatuste ühistest huvidest, kiiremaks kaitse ja sadamate ehitiste püstitamiseks saartel, Eesti sõjaväeline juhatus võimaldab igasugust kaasabi maatükkide võõrandamisel ja ehitamistel oma riiklikkude organite läbi, tööjõu palkamises, ehitusmaterjalide, transport-, ujuv-, mullatööde ja muude abinõude muretsemises.

7. Nõukogude sõjaväelisele juhatusele üleantavad maad ja veeala, jäädes vastavalt N.S.V. Liidu ja Eesti Vabariigi vastastikku abistamise paktile viimase territooriumiks, lähevad Nõukogude sõjaväelise juhatusele kasutamiseks rendi alusel erikokkuleppe kohaselt.

8. Eesti kaubalaevad võivad kauba maha- ja pealelaadimiseks vabalt käia kõikides p. 1 nimetatud reidides ja sadamates, arvatud välja Kõiguste reid.

9. Väljudes sellest, et praegusel momendil baseerimiseks sisustatud kohti Saaremaal ja Hiiumaal ei ole, ja nende ehitamine nõuab aega, Eesti Valitsus ajutiseks kuni kahe aastani võimaldab Nõukogude laevastiku kergeid jõude baseeruda Rohuküla sadamas õigusega sooritada hüdrotehniliste ehitiste remonti ja samuti ajutiste baasi ehitiste püstitamist (töökodasid ja ladusid).

N.S.V. Liidu merekomisjoni esimees N.S.V. Liidu Sõjalaevastiku Rahvakomissari asetäitja Isakov, II järgu laevastiku flagman (Isakov) Alafusov	Eesti komisjoni esimees Eesti Sõjavägede Staabi ülem N. Reek, kindralleitnant (Reek) J. Santpank, kapt.-maj.

«11» oktoobril 1939

PROTOKOLL NR. 2

Salajane

Kokkuleppe protokoll
N.S.V. Liidule Paldiski maa- ja veealade kasutamisele andmise üle

Vastavalt N.S.V. Liidu ja Eesti Vabariigi vastastikku abistamise paktile 28. septembrist 1939 aasta:

1. Nõukogude sõjalaevade baseerimiseks Paldiskis eraldatakse Pakri poolsaare maa-ala ja saared Väike Pakri ja Suur Pakri ühes juurdekuuluva veealaga nii, nagu näidatud sellele tekstile juurdelisatud kaardil.

2. Punkt 1. mainitud maa- ja veealadel, N.S.V. Liidu merejõudude juhatusele antakse õigus püstitada sadama hüdrotehnilisi ehitisi ja sildu, ladusid ja jaamu, teenistus- ja eluruume ja samuti maa- ja raudteid.

3. Eesti Valitsus võimaldab osta ehk rentida p. 1. mainitud maa- ja veealal olemasolevaid ehitisi.

4. N.S.V. Liidu sõjalaevastiku baseerimise kaitseks Paldiskis N.S.V. Liidu merejõudude juhatusele antakse õigus püstitada p. 1. tähendatud maa-alal rannapatareisid igas kaliibris ja piiramata arvul, juurde arvatud raudtee patareid, samuti õhukaitse patareid ja helgiheitjate jaamad ja samuti püstitada ehitisi nende teenistuslise koosseisu mahutamiseks.

5. Nõukogude sõjaväelisele juhatusele antakse õigus ehitada p. 1. tähendatud maa- ja veealadel aerodroome ja kõiki tarvilikke ehitisi merelennuväe baseerimiseks.

6. Nõukogude sõjaväelisele juhatusele antakse õigus määrata p. 1. tähendatud maa- ja veealadel kord laevasõidu, lendude, laevade liikumise ja veealade kaitse kohta.

7. Nõukogude sõjaväelisele juhatusele antakse õigus asutada p. 1. tähendatud maa-alal vaatlus- ja sideposte, seejuures tuletorni teenistus jääb Eesti võimudele.

8. Nõukogude sõjaväelisel juhatusel on õigus pidada Paldiski baasi maa-alal vastav koosseis baasi teenimiseks ja valveks.

9. Nõukogude sõjaväelisele juhatusele antakse õigus kasutada baasi maa-alal kõiki mageda vee allikaid.

10. Eesti võimud annavad täielikku kaasabi Nõukogude sõjaväelisele juhatusele baasi varustamiseks elektrienergiaga baasi maa-alalt väljaspool asuvatest allikatest.

11. Eesti võimud annavad kaasabi Nõukogude sõjaväelisele juhatusele vajalikkude materjalide muretsemiseks, transpordis ja tööjõu hankimisel baasi ehitamiseks.

12. Nõukogude sõjaväelisele juhatusele üleantavad maa- ja veealad, jäädes vastavalt N.S.V. Liidu ja Eesti Vabariigi vastastikku abistamise pakti alusel viimase territooriumiks, lähevad üle Nõukogude sõjaväelise juhatuse kasutamisele rendi alusel, mille maksmine toimub eri kokkuleppel.

N.S.V. Liidu Merekomisjoni esimees
N.S.V. Liidu sõjalaevastiku
Rahvakomissari asetäitja
Isakov, II järgu laevastiku flagman
(Isakov)
Alafusov

Eesti komisjoni esimees
Eesti Sõjavägede Staabi
ülem
N. Reek, kindralleitnant
(Reek)
J. Santpank, kapt.-maj.

«11» oktoobril 1939

PROTOKOLL NR. 3

Salajane

Kokkuleppe protokoll
N.S.V. Liidu ja Eesti sõjaväejuhatuse vahel N.S.V. Liidu sõjalaevade ajutise seisu kindlustamise kohta Tallinnas

Kooskõlas N.S.V. Liidu ja Eesti Vabariigi vahelise vastastikuse abistamise pakti juurde kuuluva konfidentsiaalse Protokolli p. 2 28. septembrist 1939. a.:

1. Konfidentsiaalse Protokolli punkt 2 nimetatud kaheaastaseks tähtajaks antakse N.S.V. Liidu sõjaväejuhatusele N.S.V. Liidu sõjalaevade seisuks — Uus Kaubasadam ja Karavani sadam ühes neid sadamaid piiravate kaidega ja osa kalda alaga, nii nagu näidatud juurdelisatud plaanil punase joonega.

2. Peale selle määratakse suurtele N.S.V. Liidu sõjalaevadele ankrukoht Tallinna reidil lääne pool Tallinna sihti.

3. N.S.V. Liidu sõjalaevade seisul, kohtades, mis märgitud punktides 1 ja 2, kindlustatakse Tallinna sadama poolt varustamine auruga, elektrienergiaga ja mageda veega.

4. N.S.V. Liidu sõjalaevadel on remontide toimetamisõigus Tallinna laevaparandusettevõtetes — kokkuleppel Eesti võimudega.

5. N.S.V. Liidu sõjalaevadele kindlustatakse võimaluste kohaselt Tallinna sadama poolt pukserite ja jäälõhkujate kasutamine — nii lühiajaliseks vajaduseks kui ka pikemaks ajaks.

6. Liikumisteed punktis 1 märgitud maa-alale seatakse täielikult korda.

7. N.S.V. Liidu sõjalaevadele vajalikud majad ja laod, mis olemas punkt 1 määratud rajoonis, jäetakse N.S.V. Liidu sõjaväejuhatusele kasutamiseks.

8. Eesti sõjaväejuhatus osutab N.S.V. Liidu sõjaväejuhatusele kaasabi Tallinnas seisvate N.S.V. Liidu sõjalaevade kaitse- ja valveteenistuse organiseerimisel.

9. Punktis 1 nimetatud sadamate ja punktis 7 nimetatud ehitiste üleandmine N.S.V. Liidu sõjaväejuhatusele toimub rendi alusel eri kokkulepetega.

Kulud, mis on seotud käesoleva kokkuleppe teiste punktide täitmisega, lähevad N.S.V. Liidu sõjaväejuhatuse arvele ja määratakse kindlaks eri kokkulepetega.

N.S.V. Liidu komisjoni esimees	Eesti komisjoni esimees
N.S.V. Liidu sõjalaevastiku	Eesti Sõjavägede
Rahvakomissari asetäitja	Staabi ülem
Isakov.	N. Reek.
II järgu laevastiku flagman	kindralleitnant
(Isakov)	(Reek)
Alafusov	J. Santpank, kapt-maj.

«11» oktoobril 1939. a.

PROTOKOLL NR. 4

Salajane

Kokkuleppe protokoll Nõukogude ja Eesti sõjaväelise juhatuse vahel Nõukogude sõjalise (sõjasadama) lipu all sõitvate transportlaevade alalise ühenduse kohta, mis sõidavad N.S.V. Liidu sadamate ja kohtade vahel, kus baseeruvad Nõukogude merejõud Eestis

1. Transpordid sõjalise laadungiga, kütteainetega ja inimestega, millised saadetakse Nõukogude mereväe juhatuse poolt Eesti sadamatesse, Nõukogude sõjalaevade ja lennuväe baasidesse, käivad N.S.V. Liidu sõjasadama lipu all ja Nõukogude sõjaväelise juhatuse poolt kindlaksmääratud sõidukava kohaselt.

2. Sõidukava, nende transportide nimed ja iseloomustavad välistunnused antakse Nõukogude sõjaväelise juhatuse poolt õigeaegselt Eesti sõjaväelisele juhatusele informatsiooniks vaatlus- ja sidepostidele, piirivalvele, tolli- ja sadamavõimudele.

3. Ülalnimetatud transpordid vabastatakse igasugustest tolli, sanitaar- ja teistest maksudest ning ülevaatusest ja kasutavad õigust vabaks laevasõiduks Eesti vetes ja sissesõiduks Eesti sadamatesse analoogiliselt Eesti ja N.S.V. Liidu sõjalaevade õigustele.

N.S.V. Liidu merekomisjoni esimees	Eesti komisjoni esimees
N.S.V. Liidu sõjalaevastiku	Eesti Sõjavägede
Rahvakomissari asetäitja	Staabi ülem
II järgu laevastiku flagman	N. Reek.
(Isakov)	kindralleitnant
Isakov	(Reek)
Alafusov	J. Santpank, kapt.-maj.

«11» oktoobril 1939

PROTOKOLL NR. 5

Salajane

Kokkuleppe protokoll Hüdrograafiliste tööde teostamiskorra ja materjalide vahetamise kohta N.S.V. Liidu ja Eesti merejõudude juhatuste vahel

Et kindlustada erikokkuleppes määratud baaside ja sadamate ehitamise kiiremat algamist, et kindlustada N.S.V. Liidu sõjalaevade ja koondiste liikumist ja manööverdamist, Eesti sõjaväejuhatus võimaldab N.S.V. Liidu sõjaväejuhatusele:

1. Hüdrograafia laevade takistamatut liikumist Eesti territoriaalvetes.
2. Hüdrograafilis-, traalimis-, hüdroloogiliste, hüdrograafiliste ja mõõtmistööde toimetamist Eesti territoriaalvetes neis kohtades, kus baseerub või seisab ankrus N.S.V. Liidu sõjalaevastik.
3. Täiendavate meremärkide, sihtide, sihttulede, poide, tuletornide, raadiotuletornide, hüdroakustiliste seadeldiste panekut kokkuleppel Eesti Veeteede Talitusega.
4. Eri meripoligonide tähistamist ja liiklemise piiramist neis. Need poligonid määratakse kokkuleppega N.S.V. Liidu ja Eesti merejõudude juhatuste vahel selliselt, et mitte takistada normaalset kaubalaevade liiklemist.
5. Topograafiliste, ülesvõtte- ja kirjeldustööde toimetamist kaldal ja saartel ühes vajalikkude triangulatsioonimärkide püstitamisega.
6. Regulaarset vastastikku meteoroloogiliste, hüdroloogiliste- ja jääteadete, kaartide, plaanide ja kirjelduste vahetust N.S.V. Liidu ja Eesti Veeteede Talituse vahel.
7. Täiendavate meteojaamade püstitamist kokkuleppel Eesti Veeteede Talitusega.
8. Anda N.S.V. Liidu Balti mere laevastiku juhatuse käsutusse kõiki olemasolevaid Eesti vete hüdrograafilisi, kirjanduslikke ja mõõdiste materjale, täpseid kaarte, neisse punktidesse ja liiklemisrajoonidesse viivate veeteede planšette, ning samuti kõiki andmeid sadamate ehitamiseks.

N.S.V. Liidu merekomisjoni esimees
N.S.V. Liidu sõjalaevastiku
Rahvakomissari asetäitja
Isakov, II järgu laevastiku flagman
(Isakov)
Alafusov

Eesti komisjoni esimees
Eesti Sõjavägede
Staabi ülem
N. Reek, kindralleitnant
(Reek)
J. Santpank, kapt.-maj.

«11» oktoobril 1939

PROTOKOLL NR. 6.

Salajane

Kokkuleppe protokoll Nõukogude ja Eesti merejõudude juhatuste vahel Eesti sadamate, millised kuuluvad N.S.V. Liidu sõjalaevade baasideks, külastamise korra kohta kolmanda riigi sõja- ja kaubalaevade poolt

1. Luba külastada sadamaid — N.S.V. Liidu sõjalaevade baase kolmandate riikide sõjalaevadele antakse Eesti Valitsuse poolt ainult pärast eelnevat nõusolekut Nõukogude Valitsuse poolt.
2. Kõik läbirääkimised kolmandate riikidega Eesti sadamate — Nõukogude sõjalaevade baaside külastamise üle nende sõjalaevade poolt teostub ainult Eesti Valitsuse poolt. Nõukogude valitsus otseselt ehk läbi enda merejõudude juhatuse annab oma nõusoleku sääraseks külastamiseks ainult Eesti Valitsusele.
3. Eesti sadamate — N.S.V. Liidu sõjalaevade baaside külastamise puhul kolmandate riikide sõjalaevade poolt, järelevalve üldtunnustatud rahvusvaheliste reeglite täitmise üle kolmanda riigi sõjalaevade poolt jääb Eesti võimudele. Nende reeglite rikkumise korral tarvilikku abi võib saada Nõukogude merejõududelt Eesti võimude teadaandel.
4. Eesti sadamates — Nõukogude sõjalaevade baasides:
1. Paldiski ja
2. Saaremaa ja Hiiumaa reidid
Nõukogude merejõudude juhatusele jäetakse õigus keelata nende baaside külastamist välismaa sõja- või kaubalaevade poolt pikemaks ajaks või jäädavalt.
Juhul kui Konfidentsiaalse Protokolli p. 2 tähendatud 2-aastase tähtaja kestel Tallinnat külastavad välismaa sõjalaevad, informeerib Eesti Valitsus Nõukogude merejõudude juhatust neist külaskäikudest enne nende toimumist.

6. Ametliku teadaande kolmandale riigile Eesti sadamate — Nõukogude sõjalaevade baaside külastamise keelu kohta teeb Eesti Valitsus enda nimel. Järelevalve selle keelu täitmise üle jääb Eesti merejõudude ülesandeks, kes võib neil juhtumeil, kui ta peab seda tarvilikuks, pöörduda Nõukogude merejõudude poole abi saamiseks.

N.S.V. Liidu merekomisjoni esimees N.S.V. Liidu Sõjalaevastiku Rahvakomissari asetäitja Isakov, II järgu laevastiku flagman (Isakov) Alafusov	Eesti komisjoni esimees Eesti Sõjavägede Staabi ülem N. Reek, kindralleitnant (Reek) J. Santpank, kapt.-maj.

«11» oktoobril 1939

PROTOKOLL NR. 7

Salajane

Kokkuleppe protokoll N.S.V. Liidu sõjaväelise juhatuse ja Eesti Vabariigi vahel sõjasaladuste hoidmise üle

Vastavalt N.S.V. Liidu ja Eesti Vabariigi vahel 28. septembril 1939. aastal sõlmitud vastastikku abistamise paktile, mõlemad pooled, olles ühetaoliselt huvitatud sõjasaladuste hoidmises, mis kaitsevad N.S.V. Liidu ja Eesti Vabariigi tähtsate riiklikkude ja sõjaliste saladuste avalikkusele teatavaks tegemist, leppisid kokku:

1. Sõjasaladuste hoidmise sihiga sisse seada tsensuur N.S.V. Liidu ja Eesti ajakirjanduses teadete avaldamises dislokatsiooni, väeüksuste liikumise ja ümberpaigutamise, laevade, lennuväe ja Nõukogude ja Eesti merejõudude rannakaitse osade kohta.

2. Teateid väeüksuste, laevastiku, rannakaitse, lennuväe ja samuti julgestusteenistuse kohta avaldatakse ajakirjanduses ehk kasutatakse avalikkudel ettekannetel alles pärast vastava poole sõjaväelise juhatuse erilist kontrolli ja luba.

3. See määrus, mis puudutab perioodilist kui ka aperioodilist ajakirjandust, kohandatakse ka raadiole, kinole ja fotoasjandusele.

4. Ülalnimetatud punktide rikkumine või sõjasaladuste üleandmine kolmandale poolele karistatakse vastavalt N.S.V. Liidu (N.S.V. Liidu kodanikkude suhtes) ja Eesti Vabariigi (Eesti Vabariigi kodanikkude suhtes) seadustele, mis ette nähtud neil juhtumeil.

N.S.V. Liidu merekomisjoni esimees N.S.V. Liidu Sõjalaevastiku Rahvakomissari asetäitja Isakov, II järgu laevastiku flagman (Isakov) Alafusov	Eesti komisjoni esimees Eesti Sõjavägede Staabi ülem N. Reek, kindralleitnant (Reek) J. Santpank, kapt.-maj.

«11» oktoobril 1939

ERA. F. 495. N. 11. S. 34. L. 6—11; 17—30.

VÄLJAVÕTE SÕJAVÄGEDE STAABI 1. OSAKONNA ÜLEMA KOLONELLEITNANT A. LUTSU MÄLESTUSTEST

[. . .] Oktoobri keskpaiku, umbes nädalapäevad enne punaarmee tulekut Eestilt väljapressitud baasidesse, kutsus mind kindralmajor R. Tomberg, kes tol ajal täitis Sõjavägede Staabi ülema ülesandeid, oma tööruumi ja andis mulle ta oma käega kirjutatud «Korraldusi punaarmee väeosade baasidesse saabumisel», käskides need tõlkida vene keelde ning paljundada eesti- ja venekeelsed tekstid.

Nende korralduste kohaselt:

Punaarmee väeosad pidid tulema üle piiri 18. oktoobri hommikul kahes kolonnis. Põhjapoolne motoriseeritud kolonn pidi liikuma Narva maanteed kaudu kuni Jägalani, sealt üle Raasiku, Kohila, Hageri, Arudevahe kaudu Paldiskisse ja Haapsallu. Lõunapoolne kolonn, peamiselt soomusväeosad, pidid liikuma Irboska, Vastseliina, Võru, Kanepi, Tõrva, Abja, Kilingi-Nõmme, Pärnu kaudu Lihula, Virtsu rajooni, Saaremaale ja Haapsallu.

Punaarmee vastuvõtt Eesti piiril pidi olema pidulik. Kohal pidi olema kohalik diviisiülem, kes pidi ütlema punaarmeele sellekohase tervituse ja orkester pidi mängima Eesti ja N. Liidu hümne, suurtükivägi pidi andma 21 aupauku.

Maantee osad Narva—N. Liidu ja Irboska—N. Liidu piiril tulid parandada ja liiklemiseks korda seada.

Eelpoolnimetatud maanteed pidid sissemarsi päevadel olema punaarmee väeosadele liiklemiseks täiesti vabad, eraliiklus nendel teedel oli tol ajal keelatud.

Teelahkmeile tuli välja panna vastavad suunanäitajad.

Teeääres olevate majade ja talude õueväravad pidid punaarmee väeosade rännaku ajal olema suletud, elanikud asuma majades või vähemalt 200 meetrit teest eemal.

Mahajäävate punaarmee autode ja tankide juurde tuli välja panna valve, kui punaarmee seda ise polnud teinud.

Punaarmee väeosade peatus- ja ööbimiskohad olid rännakuteel ette nähtud metsade rajoonides ja neisse kohtadesse tuli meil kohale toimetada kuivi keedupuid punaarmee väeosadele toiduvalmistamiseks. Kohalikul Kaitseliidul tuli eemal pidada valvet, et keegi väljastpoolt ei segaks rahu nendes paikades.

Mõlema punaarmee kolonni rännakutee ulatusel tuli organiseerida telefoniliin ühes kõnepunktidega tee ääres selleks ette nähtud kohtades.

Tuli kõvendada sildu Jägala—Arudevahe teeosal, millised teede vaatlusel olid leitud nõrkadena.

Narva—Tallinna raudteel pidi samal ajal algama punaarmee väeosade ja varustuse vedu Paldiski ja Haapsalu rajooni, milleks olid ette nähtud vastavad erikorraldused.

Kõik need Tombergi poolt kirja pandud korraldused olid väga üksikasjalikud ja võtsid oma alla mitu lehekülge. [...]

18. oktoobri hommikul 1939 algas punaarmee väeosade sissemarss baasidesse Eestis. Sama päeva hommikul osakonda saabunud teadete kohaselt olid punaarmee osad piiril juhtnööride kohaselt vastu võetud, rännak meie maanteedel arenes takistusteta ja mingeid vahejuhtumeid ei esinenud. [...]

Järgmisel päeval, s. o. 19. oktoobril, sõitsin Pärnu, kust ajatabeli kohaselt keskpäeva paiku pidi läbima lõunapoolne baasidesse suunduv punaarmee soomusväe ja motoriseeritud jalaväe rännakkolonn. Pärnu jõe silla juures turuplatsil oli selleks sobiv vaatluspunkt. Siin kohtasin sel päeval pea kõiki Eestis asuvaid välismaa sõjaväe esindajaid, kes olid huvitatud eriti punaarmee soomusväeosadest. Nad avaldasid kahetsust, et ei saadud neid pildistada. Nimelt seoses punaarmee väeosade baasidesse asumisega oli venelaste nõudel Ülemjuhataja paar päeva varem avaldanud määruse, millega kehtestati terve rida kitsendusi teatavates piirkondades. Muu hulgas keelati ka pildistamine väljas. [...]

Sillast veidi eemalasuvas sadamas seisid saksa reisilaevad, kus parajasti ümberasujad Eestist läksid laeva. Kostsid Eesti ja Saksa riigihümnid. See oli omapäraseks taustaks idabarbarite sissemarsile. Nende kahe sündmuse ja kahe suurriigi — N. Liidu ja Saksamaa tegutsemise kokkusattumine siin Pärnus tekitas rahva hulgas kurva meeleolu. Kui siis saksa laevade juurest kostsid väikese ja abitu Eesti riigi hümnihelid, millele rahvas kaasa laulis, ei näinud ma ühtki eestlast, kelle silmis poleks olnud pisaraid. Draama oli tõesti vapustav! [...]

Tallinna tagasi pidin sõitma üle Abja, Tõrva, et saada ülevaadet maantee seisukorrast tankibrigaadi senisel rännakuteel. Meie maanteed ja sillad olid imetlusväärselt hästi vastu pidanud massilisele tankide liiklusele. Nägin rohkesti punaarmee tanke ja mootorveokeid seismas nii teel kui ka teeäärsetes kraavides. Tankide juures askeldasid punaväelased, kuna veokite juures ei olnud kedagi näha.

Kahepäevased tähelepanekud ja muljed vaid kinnitasid senist üldist arvamust — punaarmee ei saanud kiidelda oma materiaalosa väärtusega ega ka mitte mootorijuhtide väljaõppe põhjalikkusega. Rännakkorras toodi baasidesse jalavägi ja mehhaniseeritud väeosad, kõik teised raudteel ja laevadega. Kui palju oli tegelikult N. Liidul baasides mehi, ei saanud keegi selgitada, sest kogu baasideajastul teostus alaline liiklus raudteel, laevadega ja lennukitega N. Liidu ja baaside vahel. [...]

Luts, A. Heitluste keerises. I. Stockholm, 1975, lk. 119—125.

LENINGRADI SÕJAVÄERINGKONNA JUHATAJA NSV LIIDU KAITSE RAHVAKOMISSARILE. Kiri

19. oktoober 1939

19. oktoobril 1939. a. kell 10 50 min. ületasid Eesti territooriumile saadetavate viimased meie vägede kolonnid riigipiiri. Seisuga kell 12.00 19. oktoobril 1939. a. olid Eesti territooriumile siirdunud: 65. l[askur]k[orpuse] juhatus, 16. l[askur]d[iviisi] luurepataljon, 3 laskurpolku, sidepataljon ja sapööripataljon arvukusega 9904 meest, 10 soomusautot, 968 autot; 18. tankibrigaad koosseisus 3125 meest, 225 tanki, 24 soomusautot, 613 autot, 5. mehh. salk — 1008 meest, 58 tanki, 20 soomusautot, 139 autot. Kõik 18-ndal ja 19-ndal. 19. oktoobriks 1939. a. saadeti: 14 037 meest, tanke — 283, soomusautosid — 54, autosid — 2040. Raudteel kuuluvad saatmisele ilma lennuväeosadeta 4141 meest, koos lennuväeosadega — 7310 meest. Lennuväe saatmine esialgu viibib, kuna lennuväljad meie vägede Eestis paiknemise piirkondades pole valminud. Kokku saadetakse Eesti territooriumile: 21 347 meest, suurtükke — 78, tanke — 283, soomusautosid — 54, lennukeid — 255, autosid — 1950; [. . .]

L[eningradi] S[õjaväe] R[ingkonna] vägede juhataja
2. järgu armeekomandör Meretskov
L[eningradi] S[õjaväe] R[ingkonna] sõjanõukogu
liige korpusekomandör Vašugin
L[eningradi] S[õjaväe] R[ingkonna] staabiülem
brigaadikomandör Tšibissov

Полпреды сообщают . . . С. 135. Tõlge vene keelest.

VÄLJAVÕTE NSV LIIDU SAADIKU K. NIKITINI PÄEVIKUST[1]

[. . .] «Ma lasin mööda enam kui 80 autot ja nähes, et kõik laabub, istusin oma autosse, möödusin pikalt väljaveninud kolonnist ja NSVL lipuga autol asusin selle etteotsa. Oli üpris efektne vaatepilt. [. . .] Iga 100 meetri järel seisis tee ääres kas politseinik või kaitseliitlane. Rahval oli keelatud isegi aknast välja vaadata. Üldiselt oli ümberkaudne elanikkond ilmselt küllalt hirmunud. [. . .]

Mõned märkused läbiliikunud Punaarmee väljanägemise kohta. Tuleb otse öelda, et see polnud küllaldaselt efektne, polnud hiilgav, polnud korrastatud. Juhtpolgu komandör nägi igerik välja.

[1] Päevikus on fikseeritud K. Nikitini tähelepanekud Punaarmee vägede saabumisest 18. oktoobri hommikul Narva.

Sinel oli millegipärast eestpoolt voltis ja kortsus, rida punaarmeelasi nägid samuti natuke räpakatena välja. Üldse peab ütlema, et Punaarmee isikkoosseisu välimuse eest pole piisavalt hoolitsetud, keegi pole tema vormi küsimust läbi mõelnud. Oleks võinud ja pidanud tegema palju parema. [...] Ka soomusmasinad ei säranud puhtusest, olid pesemata ja teekonnast vaevatud ja nägid natuke kasimatud välja.» [...]

NSVL VPA. F. 0154. N. 32. S. 5. L. 132—133. Tõlge vene keelest.

VÄLJAVÕTE ARVO JOHARI MÄLESTUSTEST

[...] Punaarmee sissemarssi nägin isiklikult Irboska piiripunktil, kuna olin «aurügemendi» koosseisus, milline pandi piirile, et võtta vastu punaarmeed. Meil oli korralikult riietatud 7. Jalaväerügement, kuna venelastel läks ligi pool tundi, enne kui kehvade hobuste seljas olev üksus end korraldas ja sealt kõrgemad juhid tulid meiepoolsele piirialale, kus nendele meie diviisiülem kindral Kruus, meie rügemendiülem ja veel paar ohvitseri vastu läksid. Peale lühikesi sõnavõtte kummagilt poolt tõmbusid juhid tagasi ja venelaste poolt alustasid tankid liikumist meie territooriumile. Kaks esimest tanki jätkasid liikumist, kuna kolmandal hakkas mootor protestima ja tank jäi paremale teeäärele seisma. Kompaniiülemal ja minul kui I rühma ülemal, kes seisid maantee ligidal, oli kõike hea jälgida, mis piiril ja maanteel sündis, ja mul läbis välkkiirelt peast mõte: «Sellised lasime karistamatult tulla oma kodumaale ja võtame neid nüüd aurügemendiga veel vastugi», ja ma tundsin, kuidas mul tahtmatult vajusid küüned peopessa. [...]

Me ei saanud kuigi kaua oma ülesannete juures olla, kui kõik garnisoni ohvitserid, samuti reservohvitserid, said korralduse kasiinosse koguda. Kui kõik olid suures saalis istet võtnud, siis ilmusid saali ka sõjaringkonnaülem kol. Remmel koos meie rügemendiülema kol.ltn. Laatsiga. Ülemad vahetasid omavahel mõne sõna, millele järgnevalt kol. Laats rääkima hakkas. Ta teatas, et meie ja N. Liidu vahel on sõlmitud vastastikune abistamispakt, mida meie ju teame, ja selle tulemusena on paktis ettenähtud arv Vene sõjaväeüksusi paiknenud meie territooriumil kokkulepitud baasidesse. See kõik on sündinud Vabariigi Valitsuse sellekohase otsuse põhjal. See otsus on meie kodumaale õnneks olnud, sest me oleme sellega ära hoidnud relvastatud kokkupõrke meie suure naabriga, mis kindlasti oleks me maale ja rahvale toonud suuri kannatusi. Kuna me naaber meilt saadud baase vajab vaid oma ja ka meie kodumaa julgeoleku kindlustamiseks ja lepingus lubaduse on andnud mittemillegagi end meie siseasjadesse

segada, siis võime lahenduse lugeda õnneks me maale ja rahvale ja tänulikud olema, et me rahus võime oma tööd jätkata ajal, kus Euroopas juba sõda möllab. [. . .]

Mu käsi tõusis ja tundsin, nagu oleks keegi seda aidanud või sundinud tõstma. Loomulikult ei mäleta ma endagi kõnet sõnasõnaliselt, kuid saan siin ära märkida selle olulised mõtted. Mäletan sellele lisaks, et rääkisin rahulikult ja olin oma väljendustes enesekindel. Ma märkisin, et kõik see, mida meie lugupeetavad juhid on meile täna rääkinud, on minule, kuid ma julgen arvata, et ka paljudele teistele siin suureks arusaamatuseks. Meile on tahetud selgeks teha, et me rahvas on nagu mingi õnneosaliseks saanud seetõttu, et oleme takistamatult oma kodumaale lasknud N. Vene väeosad ja osa me kodumaa territooriumist andnud vabatahtlikult nende valdusse. Mu mõistus ei suuda siin vastu võtta ja seletada seda äkilist ümberhindamist tõekspidamistes, mis meil senini kehtiv oli. Kui Sõjakoolis olin, siis seletati meile, et vaenlane nr. 1 on Nõukogude Venemaa ja selle vaenlase eest peame oma maad kaitsma viimse võimaluseni ja selleks õppisime sõjateaduse peensusi ja kasvatasime sealt omatud oskuste ja teadmiste põhjal väeosas oma sõdureid. Vähe sellest — pärast päevatööd, kui kodus oma perekonna keskel istusime, said me pisikesed pojad ja tütred sama kasvatuse. Nad teadsid, et Eesti on nende kodumaa, mille eest nende vanemad ja vanavanemad tohutuid ohvreid on kannud ja et selle kodumaa vabaduse eest on valvel praegune põlv ja need ülesanded antakse kord järglastele üle. Kas peame nüüd kodus oma väikese poisi enda juurde kutsuma ja ütlema, et kõik see, mida sinu isa sinule senini on rääkinud, on olnud vale. Punane Venemaa ei ole ei sinu ega kellegi meie vaenlane ja me rahvast on tabanud õnn, et see maa ähvardusega on meilt nõudnud baasid ja tema sõjaväeosad juba osa me maast oma alla on võtnud. Mis nägudega kuulaksid meid me lapsed ja mis nägudega kuulaksid meid homme me sõdurid, kui nendele sama räägime. Ei, härrad kolonelid, ma ei usu, et teie kõike seda, mida teie täna meile ette kandsite, ka ise sellaselt usute. Seda on kästud teil nii teha, kuid kas siiski poleks olnud õigem ja mõistetavam, kui te oleksite tulnud me ette ja sõnanud, et me kodumaad ja me rahvast on tabanud tohutu õnnetus. Me oleme sunnitud olnud ähvarduse ja ülevõimu tõttu maale laskma oma suurima vaenlase ja loovutama temale juba osa me kodumaast. Meil on rasked ja murelikud aimdused tuleviku suhtes, kuid meil ei olnud teist pääseteed. Sellega lõpetasin ja istusin. Kui me juhtide kõnele koosolijad reageerisid tumma vaikusega, siis nüüd puhkes maruline aplaus ja pealegi kauakestev. Kui see oli vaibunud, tõstis üks mu kolleegidest veel käe, ja nimelt leitnant Erik. Ta mainis, et oleme olnud tohutult passiivsed ja seetõttu ei jäänudki meil muud üle kui alistuda ja vaenlane maale lasta. [. . .]

Et sõnasoovijaid enam ei olnud, siis tõusis kol. Laats püsti,

vaatas mõttes olles kord üle tema vastas istuva ohvitserkonna ja sõnas pikkamisi: «Jah, eks noorus on ikka käremeelne, kuid teil on elu ees ja kangelastegudeks seega aega veel küllalt.» Sellega see kokkutulek lõppes ja me läksime vaikselt igaüks oma koju. Teel mõtlesin veel oma sõnavõtule ja olin järgmisel hommikul tööle minnes kindel, et mind kutsutakse rügüli juurde eilse sõnavõtu pärast aru andma — midagi sellist aga ei juhtunud. [. . .]

EMS. Mälestuste kollektsioon.

EESTI SÕJAVÄELINE ESINDAJA LEEDUS EESTI SÕJAVÄGEDE STAABILE. Kiri

30. oktoober 1939

Laupäeval, 28. oktoobril kirjutati alla Leedu—N. Vene vastastikkuse abistamise paktist tekkinud sõjaliste üksikasjade korraldamise protokollile, mille kohaselt N. Vene vägede asetuspaikadeks määratakse kohad, millised teatasin šifrogrammiga laupäeval.

Seega väljakujunenud dislokatsioon mitmeti erineb venelaste esialgsest nõudmisest. Kuna Moskva läbirääkimiste ajal olid olnud kõne all veel punktid, nagu Kretinga, Kelme ja Vilkaviškis, siis neist nüüd on loobutud ja asetusrajoonid on kujunenud märksa kaugemal Ida-Preisi piirist.

Leedulased üldiselt on rahul väljakujunenud olukorraga. Ettenähtud punktides kõikjal leidub kasarmuid, resp. barakke, ja see teeb paigutuse kergeks.

Kindlustustöödest, millest Moskvas samuti oli olnud juttu, nüüd pole räägitud. Arvatakse, et selle küsimuse arutus on jäätud kõrvale poliitilistel põhjustel tingituna soovist mitte näidata «rinnet» Saksamaa vastu.

Vägede sissetulek algab juba lähemail päevil. Seejuures osa neist vägedest, mis seni asusid Vilno maakonnas, jääb kohale. Uute juurdetulevate vägede transport põhimõtteliselt teostub raudteel.

Majanduslikke ja juriidilisi üksikasju seni veel arutatud ei ole.

Laupäeval Leedu väed läksid Vilnosse. Selleks moodustatud vägede erirühmitus kindral Vitkauskase juhatusel koosneb leedu parematest vägedest. Vägede korralikule väljanägemisele, distsipliinile ja korrale on pandud erilist rõhku. Vilnosse läksid ka tankide üksus ja uus raske suurtükivägi.

Seni Vilnost saadud andmed räägivad, et Vilno ja Vilno maakonna evakueerimine siiski pole olnud seevõrt põhjalik, nagu selle kohta seni siin levitati jutte. Seni leedulased diplomaatilise kor-

puse liikmetele veel luba sõiduks Vilnosse pole andnud, seletades seda asjaoluga, et enne on vaja tagada julgeolek kohapeal. Loodan sinna pääseda lähemail päevil.

H. Raidna, kolonel

ERA. F. 495. N. 11. S. 41. L. 52.

EESTI SÕJAVÄELINE ESINDAJA LÄTIS EESTI SÕJAVÄGEDE STAABILE. Kiri

30. oktoober 1939

Eelinformatsioonina kannan ette, et Läti on loovutanud N. Venele järgmised punktid:

1. Liibavi, kuhu venelased asutavad merebaasi ja sv. aerodroomi. Venelastele antakse kasutada ainult sõjasadam.

2. Vindavi. id. merebaasi ja sõjasadama. Venelased saavad selle osa, mis asub Venta jõe paremal kaldal. Aerodroom asub lõuna pool linna.

3. Pitrags, id. rannapatareid ühes nende kaitseosadega.

4. Priekule—Vainode piirkond, kuhu asub moto-meh. brigaad (Meemeli suunas kaitseks).

5. Ezere lähikond (Läti—Leedu piiril) sisemaa aerodroomiks ja selle kaitseosade paigutamiseks.

6. Cirava kir. mõisa asub arvatavasti N. Vene staap. N. Vene vägede üldarv on määratud 25 000 mehele. Tegelikult aga tuleb ainult 21 000 (esialgu).

Liibavisse paigutatakse 60% Vene vägede üldarvust. Venelaste nõudmised olla olnud alguses suured. Nõudsid garnisone mitmes kohas maa-alal, mis asub lääne pool Miitavi meridiaani, sisse arvatud ka viimane linn.

Esimene ešelon tuli üle piiri eile kell 12.30 ning liikus Vindavi. Üldse tuleb umbes 70 ešeloni.

On lepitud kokku, et maanteedel liiguvad ainult need motor. kolonnid, mis varustatud kummidega.

Täiendavad andmed järgneva postiga.

Märkus: Cirava asub ca. 15 klm. põhjap. Durbe järvest.

K. Mollin, kol.ltn.

ERA. F. 495. N. 11. S. 42. L. 43.

HINNANGUD BALTI RIIKIDE OLUKORRALE

Vastastikuse abistamise paktide sõlmimine NSV Liidu ja Balti riikide vahel ning Nõukogude relvajõudude saabumine Eesti, Läti ja Leedu territooriumile äratas suurt rahvusvahelist tähelepanu. Laialt arutati selliste küsimuste üle, nagu: milline on Balti riikide staatus uutes tingimustes; kas Nõukogude Liit peab sõlmitud lepingutest kinni; kuidas suhtutakse Eestis, Lätis ja Leedus suure idanaabriga sõlmitud lepingutesse.

Balti riikides viibivad välisriikide diplomaadid, nagu nende ametivennad mujalgi, leidsid täiesti üksmeelselt, et kujunenud olukorras on Eesti, Läti ja Leedu oma riikliku suveräniteedi kaotanud.

Käesolevas kogumikus on publitseeritud mitme välisriigi esindaja hinnanguid Balti riikide olukorrale 1939. aasta sügisel. Näiteks Saksa suursaadik Moskvas krahv Schulenburg võrdles Balti riikide olukorda pärast vastastikuse abistamise paktide sõlmimist Egiptuse staatusega Suurbritannia suhtes. Itaalia suursaadik Moskvas Rosso leidis, et Eesti, Läti ja Leedu on muutunud sisuliselt Nõukogude Liidu protektoraadiks, sest Moskval oli võimalik Balti riike kontrollida nii sõjalises, majanduslikus kui ka poliitilises mõttes. Itaalia saadik Tallinnas Cicconardi teatas 11. novembril Rooma, et Balti riikidele on jäänud vaid nimeline suveräänsus, tegelikkuses tuleb kõnelda teatud protektoraadist või varjatud okupatsioonist.

Paktide püsivuse suhtes esines Balti riikides üsna erinevaid kaalutlusi. Paljud riigitegelased ja poliitikud olid meelestatud üpris pessimistlikult. Näiteks telegrafeeris Itaalia saadik Cicconardi 11. oktoobril Rooma Eesti valitsuse pessimismist olukorra hindamisel. Eriti välisminister K. Selter ei pidanud vajalikuks oma murelikke mõtteid varjata. Nii ütles Selter USA saadikule, et ta ei ole suuteline ette nägema, kuidas kujunevad uued suhted Nõukogude Liiduga või kui kaua Eesti suudab säilitada oma terviklikkuse.

Samasugused meeleolud domineerisid nii Läti kui ka Leedu valitsuses.

Näib nii, et K. Selteri järglane välisministri ametis A. Piip, saadik Moskvas A. Rei ja mõned teised poliitikategelased säilitasid Eesti tulevikuperspektiivide suhtes siiski teatud illusioone.

Kas see optimism oli ehtne või poliitilistel kaalutlustel teeseldud, see on muidugi iseasi.

Balti riikide esindajad tsiteerisid välisriikide diplomaatidele korduvalt Stalini ja Molotovi sõnu Nõukogude Liidu kavatsusest pakte ausalt täita. Itaalia suursaadik Moskvas Rosso hindas kõnesolevaid lubadusi vägagi tabavalt: «Need minu kolleegid näivad omistavat suurt osakaalu Stalini isiklikele kinnitustele, nagu teevad ka riigitegelased Riias, Tallinnas ja Kaunases, kes vastavate maade üldsuse arvamuse ees on pidanud õigustama Nõukogude Liidule tehtud järeleandmisi. Kõik need paljukiidetud ustavuse kuulutamised jätavad siiski mulje jõupingutustest, mida tehakse, et veenda iseennast iga hinna eest Nõukogude lubaduste tõsiduses ja siiruses. [. . .] Küsimuse all on vaid, kui kauaks nõustub Nõukogude Liit harrastama sellist liiki suveräänsust, mis jätab kolmele riigile formaalse sõltumatuse illusiooni.»

Välisriikide saadikud Balti riikides leidsid, et kui Nõukogude väed juba Eesti, Läti ja Leedu territooriumil viibivad, siis ei valmista Moskvale mingeid raskusi neis riikides sisepoliitiliste komplikatsioonide provotseerimine. K. Selteri vastus sellesuunalistele küsimustele oli ühene: kommunistlike elementide väljaastumise otsustab see, kas nad saavad Moskvalt toetust või ei.

1940. aasta algul Eesti oludega tutvunud prof. L. Kettunenile paistis teravalt silma erinevus tippude optimismi ja seltskonnas valitseva pessimismi vahel. Tõsi küll, ka L. Kettunen mõistis, et vastutavate poliitikute puhul oli tegemist teesklusega. L. Kettuneni muljete kohaselt oli rahva suhtumine paktisse väga negatiivne ja pealegi ei usutud selle püsivusse.

Muidugi leidus Eestis ka neid ringkondi, kelle suhtumine Eestis kujunenud olukorda oli hoopis teistsugune. Väikesearvulise EKP liikmed ja osa töölisliikumise aktiivist leidsid, et Eesti isolatsioon välismaailmast ja Nõukogude vägede viibimine Eestis loob eeldused nõukogude võimu kehtestamiseks. Teine osa töölisliikumise tegelastest ja teatud intelligentsi esindajad lootsid kujunenud olukorda kasutada riigielu põhjalikuks demokraatlikuks ümberkorraldamiseks.

Toimunud sündmuste mõjul oldi Balti riikides tõsiselt pettunud Saksamaa poliitikast Eesti, Läti ja Leedu suhtes. Tüüpiline on Eesti saadiku K. Toferi avaldus Itaalia suursaadikule Attolicole Berliinis 9. oktoobril: ta on arendanud Saksa-meelset poliitikat lootuses, et Saksamaa osutab Eestile vajalikul ajal abi ja toetust. Tegelikkus kujunes hoopis vastupidiseks.

Kujunenud olukorras püüti Tallinnas kõigepealt võita aega ja oodata üldise rahvusvahelise olukorra arengut Euroopas.

3. oktoober 1939

[...] Vaatamata kaugeleulatuvatele järeleandmistele, mida Eestit jõhkralt sunniti tegema, on Eestis ikkagi tunda reaalset kergendust. Eesti kartuse reaalsuseks muutumine on olnud vähem tõsine, kui kardeti. Ühe sellest draamast juhtiva Eesti osavõtja naine oli isegi vaimustuses ja väljendas kõige soojemat tänu Saksamaale, kes oli päästnud Eesti «sõltumatuse». Ent välisministeeriumi ametlike esindajate suhtumine oli realistlikum. Parim, ütlevad nad, on see, et Eesti on võitnud ebamäärase kestusega hingetõmbeaja.

Eesti—Nõukogude kokkulepped paistavad kujutavat endast poliitilist paradoksi. Usaldusväärne informatsioon kinnitab muljet, et Saksamaa pole kaugeltki rahul sellise Nõukogude Liidu uue ilmumisega Baltikumi. Tõepoolest, vastastikuse abistamise pakti tekst näib olevat suunatud eriti Saksamaa vastu. Ei ole vaja keerulist arvutamisprotsessi selleks, et kindlaks määrata ainukest võimalikku «agressorit» *Reichi* näol.

Rahulepingud andsid lüüasaanud Saksamaale domineeriva positsiooni Baltikumis, kusjuures Nõukogude Venemaa oli suletud Soome lahe kitsaima kohaga. Versailles' lepingu katkirebimine[1] koos Saksamaa kampaaniaga luua Ida-Euroopas uus kord, näib olevat soodustanud Vene positsiooni taastamist sedavõrd, et Nõukogude Liit võib lähemas tulevikus edukalt esitada väljakutset Saksamaa positsioonile Ida-Baltikumis. Pööran Riigidepartemangu tähelepanu sellele, et Paldiski sadam ja Saaremaa ning Hiiumaa saared domineerivad strateegiliselt Riia ja Soome lahes ning ähvardavad ka Botnia lahte. Veelgi enam, Eesti on eeldatavasti lähtepunkt. Muid mööndusi nõutakse arvatavasti otsekohe Lätilt. Ka Soomelt, ja võimalik, et ka Leedult, soovitakse selgelt kaasaaitamist.

Nõukogude—Eesti kaubandusleping võib samuti olla suunatud Saksamaa vastu. Eesti ekspordile transiidivõimaluste andmine läbi Murmanski, Soroka, aga samuti ka Musta mere sadamate, näib vähemalt tehniliselt Eesti kaubandusele võimaluse andmisena kõrvale hiilida Saksa blokaadi toimest. Seda arvamust võibolla toetab ajakirjanduse teade, et hr. Maiski on just äsja informeerinud lord Halifaxi Nõukogude soovist uuesti alustada kaubandusläbirääkimisi Suurbritanniaga.

Üheaegselt Nõukogude—Eesti lepingu sõlmimisega, pidas härra von Ribbentrop Moskvas läbirääkimisi, mis olid kavandatud, luues muljet NSV Liidu ja *Reich*'i vahelisest tihedast poliitilisest ja majanduslikust koostööst. Aga tõde võib seisneda selles, et Nõu-

[1] 16. mail 1935. a. katkestas Saksamaa ühepoolselt Versailles' lepingu sõjaväelised ja mereväelised piirangud ja viis uuesti sisse sõjaväekohustuse.

kogude poliitika jääb muutumatuks ja on ka edasi Nõukogude umbusklikkuse täie jõuga suunatud kõikide Kesk- ja Lääne-Euroopa suurriikide, kaasa arvatud Saksamaa, vastu. Nagu teatas mulle Eesti Välisministeeriumi kõrge ametnik, on Nõukogude mure seotud nähtavasti peamiselt Saksamaaga kartuses, et samm üleüldise rahu suunas tehakse NSV Liidu arvel või kartuses, et Lääne demokraatiad saavad lüüa. Minu informeerija usub, et viimasel juhul näeb Nõukogude Liit ette võimalust, et Saksamaa võib pöörduda Läänest ja trügida Itta. Ta teatas, et Nõukogude preventiivtaktika Poolas, eriti mööda lõunapiiri, kinnitab seda teesi, kuna ilmselt Nõukogude poliitika mitte ainult ei ole kooskõlas Saksamaa seisuga põhjas, vaid on suunatud ka sellele, et takistada *Mitteleuropa* loomise käiku kagu pool.

Lugupidamisega Teie John C. Wiley

FRUS. The Soviet Union. 1933—1939. P. 950—952. Tõlge inglise keelest.

USA SAADIK LÄTIS JA EESTIS USA RIIGISEKRETÄRILE. Kiri

6. oktoober 1939

[. . .] Välisminister informeerib mind, et ta ei ole suuteline ette nägema, kuidas kujunevad uued suhted Nõukogude Liiduga või kui kaua Eesti suudab säilitada oma terviklikkuse. See sõltub eriti olukorrast maailmas, kuid ka Nõukogude vägede sisenemisel Eestisse tekib ärev situatsioon. Sel ajal võivad kommunistlikud elemendid Eestis tekitada rahutusi. Kriteeriumiks saab olema abi, mida nad saavad — kui saavad — Nõukogude valitsuselt. Moskvas nii Stalin kui ka Molotov pugesid nahast välja kinnitades, et Nõukogude Liit ei kavatse mõjutada poliitilist olukorda Eestis. Stalini sõnutsi seisnes Nõukogude Liidu soov üksnes selles, et töötataks välja vastastikusele usaldusele rajatud efektiivne ja praktiline koostöö, mis vastaks nende strateegilistele nõudmistele. Selter jätkas, et tema arvates on Nõukogude poliitikal vaid üks eesmärk: sõda Saksamaaga. Ta arvas, et konflikt nende vahel on vältimatu. Välisminister kinnitas samuti, et seni kuni saartel ehitatakse Nõukogude baase, asub suur hulk Nõukogude vägesid Haapsalusse ja selle ümbrusesse. Kokkuvõtteks märkis Selter, et läbirääkimised Nõukogude tehnilise komisjoniga on tegelikult lõpetatud. Lõppkohtumine teksti sõnastuse heakskiitmiseks toimub täna kell 16.00.

Üks välisministeeriumi kõrge ametnik ütles mulle, et seni jäi lahtiseks eesti ratsaväe ja nõukogude motoriseeritud väekontingendi segaüksuse organiseerimise küsimus, mis pidi moodustatama Eesti ülemjuhatuse näpunäidete järgi teatud Eestimaa paigas. Ta arvas, et sõltuvalt Nõukogude Liiduga sõlmitud lepingu

tehniliste detailide ellurakendamisele kuluvast ajast on Eestil lootust hingetõmbeajale veel vähemalt mõneks kuuks.

Ta uskus, et antud hetkel ei olnud Nõukogude Liidu huvides häirida Eesti sisekorda või seda muuta. Eesti kavatses omalt poolt lepingu suhtes lojaalne olla ja asuda Nõukogude Liidu poolele, juhul kui viimane peaks astuma sõtta Saksamaaga. Oli siiski üks rahutusttekitav moment: püüdes leevendada eestlaste kartusi, rääkis Molotov Mongooliast, kus Nõukogude väed viibivad, ohustamata selle maa «sõltumatust». Minu informeerija arvates oli just see ärevusttekitav. [. . .]

Wiley

FRUS. Diplomatic Papers. The Soviet Union 1933—1939. P. 957—958.

USA SUURSAADIK NÕUKOGUDE LIIDUS USA RIIGISEKRETÄRILE. Telegramm

7. oktoober 1939

Pikast vestlusest Saksa suursaadikuga[1] eile õhtul tegi ta järgmised huvitavad tähelepanekud:

1. Eesti ja Läti omandavad suhetes Nõukogude Liiduga samasuguse staatuse, nagu Egiptusel on Suurbritannia suhtes. Leedu sõlmib Nõukogude Liiduga lepingu, andes viimasele erilised transiidisoodustused ning võib-olla õiguse säilitada Leedus teatavad õhuväebaasid. Soome küsimust ei arutatud Nõukogude—Saksa läbirääkimistel, kuid suursaadik uskus, et Nõukogude valitsus saab suhetes Soomega olema ettevaatlikum ning ilmselt piirdub oma nõudmistes Kroonlinna piirkonnas asuvate Soome saarte tagastamisega. kuna soomlased, kellesse venelased suhtuvad ettevaatliku respektiga, panevad tõenäoliselt vastu igale katsele asutada Soome mandrialal Nõukogude tugipunkte. [. . .]

Suursaadik märkis, et mis puutub Nõukogude—Saksa suhetesse üldiselt, ning eriti Nõukogude tungimisse Baltikumi, siis käesoleval ajal, arvestades oma hõivatust Läänes, ei ole Saksamaal võimalik vastu seista Nõukogude seaduslikele huvidele nendes regioonides. Mulle jäi mulje, et Nõukogude valitsus ei konsulteeri Saksamaaga täielikult tegevuse suhtes nendes piirkondades, mis ei kuulu nende ühiste huvide tsooni ja milliste piirkondade suhtes oli ette nähtud konsultatsioon vastavalt Nõukogude—Saksa mittekallaletungilepingule. Suursaadik väljendas suurimat imetlust Stalini suhtes, kes tema sõnade järgi oli ennast näidanud hästiinformeerituna, kavalalt läbinägelikuna ja täielikult võimelisena ära kasutama käesolevat situatsiooni Nõukogude Liidu kasuks. Üldiselt jäi mulle siiski mulje, et siiamaani ei ole olnud tõsist hõõ-

[1] Friedrich Werner krahv von der Schulenburg.

rumist Saksa ja Nõukogude valitsuste vahel peamiselt tänu sellele, et venelased ei ole veel esitanud nõudmisi ühelegi Saksamaad eluliselt huvitavale alale, või alale, mida augustis sõlmitud lepingu põhjal ei tunnistatud Nõukogude Liidu huvipiirkonda kuuluvaks.

Steinhardt

FRUS. The Soviet Union. 1933—1939. P. 962—963. Tõlge inglise keelest.

USA RIIGIDEPARTEMANGU EUROOPA OSAKONNA JUHATAJA MEMORANDUM

7. oktoober 1939

Läti saadik[1] külastas mind täna. Ta oli üsna heatujuline Vene—Läti lepingu allakirjutamise puhul, peamiselt seetõttu, et ta oli kartnud midagi halvemat. Ta suhtub kahetsusega Vene garnisonide paiknemisse Läti pinnal, kuid aktsepteerib seda filosoofilise resignatsiooniga ning keskendab oma heameele sellele, et Läti on endiselt olemas. Ta ütles, et oleks olnud palju halvem, kui Läti ja Eesti oleksid möödunud kevadel läbirääkimiste ajal Inglismaa ja Prantsusmaa poolt Venemaale maha müüdud. Tegelikult olid need kaks riiki nüüd omast vabast tahtest alla kirjutanud lepingutele, mis säilitasid neile sõltumatuse ning milles Venemaa tõotas aktsepteerida ja mitte kukutada nende kapitalistlikku valitsemisvormi.

Muide, saadik märkis ära, et Eesti sai paremad kaubandus- ja transiiditingimused kui Läti. Juba 21 aastat tagasi oli Eesti saanud Venemaalt paremad tingimused esimesena alla kirjutades. Saadik ütles selle kohta, et kes ees, see mees.

Mis puutub lepingu tingimustesse, mille järgi Venemaa sai õiguse omada garnisone kahe Läti sadama lähistel, märkis saadik, et meresadamad on umbes 5 miili kaugusel tähtsamatest linnadest. Venelased on alati hoolitsenud selle eest, et nende sõjaväelased või mereväelased ei seguneks kohaliku elanikkonnaga, ilmselt kartes «nakatumist». Seetõttu mõtles ta, et need garnisonid hoiduvad täielikult omaette ning ei mängi mingit rolli kohalikus ühiskonnas, seda enam, et nad pidevalt kahtlustavad spionaaži.

Mis puutub Stalinisse, siis saadik arvab, et antud hetkel on ta oma mõttelaadilt 90% venelane ja ainult 10% kommunist. See viib teda mõttele, et Stalin soosib rahu oma saavutuste kindlustamiseks. Kui Stalinis võidab kommunist, siis ta loomulikult püüaks laiendada sõda selleks, et nõrgestada kõiki osavõtjaid. Saadik arvab, et aja jooksul Venemaa ja Saksamaa huvid põrku-

[1] Alfreds Bilmanis.

vad kokku, aga et (a) Stalinile avaldab Saksamaa sõjaline võimsus tohutut muljet ja et (b) ta ei tahaks näha Saksamaa täielikku kokkuvarisemist, kuna see tooks kaasa vastakuti seismise Briti ja Prantsuse impeeriumidega.

Pierrepont Moffat

FRUS. The Soviet Union. 1933—1939. P. 961—962. Tõlge inglise keelest.

INGLISE KONSUL TALLINNAS INGLISE VÄLISMINISTEERIUMILE. Kiri

9. oktoober 1939

[...] 3. Informeeritud [ringkondade] arvamuse kohaselt võtab sündmuste käik ühe järgnevatest suundadest:

1) samal ajal, kui Punaarmee okupeerib strateegilisi punkte Eestis, kasutatakse ära mõni intsident või provotseeritakse see, ja Punaarmee vallutab otsekohe kogu Eesti;

2) kohalikele kommunistidele antakse juhtnöörid tõsiste rahutuste alustamiseks ja võimalikult suurte segaduste põhjustamiseks. Seejärel sekkub Punaarmee, esindades seadust ja korda, ning kehtestab kommunistliku režiimi;

3) Eesti valitsus vahetub ja uus valitsus otsustab paluda, et Eesti inkorporeeritaks Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu;

4) Mere- ja õhujõudude baaside ja teiste strateegiliste punktide sõjaline hõlvamine püsib kokkulepete piirides, kuid tehakse jõupingutusi rahva bolševiseerimiseks;

5) (Teise osakonna ülema[1] poolt sõjaväeatašeele esitatud). Nõukogude Venes elavatest Eesti rahvusest kodanikest moodustatakse Haapsalu piirkonnas uus valitsus, kes kavatseb deklareerida end kogu eesti rahva esindajaks;

4. Igal juhul näib olevat vähe võimalusi, et Eesti säilitaks mingeid iseseisvuse jälgi.

5. Eile pärastlõunal teatati, et inimesed, kes on saksa päritoluga või omavad mingeid sugulussidemeid sakslastega, võivad sel nädalal Saksamaale lahkuda. Kõik Saksa *Kulturverwaltung*'i liikmed peavad minema. Saksa saadik ütles Ameerika asjurile, kes ütles mulle, et see puudutab 16 tuhandet inimest.

6. Välismaalased lahkuvad maalt, kuidas aga võimalik. Sajad eestlased püüavad lahkuda, kuid nendele tehakse takistusi. Valitsuse liikmed, sõjaväelased ja riigiametnikud olevat teinud ettevalmistusi lahkumiseks. Kõneldakse, et nad kavatsevad kasutada Eesti armee lennukeid. Prantsuse koloonia on lahkunud ja Prantsuse saatkonda ei jää kedagi peale kutselise personali. Prantsuse

---

[1] Mõeldud on Sõjavägede Staabi teise osakonna ülemat kolonel Villem Saarsenit.

saadik on palunud Quay d'Orsay'd mitte lubada Nõukogude Pariisi saatkonna personalil lahkuda Prantsusmaalt enne, kui pole lahkunud mitte ainult Prantsusmaa Moskva saatkonna töötajad, vaid ka Prantsusmaa esindused Balti riikidest. Ta võttis ette selle sammu, kuna on ilmne, et iga hetk võivad Nõukogude väed sulgeda viimased ühendusteed Soomega ja siis pole pääseda kuhugi.

7. Kõikjal valitseb sügav depressioon ja ärevus. Võetakse ette ulatuslikke politseiaktsioone korra ja seaduse kaitseks, kuid piisaks vaid sädemekesest, et lahvataks üldine korralageduste laine.

8. Briti koloonia liikmetest on lahkunud väga vähesed. [...]

W. H. Gallienne

PRO. F. O. 371/23689. P. 337—339. Tõlge inglise keelest.

NSV LIIDU SUURSAADIK INGLISMAAL NSV LIIDU VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARIAADILE. Telegramm

7. oktoober 1939

[...] 3. Churchill lähtub seisukohast, mida ta kaitses ka varem, et tänapäeval ei põrku Inglismaa ja NSV Liidu põhilised huvid kusagil kokku. [...] Samuti pole Inglismaal alust vastu vaielda NSV Liidu tegevusele Baltikumis. Muidugi võivad mõned sentimentaalsed liberaalid ja leiboristid valada pisaraid seoses «Vene protektoraadiga» Eesti ja Läti üle, kuid sellesse ei saa suhtuda tõsiselt. Churchill mõistab suurepäraselt, et NSV Liit peab olema Balti mere idakalda peremeheks ja ta on väga õnnelik, et Balti riigid lülitatakse meie, aga mitte Saksamaa riiklikku süsteemi. See on ajalooliselt normaalne ja koos sellega vähendab võimalikku «*Lebensraum*'i»[1] Hitleri jaoks. Siin jällegi Inglismaa ja NSV Liidu huvid ei põrku kokku, vaid ennem kattuvad. [...]

Полпреды сообщают... C. 88—89. Tõlge vene keelest.

ITAALIA SUURSAADIK BERLIINIS ITAALIA VÄLISMINISTRILE. Telegramm

9. oktoober 1939

Täna sain kokku hr. Toferiga, Eesti saadikuga Berliinis. Ta teatas mulle, et ta lahkub. Siin teda enam ei nähta. Ta on arendanud Saksa-meelset poliitikat lootuses, et Saksamaa osutab Eestile

[1] Eluruum (sks. k.).

vajalikul ajal abi ja toetust. Tegelikkus on kujunenud hoopis vastupidiseks. Sama lugu on ka kõigi teiste Baltimaadega, kellest igaüks tunneb end praegu mahajäetuna ja reedetuna.

Hr. Tofer, kes on olnud rida aastaid Moskvas ja on 100%-line bolševismi vastane, ei usu pikkadesse mesinädalatesse Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel.

Kokkulepped, mis nüüdseks on sõlmitud Kremli ja erinevate Balti pealinnade vahel, saavad tegutsemisjõu juhul, kui üht või teist neist maadest ründaks üks «Euroopa riikidest». Kes võiks olla see riik, kui mitte Saksamaa ise? Ja kas pole tähendusrikas fakt, et Nõukogude Liit on juba küsinud Leedult luba paigutada oma patareid just Memeli vastu.

Hr. Tofer lisas sellest tulenevalt, et see liit natsismi ja kommunismi vahel rabas partei ridu nagu välk. Teisest küljest, see kiirustamine, et kohe aega kaotamata välja viia Baltimaadelt saksa vähemusrahvuse esindajad? Vagunid olid juba Liepājas, et vastu võtta pagejaid. See ei olnud kindlasti mitte hirmust Eesti või Läti ees ....

[Attolico]

DDI. Nona ser. Vol. I. P. 414—415. Tõlge itaalia keelest.

USA ASJUR EESTIS USA RIIGISEKRETÄRILE.
Telegramm

9. oktoober 1939

Lisana minu tänasele telegrammile No. 92 on alljärgnev rangelt salajane: Välja selgitades põhjusi, miks Saksamaa oma rahvusvähemuse Eestist evakueerib (plaanid evakueerida Saksa rahvusvähemus Balti riikidest avaldati Hitleri riigipäevakõnes 6. oktoobril 1939. a. Luba evakueerimiseks paluti Balti riikide välisministeeriumidelt järgmisel päeval), tegi välisminister Selter järgmise tähelepaneku: esiteks — Saksamaa tahab, et nad oleks evakueeritud enne, kui Eestisse on toodud Nõukogude väeüksused, selleks et vältida võimalikke vahejuhtumeid; teiseks — Saksamaa ilmselt usub, et sõda Nõukogude Liiduga võib osutuda vältimatuks, mistõttu tahetakse vältida saatust, mis neile osaks langeks, kui nad Eestisse jäetaks.

Leonard

FRUS. The Soviet Union. 1933—1939. P. 963. Tõlge inglise keelest.

ITAALIA SUURSAADIK BERLIINIS ITAALIA VÄLISMINISTRILE. Telegramm

12. oktoober 1939

Toetudes sõjaväelisest allikast (T[ema] K[õrgeausus] Roatta[1]) saadud informatsioonile telegrafeerisin eile T[eie] K[õrgeaususele] järgnevalt: «On ilmne salajase Saksa—Eesti sõjalise abilepingu olemasolu, mida aga Saksamaa uute suhete tingimustes Nõukogude Liiduga ei saa täita.»

Mul oli soov seda teadet kontrollida ja seetõttu küsisin seda täna Eesti saadikult, kes on mu lähedane sõber, ning kes olnuks tema praegust hingeseisundit arvestades igati huvitatud selle kinnitamisest, kui see tõepoolest tõsi oleks olnud. Hr. Tofer seevastu lükkas selle teate väga otsustavalt ümber.

See, mis eksisteeris Eesti ja Saksamaa vahel, oli ilma igasuguse lepinguta lihtne koostöö informatiivsetel eesmärkidel, mille spetsiaalseks objektiks oli Nõukogude Liit. Peale aktiivse informatsiooni vahetamise nõustuti ka Saksa ohvitseride pideva viibimisega Eestis, jälgimaks Nõukogude tegevust.

Seda koostööd juhtis Eesti poolt suure ettevõtlikkusega kindralstaabi kolonel[2], kes tihtipeale tegutses omal riisikol, väljaspool valitsuse volitusi. Just seetõttu oli ta nüüd sunnitud erru minema.

Võib-olla, et nimetatud kolonel palus omaenese initsiatiivil sellele kinnitust neilt sakslastelt, kellega ta pidas sidet (Canarise organisatsioon), ning see talle ka puhtisikliku seisukohana anti. On aga välistatud, et on üldse eksisteerinud midagi konkreetset, rääkimata siis salajasest või mittesalajasest lepingust.

[Attolico]

DDI. Nona ser. Vol. I. P. 456—457. Tõlge itaalia keelest.

ITAALIA SAADIK TALLINNAS ITAALIA VÄLISMINISTRILE. Telegramm

11. november 1939

[. . .] Nõukogude Liit haarab enda alla faktiliselt taas alad, mis kuulusid Vene impeeriumile Ida-Baltikumis. Balti riike siiski ei inkorporeerita. Eksisteerib suveräänsus nime poolest. Aga kolmes lõuna pool asuvas Balti riigis (Eestis, Lätis, Leedus) oleva Nõukogude sõjaväe kontingendi suurus, mis tunduvalt ületab iga riigi käsutuses oleva oma sõjaväe, paneb mõtlema teatavat liiki

[1] Mario Roatta, Itaalia sõjaväeline esindaja Berliinis.
[2] Ilmselt on mõeldud Sõjavägede Staabi 2. osakonna ülemat, alates 1939. a. algusest Sõjavägede Staabi ülema esimest abi kolonel Richard Maasingut.

protektoraadile, varjatud okupatsioonile. Garantii üksikute riikide majanduse, sotsiaalse ja poliitilise struktuuri respekteerimiseks on nigela väärtusega ja sõltub eranditult Moskva valitsuse tahtest. Väikeste Balti riikide tulevik näib juba mõnda aega olevat otsustatud sõja puhuks oma geograafilise asendi tõttu kahe vägeva — Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel. Nende allutamine Nõukogude Liidule, mis võib viia sovjetiseerimiseni ja ühendamiseni, juhul kui Saksamaa ütleb lahti oma mõjust, mis selles piirkonnas on üsna märkimisväärne. Balti sakslaste ärakutsumine (telegramm nr. 1173/487 6. novembrist k. a.) näib olevat kinnitus sellele lahtiütlemisele.

Tõenäoliselt Nõukogude Liit kartis ja kardab siiani Saksamaa sõjalist võimsust. Kui too poleks hõivatud sõjaga, siis poleks Nõukogude Liit püüdnud kunagi realiseerida oma plaane. «Sõprus- ja piirilepingu» sõlmimine 28. sept. k. a., pärast Saksa—Nõukogude pakti sõlmimist Inglise—Prantsuse—Vene läbirääkimiste ajal, andis Nõukogudele Baltimaade idaosas vabad käed. [. . .]

Eesti äritegevus Skandinaaviamaadega ja nende vahendusel teiste Euroopa riikidega ning Ameerikaga muutub üha raskemaks. See sõltub üha enam Nõukogude poole heakskiidust. Seisukoht, millele Nõukogude Liit on asunud Soome suhtes, viitab üha enam relvastatud konflikti võimalikkusele, mis võib viia asjade seisu selleni, et Eesti ja Läti osutuvad majanduslikult täiesti isoleerituiks. On võimalik ette ennustada nende täielikku majanduslikku sõltuvust Nõukogude Liidust. Niisiis, ka sellest vaatevinklist pole väikeste Balti riikide eksisteerimine sõltumatute riikidena neile jõukohane. Siiski usuvad paljud, et asjade praegune seis võib venida pikemale ajale. See sõltub suurel määral sõja tulemustest Lääne-Euroopas ja võimalik, et ka Euroopa kaguosas, kui sõda peaks puhkema ka selles piirkonnas. Käesoleval hetkel pole Nõukogude Liit huvitatud asjade käigu kiirendamisest Baltikumis. Tema strateegilised ja majanduslikud positsioonid on kindlustatud. Moskva valitsus ei taha esile kutsuda rahutusi selles piirkonnas. Maa sovjetiseerimine võib esile kutsuda liikumise sotsiaalsete ja majanduslike sidemete lagundamiseks, kohalike kommunistide ülestõusu katseteks. Parem, kui kõik jääks rahulikuks ja valitseks kord. Nende väikeste sõltumatute riikide eksisteerimine võib isegi majanduslikult kasu tuua. Võidakse välja vedada Vene kaupu, vajaduse korral Eesti ja Läti sildi all. Välismaalt võib kaupu sisse vedada Eesti ja Läti sadamatesse. Venelaste avaldused sõjaliselt okupeeritud maade sotsiaalse, majandusliku ja poliitilise organisatsiooni respekteerimise kohta sagenevad. Kui Vene vägede sissemarssimise ajal Eestisse kohalike kommunistide esindajad suundusid Nõukogude Liidu saatkonda, et saata läkitus Stalinile, siis saatkond ise palus Eesti politseid vahele segada ja nad arreteerida. Ja kinnitatakse, et Moskva valitsus andis Eesti valitsusele teada, et ta ei kavatse heaks kiita ühtki kohalike kommunistide liikumist, vaid, hoopis vastupidi, jätab

valitsusele täieliku vabaduse sellele vastu astuda ja see lämmatada, vajaduse korral isegi äärmuslikke vahendeid kasutades. Bolševistliku revolutsiooni levitamise idee maailmas elab üle näilise lüüasaamise. Ja väikeste riikide sõltumatuse respekteerimine, olgugi puhtformaalselt, võib omada propagandistlikku väärtust. Praegusel momendil on Stalinil tõenäoliselt tõsisemaid muresid, näiteks nagu Eestis arvatakse, saada vabu käsi Balkanil, sest just selles suunas võib Saksamaa alustada oma rünnakuid. Nõukogude Liit jälgib tähelepanelikult olukorda, mis kujuneb selles piirkonnas, et mitte lasta käest libiseda võimalust saavutada nagu Poolas vähimagi riskita või minimaalse riskiga uut edu.

Eestis arvatakse, et just neist motiividest lähtudes ei pühenda Nõukogude Liit end täielikult Soome probleemidele. Kui käimasolevad läbirääkimised õnnelikult lõpule jõuavad, siis kindlustab Nõukogude Liit endale positsioonid, mis ei erine oluliselt tema poolt teistes Balti riikides saavutatutest. Kui sõda saab olema vältimatu, piisaks mõnesajast lennukist, et likvideerida riigi kaitsevõime, ja paarikümnest allveelaevast, et sisse seada mõjuv ja range blokaad. Soome alistumine oleks vältimatu, kuigi alles pärast mõnekuist vastupanu.

Kui riigi nõukogustamise oht tõepoolest näib olevat edasi nihkunud, siis pole kõik lootused veel kadunud. On võimalikud igasugused üllatused. On vaja võita aega, vältida igasugust hõõrumist, igat intsidenti, alistuda vajaduse korral igale survele vaid selleks, et päästa, mis päästa annab, s. t. riigi fiktiivne sõltumatus, mida Nõukogude Liit veel esialgu laseb eksisteerida.

[Cicconardi]

DDI. Nona ser. Vol. II. P. 141—144. Tõlge itaalia keelest.

EESTI SAADIK STOCKHOLMIS EESTI VÄLISMINISTEERIUMILE. Kiri

1. detsember 1939

Eesti—Rootsi suhetest.

Balti riikide üle seltskonnas rääkides kuuldub isegi inimeste käest, kes neid riike hästi tunnevad, küsimust: «mispärast teie vähematki vastupanu üles ei näidanud?». Kui neile põhjused ära seletada, ei mõista nad vastu vaielda, aga ikka jääb tunne, et ega nad päris rahule ei jäänud. Mingisugune kritiseeriv suhtumine tundub neis alale jäävat ja see on muutunud teravamaks ajast, mil Soome vastupanu üles näitas. Ei saa salata, et **sümpaatiad on Soome poolt, kuigi meie vastu vaenulik ei olda.** See on väga

iseloomustav siin. Teiseks iseloomustavaks jooneks on see, et üldiselt valitseb arvamine, et Balti riigid ka oma siseelus juba nii Vene mõju alla on sattunud, et nende iseseisvast tegutsemisest ja otsustamisest rääkidagi ei saa. Kui keegi Eestist tulnud ärimees oma tuttavatega siin kokku saab, siis imestatakse päris otsekoheselt, kuidas ta siia on saanud sõita ja kuidas ta äri saab ajada. Äriringkondades, kel Eestiga tihedamad sidemed on, hakkab see vaade juba vaibuma, kuid seltskonnas on ta üldiselt alles. Ka poliitilistes ringkondades kardetakse bolsheviseerimist Balti riikides ja otsitakse selle tunnusmärke.

Oma propagandas Skandinaavia riikides tuleb meil tahes-tahtmata nende kahe asjaoluga arvestada. [. . .]

Viimasel ajal on terve Rootsi tähelepanu Soome peale juhitud olnud ja meie oleme vähe varju jäänud. See on meile kasulik olnud. Ajakirjandus ei ole meile kuigi palju tähelepanu kinkinud ja isegi Soomega ühenduses kommentaare meie kohta avaldanud. Kui see nii edasi kestab, siis on Rootsi avalikkusel aega uute oludega ära harjuda ja kohaneda. Meil ei ole sellepärast põhjust ka omalt poolt erilist tähelepanu oma peale tõmmata katsuda. Praegu mängib aeg meie kasuks. Kui ma nüüd meie propaganda ülesannete iseloomu juures peatun, siis teen seda oletusega, et Soome Vene ettepanekuid vastu võtma on sunnitud, sest vastasel korral tuleb täiesti uute ülesannetega arvestada.

Nagu ma algul tähendasin, tuleb meil oma propagandas lähtuda asjaoludest, et Rootsi meid Vene ohvriks loeb ja et ta meie Vene mõju alla sattumist ja bolsheviseerimist kardab. Kogemuste järele ei aita ainult meie seletusest, et meie bolsheviseerimise hädaohtu ei karda, et meie oma sotsiaalse struktuuri poolest immuunsed oleme, et venelased ei ole katset teinud kommunismi peale suruda ja et meie lepingu järele ja ka faktiliselt suveräänsed oleme. Ka meie kõige paremad sõbrad ei taha seda uskuda. Nad ei ütle küll otsekohe, et nad ei usu, kuid nad vangutavad pead ja ütlevad: «Noh, loodame, et see nii jääb, kuid eks meie näeme». Selle «eks me näe» mentaliteediga tuleb meil arvestada ja leppida asjaoluga, et meie Rootsis kiirelt, n.-ü. propagandaga tormi jookstes, midagi ei saavuta, vaid siin on aeg ja kannatus propaganda aluseks. Sellest järgnevalt tuleks Rootsi lansseerida teateid, mis näitavad meie siseelu normaalset ja iseseisvat, rahvuslikku arengut, meie rahvuslikku kultuuri, sotsiaalse olukorra ja majandusliku tegutsemise iseseisvat edasikestmist. Kuid ka siseriigis, nii palju, kui olud lubavad, tuleks hoiduda asjadest, mis näitavad, et Vene mõju meie tahtmise vastu, või meie vastupanu nõrkuse tõttu ikkagi läbi tungib. Selles mõttes on halb meie ajakirjanduses märgatavale tulnud kalduvus varasemast rohkem kirjeldada vene kirjanduse, kunsti ja kultuuri olusid.

Majanduslikkude sidemete alalhoidmine Skandinaaviaga nii palju, kui olud seda lubavad, või vähemalt hea tahte näitamine selles suunas, omab ka propagandalise tähtsuse. Meie ärimeeste

senised külaskäigud on meile propaganda mõttes vaid hääd teinud. Sellepärast tuleb kahetseda, et kaubanduslikud läbirääkimised Rootsiga, mis sõja järele käimas olid, millegi tõttu pooleli jäid.

Väga soovitav oleks ju ka isiklikkude sõitude kaudu kultuuriliste sidemete alahoidmine, kuid see on praegusel olukorral vist kaunis raske.

Teine asjaolu, mis meie oma propaganda juures silmas peame pidama, on see, et Rootsi viimase aja reserveeritud ja teatud mõttes vaenulik suhtumine põhjenes, muude põhjuste hulgas, suhtumises meie riiklikule korrale. Seda arvesse võttes tuleks lansseerida siia iga teade, mis näitab poliitiliste vabaduste laiendamist ja riigikorra demokratiseerumist. Samuti tuleks igasugused kitsendused, mis sel alal maksma pannakse, põhjendada, ja põhjendada sõjaoludega. Nüüd, kus ka Rootsi hakkab rohkem ja rohkem kitsendusi maksma panema, saadakse sellest palju kergemini aru. Tähtsad on, propaganda mõttes Skandinaavias, kõiksugu sotsiaalsed uuendused, mis meil maksma pannakse. [. . .]

Tähtsam küsimus praegusel momendil on aga meie neutraliteedi küsimus. See on tegelikult väga komplitseeritud, kuid saatkond peaks informeeritud olema, vähemalt oma teadmiseks, mis sammusid on astutud meie neutraliteedi alalhoiuks ja kaitseks. Saatkonnale on vähe sellest, et ta teab, et meie tahame neutraalseks jääda ja oma neutraliteeti kaitsta. Saatkond peaks ka informeeritud olema kõigist konfliktidest, mis sel alal on ette tulnud, ja sammudest, mis Valitsus on astunud nende konfliktide lahendamiseks. Muidu on saadikul üldse raske tegutseda. Ühenduses Soome—Vene konfliktiga on meie neutraliteet muutunud väga komplitseeritud küsimuseks ja mina pean otsekoheselt ütlema, et vastavate raamatute puudumisel saatkonnas ei ole mina suutnud kõiki küsimusi rahvusvahelise õiguse seisukohalt ise lahendada. Selleks on spetsiaalstuudiumi vaja. Kuid ilma selguseta, kuidas meie oma praeguse olukorra rahvusvahelise õiguse seisukohtadega kooskõlla viime, on väga raske tegutseda. Sellepärast oleks väga soovitav, kui välisministeerium saaks lasta teha ühe juriidilise analüüsi meie seisukohast rahvusvahelise õiguse valgusel. Arvan, et see küsimus meie kõiki saatkondi huvitab ja sellest kõigile kasu oleks. Meie olukorrad võivad veelgi komplitseeritumaks muutuda ja side ministeeriumi ja saatkondade vahel raskemaks minna. Sarnane kokkuvõte oleks kasulik ka edaspidiseks orienteerimiseks.

H. Laretei, saadik

ERA. F. 957. N. 14. S. 704. L. 305—307.

USA RIIGIDEPARTEMANGU EUROOPA OSAKONNA ASEJUHATAJA MEMORANDUM

20. detsember 1939

Läti saadik rääkis mulle täna hommikul, et ajakirjanduse teadetes ja raadios on avaldatud nii palju ebaõigeid kirjeldusi, mis osalt näivad olevat inspireeritud praegusest Balti riikide (Läti, Eesti ja Leedu) rahvusvahelisest olukorrast, et ta peab osakonnale esitama usaldusväärse tõelise situatsiooni kirjelduse. [...]

Saadik rõhutas, et viimase kahekümne aasta jooksul on Balti riigid väga rasketes tingimustes teinud kangelaslikke jõupingutusi, tõstmaks oma rahva elatustaset ja kujundamaks endast usaldusväärseid rahvaid teiste rahvaste seas. Selles suunas edasiliikumise nimel toodi suuri ohvreid. Geograafilisest positsioonist vaadelduna ei olnud nendel riikidel muud võimalust, kui püüda jääda oma kolme haarava naabri — Saksamaa, Poola ja Nõukogude Liidu vahel neutraalseks. Pärast Saksamaa—Nõukogude Liidu kokkulepet ja Poola hävitamist olid nad oma viimase kahekümne aasta töötulemuste säilitamise nimel sunnitud astuma vastastikuseks abistamiseks liitu Nõukogude Liiduga ja lubama Nõukogude sõjajõududel hõivata teatud baasid nende territooriumidel. Vastukaaluks on Nõukogude valitsus lubanud mitte vahele segada nende rahva elule ja poliitilisele iseseisvusele. Ei ole mingit kahtlust, et situatsioon on ebakindel. On tähtis, et nende maade valitsused ja valitsuste esindajad välismaal käituksid viisil, mis ei annaks Nõukogude Liidule võimalust süüdistada neid võimetuses elada vastavuses Nõukogude valitsusega sõlmitud lepingutega. Sellepärast on need kolm maad sunnitud tegutsema välispoliitika vallas väga ettevaatlikult. Sellegipoolest ei ole nad oma iseseisvusest, või lootusest iseseisvust tagasi saada, loobunud. Siiani pole Nõukogude valitsus ennast nende maade siseasjadesse seganud. Läti valitsus ei soostu ühegi Nõukogude nõudmisega, kui see peaks endaga kaasa tooma maa sovjetiseerumise või tema muutmise vaid üheks Nõukogude ripatsiks. [...]

Saadik märkis, et Ameerika valitsus ja Ameerika rahvas on kuni praeguseni näidanud Läti suhtes üles tõelist sõbralikkust ja nende probleemide mõistmist. Ta avaldas lootust, et nende raskete päevade ajal, kui emotsioonid on üles köetud, Ameerika valitsus ja Ameerika rahvas ei unustaks, et Läti on edasi Lääne tsivilisatsiooni üks eelposte. [...]

Saadik viitas eraldi Associated Press'i teatele, mis avaldati 1. detsembril «Washington Star'is». Selles teates märgiti, et Balti riigid on juba vaid Nõukogude satelliidid ja Ameerika valitsus kaalub võimalust sealt kunagi tulevikus oma diplomaatilised esindused ära kutsuda. Ta lootvat, et see teade ei väljenda Ameerika valitsuse vaateid.

Ma ütlesin saadikule, et ma olin nimetatud teadet näinud ja

võin talle kinnitada, et see ei väljenda Ameerika valitsuse vaateid; et valitsus mõistab, millises situatsioonis kolm Balti riiki praegu on ega kaalu oma diplomaatiliste ja konsulaaresinduste Balti riikidest väljatoomise võimalust.

Saadik tänas mind selle seisukohavõtu eest ja ütles, et see oli teda väga rahustanud.

[Henderson]

FRUS. The Soviet Union. 1933—1939. P. 982—984. Tõlge inglise keelest.

EESTI PRESSIATAŠEE STOCKHOLMIS EESTI VÄLISMINISTRILE. Kiri

12. jaanuar 1940

Tagasisaabunud Eesti külastamiselt veetis Prof. Kettunen[1] jälle õhtu minu pool. [. . .] Kuna professor kaks aruannet teeb — ühe välisminister Tannerile, teise peastaabile —, siis oleks meie välisministeeriumi juhtkonnal kahtlemata huvitav kuulda, millised muljed oli saanud Kettunen Eestist ja kuidas hindab ta Eesti poliitilist olustikku.

Eesti poliitilistest tippudest nägi professor üksnes vägede ülemjuhatajat kindral Laidoneri ja peaminister Uluotsa — kummagi juures kodune visiit. Peale selle külastas ta hra. Kirotari, piiskop Kõppu, ajalehtede toimetajaid ja mõningaid isiklisi sõpru. Elas minister Hynnineni[2] pool. [. . .]

Kuigi prof. Kettunen pole poliitiline isik, oli ta ometi — nagu ma järeldama pidin — osanud vaadelda puht-poliitiliselt ning koguda muljeid säärastest sfääridest, millised huvitavad spetsiaalselt aktiivseid poliitikategelasi. Kui palju ta arvamistest valmis ta enda peas ja millisel määral oli teda sisendatud min. Hynnineni poolt, seda on raske määritleda. Aga mis otsemat teed silma paistis, see oli eriline Tartu sirklijoon tema mõttekäigus. Eks ta ole ka ise vana tartlane.

Päämine positiivne tulemus prof. Kettuneni külastamisteekonnast oli see, et ta nüüd oma silmaga näha võis, kuivõrd puudulikult nad Helsingis Eesti oludest informeeritud olid. Talle sai selgeks, et Eesti veel sugugi säärane tasalülitatud Nõukogude protektoraadi maa-ala pole, kui nemad Helsingis arvasid, vaid et Eesti suurema ja tähtsama osa iseseisva riigi tunnuseid on suutnud säilitada, millist asjaolu Soome huvide seisukohast eriti hinnatavaks tuleb lugeda.

---

[1] Lauri Kettunen, soome filoloogiaprofessor, 1919—1924 Tartu Ülikooli õppejõud. Jaanuari algul 1940 viibis Soome valitsuse ja sõjavägede ülemjuhatuse ülesandel Eestis.

[2] Paavo Juho Hynninen, Soome saadik Eestis 1933—1940.

Teiseks selgus talle, et Eesti mitte oma valitsejate loiduse ja rahvusliku meelsuse lodevuse tõttu ei nõustunud Moskva paktiga, nagu kalduti oletama Helsingis, vaid selleks sundisid teda paratamatud poliitilised ning strateegilised põhjused, mis vastuhaku absoluutselt võimatuks tegid. Ta nägi, et Eesti praegusel silmapilgul justnagu Soomegi oma ajaloo traagilisemat momenti üle elab ning et Eesti rahva kui ka tema juhtivate tegelaste kindel tahe on säästa oma iseseisvust ning rippumatust. Ja lõpeks ta veendus, et selles on Eesti ja Soome huvid täitsa ühised.

Mõlemaid neid allakriipsutatud momente lubas professor Kettunen oma raportites eriti kindlalt rõhutada. Püüdsin ka oma poolt sisendada talle kasulikke mõtteid.

Mis aga muidu puutub meie poliitilise olustiku iseloomustamisse, siis oleks Kettuneni arvamised ja muljed resümeeritavad järgmiselt:

1) Eestis valitseb silmnähtav lahkuminek valitsevate tippude optimismi ja seltskonna pessimistliku meeleolu vahel. Vaatlejat üllatanud ebameeldivalt mõnede vastutavate poliitiliste tegelaste teesklemine. Püütavat teha säärast nägu. nagu polekski miskit iseäralikku juhtunud ja nagu võiks Moskva kokkulepet ning selle sõlmimisel antud suulisi tõotusi võtta püsiva alusena Vene—Eesti vahekorra määramisel. Keskmine kodanik aga mõistvat instinktiivselt, et kui Eesti sunnitud on just Soome võitluse ajal Vene baasidesse piiramatul arvul varustust läbi laskma, kui Eesti vene lennukite startimist takistada ei saa, oma lennukeid aga proovilendudelegi ei tohi lasta, kui Eesti takistatud on isegi oma täit sümpaatiat avaldamast vennasrahva hädale, — siis ei ole Eesti enam täiel määral iseseisev ega rippumatu. Teiseks saavat Eesti laialdased kodanike kihid, eriti aga intelligents, aru, et praegune *status quo* püsib Moskva armust ja Moskva kavalatest kalkulatsioonidest. Kui selle hoidmine Moskvale enam kasulik pole, kui Moskva uute soodsate võimaluste ette seatakse, siis purustab ta praeguse tasakaalu.

Eesti rahvas ei uskuvat Moskva pakti reaalsusse ja püsivat selles meeles — eriti pärast Soome sõja lahtipuhkemist —, et ka Eestil tuleb paratamatult võidelda Nõukogude vastu, sündigu see vara või hilja ning ükskõik milliste tulemustega. Intelligentsi ja noorema generatsiooni keskel valitsevat juba kardetav umbusk seniste rahvajuhtide vastu. Tormakamad isamaalased pidavat kahtlustama juhte arameelsuses ja veel halvemateski asjades. Erilise vastikusega pidavat nad suhtuma ametlikele sõpruse ning lojaalsuse avaldustele.

2) Peaminister Uluots, keda professor Kettunen loeb õilsaks inimeseks ja õilsaks poliitikeriks, pidavat täiel määral mõistma olukorra traagilisust. Kuid ta ei suuda avastada väljapääsu sellest masendavast ringist. Rohkesti viis aastat poliitilist korruptsiooni, mille eel käis pealegi kodusõja laadiline erakondlik võitlus, on Eestit sisemiselt rohkem nõrgestanud, kui arvata võis.

Veel kümne aasta eest olnud Eestil tugevad poliitilised jõukeskused; nüüd olevat sellest vaid riismed järel. Kuid kõigest laostumisest ja pettumusest hoolimata püsivat Eesti rahvuslik potents edasi ning vaatleja ei kahtle sugugi, et kui võimalik oleks isamaa kaitseks välja astuda, siis oleks Eesti rahvas tänapäeval niisama üksmeelne kui vabadussõja päevilgi.

3) Juhtkonna kriis praeguses Eestis olevat vaatleja arvates suurem ja kardetavam kui rahva meeleolu kriis. Vaatleja ei kahtle sugugi, et Eesti vastutavad tegelased, ükskõik millisesse põlve nad ka ei kuuluks või millist positsiooni nad ka ei valdaks, täidavad kodumaa vastu oma kohuse, kuid üks kahtlus olevat tal siiski tekkinud: nimelt — kas ei ole rida meie vanemaid sõjaväelasi liigselt mugastunud oma poosis ning võtnud palgasõduri hoiaku, lootes, et nad ka sowjeti leival saavad oma aukraadide ning ülemuslikkuse juure jääda. Vene suurriiklik minevik soodustavat neile sel kallakul libisemist. Noor ohvitserkond olevat aktiivselt isamaalik ja ei oleks sugugi imestada, kui just see osa meie maakaitse esirindest tulevases sõjas juhtimise enda kätte haarab. Aga kahjuks puuduvad sel osal kogemused ja teadmised.

Professor lisas aga juure, et selles küsimuses on tema ise täielik võhik, tema ülesandessegi ei kuulunud sõjaväe meeleolu kohta teadmete kogumine, vaid see, mida ta kahtlusena mainib, ulatus ta kõrvu mõningate eestlaste eneste käest. [. . .]

K. Ast, presse-attašee

ERA. F. 14. S. 704. L. 357—359.

MOSKVA TAKTIKA BALTI RIIKIDE SUHTES. NSV LIIDU—EESTI VAHEKORD 1939. AASTA LÕPUL—1940. AASTA ALGUL

Vastastikuse abistamise paktide sõlmimise ja Nõukogude vägede saabumisega Eesti, Läti ja Leedu territooriumile olid Balti riigid sattunud täiesti ühesugusesse olukorda. Nende riikide saatus oli asetatud ühele kaardile: kõik olenes sellest, kas Nõukogude Liit peab kinni või ei tema poolt sõlmitud lepingutest. Nagu eespool juba märgitud, arutati mitmel pool, kui kaua lubab Moskva Balti riikidel eksisteerida.

Eestis rajati teatud lootusi pakti V artiklile, mis kõlab järgmiselt: «Käesoleva pakti elluviimine ei tohi mingil määral riivata lepinguosaliste suveräänõigusi, eriti nende majandussüsteemi ja riiklist korda.»

Kõnelustes Balti riikide esindajatega rõhutasid Nõukogude liidrid eesotsas J. Stalini ja V. Molotoviga, et Nõukogude pool peab paktist kinni, ei sekku Balti riikide siseasjadesse ning et igasugused väited revolutsiooni ekspordist on põhjendamatud. J. Stalin ja V. Molotov kinnitasid, et nad mõistavad sisemiste rahutuste mahasurumise vajadust ja et Punaarmee võib sellele kaasa aidata. Kõlasid isegi sellised sõnad: kui kommunistid teile raskusi valmistavad, siis võib nad maha lasta.

Esialgu ei jäänudki Nõukogude juhtide lubadused tühipaljasteks fraasideks. Moskvas peeti mõni aeg tõepoolest vajalikuks vastastikuse abistamise pakti sellest seisukohast kinni pidada. Küllap arvestati tookord mõnevõrra rahvusvahelise avaliku arvamusega, kuigi peateguriks olid konkreetsed välispoliitilised kaalutlused. 1939. aasta oktoobris arenesid läbirääkimised Soomega üsnagi vaevaliselt ja seetõttu püüti kõigiti demonstreerida, et Punaarmee vägede saabumine baasidesse ei põhjusta Eestis, Lätis ja Leedus erilisi sisepoliitilisi probleeme. Peale selle oldi Moskvas huvitatud sellest, et Nõukogude vägede saabumine ja baaside väljaehitamine toimuks igati rahulikus olukorras. Ühel Eesti Välisministeeriumi juhtival töötajal oli õigus, kui ta ütles USA saadikule, et Eestil on lootusi mõnekuulisele hingetõmbeajale, kuna esialgu pole Eesti sisekorra häirimine Moskvale kasulik.

Tõsi küll, eriti esimestena Tallinna jõudnud Nõukogude mereväelaste ja ka kohaliku Nõukogude saatkonna töötajate seas valitses esiotsa üsna revolutsiooniline meeleolu. Vastastikuse abista-

mise pakti sõlmimist ja Nõukogude vägede saabumist tõlgendati tõepoolest Eesti sovetiseerimise algusena. Ka mõned Eesti töölisliikumise tegelased ruttasid Nõukogude saatkonnaga ja sõjaväelastega kontakte looma.

Kõikidele sedalaadi nähtustele astuti Moskvas järsult vastu. Kogumikus on avaldatud NSV Liidu kaitse rahvakomissari K. Vorošilovi käskkiri nr. 0162 25. oktoobrist 1939 Eestis asuvate Punaarmee väeosade isikkoosseisu käitumise kohta. Selles juhiti tähelepanu asjaolule, et Nõukogude-vastased provokaatorid püüavad kujutada Punaarmee asumist Eestisse kui viimase sovetiseerimise algust. Käskkirjas kinnitati selliste väidete alusetust, keelati mitte üksnes sekkumine Eesti Vabariigi siseellu, vaid ka väeosade, gruppide ja üksikute punaarmeelaste kohtumised Eesti töölis- või muude organisatsioonidega, samuti ühiste koosolekute, kontsertide, vastuvõttude jne. korraldamine ja sekkumine Eesti parteidevahelistesse või muudesse ühiskondliku elu küsimustesse. Käskkirjas keelati punaarmeelastel Eesti kodanikega igasugused vestlused elust ja olukorrast Nõukogude Liidus ja Punaarmees.

Käskkirjast kumab läbi kartus spioonide ees ja mure selle üle, kuidas mõjub punaarmeelastele kokkupuude «Lääne elulaadiga».

Nõukogude sõjaväelastele avaldas suurt mõju rahva kõrgem elatustase Nõukogude Liiduga võrreldes, kaupade küllus poodides jne. Sageli oli kuulda küsimust: kus on teie töölised, linnatänavail liiguvad vaid pursuid. Mõistagi tehti «Lääne elulaadi» mõju neutraliseerimiseks hoolega ideoloogilist selgitustööd, kusjuures kõlasid ka sellised väited, et Balti riigid olevat kõrgeima elatustasemega maad Euroopas. Ka Nõukogude saadik K. Nikitin märkis korduvalt, et Nõukogude sõjaväelasi tabas Eestis lausa ostupalavik.

V. Molotov oma telegrammides K. Nikitinile 20. ja 23. oktoobril nõudis resoluutselt hävitava vastulöögi andmist lühinägelikele ja provokatsioonilistele elementidele, kes oma tegevusega põhjustavad kuuldusi Eesti sovetiseerimisest. V. Molotov keelas nii Nõukogude sõjaväelastel kui K. Nikitinil kohtumised Eesti töölis- ja muude delegatsioonidega ning esindajatega, pidas Eesti valitsuse poolt algatatud Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva tähistamist ebaotstarbekaks jne.

Kõnes NSV Liidu Ülemnõukogu istungil 31. oktoobril rõhutas V. Molotov Balti riikides sõlmitud vastastikuse abistamise paktide ausa ja täpse elluviimise vajadust ja kinnitas, et peetakse kinni teise lepingupoole riiklikust, sotsiaalsest ja majanduslikust struktuurist. Ka kindral J. Laidoneri ülimalt pidulik vastuvõtt Moskvas 1939. aasta detsembris näis alla kriipsutavat Nõukogude juhtkonna soovi sõlmitud lepingutest kinni pidada.

Nagu edasine sündmuste käik kinnitas, olid Nõukogude juhtide kinnitused Balti riikide siseasjadesse sekkumise lubamatusest

vaid ajutine taktikaline võte. Viimasel ajal saab teatavaks üha enam fakte Moskva anastuslikest kavadest Balti riikide suhtes. Tõsi küll, küsimusele — millal ja kuidas kujunesid ja küpsesid Moskva plaanid Balti riikide suhtes — ei saa veel anda ammendavat vastust. On andmeid, et esialgsed kavad Balti riikide okupeerimiseks või annekteerimiseks olid juba 1939. a. sügisel olemas.

Ka 1939. aasta sügisel Saksa valitsuse algatusel toimunud baltisakslaste ümberasumine Eestist ja Lätist oli Balti riikidele kurjakuulutavaks endeks. Kuigi Berliinis kinnitati, et baltisakslaste lahkumist ei saa mingil juhul pidada põgenemiseks ohtlikku olukorda sattunud Balti riikidest, polnud sellisel propagandal edu. Ümberasumise seos Nõukogude—Saksa kokkulepete ja Nõukogude Liidu ning Balti riikide vahel sõlmitud vastastikuse abistamise paktidega oli kõikjal selge. Tõsi küll, Balti riikides kõlanud hinnangutes oldi sunnitud Berliini ametlikust versioonist kinni pidama.

Huvi pakub E. Pälli mälestuskatke, kus ta jutustab 1939. aasta sügisel ÜK(b)P Keskkomiteelt saadud ülesandest tõlkida ÜK(b)P ajaloo lühikursus eesti keelde. Kuna eestikeelse trükisõna avaldamine Nõukogude Liidus oli peaaegu lõpetatud, siis peeti teose lugejatena silmas Eesti elanikkonda. «Lühikursus» ilmuski Moskvas peagi pärast Eesti annekteerimist NSV Liidu poolt.

NSV Liidu kallaletung hõimumaale Soomele 30. novembril 1939 kujunes tõsiseks katsumuseks nii Eesti ühiskonnale kui ka valitsusele.

Talvesõja ajal heideti Soome poolt Eestile ette, et valitsus oli lubanud rajada Eesti territooriumile Nõukogude sõjalisi baase, kust startisid Soome linnu pommitavad lennukid. Asjaolu, et Nõukogude relvajõud kasutasid sõjategevuseks Soome vastu Eestis paiknevaid lennuvälju ja sadamaid, oli nii Eesti neutraliteedi kui ka kahe riigi vahel sõlmitud vastastikuse abistamise pakti rikkumine.

Sõjategevus puudutas Eestit ka otseselt. 10. detsembril 1939 uputas Nõukogude allveelaev Eesti kaubalaeva «Kassari», kusjuures püüti hävitada ka laeva meeskonda. Nõukogude lennukid pommitasid korduvalt, ilmselt eksikombel, Eesti territooriumi, ja Soome lennukid omakorda sõjalise tähtsusega tuletorni Vaindloo saarel.

Soome kindralstaabis kaaluti igaks juhuks ka Eesti väljaastumise võimalust Nõukogude baaside vastu juhul, kui üldine sõjalis-poliitiline olukord peaks Nõukogude Liidule ebasoodsaks kujunema. Eesti valitsuses ja sõjavägede juhtkonnas valitsevate meeleolude väljaselgitamiseks saadeti 1940. aasta algul Eestisse prof. L. Kettunen, kelle muljeid ka kogumikus kajastatakse. Muidugi ei olnud Eesti valitsus huvitatud sõjast, vaid rahu sõlmimisest Soome ja NSV Liidu vahel.

Eesti valitsus säilitas Nõukogude—Soome konflikti suhtes

neutraalse hoiaku. Eesti esindaja ei osalenud hääletamisel, kui Nõukogude Liit Soome vastu suunatud agressiooni pärast Rahvasteliidust välja heideti. Eesti valitsus oli isegi sunnitud eitama Eesti neutraliteedi ilmselget rikkumist Nõukogude relvajõudude poolt, hoolitses selle eest, et ajakirjandus käsitles Talvesõja sündmustikku võimalikult «tasakaalustatult» jne.

Seevastu rahva seas ilmnes sügav sümpaatia Soome suhtes. Eraalgatuse korras püüti vennasrahvast võimaluste piirides abistada. Soome ruttas vabatahtlikke Eestist. Leidus uljaspäid, kes suuskadel või kelgu abil üle Soome lahe jää sõites isegi eluga riskisid. Mõnel pool, eriti Tartus ja Tallinnas, koguti märkimisväärsed summad Soome abistamiseks.

Vastastikuse abistamise pakti II artikli kohaselt kohustus NSV Liit andma Eesti sõjaväele abi relvastuse ja sõjamaterjalidega soodustatud tingimustel. 1939. aasta detsembris lubati J. Laidonerile Moskvas lahkesti sõjavarustust müüa. Eesti valitsus eraldas selleks suured summad — kokku 30 miljonit krooni — ja avaldas soovi osta lennukeid, tanke, õhu- ja tankitõrjesuurtükke jne. Siis aga selgus, et Nõukogude pool polnud valmis kaugeltki kõike soovitut müüma ja pealegi nõudis relvastuse ja varustuse eest ebanormaalselt kõrget hinda. Suurte pingutustega suutsid Moskvas läbirääkimisi pidavad kindralmajor R. Tomberg ja saadik A. Rei 3. märtsil 1940. aastal sõlmida vähegi vastuvõetava lepingu, kuid seda vaid 5,2 miljoni krooni ulatuses. Järgnevalt asus Nõukogude pool lepingu täitmist venitama ja tellitud relvastusest ja varustusest saadi kätte vaid tühine osa.

Alates 1940. aasta kevadtalvest asus Nõukogude valitsus üha järjekindlamalt pakti enda kasuks tõlgendama ja Eestile üha uusi nõudmisi esitama. Esialgu suutis Eesti valitsus Moskva mitmesugustele pretensioonidele siiski vastu seista.

VÄLJAVÕTE NSV LIIDU SAADIKU K. NIKITINI PÄEVIKUST[1]

17. oktoober 1939

[. . .] «Mõlemad [pooled] avaldasid veendumust, et pakti, mis on sõlmitud kahe valitsuse vahel vaba tahteavalduse alusel, tuleb vastavalt pakti vaimule ja vormile täielikult täita mõlema kokkuleppinud poole poolt ja kui ühelt või teiselt poolt üksikud isikud püüavad seda lepingut kuidagi moonutada, pannakse sellistele katsetele piir nii ühelt kui teiselt lepingus osaleja poolelt.» [. . .] «Peale einet kogusin oma kabinetti mereväe juhtivkoosseisu,

[1] Päevikus on juttu Nõukogude laevastikueskaadri juhtkonna poolt Eesti valitsuse auks antud einest ja arvamustevahetus Eesti välisministri A. Piibuga.

kuni 18 inimest, ja viisin läbi vestluse Eesti—Nõukogude pakti täpse täitmise vajalikkusest. Andsin otsese juhise, et mingeid jutte Eesti sovetiseerimisest ei tohi olla, nagu ei tohi olla ka seda, et mereväe isikkoosseis peaks ennast üleval vallutajana.» [...]

NSVL VPA. F. 0154. N. 32. S. 5. L. 129—130. Tõlge vene keelest.

NSV LIIDU VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARI V. MOLOTOVI TELEGRAMM NSV LIIDU SAADIKULE EESTIS K. NIKITINILE

20. oktoober 1939

Lugesin läbi diplomaatilise postiga TASS-ile saadetud korrespondentsi «Olukord Eestis» TASS-i Tallinna korrespondendilt. Sellest kirjutisest on näha, et autor mängib kahjulike meeleoludega Eesti sovetiseerimise asjus. See TASS-i korrespondendi ilmne mõtlematus võib osutuda kasulikuks üksnes Nõukogude Liidu vaenlastele ja igasugustele Nõukogude-vastastele provokaatoritele. Saadik peab seda mõistma ja sellised püüded õigeaegselt likvideerima. Saadik peab meeles pidama, et NSV Liit täidab abistamispakti ausalt ja täpselt, ja sedasama nõudma ka Eestilt. Lühinägelikele ja provokaatorlikele elementidele, kes oma tegevusega põhjustavad kuuldusi Eesti sovetiseerimisest ja sellega ka Nõukogude—Eesti vastastikuse abistamise pakti rikkumisest, tuleb otsekohe anda tugev vastulöök, selgitades sõlmitud lepingu tegelikku mõtet. Meenutan Teile, sm. Nikitin, seda Teie elementaarset kohustust.

Molotov

«Международная жизнь», 1990, № 2, с. 154. Tõlge vene keelest.

NSV LIIDU VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARI V. MOLOTOVI TELEGRAMM NSV LIIDU SAADIKULE EESTIS K. NIKITINILE

23. oktoober 1939

Te ei ole mõistnud meie poliitikat Eesti suhtes seoses Nõukogude—Eesti vastastikuse abistamise pakti sõlmimisega. Teie viimastest šiirceeringutest, eriti tänasest nr. 201, milles te kirjutate erilistest pidustustest ja kõnedest 7. novembril, aga ka Tallinna töölisorganisatsioonide kohtumistest ja vastuvõttudest meremeväelastele, on näha, et Te olete kaasa läinud Eesti sovetiseerimise meeleoludega, mis on põhimõtteliselt meie poliitikaga vastuolus.

Te olete kohustatud lõpuks mõistma, et igasugune selliste Eesti sovetiseerimise meeleolude õhutamine või isegi sellistele meeleoludele mittevastuastumine on vaid meie vaenlaste Nõukogude-vastaste provokaatorite huvides. Sellise ebaõige käitumisega Te viite segadusse ka eestlased, näiteks Piibu, kes näib arvavat, et tal on nüüd 7. novembril vaja pidada Nõukogude-sõbralikke kõnesid. Te peate hoolitsema vaid selle eest, et meie inimesed, sealhulgas ka meie sõjaväelased Eestis, täpselt ja hoolikalt täidaksid abistamispakti ja Eesti asjadesse mittesekkumise printsiipi, ja hoolitsema, et ka Eesti pool suhtuks pakti samamoodi. Kõiges muus, eriti ka 7. novembril, Te ei tohi väljuda saatkonna töö üldistest raamidest. Peamine, mis Teil tuleb meeles pidada, on mittesekkumine Eesti siseasjadesse.

Seoses mainituga ma kohustan Teid:

1) mitte lubada mereväekomandode ja jalaväeosade kohtumisi töölis- ja muude Eesti delegatsioonidega;

2) soovitage minu nimel Piibule mitte korraldada 7. novembril kõnedega kontsert-aktust, kuna Eesti pahempoolsed töölised võivad sellist kontserti mõista kui nende poolt soovitud NSV Liidu survet Eesti sisepoliitikale, mis oleks teravas vastuolus Eesti asjadesse mittesekkumise poliitikaga;

3) keelan Teil kategooriliselt sekkumise gruppide võitlusesse Eestis, nende, nagu ka ametiühingute delegatsioonide vastuvõtmise jne.;

4) kohustan Teid lõppu tegema igasugustele juttudele Eesti sovetiseerimisest kui antud momendil kasulikud ja sobivad üksnes provokaatoritele ja NSV Liidu vaenlastele;

5) pean käesoleval ajal Eesti tekstiilitööliste delegatsiooni kutsumist novembripühade pidustustele Moskvasse Teie poolt ebasoovitavaks;

6) Laidoneri sõidu asjus Moskvasse ärge initsiatiivi osutage, kuid teatage meile, kui ta ise soovib sõita.

Molotov

«Международная жизнь», 1990, № 2, c. 155. Tõlge vene keelest.

VÄLJAVÕTE NSV LIIDU SAADIKU K. NIKITINI PÄEVIKUST[1]

24. oktoober 1939

[. . .] «Seejärel tõstsin vastavalt sm. Molotovi juhisele küsimuse Eesti valitsuse otsusega 8. oktoobrist 7. novembrile määratud kontsert-aktuse ärajätmisest, selgitades talle, et Nõukogude valitsus, sõlmides Eestiga vastastikuse abistamise ja sõpruse pakti, on kindlalt seisukohal selle täpsest ja ausameelsest täitmisest ja

[1] Päevikus on fikseeritud jutuajamine Eesti välisministri A. Piibuga.

täielikust mittevahelesegamisest Eesti siseasjadesse. Nõukogude valitsus mitte ainult ise ei luba rikkuda neid printsiipe, vaid võtab tarvitusele kõik abinõud selleks, et mitte vähimatki ettekäänet anda pakti tõlgendamiseks ükskõik kelle poolt ühe või teise lepinguosalise jaoks soovimatus suunas, samuti kui ei astu ühtegi sammu, mida pahempoolsete elementide poolt võiks ära kasutada ründeks Eesti valitsuse vastu. Lähtudes sellisest orientatsioonist, palun ma Teid, härra minister, Vjatšeslav Mihhailovitš Molotovi ülesandel ära muuta kontsert-aktus, mis on valitsuse poolt määratud 7. novembrile, kui ilmneb vähimaidki tundemärke, et seda võidakse mingite pahempoolsete gruppide poolt ära kasutada valitsuse inspireerimiseks.» [. . .]

NSVL VPA. F. 0154. N. 32. S. 5. L. 135. Tõlge vene keelest.

NSV LIIDU KAITSE RAHVAKOMISSARI KÄSKKIRI NR. 0162

25. oktoober 1939

28. septembril 1939. aastal Moskvas sõlmitud Nõukogude—Eesti vastastikuse abistamise pakti alusel astusid Punaarmee ja Sõjamerelaevastiku väed Eesti territooriumile ja paigutati lepingus ettenähtud punktidesse.

65. erilaskurkorpus asub nüüdsest peale meile sõbraliku Eesti vabariigi territooriumil kui Punaarmee eelsalk kaitseks vaenlaste võimalike kallaletungide vastu Nõukogude Liidule või Eestile.

65. laskurkorpus suudab oma vastutusrikast ülesannet auga täita vaid sel juhul, kui korpuse väeosade elu ja igapäevane lahinguline väljaõpe toimub normaalses ja terves olukorras, mis on võimalik vaid juhul, kui meie väed täielikult järgivad NSV Liidu ja Eesti vabariigi vastastikuse abistamise pakti kõiki punkte.

Eesmärgiga täpselt täita NSV Liidu ja Eesti vabariigi vahel sõlmitud vastastikuse abistamise pakti, k ä s i n:

1. 65. erilaskurkorpuse komandöril diviisikomandõr T j u r i n i l ja sama korpuse komissaril brigaadikomissar Ž m a k i n i l rakendada kõik vajalikud meetmed selleks, et kogu Eestis asuv meie vägede isikkoosseis reamehest-punaarmeelasest kuni kõrgema juhtkonnani täidaks täpselt ja kohusetundlikult vastastikuse abistamise pakti iga punkti ega sekkuks mingil juhul Eesti vabariigi siseasjadesse.

2. Selgitada meie väeosade kogu isikkoosseisule Nõukogude valitsuse sõbralikku poliitikat Eesti suhtes. Eestiga sõlmitud vastastikuse abistamise pakt peab kindlustama kindla rahu Baltikumis, Eesti ja Nõukogude Liidu julgeoleku. Kogu meie väeosade isikkoosseis peab täpselt teadma, et vastastikuse abistamise pakti

alusel on meie väed paigutatud ja saavad asuma suveräänse riigi territooriumil, kelle poliitikaellu ning sotsiaalsesse korda neil pole õigust sekkuda.

Mitmesugused nõukogudevastased provokaatorid püüavad kujutada meie vägede asumist Eestisse kui selle «sovetiseerimise» algust. Need ja selletaolised meeleolud ning jutud Eesti «sovetiseerimisest» on põhjalikult vastuolus meie partei ja valitsuse poliitikaga ning on igal juhul provokatsioonilised. Nõukogude Liit täidab ausalt ja täpselt vastastikuse abistamise pakti ja ootab seda ka Eesti poolelt. Kui sõjaväelaste seas peaks «sovetiseerimise» meeleolusid ja kõnelusi esinema, siis tuleb need lõpuni likvideerida ja edaspidi kõige halastamatumalt vältida, kuna nad on kasulikud vaid Nõukogude Liidu ja Eesti vaenlastele.

3. Keelan kategooriliselt meie väeosadel, üksikutel sõjaväelaste gruppidel ja üksikisikutel, olgu ta ülem või punaarmeelane meie 65. erilaskurkorpuse koosseisust, igasugused kohtumised töölis- ja muude Eesti organisatsioonidega või ühiste koosolekute, kontsertide, vastuvõttude jne. korraldamise.

Mitte lubada mingisugust meie inimeste sekkumist parteidevahelisse või mingitesse muudesse ühiskondlikesse küsimustesse Eestis. Iga katset sõjaväelase poolt, hoolimata tema ametikohast, kalduda üli-«vasakpoolsusse» ja arendada kommunistlikku propagandat kas või Eesti elanikkonna üksikute esindajate seas vaadeldakse kui nõukogudevastast akti, mis on suunatud Eestiga sõlmitud vastastikuse abistamise lepingu diskrediteerimisele.

Kõiki isikuid, kes peavad end pahempoolseteks või ülipahempoolseteks ja püüavad mingisugusel moel sekkuda Eesti vabariigi siseasjadesse, vaadeldakse kui nõukogudevastaste provokaatorite ja kõige kurjemate vaenlaste kaasosalisi, keda tuleb kõige rangemalt karistada.

4. Mitte ühegi Eesti kodanikuga ei tohi pidada mingisuguseid vestlusi elust ja olukorrast Nõukogude Liidus ning meie Punaarmees. Eesti ajakirjandusele ei tohi Punaarmeest anda mingisugust informatsiooni ega intervjuusid.

5. Kõik 65. erilaskurkorpuse väeosad peavad elama täisverelist, normaalse õppuse ja puhkusega tavalist elu. Isikkooseisu edasiseks kasvatamiseks arendada laialdaselt poliitilist kasvatustööd. [. . .]

6. Hoolikalt teostada hommikusi ülevaatusi ja õhtuseid loendusi. Omavolilisi lahkumisi mitte lubada. Teha väeosa korrapidajatele ja päevnikutele ülesandeks öösiti kontrollida, kas kogu allüksuse koosseis on kohal. Igal voodil olgu kehtestatud vormi kohane pealkiri: võitleja perekonnanimi, nimi, isanimi, millisest rühmast. Päevnikul peavad olema täpsed andmed selle kohta, kus iga punaarmeelane ja nooremkomandör viibib.

7. Linna lubada ainult pärast kuu möödumist Eestisse saabumisest. Selle aja jooksul tutvustada isikkoosseisu kohalike tingimuste ja olukorraga. Reakoosseis lubada linna gruppides eesot-

sas nooremkomandöriga, kellel peab olema käepärast kõikide äralubatud võitlejate nimekiri.

8. Komandörid ja komissarid peavad endale teadvustama, et Punaarmee osad asuvad võõral maal, kellega meil on teatud lepingulised suhted ning et nad vastutavad mitte üksnes endi, vaid ka alluvate tegevuse eest. Võõral territooriumil asudes peavad 65. erilaskurkorpuse osad mitte üksnes täielikult säilitama, vaid ka pidevalt tõstma moraalseid ja poliitilisi omadusi ja lahingulist väljaõpet, kuna neile on asetatud kõige vastutusrikkam ülesanne — meie kodumaa lähiste kaitse. Meie väeosade juhtiv- ja reakoosseis peab olema kohalikele elanikele organiseerituse, kultuursuse ja distsiplineerituse eeskujuks.

9. Käskkiri lugeda ette kõikides Eestis asuvates roodudes, patareides, eskadronides, salkades, komandodes, eskadrillides ja baasides. [. . .]

NSV Liidu kaitse rahvakomissar,
Nõukogude Liidu marssal K. Vorošilov

«Военно-исторический журнал», 1988, № 12, с. 12—13.

NSV LIIDU RAHVAKOMISSARIDE NÕUKOGU ESIMEHE JA VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARI V. MOLOTOVI KÕNE NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU ISTUNGIL

31. oktoober 1939

[. . .] Lähme üle meie vahekordade juurde Baltimaadega. Teatavasti toimusid siingi olulised muudatused.

Nõukogude Liidu ja Eesti, Läti ning Leedu vahekordade aluseks on 1920. aastal sõlmitud vastavad rahulepingud. Nende lepingute järgi said Eesti, Läti ja Leedu iseseisvateks riikideks, kusjuures Nõukogude Liit teostas kindlalt kogu möödunud ajajärgu kestel nende uute väikeriikide suhtes sõbralikku poliitikat. Selles väljendus nõukogude võimu poliitika põhjalik erinevus sellest poliitikast, mida ajas Tsaari-Venemaa, kes metsikult rõhus väikerahvaid ega andnud neile mingit võimalust iseseisvaks rahvusriiklikuks arenguks ja kes jättis neile rohkesti raskeid mälestusi. Peab tunnistama seda, et möödunud kahe aastakümne kogemused Nõukogude ja Eesti, Nõukogude ja Läti ning Nõukogude ja Leedu sõbralikkude vahekordade arendamise alal on loonud soodsad eeldused NSV Liidu ja ta Balti naabrite poliitiliste ja igasuguste muude vahekordade edasiseks kindlustamiseks. Seda näitasid ka viimased diplomaatlikud läbirääkimised Eesti, Läti ja Leedu esindajatega ning need lepingud, mis nende läbirääkimiste tulemusena Moskvas alla kirjutati.

Teie teate, et Nõukogude Liit sõlmis Eesti, Läti ja Leeduga nii-

sugused vastastikku abistamise paktid, milledel on kõige suurem poliitiline tähendus. Nende paktide printsipiaalne alus on ühesugune. Nad põhjenevad ühelt poolt Nõukogude Liidu, teiselt poolt — Eesti, Läti ja Leedu vastastikusel abistamisel, kaasa arvatud sõjalise abi andmine üksteisele, sel juhul, kui kellelegi neist peaks kallale tungitama. Silmas pidades nende maade erilist geograafilist asendit, mille tõttu nad on omataoliseks NSV Liidule juurdepääsu teeks, eriti Balti mere poolt küljest, annavad need paktid Nõukogude Liidule võimaluse omada Eestis ja Lätis teatud kohtades mereväebaase ja aerodroome; Leedu suhtes aga määrab pakt kindlaks ta piiride kaitsmise üheskoos Nõukogude Liiduga. Nõukogude mereväebaaside ja aerodroomide ehitamine Eesti, Läti ja Leedu territooriumil ning mõningate Punaväeosade viimine nende baaside ja aerodroomide kaitseks tagab kindla toe mitte ainult Nõukogude Liidu, vaid ka Balti riikide endi kaitsmisele, ning on seega rahu alalhoidmise teenistuses, millest on huvitatud meie rahvad.

Viimasel ajal asetleidnud diplomaatlikud läbirääkimised Eesti, Läti ja Leeduga näitasid, et meie vahel on küllaldaselt usaldust ning tarvilikku arusaamist nende sõjaväeliste kaitseabinõude teostamise vajadusest niihästi Nõukogude Liidu kui ka nende riikide endi huvides. Läbirääkimistel ilmnes täiel määral nendest osavõtjate püüe säilitada rahu ja kindlustada julgeolek meie rahvastele, kes teevad rahulikku tööd. Kõik see kindlustaski läbirääkimiste eduka lõpu ja vastastikku abistamise paktide sõlmimise, millel on suur ajalooline tähendus.

Osutatud vastastikku abistamise paktide eriline iseloom ei tähenda sugugi seda, et Nõukogude Liit end kuidagiviisi segaks Eesti, Läti ja Leedu asjusse, nagu seda püüab kujutada osa välismaa ajakirjandust. Vastuoksa, kõik need vastastikku abistamise paktid sisaldavad allakirjutanud riikide suveräänsuse puutumatuse ja teise riigi asjusse mittevahelesegamise põhimõtte kindla klausli. Need paktid lähtuvad teise lepinguosalise riiklikust, sotsiaalsest ja majanduslikust struktuurist lugupidamisest ja nad peavad kindlustama meie rahvaste vahelise rahuliku heanaaberliku koostöö alust. Meie oleme selle poolt, et sõlmitud pakte viia ausalt ja täpselt ellu täieliku vastastikkuse tingimustel ning ütleme, et loba Baltimaade sovetiseerimisest toob kasu ainult meie ühistele vaenlastele ning igasugustele nõukogudevastastele provokaatoritele.

Eesti, Läti ja Leeduga saavutatud poliitiliste vahekordade paranemise alusel tuli Nõukogude Liit suuresti vastu nende riikide majanduslikkudele vajadustele, sõlmides sellekohased kaubalepingud. Seoses nende majanduslikkude lepingutega suureneb kaubavahetus Baltimaadega mitmevõrra ja ta edasiseks kasvuks on soodne perspektiiv. Selles olukorras, kus kõikide Euroopa maade, sealhulgas ka erapooletute riikide kaubandus elab üle määratu suuri raskusi, on neil NSV Liidu ja Eesti, Läti ning

Leedu vahel sõlmitud majanduslikkudel lepingutel viimaste jaoks väga suur positiivne tähtsus.

Seega saab NSV Liidu, Eesti, Läti ja Leedu vahel toimunud poliitiline lähenemine soodustama meie Baltinaabrite põllumajanduse, tööstuse, transpordi ja üldse rahva heaolu kiiremat tõusu. [. . .]

Molotov, V. M. Nõukogude Liidu välispoliitikast: Rahvakomissaride Nõukogu esimehe ja välisasjade rahvakomissari sm. V. M. Molotovi kõne NSV Liidu Ülemnõukogu istungil 31. oktoobril 1939. aastal. M., 1939. Lk. 12—14.

VÄLJAVÕTE E. PÄLLI MÄLESTUSTEST

[. . .] Töötasin küll ametlikult Keele ja Mõtlemise Instituudis, kuid tegelikult täitsin partei poolt antud ülesannet — tõlkisin selleks loodud brigaadi koosseisus eesti keelde «Üleliidulise Kommunistliku (enamlaste) Partei ajaloo» lühikursust, mis pidi olema kirja pandud J. Stalini enda poolt.

Leningradi Oblasti Parteikomitee moodustas ÜK(b)P Keskkomitee ülesandel brigaadi, kuhu kuulusid Nikolai Karotamm (brigaadi juht ja toimetaja, ühtlasi tõlkija), Arnold Raud, Villem Reiman ja mina (brigaadi liikmed ja tõlkijad).

Alustasime tööd 1939. aasta novembris ja lõpetasime selle 1940. aasta mais. Raamatu tõlkimiseks koostati kindel graafik, milles oli ette nähtud iga brigaadi liikme töö osa ja selle esitamise tähtaeg. Et raamatus on 12 peatükki, jaotati need kõik brigaadi liikmete vahel, ainult esimesed kaks peatükki jaotati töö kiirustamiseks osade kaupa ja anti nende valmissaamiseks üks nädal aega. Nädala pärast olidki kaks esimest peatükki tõlgitud ja brigaad tuli nende läbiarutamiseks kokku minu korteris (Maklini 31—6).

Esimene läbiarutamine näitas, et tõlkijate tase on üsna erinev, mis aja jooksul nivelleerus. Nikolai Karotamm peatoimetajana oli igati omal kohal, tema käe all tekst ühtlustus. Raskusi tuli terminoloogiaga, kuid kõigest saadi üle. Teksti lõi ümber Helmi Reiman.

Ka Leoniida Päll võttis brigaadi tööst aktiivselt osa, kuigi ta brigaadi ametlikult ei kuulunud. Peamiselt abistas ta mind nende peatükkide tõlkimisel, mis minule olid määratud. 1940. aasta suvel, kui eestikeelset «Lühikursust» Moskvas trükiti, kutsuti Leoniida Moskvasse, kus tema ülesandeks oli kontrollida korrektorite ja trükitööliste tööd, et nad raamatu trükkimisel midagi kahe silma vahele ei jätaks. Igatahes sügiseks, kui Eestis juba Nõukogude võim oli kehtestatud, sai Eesti Moskvast «Lühikursuse» täistiraaži — 25 000 eksemplari. [. . .]

Päll, E. Katkendeid valmivast mälestusteraamatust // «Keel ja Kirjandus», 1988, nr. 11, lk. 689.

«PÄEVALEHE» ARTIKKEL «TUNDMATA ALLVEELAEV HÄVITAS EESTI AURIKU»

11. detsember 1939

Eesti laevaühingule Sergo & Ko-le kuuluv aurik «Kassari» (endine «Ebba Munck»), mis oli tühjalt tagasiteel oma kodusadamasse Tallinna, on ööl vastu pühapäeva Soome lahe lääneosas uputatud suurtükitulega tundmata allveelaeva poolt.

Meeskonnaliikmed päästepaatides saabusid pühapäeva õhtuks kella 18-ks Hiiumaale, Kõrgessaare randa pärast seda, kui nad olid viibinud merel üle 12 tunni. Kaks meeskonnaliiget on saanud kuulihaavu, kuna üks on kadunud. [. . .]

Õnnetuse üksikasjade kohta kuuleme täiendavalt «Kassari» kaptenilt Alfred Sergo'lt, kelle tabasime telefoniliselt Kõrgessaarest mõni hetk enne tema ja laevalt pääsnud meeskonnaliikmete ärasõitu Kärdlasse. Kuigi meremees oli kõigest üleelatust ja vintsutustest väsinud, ei keeldunud ta meile andmast seletusi enese ja meeskonna liikmete pääsmise kohta.

«Härra kapten,» kõnetasime teda, «teame, et olete ääretult väsinud, aga vahest lubate siiski mõne sõna saatusliku sündmuse kohta. Kuid seda palume vaid sellest ajamomendist alates, kui asusite päästepaati.»

«Sellest on mul tõesti vähe rääkida. Eemaldusime laevast, kaasas kaks haavatut: Kassari esimene tüürimees Hans Sergo, kellel kergem kuulihaav vasema käe randmes, ja kütja Georg Tork, kelle vasema jala luud on kuulidest purustatud. Selle mehe vigastused on igatahes rasked.»

«Kas ilm oli halb?»

«Laevasõiduks mitte, küll aga sõudmiseks pisikeses päästepaadis. Puhus kerge NO tuul, oli 4 kraadi külma ja taevas selge.»

«Kas toidumoona ja joogivett oli kaasas?»

«Mitte midagi sellesarnast. Isegi meeste riietus oli napp. Sõudmisega ja vigastatud paadist vee väljaloopimisega tegime endale sooja. Pean ütlema, et pääsmine polnud sugugi kerge. Pikapeale hakkas näpistama nälg ja väsimus võttis võimust. Õnn, et varsti valgenes, muidu poleks me vist iialgi randa jõudnud.»

«Kui palju teid üldse pääsis?»

«Üheksa inimest, haavatud kaasa arvatud.»

«Kui suur oli laeva meeskond?»

«Kümme.»

«Kuhu jäi üks?»

«Teda ei ole enam elavate kirjas.»

«Kas hukkus?»

«Jah. Vana vilunud laevamehaanik, «Kassari» 1. meister Jakob Randman ei ole pääsnute hulgas.» [. . .]

«Aga nüüd veel: kus kohas õieti toimus teie laeva ründamine?»

«Tahkuna kohal avamerel, peaaegu Soome lahe keskel, kus käib tavaline laevatee Rootsist Tallinna.»

«Kui kaugel Hiiumaast?»

«Täpselt ei tea, sest pole merekaarte käepärast. Igatahes hulk miile põhja pool.» [. . .]

«Kas praeguses sõjamöllus on ka varemalt Eesti lipu all sõitvaid laevu põhja lastud?»

«Minu teada mitte ja seepärast on «Kassari» esimene Eesti laev, mille sõda viis merepõhja. Vähemasti miinide otsa pole seni veel ainuski Eesti laev sattunud.»

«Päevaleht», 1939, 11. detsember.

ÜLESKIRJUTUS NSV LIIDU VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARI V. MOLOTOVI KÕNELUSEST EESTI SAADIKU A. REIGA

26. detsember 1939

Enne jutuajamise algust andis Rei Molotovile kaks sm. Stalinile ja Molotovile mõeldud Laidoneri portreed.

Seejärele püstitas Rei küsimuse vajadusest sõlmida vastav konventsioon, mis määraks kindlaks Eestis asuvate T[ööliste]-T[alupoegade] P[unaarmee] väeosade juhtkonna vahekorra Eesti kodanike ja sõjaväevõimudega, eriti majanduslikes, administratiivsetes, juriidilistes jt. küsimustes, sest selliste kokkulepete puudumine põhjustab rea raskusi. Nõukogude vägede asukohas loodud Nõukogude—Eesti segakomisjon on kogunenud vaid ühel korral ja pole seetõttu võimeline kogu nimetatud küsimuste kompleksi läbi vaatama, seda enam, et diviisikomandör Tjurin on oma tööülesannetega väga hõivatud ega pööra komisjonile tähelepanu. Rei peab võimalikuks sõlmida selline kokkulepe samaaegselt kõigi Balti riikidega (Eesti, Läti, Leedu), kus asuvad Nõukogude väed. Eesti valitsus koostab kokkuleppe projekti ja võib selle peagi esitada sm. Molotovile, kui viimane peab sellise kokkuleppe sõlmimist võimalikuks.

Rei andis sm. Molotovile üle memorandumi kõnesoleva kokkuleppe sõlmimise vajadusest.

Sm. Molotov vastas Reile, et ta peab mõningaid arusaamatusi Nõukogude vägede juhtkonna ja Eesti tsiviil- ning sõjaväeliste võimude vahel võimalikuks, kuid ajutiseks nähtuseks, mis lähemas tulevikus tuleb kõrvaldada.

Mis puutub Rei ettepanekusse sõlmida spetsiaalne konventsioon, siis sm. Molotov ütles, et seda ettepanekut uuritakse ja kaalutakse. Kuid juba ette võib öelda, kinnitas sm. Molotov, et ühine kokkulepe NSV Liidu, Eesti, Läti ja Leedu vahel ei sobi,

sest igal maal on omad iseärasused. Näiteks Leedus pole meie baase, ja lepingul Leeduga on mõneti erinev iseloom.

Rei nõustus selle sm. Molotovi märkusega ja palus sm. Molotovi kiirustada Eestiga konventsiooni sõlmimise küsimust.

Sm. Molotov lubas Reile teha sm. Potjomkinile[1] ülesandeks tegeleda selle küsimusega.

Sellega jutuajamine lõppes.

Jutuajamise kirjutas üles
S. Kozõrev

Полпреды сообщают... С. 212. Tõlge vene keelest.

VÄLJAVÕTE KAAREL KAARLIMÄE[2] PÄEVIKUST

[...] Sõda Soomes süttis dets. esimestel päevadel, sel ajal õppisin Jänedal. Mõtlesin asja järele ja otsustasin olla jõuluni koolis, siis kohe putkata põhja poole. [...] Lõpuks ometi lõid raske pakase tagajärjel, mis tõusis kuni üle —40°, kinni Soome lahe vahused veed ja algasid ettevalmistused sõiduks. [...]

Teisipäeval [...] lasin Antsu hobuse rakke lüüa ja ema ning Lindaga hüvasti jättes, vana ja Ott olid kodust ära, algasin oma matka tundmatusse tulevikku. Oli kaunis külm, oma —15—16° ja keskmine lääne-edela tuul, ilm selge. Umbes kl. 15 paiku jõudsime Mustojale, kus Ants ümber pöördus ja mina jäin propsihunnikute juurde varju ootama parajat aega, kuna merele pugeda. Kui päike loojunud ja vähe pimenes, ei sugugi täiesti, kuna oli hele kuuvalgus, algas see õige väsitav seiklus. Alguses oli jää hirmus raske, pea kogu aeg tuli kanda kelku kätel. Rannast eemale jõudes paranesid jääolud tunduvalt ja et oli tugev viiliti pärituul, oleksin jõudnud edasi päris hästi, kui vaid ei oleks olnud nii palju lund, millel kelk ei tahtnud sugugi libiseda. Mitmekordse puhkamise järel jõudsin hommikuks päikesetõusuks juba nii kaugele, et rand õige uduselt paistis. Öösel olid häädeks teejuhtideks soome «suunto» kompass ja põhjanael, mis seisis vankumata nagu Kalevipojagi ujumisretke ajal. Tugev tuul soodustas väga palju, kuid pärastpoole oli ta ka vähe paha, kuna tuiskas palju pehmet lund. Hommiku koites läksid jääolud jälle raskeks, tuli pea kogu aeg kanda kelku. Kui ei olnud kuigi palju randa maad, ilmusid jäässe praod, mille vahel vahutasid lained. [...] Nüüd valjenes eriti tuul ja kui jõudsin Majaka (Egksund) juures maani, oli see juba õige kohutav maru. [...]

«Maaleht», 1990, 15. märts.

[1] Vladimir Potjomkin, NSV Liidu välisasjade rahvakomissari asetäitja.

[2] Päeviku autor Kaarel Kaarlimäe oli Jäneda põllutöökooli õpilane, kes ka Talvesõja järel jäi Soome. Ta osales Jätkusõjas, sai raskesti haavata ja suri välihaiglas 11. juulil 1941.

VÄLJAVÕTE NSV LIIDU SAADIKU K. NIKITINI PÄEVIKUST[1]

3. jaanuar 1940

[. . .] Piip küsis: «Kas Moskval pole mingeid rahulolematuse avaldusi seoses pakti Eesti-poolse täitmisega?» — «Meie vastasime talle, et selliseid avaldusi pole. Ta oli rahuldatud.» [. . .]

NSVL VPA. F. 0154. N. 35. S. 4. L. 16. Tõlge vene keelest.

PROF. L. KETTUNEN SOOME VÄLISMINISTRILE. Kiri[2]

14. jaanuar 1940

Saabudes täna rohkem kui kaks nädalat kestnud Eesti-reisilt esitan Härra Välisministrile lugupidamisega järgneva ettekande. [. . .]

Kindral Laidoneri kohtasin 4. jaanuari õhtul ja vestlesin temaga kaks ja pool tundi (tema kodus). Kohe alguses meenutas ta mulle juba 20 aastat tagasi öeldud sõnu, et kui Soome ja Balti riigid tahavad säilitada sõltumatust, peab nende liit olema nii tugev, et nad ei tee lepinguid võõra riigiga teisiti kui vastastikusel kokkuleppel. Seejärel kirjeldas ta olukorda, milles Eesti oli sunnitud sõlmima Venemaaga «vastastikuse abistamise lepingu». Minu küsimusele, kas Soome valitsusega oli selles asjas ülepea nõu peetud, vastas kindral, et Soome üldine suhtumine oli — ilmselt juba pikemat aega — nii tõrjuv, et minister Elijas Erkko ei olevat isegi tahtnud Eesti Helsingi saadikut (minister Rudolf Möllerson) jutule võtta, tuues ettekäändeks hõivatuse. Veel rääkis ta, et ilmselt tahavad venelased praegu lepingust kinni pidada, aga nende edasine käitumine sõltub olukorrast, ennekõike Soome sõja arengust. Kindral arvas, et Soome maaväed suudavad venelaste rünnakutele vastu pidada, aga nende suur ülekaal õhus tekitas temas rahutust. Püüdsin ettevaatlikult suunata vestlust võimalikule aktiivsele tegevusele Eesti poolt, juhul kui olukord muutub venelastele raskeks. Seda küsimust ta ilmselt ei usaldanud puudutada. Ta rääkis ebamääraselt tundmatust tulevikust ja sellest, et väikerahvad on muutunud mängukanniks suurriikide käes, Balti riigid võidakse tema arvates igal ajal tõmmata suure sõja

[1] Päevikus on fikseeritud K. Nikitinit ja pakti täitmist kontrollima saabunud Välisasjade Rahvakomissariaadi töötajate Solovei ning Majevski jutuajamine Eesti välisministri A. Piibuga.

[2] Dokumendi on Soome Välisministeeriumi arhiivist välja selgitanud ja avaldanud ajaloolane M. Ilmjärv.

keerisesse. Kindral ennustas, et suur sõda tulevat väga pikaajaline, kuna see oma olemuselt polevat midagi muud kui Saksamaa ja Inglismaa võitlus maailma hegemoonia pärast. [...]

Laidoner ei soovinud ennustada Venemaa hävingut suursõtta sattudes, aga ta näis igal juhul pidavat täiesti tõenäoliseks ja Eesti seisukohalt enam kui soovitavaks, et Venemaa on valmis Soomega kokku leppima. [...]

Õhtu veetsin Eesti Välisministeeriumi protokolliülema Kirotari peres. Kuulsin temalt muuhulgas, et Laidoner oli tulnud Helsingist Eesti Vabadussõja mälestuspäevalt[1] täis usku Soome ja Eesti koostöövõimalustesse ja jõudnud nakatada seda teistelegi, kuni talle Soomest kapatäis külma vett kaela kallati. Ajalehes «Uusi Suomi» avaldati Louhivuori[2] artikkel, milles Laidoneri Soomes peetud kõnet asjatundmatult ja halvustavalt kritiseeriti. Alguses oli Laidoner nõudnud, et artiklile tuleks ametlikult vastata, aga saadi vihje, et Mannerheim oli olnud mingil moel Louhivuori inspireerijaks. Laidoner olevat olnud masendatud ning käskinud jätta asi sinnapaika. Kirotar andis eriti kiitva hinnangu minister Hynnineni tegevusele. Hynninen tegevat antud olukorras kõik, mis võimalik, arusaamatuste vältimiseks ja koostöö kindlustamiseks. Edasi kinnitas Kirotar, et Päts kannatab otse füüsiliselt Eesti praeguse olukorra pärast, kuna ta peab sallima, et tema omalt maalt tõusevad õhku vene lennukid, mis pommitavad Soomet. Päts pidigi olema peaaegu voodihaige ja minagi loobusin mõttest temaga eraviisiliselt kohtuda.

Järgmisel päeval (5. jaanuaril) vestlesin kolm tundi peaminister prof. Uluotsaga tema kodus. Ta võttis mind, vana töökaaslast, väga südamlikult vastu, kinnitas alguses ja lõpus, et iga eestlane tunneb kogu hingest Soomele kaasa, ainult ametlik poliitika nõuab oma mõtete varjamist. Ta möönis — nii nagu kõik teisedki —, et venelaste pealtnäha lojaalne lepingust kinnipidamine tuleneb vaid asjaolust, et Soomet ei ole õnnestunud murda. Uluots avaldas kahetsust, et venelased kasutavad Tallinna sadamat sõjalaevade baasina, aga selle vastu olevat asjatu protestida: Vene sõjalaevadel on lepingu järgi õigus viibida Tallinna sadamas, et tuua varustust Paldiskisse, mujal olevatele laevadele ja baasvägedele, niikaua kui Paldiski sadam ei ole valmis. Ka ei salanud ta, et Vene lennukid kasutavad Eesti baase Soome pommitamiseks ja pidas loomulikuks, et soomlastel on õigus neid pommitada, «kui te ainult Jumala eest Tallinnat ei pommita». Üldiselt kartis minister Uluots samuti kui teisedki kõige rohkem venelaste õhurünnakuid juhul, kui Eesti nendega sõtta peaks sattuma. Sealseid venelaste baasvägesid peeti üldiselt nõrgaks ja Kaitseliitki (seda Uluots tegelikult ei ütelnud) võiks neid ehk võita, juhul kui neile piiri tagant kiiret abi ei tule.

---

[1] Kindral Johan Laidoner viibis Helsingis jaanuari lõpul 1939.

[2] Oskari Vilho Louhivuori — 1918—1919 Eesti Abistamise Peakomitee esimees, mõjukas isik ajalehe «Uusi Suomi» toimetuses.

Uluots pidas võimalikuks, et Stalin on nõus Soomega rahu tegema, ja põhjendas seda nii nagu Laidoner. [. . .]

Tartus olin kaks päeva (6.—8. jaan.). Panin tähele, et valitsuse poliitikat arvustati ülikooli õppejõudude ja üliõpilasnoorsoo seas õige teravalt. Kurdeti, et Eestist ei pääse Soome vabatahtlikke (neid oli sinna küll läinud, aga veel rohkem oleks soovinud minna), küll õhus oli pingelist ootust, et avaneks võimalus «vabaks tegevuseks».

Väga huvitav oli Tartus kohtuda Jaan Tõnissoniga. Rääkisime ka kaua ja paljudest asjadest, kui ta omaalgatuslikult hakkas rääkima sellest, mis vaevas teda kõige rohkem: kas Soome oleks valmis jätkama katkenud läbirääkimisi Venemaaga. [. . .]

Lauri Kettunen

«Vikerkaar», 1990, nr. 2, lk. 65—69.

EESTI SAADIK MOSKVAS EESTI VÄLISMINISTEERIUMILE. Kiri

29. jaanuar 1940

Kõnelus A. Mikojaniga 28. jaan. 1940

Enam kui kaks nädalat ma ootasin sobivat juhust, et paluda kokkusaamist Mikojaniga mõttevahetamiseks küsimuse üle, mida käsitas ministeeriumi sal. Nr. 625. Kuna tolle kirja enda sisust järgnes, et ma peaksin küsimust puudutama just nagu muu seas, kasutades sobivat juhust, siis tuli oodata kuni kol. Tombergi läbirääkimised[1] jõuavad sellisesse järku, kus kõnelus Mikojaniga osutub tarvilikuks. Kol. Tombergi läbirääkimised venisid väga pikkamisi (osalt olid selles süüdi käredad külmad, millest mitu venepoolset läbirääkijat haigestusid), ja alles 27. jaanuaril leidsime oodatud momendi saabunud olevat. Relvaostude küsimuses koostasin *pro memoria*, mille andsin üle Mikojanile oma suusõnalise jutu lühikese kokkuvõttena. Ärakirja *pro memoria*'st lisan siia juure. Mikojan vastas sellele järgmist. Hindade suhtes ma ei saa midagi kindlat lubada, sest need on tuletatud keeruliste kalkulatsioonide alusel ja olenevad müüdava varustuse tehnilistest omadustest. Sõjavarustuse hinnad kõikjal tõusevad, ja head kaupa praegu suuremalt osalt teistele maadele üldse ei müüdagi, püüdes peamiselt vananenud ja praak relvadest kalli raha eest lahti saada. Meie aga müüme teile esmaklassilist relvastust. Lubas siiski kõnelda oma abi Stepanoviga, et see laseks selgitada, kas ei saaks ühte või teist varustust odavama hinnaga anda.

---

[1] Kolonel Tomberg pidas Moskvas läbirääkimisi Eesti sõjaväele relvade ostmiseks.

Mis puutub ostuhinna tasumisse umbes 2 ½ aasta jooksul, siis M. ütles, et N. Liit kavatseb kevadel, nii pea kui see tehniliselt võimalik, alustada ehitustöid baasides ja aerodroomides meie maal väga suures ulatuses, ja praegu murtakse tema ametkonnas pead, kuidas saada nii palju Eesti kroone, kui läheb vaja eesti ettevõtjate tasudeks ja eesti materjalide ostudeks; uuritakse küsimust, kas ja missuguses ulatuses saaks suurendada vene väljavedu Eestisse, et sel kombel kaupadega tasuda üht osa tehtavate ehitustööde kuludest; nende küsimuste selgitamiseks on isegi torgpred Krasnov kutsutud välja; neil oludel oleks N. Liidul väga raske vastu tulla meie soovile, et ostetava relvastuse hinna tasuksime 2 ½ aasta kestel, kuna see veelgi suurendaks neid väga raskelt ületatavaid raskusi, mis praegu teevad muret Wneshtorgi ametkonnale. Pealegi jääb ostusumma märksa väiksemaks selle tõttu, et seniit-patareide küsimuses N. Valitsus tuli Eesti soovidele vastu. Arvestades kõiki asjaolusid, Mikojan arvas, et küll võiks N. Valitsusele vastuvõetav olla mõnekuuline järelmaks, nii et ühe osa hinnast me tasuksime relvade jõudmisel Eesti piirile, ja ülejäänud osa mõni kuu hiljem. Et Vene võiks oma ehituste püstitamiseks kulutada midagi oma valuuta või kulla tagavaradest, see mõte nähtavasti ei mahu siinse valitsuse inimestele kuidagi viisi pähe, nagu võis näha Mikojani reageerimisest minu sellekohastele märkustele. Minu isiklik mulje on see, et äärmine vastutulek, mida vast ehk õnnestub saavutada heal juhul, oleks ühe-aastane järelmaks, s. o. ostuhinna lõpposa tasumine üks aasta pärast lepingu sõlmimist. Igatahes soovitan kol. Tombergile teha kõik, mis võimalik, et venelased nõustuksid vähemalt nii palju vastu tulema. Kui see ei peaks läbi minema, siis näib kõige rohkem shansse olevat kuuekuulise tähtaja saamiseks ostuhinna lõpposa tasumiseks. [...]

Lõpuks tähendan veel, et kõnelcdes kavatsusel olevatest ehitustöödest meie baasides ja aerodroomides, Mikojan muu seas mainis, et nii palju kui on asja üle kõnelusi olnud valitsuse ringkondades, kavatsetakse kohe kevadel alustada töid nii suures ulatuses, et eesti tööturg kindlasti ei suuda anda nõuetavat arvu töölisi. Seepärast kaldutakse arvama, et vast ehk õnnestub eesti ettevõtjatega ja töölistega teostada kasarmute ja elumajade ehitamist, kuid mere süvendamine ja muud sõjasadama ehitamise tööd Paldiskis tuleb läbi viia vene ehituspataljonidega. Minu märkuse peale, et oma shefilt äsja saadud informatsiooni järgi meil ollakse veendunud, et eesti töölisi jätkub kõikideks ehitustöödeks baasidel ja aerodroomidel, M. vastas, et Eesti valitsusel siiski pole ja ei saagi olla ülevaadet ega õiget ettekujutust selle kohta, missugused tööd ja millises ulatuses on kavatsusel. Võib olla, et kõne all olevatele töödele Paldiskis tuleb rakendada kuni 10 000 inimest. Too ehitustööliste vägi kavatsetakse seejuures täiesti eraldada ümbritsevast maast ja rahvast, et viimasele mitte tekitada ebamugavusi.

Minu isiklik arvamine on see, et kui tööde ulatuse tõttu tõesti osutub möödapääsematuks teatava arvu vene tööliste toomine Eestisse, siis võime ainult tervitada kavatsust, et vene töölised ei saadeta mitmele poole laiale, vaid koondatakse ühte kohta ja eraldatakse meie rahvast nii täielikult kui võimalik.

Üldiselt sündis mõttevahetus väga sõbralikus ja heatahtlikus toonis, jättes väga hea mulje.

A. Rei, saadik

ERA. F. 957. N. 14. S. 702. L. 247—251.

SÕJAVÄGEDE STAAP PROPAGANDA TALITUSELE. Kiri

2. veebruar 1940

Täna sooritas üks meie sõjaväe õppelennuk Balti Puuvillavabriku ja Kalasadama vahelise rajooni kohal õppelende. Lendude eesmärgiks oli kujutada meie õhukaitse patareidele märki, mille peale õhukaitse meeskonnad tegid sihtimisharjutusi. Lendudest oli ette teatatud Nõukogude Liidu laevastiku Tallinna sadamas viibiva osa juhatusele.

Kell 10.55 avati mõnelt Tallinna sadamas seisvalt N. Liidu sõjalaevalt kahuri-, kuulipilduja- ja püssitul nimetatud ülesannet täitnud lennukile. Tulistamine lõpetati meie sõjaväevõimude sellekohasel vahelesegamisel. Meie lendur ja lennuk tulistamisel ei kannatanud ja pöördus oma ülesande lõppemisel õnnelikult aerodroomile.

Osa N. Liidu sõjalaevadelt lastud kahurimürskudest ei lõhkenud õhus, vaid kukkusid tervena alla Tallinna tänavaile ja majadesse. Niisuguseid juhtumeid oli kolmes kohas, nimelt Ahju tänaval Nr. 11, kus mürsk tungis läbi seina ja lõhkes ühes tühjas korteris, Narva maanteel Nr. 18, kus mürsk läbistas maja nurga ja lõhkes siis erilist kahju tegemata, ja Suur Ameerika tänaval Nr. 29/31, kus mürsk lõhkes kõnnitee lähedal, kusjuures sai paremast jalast haavata 56-aastane Helmi Schotter. Kuna Tallinna langenud mürsud ei olnud suurekaliibrilised, siis ei ole nende lõhkemisel tekkinud ainelised kahjud suured, piirdudes peamiselt aknaklaaside purustamisega.

Kuna laevadelt lastud kahuripaugud olid võrdlemisi kaugele kuulda ja allakukkunud mürske arvati olevat lennukite poolt visatud pommid, siis tekkis Tallinnas mõnes kohas kuulujutte suurest lennukite kallaletungist, ja nagu oleks sadama piirkonnas kümmekond pomme alla visatud. Nagu eeltoodust nähtub, ei ole mingit alust kuulujuttudel, mille kohaselt Tallinna olevat lennukitelt pommitatud.

ERA. F. 495. N. 12. S. 259. L. 36.

EESTI VALITSUSE AVALDUS NSV LIIDU VALITSUSELE

7. veebruar 1940

Viimastel nädalatel on Eesti territooriumile reas kohtades heidetud pomme lennukite poolt, mis on lennanud kas väga kõrgel või pärast päikese loojangut ning seetõttu pole õnnestunud lennukite eraldusmärkide põhjal nende rahvuslikku kuuluvust täie kindlusega tuvastada. Kuid mõnel juhul on õnnestunud kildude uurimisel kindlaks teha, et allaheidetud pommidel leidus venekeelseid pealkirju või leppemärke vene tähestiku üksikute tähtede näol. Näiteks on kindlaks tehtud, et 8 lennukist koosnev eskadrill heitis k. a. 29. jaanuaril kell 12 20 minutit Läänemaal Konovere küla lähedal alla 7 lõhke- ja 27 süütepommi, mille kildudelt avastati venekeelne pealkiri «*Детонатор вложен*»[1] ja tähed «*П.Г.Л.Д.Ю.*». Venekeelsed tähed leiti ka veidi varem Hiiumaal Leigre küla lähedale heidetud üheksa pommi kildudelt. 2. veebruaril k. a. kell 23 30 minutit heideti neli pommi Vormsi saarele ja 3. veebruaril kell 4 30 minutit heideti Tahkuna tuletorni lähedal merre neli pommi.

Muidugi ei kahtle Eesti Valitsus vähimalgi määral selles, et juhul, kui kõnesolevatel juhtudel pommid heideti NSV Liidu lennukitelt, siis tegid seda ühel või teisel põhjusel orienteerumisvõime kaotanud lendurid, kes ekslikult arvasid, et nad ei asu sõbraliku liitlasriigi Eesti territooriumi kohal. Kuid samas ei saa jätta tunnistamata, et need juhtumid on äärmiselt ebasoovitavad, kuna nad põhjustavad kõikvõimalikke ebasoovitavaid kuuldusi ja on tänulikuks materjaliks provokatsiooniliste väljamõeldiste fabritseerimisel nii Eestile kui NSV Liidule vaenulikel eesmärkidel.

Edasi on Eesti Valitsus mures selle üle, et alates m. a. 19. detsembrist on Eesti terriooriumil aset leidnud NSV Liidu lennukite hädamaandumised, mis on viimasel ajal omandanud massilise ulatuse. Neljakümne päeva jooksul on selliseid hädamaandumisi loendatud 38, kusjuures ühel päeval, 29. jaanuaril, oli neid 11. Rääkimata sellest, et iga sellise NSV Liidu lennuki maandumine Eesti territooriumil väljaspool NSV Liidu õhujõududele Eestis eraldatud maa-ala kujutab endast Eesti territooriumi puutumatuse rikkumist, põhjustavad nad soovimatuid järeldusi ja kuuldusi ning on samal ajal suurepäraseks materjaliks provokatsiooniliste väljamõeldiste levitamiseks välismaal.

Seetõttu Eesti Valitsus loodab, et NSV Liidu Valitsus ei keeldu võtmast tarvitusele kõiki abinõusid selleks, et NSV Liidu lennukid edaspidi ei heidaks pomme Eesti territooriumile ja et NSV Liidu lennukite hädamaandumised Eestis, kuivõrd neid pole võimalik täiesti vältida, toimuksid vaid erandkorras nende

[1] «Sütik paigaldatud».

maa-alade piirides, mis NSV Liidu õhujõududele Eestis on eraldatud.

Veel pälvib tähelepanu järgmine küsimus. NSV Liidu relvajõudude arvukus Eesti territooriumil on tõusnud 27 300 meheni. Eesti Valitsus ei kahtle, et Vastastikuse abistamise pakti juurde kuuluva Konfidentsiaalse Protokolli I artiklis ettenähtud maksimaalne arv 25 000 pole ületatud tahtlikult, vaid üksnes tähelepanematusest, ja loodab, et Nõukogude Valitsus ei unusta esitamast vastavatele võimudele asjakohast korraldust selle tähelepanematuse kõrvaldamiseks ning selle lubamatusest tulevikus.

Seoses sellega ei saa puudutamata jätta Välisasjade Rahvakomissari poolt püstitatud küsimust NSV Liidu relvajõudude juhtivkoosseisu perekonnaliikmete sissesõidu lubamisest Eestisse. Punaarmee 25 000 võitleja mahutamisega baaside ja aerodroomide aladele on elamispinnaga tekkinud äärmine kitsikus ning selles osas edasi minna pole võimalik. On küllaldane, kui öelda, et Paldiskis oli ligi 1000 võitlejat sunnitud kõige karmima pakasega elama telkides. Juba see fakt tõestab kujukalt ja vaieldamatult, et elamispinna osas, mida võiks kasutada juhtivkoosseisu perekondade majutamiseks, ei ole absoluutselt mingisuguseid reserve. Seetõttu tuleb nende sissesõidu küsimus tahes-tahtmatult edaspidiseni lahtiseks jätta. Seda võib taas püstitada siis, kui on ehitatud teatud hulk kasarmuid ja elumaju, mille tulemusena vabaneb praegu osa Punaarmee väeosade poolt hõivatud elamispinnast.

ERA. F. 495. N. 11. S. 35. L. 72—74. Tõlge vene keelest.

EESTI VÄLISMINISTER EESTI ESINDAJATELE VÄLISMAAL. Kiri

7. veebruar 1940

Üldiselt. Elame eelarve arutamise tähe all, ja sedavõrd, et vahel nagu ununeb erakordne olustik, milles asume. Üldist ega ka Soome—Vene peatset rahu siin ei usuta.

Välispoliitiliselt. Peahuvi koondub ikka veel läbirääkimistele Saksamaaga, kus eridelegatsioon otsib lahendust meie majandussuhetele Saksamaaga, eriti totaalblokaadi ajastul, ning selgitab lahtisi küsimusi, mis seotud ümberasustamisega, millistest tähtsamad transfereeritav iga-aastane summa, põllumajanduslise vara paušaalne likvideerimine, n. n. saksa seltside ja muu kultuurvara saatus ning mõningatele ümberasujatele loa andmine jääda Eestisse riigisakslastena, kas alaliselt või piiratud ajaks äriellu või Usaldusvalitsuse teenistusse (umb. 150 in.). Mõneski punktis oleme järgi andnud või kompromissi leidnud, võrreldes meie esialgse eitava seisukohaga, kuna osa küsimusi on veel lahtised.

Endiselt rõhutame oma erapooletu hoiaku säilitamise kindlust, oma majanduse mittekahjustamise vajadust ja sisepoliitilisi nõudeid. Meie omalt poolt läbirääkimisi venitada ei taha, kuid siiski läbirääkimised on õige pikaldased. Lõpuks loodame meie õigustatuist seisukohtadest arusaamist ja varstist kokkulepet.

N. Liiduga jätkuvad samuti läbirääkimised maade rentimise, vägede ja perekondade ning tööliste siiatuleku korra kohta, kuna kahes viimases küsimuses asume eitaval seisukohal. Posti-telegraafi-telefoni soodustuste asjus N. Liidu vägedele oleme saavutanud sisulise kokkuleppe (oma N. L. postivagun, otsetraatühendus N. Liiduga baasidest ja vägede ajutistest asukohtadest), kuigi leping on veel alla kirjutamata. Jäälõhkuja «Tasuja» andsime neile rendile.

Viimasel ajal olid mõned intsidendid militaarset laadi. Sääraseid on arvulised lennukite hädamaandumised, pommide mahalibisemised Hiiumaal, Vormsis, Konuveres, kus viimati otse leidus pommikilde venekeelsete pealkirjadega. Neis küsimustes, kus objektiivset tõendust süüdlaste kohta ei saa kindlaks teha, kuid kahtlus põhjendatud, oleme juhtinud Nõukogude Valitsuse tähelepanu. Teravam, protestini viiv vahejuhtum sündis 2. II. 40 ühe meie lennuki pommitamise näol Tallinnas vene laevadelt, mille eest Nõukogude Valitsus vabandas, kuna lennukit peetud mitte-Eesti omaks. Kahjuks on aga Nõukogude noodis põhjendused, mida Tass-Havas levitasid, nagu oleks lennuk kokkuleppe vastaselt lennanud sadamas ja eriti üle nende laevade, mis ei pea meie andmetel paika. On vaid kokku lepitud mitte lennata üle N. Liidu sõjalaevade ning meie lendudest ette teatada, ühes lennu marsruudiga. Nii oli ka juba 11. I teatatud meie õppelennukite marsruut Miinisadama—Kopli rajoonis (üldiselt umb. 200—300 m kaldast maa pool), ning 1. II teatatud lennust ka 2. II. — Nõukogude esindus seletas selle tõttu, et 2. II. oli hele päike ja lennuki märke ei nähtud, et lennukid lendavad laevade kohal (äärmisel korral nii võis neil subjektiivselt näida) — üks laev andnud hoiatuse paugu, teine aga ägestunud ja avanud lahingtule. Viimase komandör olevat antud kohtu alla. Materiaalne kahju lubati tasuda. Meie oleme juhtinud tähelepanu ka sellele, et Tallinn pole isegi ajutine baas ja N. Liidu mõned sõjalaevad viibivad siin vaid külalistena, olgugi teatud soodustustega, seega meie kaitse all.

Üldse viimasel ajal N.L. kohalikkude võimude poolt ilmneb tendents võimalikult laiendada oma õigusi, ka võrreldes paktiga ja lisa oktoobri-kokkuleppega, millele järjekindlalt ja kategooriliselt seisame vastu. Senini ongi talitatud meie seisukohtadele vastavalt. On oodata Vene praktiliste seisukohtade kindlamat väljakujunemist ligemal ajal, sest hiljuti käis Moskvas kohalik maavägede ülem komkor Tjurin, praegu viibivad Moskvas polpred Nikitin ja torgpred Krasnov. Muuseas kuulen, et tahetakse kasarmute ja hoonete ehitamist ette võtta mitte üksi baasis (Paldis-

kis), vaid ka Haapsalus, mille kohta meil paktiga põhistatud vastuväited, kuigi meie näeme ka seal olevat teatud vajadus. Loodame leida meie õigusi tunnustava vormeli.

Oleme asunud siin viibivate N.L. vägede arvu kindlakstegemisele, kuna nende arv on piiratud 25 tuhandega. Kuna maavägede osas see tõesti pole ületatud, näib aga kõikide väeliikide, s. o. ka merejõudude juhatajale alluvad baasides ja maal olevad garnisonid ühes arvatud, olevat tõusmas üle maksimumi. Ka sellele juhime tähelepanu ja astume samme.

Suureks probleemiks on ka baaside piirides maade võõrandamine, N.L. vägedele rentimine ja elanikkude osaline evakueerimine (nagu kõneldakse Pakri saartest), ühes vastava kulude määramisega, kui ka üldine «mõistliku baasi rendi» küsimus, pakti art. IV kohaselt, mis viimases osas on üldiselt puudutamata.

Muidu aga loeme omad suhted nii N. Valitsusega kui ka kohaliste vägedega rahuldavaiks, ja teostatavaiks korrektsuse alusel, nagu iseloomustasin kaudselt oma raadiokõnes 2. II. s. a. Igatahes katsume vältida teravaid konflikte, nii elanikkonna kui ka võimude vahel, näidates külme närve. Erilist intiimsust vägede ja elanikkonna vahel ei soovi kumbki pool. Ei ole ka märgata, et segataks meie siseasjadesse.

Balti riikide vahel areneb majanduslik koostöö, esialgu aeglaselt, aga näib, siiski püsivalt. Soomega ja teiste riikidega suhted endised. Veebruaris mõtleme kaubandusläbirääkimisi pidada ka Britiga, kuna seal on meie vastu üksikuil juhtudel arenemas teatud, meie arvates põhjustamatult, umbusaldus: nii ei lastud ühele meie vabrikule läbi puuvilla Saksa või Venesse saaduste eksporteerimise ebaõigel kahtlustusel, kuna teistele see lubati. [. . .]

Parima tervitusega

A. P[iip]

ERA. F. 957. N. 14. S. 717. L. 37—41.

EESTI VÄLISMINISTEERIUM EESTI ESINDAJATELE VÄLISMAAL. Kiri

Kõikidele saadikutele teadmiseks

Välisministri kokkuvõte välispoliitilise seisundi üle Välis- ja Riigikaitsekomisjoni koosolekul 21. veebruaril 1940.

Tänase koosoleku sihiks ei ole üksikute küsimuste arutamine, vaid aegajaline vajadus anda välispoliitilise seisu üle informatsiooni rahvasaadikutele. Tänuväärsel viisil Riigikogu üldvaidlustel seni välispoliitilisi küsimusi ei ole üksikasjalikumalt, vaid ettevaatlikult käsitatud. [. . .]

Mis puutub Vene küsimustesse, siis on pearõhk muidugi meie pakti teostamises. Ja siin on küsimuste hulk äärmiselt suur ning nendest tahtsingi anda ülevaadet, et näha, missuguste raskustega meil on tegemist. Olgu tähendatud, et need andmed ja küsimused on valitsuste vahelises läbirääkimiste staadiumis, ning on soovitav neid oma teada hoida. Aga valitsus arvab, et Riigikogu väliskomisjoni liikmed peaksid olema teadlikud suurtest ja väga rasketest probleemidest, millega meil iga päev tegemist.

Kõige pealt arvu küsimus. Meie arusaamise järele N. Liidu vägede arv, kes meil olla võivad, on määratud 25 000 peale, nagu ka näeb ette konfidentsiaalne protokoll. N. Liidu kohapealsed inimesed on aga arvamisel, et see 25 000 käib erilise maagrupi kohta, mis sõja ajal siia tuuakse ja mis korpuse komandöri käsutada. Kuid sellele arvule tulevad lisaks need, kes protokolli kohaselt antud baasides viibivad, alludes Balti laevastiku juhatusele, kellede arv polevat piiratud. Meie aga interpreteerime kokkulepet teisiti, nii, et ka baasides asuvate sõjavägede arv peab olema täpselt määratud ning vastama paktile. Kuna mingisugust teist kokkulepet ei ole, nii tuleb võtta, et arv 25 000 on lubatud praeguse sõja ajaks, kaasa arvatud kõik maa- ja merejõududele alluvad väed. Tõeliselt on lugu nii, et kui võtame ainult maaväed, siis on neid alla 25 000, kui võtame aga ka need väed, mis Paldiskis ja Papisaares, siis kogu arv tõuseb üle 25 000. Meie oleme selle küsimuse Moskvas üles tõstnud, et kogu-arv saaks piiratud 25 000 peale. Moskva välisministeeriumis Potjemkin on öelnud esimesel rääkimisel, et muidugi maa- ja merevägi kokku võib ka üle 25 000 olla. Kuidas suudame lõppeks kokkuleppele jõuda, ei tea. Meie kindel tõlgitsemine on, et vägesid kogusummas ei tohiks üle 25 000 olla.

Teine küsimus on perekondade ja tööliste sissetoomise küsimus. N. Liit juba detsembri kuus andis nimekirja, mille järele taheti sisse tuua umbes 5000 perekonnaliiget, nendest umbes 3000 naist ja 2000 last, ja nende jaoks taheti Paldiskis, Haapsalus, Sinalepas, Kuressaares jne. umbes 70 000 ruutmeetrit korterite pinda — nende hulgas 7 kooli ja 7 laste varjupaiga jaoks. Meie oleme sellest ära öelnud, rõhutades, et meil ruumi ei ole ja perekonnaliikmete juriidiline staatus ei ole selge, kas nad käivad sõjaväe arvu hulka või on väljaspool sõjaväge. Ettepanekust sõjavägede liikumise kohta selgus, et N. Liit arvab, et need perekonnaliikmed oleksid väljaspool sõjaväe koosseisu. Nad oleksid tulnud välispassidega, kuid tegelikult oleksid aga jäänud väljaspool politseilist kontrolli. Küsimus on praegu lahtine. Kolmas küsimus on, et N. Liit on ette pannud anda neile sõjaväeliste ehituste tegemiseks paarisaja tuhande ruutmeetri pinna ulatuses luba Haapsalus ja mujal. Sellel maa-alal kavatsetakse ehitada monumentaalsed hooned, paarkümmend kivist kasarmut, perekondade elamud, koolid — kõik väljaspool baase, n. n. vägede ajutise asumise piirkonnas. Esialgu oleme sellest loast ära ütelnud, soovitades

neid ehitusi teha Paldiskis. N. Liit nõudis meie käest luba sisse tuua ešelonide kaupa töölisi umbes piiramata arvul, et töötada nendega vägede ajutise paigutamise maa-aladel ja baasides, põhjendades, et Eestis töölisi ei ole. Meie oleme ka selle ära ütelnud põhjendusel, et meil on küllalt töölisi ja et meie võime tuleval ehituse hooajal nendele anda 10 000 ehitustöölist, vastavalt kitsendades oma ehitustöid — tarbekorral veel rohkemgi. Sest ehitustööline ei ole põllutööline ja puudus on meil vaid põllutöölistest. Vene tööliste sissetoomine võiks olla mõeldav vaid täiesti salajaste sõjaliste tööde jaoks baasides Paldiskis. Oleme arvanud, et kui need töölised kuuluvad sõjaväe arvu hulka, siis meil midagi öelda ei ole. Aga seni ka selles selgust ei ole. Kui kaua ja kas suudame seda oma seisukohta läbi viia, seda ei tea.

Kasarmute asjus tuleks tähendada, et siin on tegemist suure põhimõttelikü küsimusega. Sest tahetakse ehitada kivikasarmud Haapsalu ja mujale, kus NL vägede viibimine lubatud vaid praeguse sõja ajaks. Kui nad hakkavad ehitama kivikasarmut, läheb selleks vähemalt üks aasta — kas sõda nii kaua kestabki, pole teada. Meie tõlgitseme kivikasarmute ehitamise kavatsust kui esimest sammu selleks, et NL maaväed neid praegusest ajutise asumise kohtadest nagu välja ei kavatsegi minna, et nad jääks Haapsalu ja mujale alaliselt. Meie tõlgitsemise järgi käib see pakti ja täiendavate protokollide mõttele risti vastu, ja nii oleme ka selle küsimuse peale vastanud eitavalt. Meie ei näe põhjust alaliste kasarmute ehitamiseks väljaspool baase, küll aga oleme valmis ehitamist toetama kõigiti oma töölistega, materjalidega baasides, s. o. Paldiskis.

Edasi oleks rendi küsimus. Esiteks nende maade kohta, mis meie oleme juba üle andnud, rendisumma ei ole kokkuleppes fikseeritud. Umbes kuu aega tagasi hakkasime selle üle läbi rääkima. N. Liit esitas oma kava. Meie selle kava läbi arutanud, esitasime oma vastukava, kusjuures hindade suhtes, näiteks korterite hinna vahe on 25%, maahindade rendihinna vahe on aga suurem põllumaa ja aiamaa osas. Vahe on ka kahjude tasumises. Näiteks aerodroomi alla maid andes selgus, et mõningad majad kaotavad igasuguse väärtuse, sest tarbemaad läksid aerodroomi alla, järele jäid ainult talumajad, vahel karjamaaga. Meie seisukohast on see puhas kahju, hooneid ei saa taluks kasutada. Meie nõuame selle eest kahjutasu. Venelased aga ütlevad: mis kahjutasu, maja jääb ju alles! Nüüd juba kolm nädalat tagasi sõitis Krasnov Moskvasse, nüüd on küll tagasi tulnud, aga läbirääkimisi uuendatud pole. Sama küsimus esineb teravalt nende maade suhtes, mida üle andma peame Paldiski rajoonis, mis hõlmab Paldiski tagamaad kuni Leetse mõisani ning jõe suuni ning ka mõlemaid Pakri saari. N. Liidu soov on, et see maa-ala täiesti evakueeritaks. Ütlevad: esialgu arvasime, et saartele jäägu inimesed, kuid nüüd nõuavad, et täiesti evakueeritaks. Ja valitsus meil on

ka arvamisel, et kui juba baas sinna läheb, siis selle küsimuse üle ei maksa piike murdma hakata. Võimaluse piirides rootslasi katsume vaid ümber paigutada teiste rootslaste juurde. Nii tuleks evakueerimisele terve Paldiski linn ja ümbrus, Pakri saared. Kerkib üles aga ka terve rida suuremaid kahjutasu nõudmisi. Sest silmnähtavalt majad, mis olemas, eramajad, samuti ka riigi majad, lähevad N. Liidu kasutusse. Ega meie ei tea, kas neid tarvis on või mitte neile. Sama lugu on metsadega. Kahjutasu nõuded sel alusel ulatuksid miljonitesse kroonidesse. Kuivõrd venelased neid nõudmisi aktsepteerivad, on raske öelda. Nagu näeme, on siin tegemist suurte ja raskete küsimustega. Edasi ei ole täiesti fikseeritud ka baaside asukohad peale Paldiski ja Papisaare poolsaare Kihelkonna all.

Lahtine on ka baaside õiguse üldrent, mis ette nähtud pakti art. III-s. See küsimus on väga keeruline nii majanduslikult kui poliitiliselt.

Võiks veel osutada Tallinnaga seotud küsimustele. Siin on N. Vene kohapealsete inimeste, ka Moskva ametnikkude arusaamine säärane, et Tallinn olla nende ajutine baas kaheks aastaks ja nad seda ka otsekohe on öelnud: seisavad siin kaks aastat, pärast tuleb «ümberbaseerimine». Meie seisukoht selles asjas on risti vastupidine ja kategooriline: Tallinn ei ole baas. Läbirääkimised Moskvas keerlesid peamiselt selle ümber ja Moskva peatipud leidsid, et pealinn ei saa tõesti olla baas, miks võimaldati siin vaid N.L. laevade provianteerimist ja ajutist seisu. Sellest seisukohast välja minnes meie ei luba Tallinna ühtegi sõjalist asutist maale, ega midagi, mis võiks anda baasi ilme. Selles küsimuses, on ka põhimõttelised vaidlused käimas, oleme selle küsimuse üles tõstnud ka Moskvas. [. . .]

Vahekordade reguleerimiseks on meil käsil terve rida kokkuleppeid. Tahtsime jurisdiktsiooni, majanduslikke ja politseilisi küsimusi lahendada ühe üldise konventsiooniga. Töötasime selleks välja suure konventsiooni kava ja esitasime selle ülevaate N. Valitsusele detsembris, Esialgu näis, et N. valitsus oli üldkonventsiooniga päri, hiljem aga ütles, et see on väga raske. Parem olevat, kui meie lahendame küsimusi empiiriliselt, kohapeal, üksikute juhtude järele. Ja nii ongi mindud üle küsimuste lahendamisele üksikute kokkulepetega. Niisuguseid kokkuleppeid on juba terve rida valmis ja valmimas, näiteks posti ja telegraafi üle. Kokkuleppe teksti aga ei ole alla kirjutatud. Teiseks on väljatöötamisel terve rida konventsioone, nagu korra ja julgeoleku küsimuses, sõjaväelaste liikumiste kohta maal, sõjaväelaste liikumise kohta Tallinnas, edasi teedekasutamise üle, sõjavägede edasi ja tagasi liikumise korra kohta, politseiliste asjade kohta, teatud määral ka jurisdiktsiooniliste küsimuste kohta. Üksikute kokkulepete arv, mis on välja töötatud või väljatöötamisel, ulatub 12-ni. Sest kui on ikkagi suur võõras eksterritoriaalne vägi maal, tekib kõiksugu küsimusi. Kuid ühtki kokkulepet ei ole veel

alla kirjutatud. Osa küsimusi lahendab segakomisjon, osa tuleb lahendamisele diplomaatilisel teel kas siin või Moskvas.

Nagu näete, Eesti ja NSV Liidu vaheliste probleemide hulk ja tähendus on äärmiselt suur, milliste käsitamisega ja lahendamisega võib juba ette dikteerida tuleviku suuna ja vahekorrad. See nõuab valitsuse erakordset tähelepanu. Arusaadavalt, miks Vene ja Saksa küsimused mängivad seega valitsuses ja valitsuse kitsamas ringkonnas, kes poliitiliste küsimustega tegeleb, väga suurt osa.

Lõpuks mõni sõna N. Liidu ja Eesti üldiste vahekordade kohta. Eesti ja N. Liit juba algusest peale võtsid tarvitusele vormeli: meie tahame lojaalselt lepingut täita, — venelased tarvitasid isegi sõna *«po džentelmenski»*. Selles mõttes, peab ütlema, mõlemad valitsused on ka talitanud. Vastastikuse usalduse vahekorrad, mis selle juures loodud, eksisteerivad praegugi. Sellele suuresti aitas kaasa ka ülemjuhataja Moskvasse sõit, kus Nõukogude võimudel oli võimalus meie sõjavägede otsese käskijaga kõnelda. Ei ole põhjust arvata, et see usalduslik õhkkond vahepeal on muutunud. Saadik Rei, kõneledes enne Tallinna sõitu Molotoviga, on küsinud, kuidas ta vahekordi hindab. Molotov on ütelnud, et ta peab neid täiesti rahuldavaiks ja korrektseiks. Peab ütlema, et üldiselt on säärane tunne ka meil. Muidugi nende suhete juures praktilised küsimused, kui neid korrektselt käsitatakse, ei mängi mingit häirivat osa. Nad võivad aga õige kergesti teravaks minna, kui nendega ümber käia elevandi moodi portselani poes.

Eriti on meile raskusi teinud Soome küsimus. Tahaksin ainult tähendada, et valitsus on sunnitud siin äärmiselt oma tundeid ja ka meie rahva tundeid tagasi hoidma. Meie oleme selles mõttes tõesti väga raskes seisukorras ja väga attakeeritud. Mina ütlen: teie võite mõtelda, mis tahes. Igatahes teame, et meil tunded on. Aga kui hakatakse neid väljendama, siis väljendaksime end vaenulikult teise konfliktis oleva poole vastu. Ja venelased on siin siiski väga domineerivas positsioonis. Igasugune ka kaudne ebasõbralikkus tähendaks omale otse nööri kaela tõmbamist. Seda ei ole tarvis teha meie rahvale ja ei ole sellest kellelegi kasu. Selles küsimuses oleme pidanud hoidma imparsiaalsust, nii-öelda kumbagi poole mitte hüvistamist, sest meie hoidume tarvitamast sõna «erapooletu», kuna Soome — N. Liidu vahel pole juriidiliselt sõda.

Mis puutub Soome ja Vene konflikti rahuliku lahendamise võimalusi, kus on kõneldud ka meist kui vahetalitajaist, siis meil siin vahetalitajaiks hakata võimalik ei ole. Meie ei saa selles asjas olla see, kes aktiivselt välja astuma peaks, igatahes ilma mõlema poole selge soovita. Meie aga siiski näeksime, et see konflikt võimalikult pea rahulikult lõpeks, ja kui meie suudaksime milgil teel siin kaasa aidata, siis teeksime.

Mis puutub meie suhetesse teistesse riikidesse, siis püsivad need muutmatult sõbralikuna täpse erapooletuse alusel. Kuid olude

tõttu on praktiliste küsimuste arv nende riikidega nüüdsel ajal väga kokku kuivanud.

Meie näeme, et välispoliitiliste probleemide hulk on suur, raske, delikaatne, lõpmata palju tehnilisi küsimusi sisaldav. Sellepärast, kui meie vahel Riigikogu komisjonides teatud teravusega oleme sunnitud võrdlemisi kergeid etteheiteid tagasi tõrjuma, siis ei ole meil olnud teist võimalust küsimuste õigetele rööbastele asutamist ka rahvaesinduses.

ERA. F. 957. N. 14. S. 717. L. 43, 50—57.

MOSKVA TUGEVNEV SURVE. UUTE KOKKULEPETE SÕLMIMINE

1940. aasta kevadel sattus Eesti valitsus veelgi tugevneva Moskva-poolse surve alla. Nõukogude valitsus tõlgendas kasuistlikult või isegi ignoreeris vastastikuse abistamise paktis fikseeritud seisukohti. Pakti juurde kuuluva lisaprotokolli kohaselt ei tohtinud Nõukogude maa- ja õhuväe relvastatud jõudude üldsumma ületada 25 tuhandet meest. Nõukogude valitsus ei pidanud aga kokkuleppest kinni, vaid nõudis üha uute väeosade ja suure hulga ehitustööliste lubamist baasidesse. Peale selle taotles Nõukogude pool baaside laiendamiseks ja kindlustuste rajamiseks üha uusi maa-alasid.

Ka sõjasündmuste areng Lääne-Euroopas mõjutas Moskva poliitikat Balti riikide suhtes. 9. aprillil deklareeris Saksa suursaadik Moskvas krahv Schulenburg V. Molotovile, et Saksamaa alustab sõjategevust Taani ja Norra vastu. Põhjendusena esitati väide, et Saksamaa pidavat ennetama Inglise—Prantsuse relvajõudude aktsioone. V. Molotov soovis Saksamaale täielikku edu tema «kaitseaktsioonis». Taani okupeeritigi praktiliselt juba samal päeval, Põhja-Norras kestis Norra ja Briti vägede vastupanu kuni juunikuuni.

10. mai hommikul informeeris Schulenburg Molotovi Saksamaa aktsioonist Hollandi, Belgia ja Luxemburgi vastu. Molotov leidis seegi kord, et Saksamaa on end sunnitud kaitsma Inglise—Prantsuse kallaletungi eest ning et Saksamaa edus pole tal mingisugust kahtlust. Mais-juunis areneski Saksa sõjajõudude suurpealetung Lääne-Euroopas edukalt. Saksa väed liikusid läbi Belgia, Hollandi ja Luxemburgi kiiresti Põhja-Prantsusmaale.

Tingimustes, kus kogu maailma tähelepanu oli koondatud sõjasündmustele Lääne-Euroopas, otsustati Moskvas soodsat olukorda ära kasutada «Balti küsimuse» lõplikuks lahendamiseks, s. o. Eesti, Läti ja Leedu sovetiseerimiseks ja inkorporeerimiseks. Kõigepealt tugevdati Punaarmee positsioone Balti riikides ja agressiooni propagandistlikuks ettevalmistuseks asuti sihilikult teravdama suhteid Nõukogude Liidu ja Balti riikide vahel.

Eesti valitsus tunnetas Nõukogude valitsuse poliitikas toimunud nihkeid. Iseasi on muidugi see, kuidas neid tõlgendati ja milliseid järeldusi kujunenud olukorrast tehti. Saadik Moskvas A. Rei kirjutas Eesti välisministrile: «Minu isiklik arvamine on, et kui ebameeldiv see meile ka ei ole, et meie liitlane tõlgendab

kõiki asju väga laiendavalt ja nagu temale mugavam — meil tuleb sellega leppida, kuna meil ju teist teed ei olegi...»

Sõjaminister kindral N. Reek pidas siiski vajalikuks, et mõningate baaside rajamisega ja nende mehitamisega seotud küsimustes saavutatakse Moskvaga kindel kokkulepe. Moskvasse saadeti spetsiaalne delegatsioon kindralmajor A. Traksmaa juhtimisel. Läbirääkimistel kujunes keskseks probleemiks uute maa-alade eraldamine baaside tarbeks. Eesti valitsus taotles, et sõlmitav kokkulepe kujutaks endast varem sõlmitud protokolli uut täiendatud varianti, mis püsiks pakti piirides ega vajaks ratifitseerimist. Nõukogude valitsus aga leidis, et tuleb sõlmida täiesti uus leping. Nii ka toimus. Moskvas ei arvestatud enam Eesti valitsuse seisukohti, kõik dikteeritud tingimused tuli vastu võtta. 15. mail kirjutati alla lepingule, mille ametlikuks nimetuseks oli «Kokkulepe Eesti Vabariigi valitsuse ja NSV Liidu valitsuse vahel maa-alade eraldamise kohta mereväe baaside, sõjaväeasulate, baasi- ja operatiivaerodroomide, tanki-, suurtükiväe- ja lennuväepoligonide, õppe- ja laskeväljade ehitamiseks, rannapatareide püstitamiseks ja teiste küsimuste kohta, mis seotud NSV Liidu maa-, õhu- ja merejõudude viibimisega Eestis». Kõnesoleva lepingu kohaselt tuli Nõukogude relvajõudude vajadusteks eraldada 42 maa-ala kokku 30 029 ha ulatuses. 18. mail president K. Pätsi eesistumisel toimunud valitsuse koosolekul kokkulepe kinnitati. Selle elluviimine tähendas tuhandete inimeste sunnitud lahkumist oma kodudest saartel ja Paldiski—Klooga piirkonnas.

1940. aasta mais alustas Nõukogude valitsus otseselt provokatsioonilist kampaaniat Balti riikide vastu. Kõigepealt võeti sihikule Leedu. Moskvas levitati teateid, et Leedus paiknevatest garnisonidest olevat kadunud Nõukogude sõjaväelasi. Nõukogude valitsus esitas 25. mail Leedu saadikule Moskvas Natkevičiusele süüdistusi Leedu võimude provokatsioonilises tegevuses NSV Liidu vastu. Moskvas väideti, et Leedu võimud olevat vägivaldselt kinni pidanud Nõukogude sõjaväelasi, et neilt sõjalist informatsiooni välja pigistada.

On teada, et üksikud Nõukogude sõjaväelased lahkusid tõepoolest omavoliliselt kasarmust. Üks neist lasi end tabamisel maha, teised pöördusid mõne aja pärast oma väeossa tagasi. Muidugi polnud mingit alust süüdistada Nõukogude sõjaväelaste kadumises Leedu võime.

Ka Eesti ei jäänud Balti riikide vastu suunatud aktsioonist kõrvale. Mai lõpus ilmus «Pravdas» Eesti poliitilisi meeleolusid kritiseeriv artikkel, milles Eesti intelligentsile heideti ette orientatsiooni Inglismaale ja halvustavat suhtumist Saksamaasse. Kõnesolevat artiklit hinnati mitmel pool kui hoiatust Eestile.

8. märts 1940

Kõnelus Molotoviga 4. III. 1940.

Ühenduses Potemkini lahkumisega Väliskomissariaadist käis siin kuuldus ringi. et Molotov olevat väliskomissari ametist tüdinud ja ei võtvat enam heal meelel saadikuid oma jutule. Viimaseid palutavat pöörata rahvakomissari asetäitjate poole. See kuuldus näis leidvat kinnitust asjaolus, et, kui ma laupäeval, 2. märtsil avaldasin palvet kokku saada Molotoviga, teatati mulle esmalt, et mind 3. märtsil võtab vastu Molotovi asetäitja Dekanosov. Kuna aga küsimused, millistest oli tarvis kõnelda, olid sellised, et Dekanosoviga kõnelemine oleks olnud tühi töö, siis insisteerisin ma kokkusaamisel Molotovi endaga, ja õnneks nõustus ka viimane mind vastu võtma esmaspäeval kell 6 p. l.

Nagu nägin ette. on vene seisukoht pakti tõlgendamise küsimuses (mis puutub mereväelastesse, kui baasi enda meeskonnasse) nii kindel, et seda kõigutada on päris võimata. Molotov koguni avaldas imestust — silmnähtavalt ilma teesklemata —, kuidas me ometi võime niisuguse päevaselge asja kohta tõsta vaidlust. Mina arendasin väiteid, mis lühidalt märgitud mu ettekandes viimase kõneluse üle Potemkiniga (lhk. 3), ja muuseas ka seda, et liig suure hulga inimeste koondamine venelaste kasutada antud rajoonidesse toob suurt tüli ja kitsikust kohalikkudele elanikkudele ja on seotud ebatervishoidlikkude olude tekkimise hädaohuga. Kõik need kaalutlused ei suutnud Molotovi seisukohta kõigutada. Ainult kui ma tähendasin, et selgete vahekordade huvides oleks vähemalt soovitav kokku leppida üldarvu suhtes, milleni võiks tõusta kõiki liiki vene sõdurite hulk meie maal, siis Molotovil just nagu poleks midagi olnud selle vastu. Ma siiski pidasin kohasemaks piirduda vaid selle küsimuse riivamisega möödaminnes, ilma sellel rohkem peatumata, kuna asja peaksid minu arvates kõigepealt kaaluma meie kompetentsed asutised, enne kui konkreetselt teha seda ettepanekut. Küll aga näis Molotovile teatavat mõju avaldavat minu väide prantsuse ja inglise «sosistamise propaganda» kohta, ja sellega arvestades ta lubas hoolitseda, et baaside kaitseks saadetavate maa- ja õhuväelaste arvu ei suurendata ega viida kuni ülemmäärani (25 000-ni). Minu seletuse peale, et oma valitsuselt saadud andmete järgi vene sõjavõimud tahavad praegu sisse tuua veel umbes 2000 sõdurit, tema kinnitas, et tegemist võib olla vaid väeosade vahetamisega, mitte aga 2000 mehe juurdetoomisega, kuna niisugust asja pole valitsus otsustanud, nagu ta väga hästi teab.

Mis puutub ehituspataljonidesse, siis seletas ta, et Nõuk. Valitsuse poolt läbiarutatud plaanide kohaselt kavatsetakse ehitustöö-

deks saata Paldiskisse kuus ehituspataljoni (à 1200 meest) ja kolm tuhat töölist. Et neid lugeda 25-tuhandelise kontingendi hulka, sellest jällegi ta ei lasknud kõneldagi ja oli jälle just nagu üllatatud, et meie võime seesuguse küsimuse üles tõsta. Seletas, et ehituspataljonid pole mitte sõjaväeosad. Neisse võetakse need noormehed, kes jäävad üle iga-aastasest sund-väeteenistuse kontingendist (eeskätt — nagu arvan mina isiklikult — kahtlemata muidugi need, keda ei peeta küllalt usaldusväärseiks, et võtta sõjaväkke ja anda relv kätte). Kuna need pataljonid on alistatud sõjaväelisele distsipliinile, siis on sobivamaks peetud saata peamiselt just neid, kuna sõjaväeline distsipliin pakub paremaid tagatisi nõuetava korrektse käitumise suhtes kohalikkude elanikkudega. Ühtlasi ka nendega ühenduses ei kerki üles perekondade kaasaviimise küsimus.

Endastmõistetavalt tegin ma väga pika näo, kui kuulsin nii suurest ehituspataljonide ja tööliste arvust. Molotov aga seletas, et nende ehitajad on nõudnud märksa suuremat tööliste arvu, ja kahtlemata olekski valitsus andnud palju suurema arvu, kui kavatsetavad tööd oleks toimunud Venes harilikkude vene mõõdupuude järgi, aga mitte Eestis. Molotov on ise nõudnud, et lepitaks palju väiksema arvu vene töölistega, kuna kahtlemata ka Eestist saab palgata hulga töölisi. Minu vastuvaidlemist nii suurele hulgale vene töölistele Molotov pareeris väitega, et Paldiskis seisavad ees väga ja väga suured tööd, mida N. Valitsus tingimata tahab ettenähtud 2-aastase tähtaja kestel ära lõpetada, et saaks vabastada Tallinna sadama vene sõjalaevadest. Kui Teie insisteerite tööliste arvu vähendamisel, siis tekib suur riisiko, et me ei jaksa tähtajaks mere-baasi Paldiskis välja ehitada. Me aga ei taha oma sõna murda. Oleme leppinud kokku, et kahe aasta jooksul ehitame Paldiski välja ja viime oma laevad Tallinnast ära ja tahame kokkulepet ausasti täita. Nii pea, kui tööd lõpetatud, viime oma töölised ja ehituspataljonid kohe ära.

Teatud arv ehituspataljone on ettenähtud ka ehitustöödeks mujal, ja nimelt saartel ja Haapsalus. Minu märkuse peale, et Haapsalus ju väeosad seisavad vaid ajutiselt, ja Paldiski väljaehitamisega peaks Haapsalu vabanema, Molotov ütles, et kindlasti tuleb ikkagi arvestada sellega, et 1940/41. a. talve kestel tuleb vene väeosadel veel Haapsalus talvitada, ja seks juhuks on ikkagi vaja kui mitte just elamuid ehitada, siis igatahes sisemisi korraldamise töid teha, et väeosad saaksid veidi paremini talve üle elada kui käesoleval aastal, kus olude sunnil ei saadud miskisuguseid korralduse töid teostada sel otstarbel.

Üleliigne on juure lisada, et teeniva personaali (kokad, vojentorg jne.) küsimuses Molotovi seisukoht jäi endiseks. Jällegi seesama jutt, et kuidas me ometi võime baase kaitsvate sõdurite hulka arvata vojentorgi poeselle, juukselõikajaid jne. Minu tähenduse peale, et kõigest sellest personaalist polnud aga miskit juttu üldarvu (25000) fikseerimisel, ta tunnistas, et jah,

muidugi, tol korral see väike detailküsimus lihtsalt ei tulnud meele.

Ehkki seega kõikides punktides Moskva jääb oma tõlgenduse juure, mis ei saa meile milgi kombel olla meeldiv, pean siiski märkima, et Molotovi toon üldiselt oli väga sõbralik, otsekohene ja usalduslik. Juhust kasutades ma nimetasin, et meie politsei sugugi ei kõhkle kindlat kätt tarvitamast prantsuse ja inglise agentide vastu, kes püüavad meil vett segada ja urgitsemise tööd teha. Samuti nimetasin, et kogutud andmetel näib kindel olevat, et vabatahtlikkudena võib Soome läinud olla veelgi märksa vähem noorimehi, kui *a priori* oleks võinud karta. Sellepeale Molotov tähendas, et temal pole vähematki etteheidet teha eesti võimudele ega vähematki põhjust nurisemiseks.

Minu isiklik arvamine on, et kui ebameeldiv see meile ka ei ole, et meie liitlane tõlgendab kõiki asju väga laiendavalt, ja nagu temale mugavam — meil tuleb sellega leppida, kuna meil ju teist teed ei olegi, kuid minu arvates ei tarvitse meie seda mitte veel väga traagiliselt võtta. Meie julgeolek ja püsima jäämine ei olene mitte sellest, kas lisaks umbes 25 000 rängalt relvastatud vene sõdurile ja meie pealinna sadamas seisvale Vene sõjalaevastikule on veel või ei ole Paldiskis kümme tuhat vene töölist ja kõikides asumise rajoonides kokku mõnisada kokka, äriteenijat jne. Mina usun, et ehituspataljonid tuuakse tõesti sõjasadama väljaehitamiseks, aga mitte selleks, et nende abil meie juures miskit võimuhaaramist läbi viia. Kui Moskval oleksid sellelaadilised eba-ausad tagamõtted, siis saaks tema neid väga hästi läbi viia ka ilma nende relvastamata ehituspataljonideta. Ma usun aga, et Venel vähemalt praegu mitte selliseid ebaausaid tagamõtteid ei ole, ja ainu-õige meie poliitika minu arvates, on — seada oma sammud nii ja püüda selle poole, et Moskvas ei tekiks põhjust ega vajadust sellisteks tagamõteteks. Teiste sõnadega — meil tuleb harrastada koostööd ja usalduslikke suhteid Moskvaga.

Lisan lõpuks veel juure — informatsiooniks Majandusministrile — et nimetasin Molotovile — me oleme valmis vahetalitajatena müüma vene kulda ja loodame, et saame seda teha vastuvõetavail ja soodsail tingimusil. Molotov tundis huvi küsimuse vastu, milliste pankade kaudu me seda teeksime, kas mitte Saksa omade kaudu. Ütlesin, et mitte Saksa, vaid kui ei eksi Schweitsi pankade kaudu. Ütles, et võtab selle asja teadmiseks, kuid praegu tema teada vajadust meie vahetalituseks ses asjas pole. Ma kavatsen siiski, kui saan lähemal ajal Mikojani jutule, puudutada seda küsimust ka kõneluses viimasega, kes tunneb asja lähemalt ja võib ehk ennemini tunda selle vastu huvi.

A. R[ei], saadik

ERA. F. 2553. N. 1. S. 63. L. 1—5.

EESTI VÄLISMINISTER EESTI ESINDAJATELE VÄLISMAAL. Kiri

9. märts 1940

[...] Mis puutub läbirääkimistesse Venega, siis on meil otsekohe käsil renditud majade ja maa-alade tasu küsimused ning N. Liidu ehitamise õigused neis. Mis puutub majade ja maade üürihindasid, siis on siin küll teatud vahe, umbes 25%, mida N. Liidu esindajad loevad normaalseks ning tingituks Pakti art. 3-das mainitud vastuvõetava (*shodnaja*) hinna tõlgitsemisest, millele meie muidugi vaidleme vastu. Suurem põhimõttelik lahkuminek püsib selles, et kuna meie baasides oleme valmis lubama täielikku ehitamise vabadust, nõuame nendel maa-aladel, mis meie vastutulekul oktoobri Protokolli järele asuvad ajutiselt, selle sõja kestel, väljaspool baase ja mille tarvidusteks ehitatavate majade püstitamiseks meie taotleme oma nõusoleku eeldust. Viimases küsimuses kokkulepet veel ei ole ning selles mõttes tuleb meil vististi diplomaatilisi läbirääkimisi Moskvaga.

Mis puutub N. Liidu Eesti pinnal viibivate vägede maksimaalarvusse, siis Nõukogude valitsus tõlgitseb seda laiendavalt selles mõttes, et Pakti juurde lisatud Protokollis määratud maksimaalne arv käib ainult maa- ja lennuväe, mitte aga baasides olevate mereväelaste kohta. Meie jätkame vaidlusi selle tõlgitsemise vastu. Peale selle on läbirääkimisi käimas teiste küsimuste üle, millistest saate ülevaate minu ettekandest väliskomisjonile. Peale selle nõudis N. Liidu valitsus baaside väljaehitamiseks lubada tuua Eestisse üle 10000 liikmelise sõjatööpataljoni, millega oleme ka nõustunud, reserveerides edaspidistes läbirääkimistes maksimaalse arvu fikseerimise küsimuse. Üldiselt läbirääkimised lähevad rahulikus ja isegi sõbralikus vaimus, kuigi võib tähele panna üksikutes küsimustes väga vähest vastutulekut meie mõningatele põhimõttelistele ettepanekutele, millistes aga siiski loodame leida vastuvõetavat lahendust. [...]

A. P[iip]

ERA. F. 957. N. 14. S. 717. L. 59—60.

NSV LIIDU RAHVAKOMISSARIDE NÕUKOGU ESIMEHE JA VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARI V. MOLOTOVI KÕNE NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU ISTUNGIL

29. märts 1940

[...] Rahulepingu sõlmimine Soomega viib lõpule selle ülesande täitmise, mille meie mineval aastal Nõukogude Liidu Balti mere poolt küljest julgeoleku kindlustamise alal üles seadsime. See

leping on vajalikuks täienduseks kolmele vastastikku abistamise lepingule, mis sõlmitud Eesti, Läti ja Leeduga. Nende vastastikku abistamise lepingute sõlmimisest möödunud poole aasta kogemuste alusel võib teha täiesti kindlaid jaatavaid järeldusi Baltimaadega sõlmitud lepingute kohta. Peab tunnistama, et Nõukogude Liidu lepingud Eesti, Läti ja Leeduga soodustasid nii Nõukogude Liidu kui ka Eesti, Läti ja Leedu rahvusvaheliste seisukohtade tugevnemist. Hoolimata neist hirmutamistest, milledega tegelesid Nõukogude Liidule vaenulikud imperialistlikud ringkonnad, ei kannatanud Eesti, Läti ja Leedu riiklik sõltumatus ja poliitika iseseisvus mitte mingil moel, kuna nende maade majanduslikud suhted Nõukogude Liiduga hakkasid aga märgatavalt laienema. Eesti, Läti ja Leeduga sõlmitud lepingute täitmine areneb rahuloldavalt ja loob eeldused Nõukogude Liidu ning nende riikide suhete edasiseks paranemiseks. [. . .]

Molotov, V. M. Nõukogude valitsuse välispoliitikast: Rahvakomissaride Nõukogu esimehe ja välisasjade rahvakomissari sm. V. M. Molotovi kõne Nõukogude Liidu Ülemnõukogu istungil 29. märtsil 1940. aastal. M., 1940, lk. 14.

EESTI SÕJAMINISTER PEAMINISTRILE. Kiri[1].

8. aprill 1940

Ühenduses Paldiski piirkonna täielise evakueerimisega ja üleandmisega N.S.V. Liidu merejõudude käsutusse osutub vajalikuks võtta lahendamisele ka N. Vene merebaasides asuvate mereväe osade üldise arvu ja nende koosseisude küsimus. Eesti ja N.S.V. Liidu vastastikuse abistamise pakti artikkel III teine lõik määrab, et «merebaaside ja aerodroomide kaitseks N.S.V. Liit võib pidada omal kulul valjult piiratud arvu **maa- ja õhuväe relvastatud jõude,** milliste maksimaalne arv määratakse kindlaks erikokkuleppega». See arv on Moskva tõlgenduse järele konfidentsiaalse protokolli artikkel 1 kohaselt 25 000 meest. Kui suurel määral aga võib baaside maa-alal pidada **mereväe** koosseisu kuuluvaid osi — see küsimus on jäetud paktis lahtiseks. Vastavas mereväe protokollis Nr. 1, /p.p. 1 ja 3/ Hiiumaa ja Saaremaa suhtes tähendatakse, et «sadamate ja reidide teenimine ja valve teostub vastava koosseisuga» ning «N.S.V. Liidu mereväe juhatusel on õigus rannakaitse patareisid, vaatlus- ja sideposte ülalpidada nende teenistuslise koosseisuga». Protok. Nr. 2 /p. 8/ Paldiski suhtes on tähendatud, et «Nõukogude sõjaväelisel juhatusel on õigus pidada Paldiski baasi maa-alal vastav koosseis baasi teenimiseks ja valveks».

Kuna baasidesse kuuluva N.S.V. Liidu mereväe ja merelennu-

[1] Kirja ärakiri saadeti välisministrile.

väe üldarv, samuti nende osade koosseisud on veel määramata, siis osutub vajalikuks seda küsimust lahendada kokkuleppel N. Vene valitsusega. Püüe nimetatud küsimust lahendada kohalike N. Vene sõjaväevõimude kaasabil ei ole andnud tulemusi, sest viimased on korduvalt seletanud, et pakti ja protokollide tõlgendamine ja täiendamine ei kuulu nende kompetentsi.

Baaside teenimiseks ja valveks vajalike mereväe ja merelennuväe osade üldarvu kui ka nende osade koosseisu kindlaksmääramine osutub tarvilikuks seetõttu, et juba praegu omab merevägi ja merelennuvägi Eesti territooriumil 5840 meest ja 74 lennukit. Need arvud näitavad aga järjest tõusu tendentsi, sest ikka ja jälle esinetakse uute ettepanekutega mitmesuguste komandode ja lennukite sisselaskmiseks. Kuna sisselaskmise küsimuse otsustamine olukorras, kus ei ole teada üldarv, tekitab raskusi ning võib tuua kaasa arusaamatusi, siis osutub kokkuleppe saavutamine selles küsimuses paratamatuks juba lähemal ajal.

N. Reek, kindralleitnant
A. Traksmaa, kindralmajor,
sõjaministri II abi

ERA. F. 31. N. 5. S. 1894. L. 167.

ÜLESKIRJUTUS NSV LIIDU VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARI V. MOLOTOVI KÕNELUSEST EESTI SAADIKU A. REIGA

7. aprill 1940

Sm. Molotov kutsus välja Eesti saadiku Rei ja juhtis tema tähelepanu viivitamisele rea pakti realiseerimisega seotud praktilise küsimuse lahendamisel. Sellised küsimused on: viivitamine maa-alade eraldamisega kaitseobjektide ehitamiseks Saaremaal ja Hiiumaal; ehitustegevus Haapsalus ja mõnes teises kohas; vaidlused Nõukogude relvajõudude kontingendi üle Eestis; küsimus Osmussaarest jt.

Sm. Molotov tegi Reile ettepaneku, et Eesti valitsus teeks temale ülesandeks või komandeeriks täiendavalt Moskvasse spetsiaalse voliniku kõigi paktiga seotud küsimuste kiireimaks lahendamiseks. Nõukogude valitsus omalt poolt kutsuks Moskvasse saadiku, kaubandusliku esindaja ja Eestis asuvate Nõukogude relvajõudude juhtkonna esindaja.

Rei vastas, et ta võtab selle ettepaneku meeleldi vastu ja mainis Eesti valitsuse esindajana kindral Traksmaad, kes, nagu Rei kinnitas, saabub Moskvasse lähema kahe-kolme päeva jooksul.

Vestluse kirjutas üles

Kozõrev

Полпреды сообщают . . . С. 290—291. Tõlge vene keelest.

SAKSA VÄLISMINISTER SAKSA SUURSAADIKULE MOSKVAS. Telegramm

7. aprill 1940

Käesolevale instruktsioonile on lisatud kaks koopiat memorandumit, mis esitatakse meie saadikute poolt Oslos ja Kopenhaagenis 9. aprillil kell 5 20 min. hommikul Saksa suveaja järele vastavatele valitsustele. [. . .]

9. aprillil kell 7 hommikul Saksa suveaja järele tuleb teil paluda kokkusaamist härra Molotoviga ja anda talle memorandumi koopia.

Palun lisage suuliselt, et me saime täiesti usaldusväärseid andmeid Inglise—Prantsuse relvajõudude vältimatust aktsioonist Taani ja Norra rannikule ja seetõttu olime sunnitud tegutsema viivitamatult. Nagu memorandumis on rõhutatud, on tegemist julgeolekuabinõude rakendamisega. Meie aktsioon ei puuduta mingil juhul Rootsi ega Soome territooriumi.

Saksa valitsus on arvamusel, et me tegutseme ka Nõukogude Liidu huvides, kuna meile teadaoleva Inglise—Prantsuse plaani realiseerimine viiks Skandinaavia muutmiseni sõjateatriks, aga sellega tõenäoliselt tõstatuks Soome küsimus.

Palun teatage telegraafi teel kohe, kuidas Teie teadaanne vastu võeti.

Ribbentrop

ADAP. Ser. D. Bd. IX. S. 74. Tõlge saksa keelest.

SAKSA SUURSAADIK MOSKVAS SAKSA VÄLISMINISTRILE. Telegramm

9. aprill 1940

Molotovi puudutav instruktsioon on täidetud täna kell 10 30 minutit Euroopa aja järele. Molotovi sõnade kohaselt Nõukogude valitsus mõistab, et Saksamaa oli sunnitud rakendama selliseid abinõusid. Inglased on vaieldamatult läinud liiga kaugele. Nad ei arvesta absoluutselt neutraalsete maade õigusi. Lõpetuseks ütles Molotov sõna-sõnalt järgmist: «Me soovime Saksamaale täielikku edu tema kaitseaktsioonis.»

Schulenburg

ADAP. Ser. D. Bd. IX. S. 73. Tõlge saksa keelest.

EESTI SÕJAMINISTRI II ABI VÄLISMINISTEERIUMILE. Kiri[1]

23. aprill 1940

N.S.V.L. Balti merebaasi ülem oma telefonogrammis 23.04.40. Nr. 116 palub Eestisse sisse lasta 226 juhtivasse koosseisu kuuluvat meest ja 924 reameest, kes on määratud teenima Paldiskisse.

N.S.V.L. merebaasi staabiülemalt saadud andmete kohaselt kuuluvad telefonogrammis tähendatud mehed 43. Ins. pataljoni koosseisu, kes paigutatakse Leetse as. rajooni.

Eestis asub praegu N.S.V.L. sõjaväge: korpuses 24128 sõjaväelast ja 193 vabateenijat: mereväes — 5677 mereväelast, 1356 meest. 34. Ins. pataljoni ja 36. Ins. pat. ühe kompani arvel, 193 meest raudtee kompanist ja 101 vabateenijat.

Sõjaminister palub eestoodud küsimuses Välisministri seisukohta.

A. Saueselg, kolonel,
Sõjaministri II Abi eest.

ERA. F. 957. N. 17. S. 16. L. 28.

SAKSA VÄLISMINISTER SAKSA SUURSAADIKULE MOSKVAS. Kiri

7. mai 1939

Te saate kaks eksemplari memorandumist, mis esitatakse meie saatkondade poolt Haagis, Brüsselis ja Luxemburgis nende riikide valitsusele päeval ja kellaajal, mis teatatakse Teile kulleri poolt suuliselt.[2] [...]

Palun Teid kella 7 paiku hommikul Saksa suveaja järele Teile kulleri poolt teatatud päeval paluda kokkusaamist Molotoviga ja seejärele hommikul kõige varasemal temale vastuvõetaval ajal anda talle memorandumi eksemplar üle. Ma palun Teid öelda härra Molotovile, et Saksa valitsus, arvestades meie sõbralikke suhteid, soovib informeerida Nõukogude valitsust neist operatsioonidest Läänes, mis Saksamaale on peale sunnitud Inglise—Prantsuse aktsiooniga läbi Belgia ja Hollandi Ruhri piirkonda. [...]

Ribbentrop

ADAP. Ser. D. Bd. IX. S. 204. Tõlge saksa keelest.

---

[1] Dokumendil on välisministri resolutsioon: «Nõus, kuna see toimub vastavalt minu noodile 9. III 40. 23/IV 40 A. Piip.»

[2] Suursaadik F. W. Schulenburg on memorandumile märkinud: 10.5.40. kell 5 45 min. Saksa suveaja järele.

SAKSA SUURSAADIK MOSKVAS SAKSA VÄLISMINISTRILE. Telegramm

10. mai 1940

Korraldus Molotovi asjus on täidetud. Ma tegin talle visiidi. Molotov hindas teadaannet vääriliselt ja ütles, et ta mõistab, et Saksamaa oli sunnitud end kaitsma Inglise—Prantsuse kallaletungi eest. Meie edus pole tal mingeid kahtlusi.

Schulenburg

ADAP. Ser. D. Bd. IX. S. 226. Tõlge saksa keelest.

EESTI SÕJAMINISTER PEAMINISTRILE. Kiri[1]

10. mai 1940

N.S.V.L. Balti mere laevastiku merebaasi ülem kirjaga 07.05 40. Nr. 233-s palus luba Paldiskisse tuua sillaehituspataljoni u. 1500 mehe koosseisus. Pataljoni üle piiri tulek teostuks 12.—15. mai vahel ja pärast kuuajalist tööde teostamist Paldiski rajoonis, s. o. juuni keskpaigu, visatakse laevadel üle Hangosse.

Praegu asub Eestis inseneriosi: Paldiskis — üks ehituspataljon — u. 1200 m.; Saaremaal — üks ehituspataljon u. 1200 m. ja Hiiumaal — üks inseneripataljoni kompanii u. 200 m.

Arvesse võttes Välisministeeriumi nooti N.S.V.L. Täisvolilisele Esindajale k. a. aasta märtsikuu algpäevilt, milles on põhimõtteliselt nõusolek antud 8—9 inseneripataljoni sissetoomiseks Eesti, andsin loa sillaehituspataljoni sisselaskmiseks Paldiski.

[N. Reek,] kindralleitnant
A. Saueselg, kolonel, Sõjaministri II Abi eest

ERA. F. 957. N. 17. S. 16. L. 54.

EESTI VÄLISMINISTER EESTI SAADIKULE MOSKVAS. Kiri

11. mai 1940

Üksikasjalikult kõneleb Sulle siinsetest arvamistest Ojansoon[2], kes võttis osa nõupidamisest Presidendi juures ja vastavate ministritega ning talitab vahetalitajana. Mina tahtsin mõnda tähtsamat ala vaid puudutada üldiselt.

[1] Kirja ärakiri saadeti välisministrile, kes kirjutas sellele resolutsiooni: «Nõus. 15/V 40. A. P.»
[2] Voldemar Ojansoon. Eesti Moskva saatkonna nõunik.

Kõigepealt märgin, et meie oleme täieliselt rahul asjaajamise viisiga, nagu Sina seda Moskvas toimetad, ning tänan Sind selle rahulikkuse, väärikuse kui ka sõbralikkuse eest, mis üldiselt valitsemas. Samal ajal meie anname endale täielikult aru olustikust, mis valitseb, ning reaalsete võimaluste kitsastest oludest, mis sunnib meid oma partneri elulistele nõudmistele vastu tulema maksimaalsel määral. Sealjuures meie aga loodame, et ka partner aru saab meie vajadustest ning pakti ürgpõhialuste respekteerimist peab endale siduvaks senistel alustel, mis baseerub Eesti suveräniteedi austamisel ja meie täielise iseseisvuse ja oleva sotsiaalse korra säilitamisel. Teiste sõnadega, meie arvame, et Stalini tees Eesti—N. Liidu suhetest kui uuest vormist suure ja väikese riigi koostöös, mis rajaneb mõlema üheõigusluse ja vastastikku austuse printsiibil, ikka on täieline **realiteet**, kuigi mujal Euroopas valitseb teistsugune moraal, mis väikeriike vaatleb vaid enda huvide vahendina. [. . .] Ei ole kahtlust, et Stalini kõrge tees on parimaks vahendiks Ida Euroopa rahvaste vahel püsiva sõbralikkuse ja rahulise kooselu arenguks ja teostamiseks.

Väljudes sellest filosoofilisest olukorra hinnangust, taotleme meie oma märkustes mitte N. Liidu strateegilise olustiku piiramist, mille hüves meie ise oleme huvitatud vastastikkuse abistamise põhimõttel ning tulevaste Euroopa sündmuste eelvarjul, vaid Eesti kui ka välisilma silmis ja meie rahva üksmeelsel poolehoiul vajame sõltumatuse mittehalvenemist. Uued kokkulepped ei ole ju määratud meie kahjustamiseks, mitte uute lisanõudmiste väljenduseks, mida paktis, selles meie uues testamendis, ei sisaldu, vaid koostöö konkretiseerimiseks kindlates normides, millistele on meie üle pooleaastane kooselu andnud empiiriliselt kindla ja rahuldava sisu.

Sellepärast ei taha meie uusi kokkuleppeid, eriti sõjaväelistes küsimustes, fikseerida uute rahvusvaheliste lepingute näol, mis peaks kuuluma ratifikatsioonile, ja mis seega saaks samase kõvaduse kui pakt; meie soovime säilitada pakti moraalseid-filosoofilisi aluseid ja ei taha, et selle kõrvale tekiks teine samavõrdne dokument. Kahtluse korral peame ikka võimelised olema toetuda vaid sellele suurele aktile, mille loomisest ideeliselt ja tegelikult isiklikult osa võtsid N. Liidu vaimsed tipud, eriti Stalin ise. Uus kokkulepe on vaid pakti elluviimise reeglite viimistlemine spetside poolt.

Siit järgneb meie esimene imperatiiv: sõjaväeline kokkulepe on vaid Tallinna protokollide uus parandatud väljaanne, valitsuste tehniline korraldus, mis püsib pakti piirides ja ei vaja ratifitseerimist. Säärane on ka Presidendi soov.

Vastavalt sellele meie sooviksime, et sõjaväelise kokkuleppe sissejuhatuseks oleks märgitud, et see on määratud *«для приведения в жизнь пакта»*. [. . .]

Mis puutub muidu asjaajamisse, jätame Sulle endiselt suure otsustamise vabaduse. Kuid peaks Sa mõne kardinaalse küsimuse

juures vajaseks sõidu Tallinna, nõustume selleks juba ette, kuid ikka nii, et meie asja liig teravaks ei aja.

Loodame oma suursaatkonna tarkusele. Igatahes ei taha meie asjata viivitust. Mida varem saame kokkuleppe, seda parem, kuigi peaksime kandvaid ohvreid tooma.

Läänes, nagu kuulen Berliinist, on alganud suur sõda, kus on mängitud välja **suur kaart.** Võib olla on kõik pandud ühele kaardile. Mis sellest tuleb — ei tea. Meile oleks aga rahulikum, kui vahekorrad selged, ja sündmuste areng ei pruugi nüüdseid läbirääkimisi häirida.

Parimaid tervisi Sulle ja teistele

Sinu [A. Piip]

ERA. F. 495. N. 11. S. 51. L. 104—107.

KINDRALMAJOR A. TRAKSMAA EESTI VÄLISMINISTRILE. Kiri

13. mai 1940

Juurdelisatud Kokkuleppe kava alusel, mille **põhimõtetes ja** üldises redaktsioonis on juba kokku lepitud, võiks asuda ettevalmistustöödele nimestikus ettenähtud maa-alade üleandmiseks. Venelased on väga huvitatud sellest, et nende ettevalmistustööd ehitusteks ei takistataks, millega tuleks tõsiselt arvestada.

Ettevalmistustööde läbiviimisel **üleandmiseks** ja **elanike evakueerimiseks** tuleks tähtaegade suhtes pidada silmas eelkõige kokkuleppe kava punkt 3 põhimõtteid, selgitades vene väejuhatusega üksikasjalikult, missugused on nende soovid selles suhtes kohapeal. Siin seda küsimust koos Loktionoviga ja Levčenkoga arutades, sain andmed, et järgmiste asulate **evakuatsioon võib toimuda 1. oktoobriks s. a.:**

Suur Pakri saarel: Rannaküla ja Lepiku;

Saaremaal:
Sõrve poolsaarel — Labari, Kahisaadi, Hauga ja Lulle külad ja Kauniste mõis;
Kõiguste juures — Kõiguste, Kisti, Kermi ja Vohksa külad;
Undva poolsaarel — Undva ja Lulle külad ja Suuriku talu;
Ninase poolsaarel — Tagaranna küla.

Muude asulate suhtes tuleks leppida kokku evakuatsiooni asjus kohalike vene juhtidega. Mida kiiremini suudame venelastele anda kätte uued maatükid, seda rohkem on lootusi, et nad ettenähtud ajaks lahkuvad praegustest ajutistest asukohtadest. Asulad, mis evakueeritakse sügisel, võivad oma viljad külvata ja lõigata praegustes asukohtades.

Kaardina nimestiku juurde võiks ajutiselt kasutada juba saa-

detud 1 : 200 000 kaarti, kuni toon kaasa kaardid suuremas mastaabis.

Mis puutub eriti suurtükiväe poligonisse Saaremaal, siis venelased ei nõustunud kuidagi Harilaidi poolsaarega. Praegu nimekirjas ettenähtud asukohta nad on nõus muutma ainult siis, kui neile määratakse **teine, võrdse väärtusega maa-ala.** Sõjaministeerium peaks rutuliselt organiseerima luure uue maa-ala leidmiseks, mis meile evakuatsiooni mõttes sobivam ning selle kohta kokku leppima korpuse juhatusega.

(A. Traksmaa), kindralmajor

ERA. F. 495. N. 11. S. 51. L. 40.

SÕJAVÄELINE KOKKULEPE EESTI VABARIIGI JA NSV LIIDU VAHEL

15. mai 1940

Konfidentsiaalne

Kokkulepe
Eesti Vabariigi Valitsuse ja N.S.V. Liidu Valitsuse vahel maa-alade eraldamise kohta mereväe baaside, sõjaväeasulate, baasi- ja operatiivõppeaerodroomide, tanki-, suurtükiväe- ja lennuväepoligonide, õppe- ja laskeväljade ehitamiseks, rannapatareide püstitamiseks ja teiste küsimuste kohta, mis seotud N.S.V. Liidu maa-, õhu- ja merejõudude viibimisega Eestis

Kooskõlas 28. septembril 1939 aastal Eesti Vabariigi ja N.S.V. Liidu vahel sõlmitud Vastastikuse abistamise paktiga, allakirjutanud, ühelt poolt Eesti Vabariigi Valitsuse ja teiselt poolt N.S.V. Liidu Valitsuse, täisvolinikud, oma Valitsuse nimel, sihiga eraldada maa-alasid Nõukogude relvastatud jõudude vajadusteks Eesti territooriumil ja korraldada sellega seotud küsimusi, leppisid kokku järgnevas:

Artikkel 1.

Mereväe baaside ja sõjaväeaerodroomide loomiseks, samuti nende kaitseks määratud N.S.V. Liidu relvastatud maa- ja õhujõudude majutamiseks Eestis, nende jõudude lahingettevalmistuse kindlustamiseks ja Leppeosaliste mere- ja maapiiride, eriti Balti mere ranniku, kindla kaitse loomiseks, Eesti Valitsus annab Paldiski — Klooga järve rajoonis ja Saaremaal ning Hiiumaal, samuti Väike-Pakri ja Suur-Pakri saartel ja Osmussaarel maa-alad (ühes nendega külgneva vee-alaga), milliste suurus ja üleandmise tähtajad on kindlaks määratud juurdelisatud loetelus ja kaartidel.

Artikkel 2.

Tähendatud rajoonides asuvate maa-alade täpne asukoht ja piirid määratakse kindlaks Eesti Vabariigi Sõjaministeeriumi ja Eestis asuva Nõukogude maa- ja merejõudude juhatuse vastastikusel kokkuleppel pärast vastavaid uuringuid.

Eraldatud maa-alad peavad vastama ettenähtud otstarveteks kõlblikkuse nõuetele.

Maa-alade ja nendega seoses olevate hoonete ja ehitiste eraldamine toimub rendikasutuse alustel, mille kord ja tingimused määratakse erikokkuleppega Eesti Vabariigi ja N.S.V. Liidu vahel, kusjuures kõik need maa-alad jäävad — kooskõlas Vastastikuse abistamise paktiga — Eesti Vabariigi territooriumiks.

N.S.V. Liidu relvastatud jõudude juhatusele antakse õigus, kokkuleppel Eesti kompetentsete organitega, omandada maa-aladele jäävaid istandusi, ehitisi ja muid varasid sobiva hinnaga. Mõntu sadam Sõrve poolsaarel ja Papisaare sadam Saaremaal omandatakse N.S.V. Liidu relvastatud jõudude juhatuse poolt.

Artikkel 3.

Käesoleva kokkuleppe artiklite 1 ja 2 kohaselt eraldatud maa-aladelt evakueeritakse kõik Eesti kodanikud, ettevõtted ja asutised.

Evakueerimine teostatakse kahenädalase tähtaja jooksul, arvates maa-alade eraldamise silmapilgust. Kohtades, mida vahenditult ei kasutata sõjaväeliste objektide, sõjaväeasulate, aerodroomide, laskeväljade, tankodroomide ja poligonide ehitamiseks, võib evakueerimine teostuda — kokkuleppel N.S.V. Liidu relvastatud jõudude juhatusega — ka hilisematel tähtaegadel, kuid siiski nii, et evakueerimise lõpu viimaseks tähtajaks oleks 1. oktoober 1940. a.

Artikkel 4.

Nõukogude vägede poolt ajutiselt kasutatavad rajoonid ja ruumid — välja arvatud Tallinna sadam, mille kasutamine (N.S.V. Liidu mere-sõjaväelaevastiku seismiseks) kuni alalise mereväe baasi seadistamiseni Paldiskis toimub 28. septembri 1939. a. konfidentsiaalse Protokolli punkti 2 ja 11. oktoobri 1939. a. Protokolli nr. 3 kohaselt, — tulevad vabastada seda mööda, kuidas valmivad ruumid alalise majutamise kohtades.

Ajutiselt, tähtajaga kuni 2 aastat, Eesti Valitsus annab Nõukogude relvastatud jõudude juhatusele Eestis õiguse baseerida sõjalaevastiku kergeid jõude Rohuküla sadamale, õigusega teostada hüdrotehniliste ehitiste remonti, samuti püstitada ajutisi baasiehitisi, töökodasid ja ladusid.

Ajutise paigutamise rajoonides majutatud Nõukogude relvasta-

tud jõudude osade evakueerimine käesoleva artikli kohaselt lõpetatakse: mandril — hiljemalt 1. jaanuariks 1941. a. ja saartel — hiljemalt 1. detsembriks 1941. a.

Ülaltähendatud rajoonides Punaarmee ja Baltimere Punalaevastiku poolt püstitatud ja sinna jäetud kapitaalseid ehitisi (nagu: nende poolt ehitatud leivaküpsetused, köögid, söögisaalid, laod, kuurid jne.), välja arvatud mahavõetavad seadeldised, võib Eesti Vabariigi valitsus omandada nende ehitiste kasutusaja lõpul Kaubandusliku Esindusega kokkulepitud sobiva hinnaga või Kaubanduslik Esindus võib nad müüa eraisikutele.

Artikkel 5.

Eraldatud maa- ja veealadel antakse Eesti Valitsuse poolt Nõukogude relvastatud jõudude juhatusele Eestis õigus kasutada olevaid sadamaid, laevasildu, hooneid ja muid ehitisi, samuti õigus ehitada uusi sadamaid, muule, laeva peatuskohti, ladusid, hüdrotehnilisi sadamaehitisi, jaamu, aero- ja hüdrodroome, elu- ja ametruume, töökodasid, raud-, kivi- ja maanteid, ja muid ehitisi laevastiku baseerimise, aerodroomide teenimise ja Eesti territooriumil asuvate Nõukogude relvastatud maa-, mere- ja õhujõudude kõigi vajaduste kindlustamiseks.

Hoonete tüübi valiku otsustab Nõukogude relvastatud jõudude juhatus Eestis.

Artikkel 6.

Baseeruva laevastiku, aerodroomide ja maajõudude kindlustamiseks kallaletungi vastu merelt ja õhust, antakse Nõukogude relvastatud jõudude juhatusele Eestis õigus püstitada käesoleva kokkuleppe artikli 1 kohaselt eraldatud maa-aladel iga kaliibrilisi rannapatareisid piiramatul arvul, samuti õigus ehitada nende kaitseks vajalikke kindlustusi, kaasa arvatud raudtee- ja lülikpatareid, õhukaitsepatareid, helgiheitjate jaamad, vaatlus-, teate- ja sidepostid.

Artikkel 7.

Nõukogude merejõudude juhatusel Eestis on õigus pidada vastavat ametkoosseisu rannapatareide, merebaaside ja aero- ja hüdrodroomide teenimiseks ja valvamiseks.

Artikkel 8.

Nõukogude relvastatud jõudude juhatusele Eestis antakse üle Vastastikuse abistamise pakti kehtivuse ajaks tuletornid seadeldistega, kõik nende teenimiseks määratud ja nende juurde kuuluvad hooned, päästejaamad, juurdeveoteed ja laevasillad kõige

vara ja seadeldistega, kaasa arvatud ujuvabinõud, järgmistes kohtades: Pakri, Osmussaare, Tahkuna, Ristna, Kõpu, Sõrve kui tuletornid, mis on seotud Nõukogude relvastatud jõudude ainukasutusse antud territooriumiga.

Tuletornide üleandmise ja teenimise kord määratakse erikokkuleppega.

Artikkel 9.

Nõukogude relvastatud jõudude juhatusele Eestis antakse õigus iseseisvalt kindlaks määrata temale eraldatud maa-aladel laevasõidu, lendude ja veerajooni-kaitse režiimi, teatades vastavad andmed selle režiimi kohta Eesti Sõjaministeeriumile.

Baaside ja aerodroomide maa-aladega külgnevates vetes määratakse kindlaks keeluvöönd, arvates rannajoonest: kalapüügiks Paldiski, Väike-Pakri, Suur-Pakri, Osmussaare, Tahkuna, Sõrve ja Kõiguste rajoonides — 2 miili, muis rajoonides — 1 miil, ent kauba- ja sõjalaevade sõiduks kõigis rajoonides — 3 miili.

Igal üksikul juhul Eesti Sõjaministeeriumi avaldusel võib Nõukogude relvastatud jõudude juhatus välja anda Ministeeriumi kaudu loa Eesti sõja- ja kaubalaevade sõiduks tähendatud vetes, samuti reidide ja sadamate kasutamiseks nende laevade seismiseks, lossimiseks ja laadimiseks.

Mainitud vete piirides lubatakse Eesti kodanikel kalastada ainult Nõukogude relvastatud jõudude juhatuse poolt Eesti Sõjaministeeriumi avaldusel väljaantud loa alusel perioodideks, kui nende vete rajoonis ei teostata N.S.V. Liidu merejõudude erilisi õppusi.

Artikkel 10.

Nõukogude relvastatud jõudude juhatusele Eestis antakse õigus baaside ja aerodroomide maa-alade, kui ka keelatud veevööndite piirides sisse seada üldist ja erirežiimi.

Eesti piirivalve-, tolli-, politsei- ja muud administratiivvõimud juhul, kui esineb vajadus nende ülesannete teostamiseks mainitud maa-aladel, pöörduvad Eesti Sõjaministeeriumi kaudu Nõukogude relvastatud jõudude juhatuse poole Eestis ja tegutsevad ainult kokkuleppel viimasega.

Artikkel 11.

Keeluvööndid N.S.V. Liidu sõjalennukite lendudeks Eesti Vabariigi territooriumi kohal määratakse kindlaks Eesti Sõjaministeeriumi poolt ja teatatakse Nõukogude relvastatud jõudude juhatusele Eestis.

Eesti Valitsus ei takista Nõukogude relvastatud jõudude lennukite lendude teostamist Eestist N.S.V. Liitu ja vastupidi, tingimu-

sel, et sellest õigeaegselt ette teatatakse. Tähendatud lendudeks määratakse kindlaks vastastikusel kokkuleppel järgmised alalised koridorid:

esimene — põhja pool raudteed — Narva, Rakvere, Tapa, Mustjõe jaam, Kohila ja aerodroomi rajoon;

teine — Piirisaar — Voldi jaam — Türi — Rapla — aerodroomi rajoon.

Artikkel 12.

Eesti Sõjaministeerium ei luba oma lennukite lende Nõukogude relvastatud jõududele Eestis käesoleva Kokkuleppe artiklite 1 ja 2 kohaselt eraldatud maa-alade ja veerajoonide kohal, samuti sõjalaevade seismiskohtade ja sõjaväeliste objektide kohal, mis asuvad väljaspool tähendatud maa-alasid ja rajoone.

Mainitud lendude vajaduse korral Saaremaa, Hiiumaa, Väike-Pakri, Suur-Pakri, Osmussaare ja Paldiski—Klooga rajooni kohal, Eesti Sõjaväejuhatus lepib aegsasti kokku lendude küsimuses Nõukogude relvastatud jõudude juhatusega Eestis.

Artikkel 13.

Eesti Sõjaministeerium ja Nõukogude relvastatud jõudude juhatus Eestis kohustuvad vastastikku õhuvaatluse-, teate- ja sideteenistuse abil jälgima ja õigeaegselt teatama üksteisele lennukite ilmumisest, mis ei kuulu Eesti ega Nõukogude õhulaevastikku.

Artikkel 14.

Eesti meteoroloogiline teenistus, ühelt poolt, ja Eestis asuvate Nõukogude relvastatud jõudude meteoroloogiline teenistus, teiselt poolt, vahetavad igapäev kõiki meteoroloogilisi kokkuvõtteid, mis määratud lennuteenistuseks, samuti hoiatavad vastastikku õigeaegselt üksteist tähelepandud torminähteist.

Artikkel 15.

Eesti Valitsus kindlustab Nõukogude relvastatud jõududele Eestis sügis- ja talveperioodidel ja seal, kus see võimalik, ka suvisel ajal, tasuta rajoonide saamise, mis vajalikud taktiliste õppuste (manöövrite) läbiviimiseks.

Aineline kahju, mis tekitatud Eesti kodanikele ja asutistele külvide, istanduste, samuti mitmesuguse vara rikkumise tõttu tähendatud taktiliste õppuste (manöövrite) tagajärjel, tasutakse N.S.V. Liidu sõjaväejuhatuse arvel. Kahjutasu määr ja kord määratakse ühiselt kindlaks Eesti Sõjaministeeriumi, Eestis asuvate Nõukogude relvastatud jõudude juhatuse ja N.S.V. Liidu Kaubandusliku Esinduse esindajate poolt.

Artikkel 16.

Saadetiste sorteerimiseks, mis sihitud N.S.V. Liidust maa- ja mereväe jõududele raudteed kaudu ja mis tulevad edasi vedada Rohuküla sadama või Klooga ja Paldiski jaamade suunas, antakse Nõukogude relvastatud jõudude juhatusele Eestis õigus omada Keila jaamas Sõjaväeühenduste (VOSO) ühendatud teenistust, koosseisus kuni 5 isikut Nõukogude Sõjaväe ametkonnast.

Artikkel 17.

Eesti Valitsus aitab kaasa kõigi temast olenevate abinõudega Eestis asuvate Nõukogude relvastatud jõudude vajadusteks teostatavaile vastavate saadetiste vedudele N.S.V. Liidu piirist kuni eraldatud maa-aladeni (ja vastupidi), nimetatud maa-alade vahel ja samuti teistest Eesti territooriumi kohtadest tähendatud maa-aladele, andes selleks — kokkuleppe hinnaga või kehtiva tariifi alusel — vee- ja igasuguseid muid veovahendeid.

Eesti Valitsus osutab samuti täit kaasabi Eestis asuvate Nõukogude relvastatud jõudude varustamises — kokkuleppel vastavate ettevõtetega — elektrienergiaga allikaist, mis asuvad väljaspool käesoleva Kokkuleppe kohaselt eraldatud maa-alasid, samuti dokkide ja remonttöökodade kasutamise kindlustamiseks.

Artikkel 18.

Nõukogude alalise teeniva (Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi erikaubanduse süsteemis oleva) personaali arv sõjalaevastiku ja korpusosade jaoks ei tohi ületada 700 inimest.

Artikkel 19.

Baasi- ja operatiivaerodroomidele juurepääsu julgestamiseks lennukitele, Eesti Valitsus kindlustab, oma vahenditega ja kokkuleppel Nõukogude relvastatud jõudude juhatusega Eestis kindlaksmääratud tähtaegadeks, metsade maharaiumise 300 meetri ulatuses ümber lennuväljade piiride ja kohustub kuni 1 kilomeetri ulatuses mitte ehitama kõrgepingeliine, samuti mitte püstitama torne ja hooneid kõrgusega üle 15 meetri ja mitte lubama selliseid ehitamisi eraisikutel.

N.S.V. Liidu sõjaväejuhatus katab 15% käesoleva artikli korras teostatud metsaraiete kuludest, välja arvatud juhud, kui maharaiumisele kuuluv mets omandatakse Sõjaväejuhatuse poolt.

Artikkel 20.

Käesoleva Kokkuleppe allakirjutamisega tühistuvad:

1. Eesti Vabariigi esindajate ja N.S.V. Liidu sõjaväelise delegatsiooni istungi Protokoll 10. oktoobrist 1939. a., kusjuures selle

Protokolli punkt 1 kaotab jõu seda mööda, kuidas teostub käesoleva Kokkuleppe artiklis 4 ettenähtud evakueerimine;

2. N.S.V. Liidu sõjalaevastiku Hiiumaal ja Saaremaal baseerimise kohta käiva kokkuleppe Protokoll nr. 1, 11. oktoobrist 1939. a.

3. Paldiski maa-ala ja akvatooriumi N.S.V. Liidu käsutusse üleandmise kohta käiva kokkuleppe Protokoll nr. 2, 11. oktoobrist 1939. a.

Artikkel 21.

Käesolev Kokkulepe jõustub tema allakirjutamise silmapilgust ja kuulub järgnevalt kinnitamisele mõlema Valitsuse poolt viie päeva jooksul.

Artikkel 22.

Käesolev Kokkulepe kehtib 28. septembril 1939. a. sõlmitud Eesti Vabariigi ja N.S.V. Liidu vahelise Vastastikuse abistamise pakti kogu kehtivustähtaja kestel.

Artikkel 23.

Käesolev Kokkulepe on koostatud kahes algkirjas, kumbki eesti ja vene keeltes, kusjuures mõlemal tekstil on võrdne jõud.

Kokkuleppele on juurde lisatud:

1. Eraldatavate maa-alade loetelu «3» lehel.
2. Kaartide komplekt «4» lehel.

Moskvas, «15» mail 1940. aastal

A. Rei V. Molotov

Kokkulepe artikli 1 juurde

Konfidentsiaalne

EESTI VABARIIGI TERRITOORIUMIL NÕUKOGUDE RELVASTATUD JÕUDUDE VAJADUSTEKS ANTAVATE MAA-ALADE LOETELU

Maa-alade Nr.	Maa-alade eraldamise rajoonid	Orienteerumis-pindala ha	Eelakti põhjal üleandmise tähtajad
1	2	3	4
1.	Pakri poolsaar — mereväe baasi ja Mere-Sõjalaevastiku Rahvakomissariaadi (MSLRK) kaitseobjektide ehitamiseks Paldiskis	4.200	1. VI. 1940. a.
2.	Suurküla rajoon — MSLRK aerodroom	240	1. VI. 1940. a.
3.	Klooga jaam — Klooga järv maavägedele sõjaväeasulate ja aerodroomi ehitamiseks	500	1. VI. 1940. a.

1	2	3	4
4.	Õppe- ja laskeväljade ja tankodroomi jaoks	1.000	5. VI. 1940. a.
	Väike-Pakri saar — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks	1.070	5. VI. 1940. a.
5.	Suur-Pakri saar — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks	1.200	5. VI. 1940. a.
6.	Osmussaar	436	5. VI. 1940. a.
7.	Rohuküla raudteejaama sadama rajoon — ümberlaadimise baas ladudega vägede varustamiseks Hiiumaal ja Saaremaal. Sadam ja selle juurdeveoteed jäävad vabaks üldisele kasutamisele	30	1. VI. 1940. a.
8.	HIIUMAA — Kärdla ja Kidaste rajoon sõjaväeasulate ja aerodroomi ehitamiseks maa- ja õhujõudude jaoks	325	1. VI. 1940. a.
	Õppeväljade, laskevälja ja tankodroomi jaoks	850	5. VI. 1940. a.
9.	Valli rajoon — aerodroomi ehitamiseks	120	25. V. 1940. a.
10.	Vahtrepa rajoon — operatiiv-aerodroomi ehitamiseks	120	1. VI. 1940. a.
11.	Kausiku rajoon (Hiiumaal) — aerodroomi ehitamiseks	120	1. VI. 1940. a.
12.	Putkaste, asunduse rajoon — sõjaväeasula ja aerodroomi ehitamiseks	250	5. VI. 1940. a.
13.	Alatu—Metsalaasi—Muru-märg. 10.4 märg. 14,8 rajoonis — lennupoligon 6X7 klm. suuruses	4.200	5. VI. 1940. a.
14.	Hiesaare maanina rajoon — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks	64	1. VI. 1940. a.
15.	Tohvri rajoon — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks	320	1. VI. 1940. a.
	Sõru sadam		1. VIII. 1940. a.
16.	Ristna maanina rajoon — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks	399	1. VI. 1940. a.
17.	Palli küla rajoon — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks	115	1. VI. 1940. a.
18.	Tahkuna rajoon — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks	830	1. VI. 1940. a.
19.	SAAREMAA — Roomassaare rajoon — aerodroomi ehitamiseks	120	25. V. 1940. a.
20.	Aste rajoon — sõjaväeasula ja aerodroomi ehitamiseks lennuväe jaoks	280	25. V. 1940. a.
21.	Karujärve rajoon — sõjaväeasula ehitamiseks	400	1. VI. 1940. a.
	Õppeväljade, laskevälja ja tankodroomi jaoks	1.200	5. VI. 1940. a.
22.	Välja as.—Rahniku—Munaku—Sandla rajoon — sõjaväeasula ja aerodroomi ehitamiseks	240	5. VI. 1940. a.
23.	Kõnnu—Rahu-märg. 17,2—Mäe as. põhjapoolse metsaääre rajoon — sõjaväeasula ja aerodroomi ehitamiseks	240	1. VI. 1940. a.
24.	Operatiivaerodroom Parasmetsa as. idapoolses rajoonis	120	5. VI. 1940. a.
25.	Operatiivaerodroom Reeküla—Kiratsi—Lilbi —Pihtla as.—Kõnnu rajoonis	120	5. VI. 1940. a.
26.	Operatiivaerodroom Tagavere—Kareda as. rajoonis	120	10. VI. 1940. a.

1	2	3	4
27.	Operatiivaerodroom Kärneri—Muraja, Kingli as. rajoonis	120	10. VI. 1940. a.
28.	Vintri rajoon — sõjaväeasula ehitamiseks	50	1. VI. 1940. a.
29.	Kübassaare maanina rajoon — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks	110	1. VI. 1940. a.
30.	Sõrve poolsaare rajoon — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks	2.500	1. VI. 1940. a.
	Seal hulgas Mõntu sadam	—	1. VI. 1940. a.
30-a	Kaunispe as.	35	1. XI. 1940. a.
30-b	Kõrgustik 20,5 rajoon torniga	20	1. XI. 1940. a.
31.	Kunnati (Kõiguste) lahe rajoon — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks	2.200	1. VI. 1940. a.
32.	Undva poolsaare rajoon — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks	650	1. VI. 1940. a.
33.	Kõruse küla rajoon — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks	245	1. VI. 1940. a.
34.	Kihelkonna alevi rajoon — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks, kusjuures maantee Kihelkonnast Kõrustesse jääb vabaks üldisele kasutamisele	80	1. VI. 1940. a.
35.	Papisaare poolsaar — mereaerodroomi alla (laevatehas jääb Eesti Valitsuse kätte laevade lõpule ehitamiseks kuni 1. detsembrini 1940. a., mille järele laevatehase all olev maa-ala vabastatakse ja üle antakse täielikult)	170	1. VI. 1940. a.
36.	Ninase küla rajoon — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks	120	1. VI. 1940. a.
37.	Kärdla rajoon — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks. Kärdla, sadam ja selle juurdeveoteed jäävad vabaks üldisele kasutamisele	10	1. VI. 1940. a.
38.	Kellamäe as. rajoon (Kuressaare juures) — MSLRK kaitseobjektide ehitamiseks	10	1. VI. 1940. a.
39.	Tammese rajoon — MSLRK operatiivaerodroom	120	1. VI. 1940. a.
40.	Kogula rajoon — MSLRK maaväe aerodroom	260	1. VI. 1940. a.
41.	Üks suurtükiväepoligon Saaremaal 4×10 klm. Varkja—Viidu—Käesla—Üru rajoonis	4.000	5. VI. 1940. a.
	Märkus: Samaväärse maa-ala andmisel võidakse suurtükiväepoligon viia üle teise kohta kokkuleppel Nõukogude sõjaväejuhatusega ja eraldada samaks tähtajaks.		
42.	Maa-ala sadama ehitamiseks — Tagalahe kaldal	100	10. VI. 1940. a.
	Lisa: Kaartid Nr. Nr. 1, 2, 3, 4.	30.029	

A. R. (L. S.)

V. M. (L. S.)

ERA. F. 495. N. 11. S. 51. L. 2—12.

KINDRALMAJOR A. TRAKSMAA EESTI VÄLISMINISTRILE. Kiri

15. mai 1940

Siinjuures saadetava sõjaväelise kokkuleppe kohta tahaksin omalt poolt tähendada järgmist.

See on esimene lepe, mis fikseerib meie ja N. Vene vägede suhted **territoriaalselt täpselt**. Senini oli kõik segamini ja ebaselge. Mis on mereväebaas, kui palju ja millises suuruses neid soovitakse saada, missugune on **režiim** neil maa-aladel, edasi kuidas soovitakse paigutada maa- ja õhujõude, palju ja kus kohas läheb vaja maa-alasid ehitusteks ja õppeväljadeks — kõik need küsimused olid lahtised. Ebaselge seisukord võimaldas meile hellitada mitmeid häid lootusi, tõlgendades selles suhtes oma huvides mitmeid paktis leiduvaid mõtteid, mis andsid seletada nii ja teisiti. Näiteks hellitasime lootusi, et korpus konfidentsiaalse protokolli kohaselt on ette nähtud ainult sõja ajaks ning lahkub pärast seda, mispärast ka kõik ta asukohad, ehitused ja aerodroomid pidid kandma ajutist laadi. Sellele vaatele tegi lõpu kõnelus Molotoviga 11. mail, kus ta avaldas otsest imestust selle kohta, et meie üldse oma ettepanekuis teeme vahet maaväe ja mereväe vahel nende asukohtade kestvuse mõttes. «Pakti artikkel 3 näeb selgelt ette, et maa- ja õhujõud jäävad Eestisse kogu pakti kestvusajaks. Konfidentsiaalne protokoll määrab ainult arvu 25 000. Meie tunnustame, et see arv on sõja ajaks. Pärast sõda lepime Eesti Valitsusega kokku uue arvu suhtes. Kuid meile on tähtis, et need kohad, kuhu meie nüüd hakkame ehitama, oleksid ette nähtud terveks pakti kestvuse ajaks. Need ehitused lähevad palju maksma — ei ole mõeldav, et peaksime need pärast sõda maha jätma ja asuma kusagile mujale. Seepärast on oluline, et käesolev kokkulepe oleks kehtiv tervel pakti kestvuse ajal.»

Need olid Molotovi seisukohad ja selles ta ei lasknud end karvavärtki kõigutada.

Peame leppima seepärast seisukorraga, et **ka korpus** ja õhujõud asuvad nüüd ehitama **alaliseks** — kooskõlas paktiga. Suruda korpus mereväe baaside piirkondadesse — lootus, mida hellitati varemalt — ei õnnestunud, kuid ta asukohad on viidud siiski **baaside lähedusse**, kusjuures läks siiski korda määrata kindlad tähtajad maa- ja õhujõudude evakueerimiseks ajutistest paigutusrajoonidest. Sellegi ülesande läbiviimine polnud kerge, nõudes pikki selgitusi, vaidlusi ja arutlusi nii sõjaväelastega kui poliitikategelastega. Molotovi seisukoht lõpuks oli: «Tahame ja püüame Teile vastu tulla poliitiliselt, et Teie sisemaad ja suvituspiirkondi vabastada meie vägedest. Selle eest peate saartel püüdma rahuldada võimalikult täielikult meie **sõjaväelisi nõudeid, mis peavad domineerima üle kõige.»**

Nende sõjaväeliste nõudmiste rahuldamine territoriaalselt ja

sisemise režiimi mõttes üleantavail maa-aladel osutuski meile kõige raskemaks ülesandeks, mille täitmine riivab Eesti Vabariigi huve kõige rohkem. Nõukogude Vene juhtide arusaamine on, et mis punaarmee nõuab, ja mis temale on vajalik, seda peab antama vaieldamatult. Seda põhimõtet nad on rakendanud väga kindlalt omal maal ning loogiliselt tahavad seda teha ka meil. Seepärast jäi Molotov lõpuni kurdiks kõigile neile soovidele meie poolt, mis püüdsid kitsendada sõjaväelisi nõudeid meie kodanike majanduslike ja muude huvide kasuks. Maa-alade äravõtmine elanikelt ei liigutanud Molotovi põrmugi. «Eesti riik kui niisugune», tähendas ta sel puhul, «ainult võidab kõige selle juures, sest tal on paras juhus nüüd maid **natsionaliseerida,** milledelt sissetulek läheb riigile». Meie seletused meie erinevast olukorrast, meie seadustest ja eraomanduse põhimõttest jätsid Nõukogude võimumehe, kelle elutöö on suunatud hoopis teisale, täiesti külmaks. Sellega seoses eesti elanike ja asutiste täielik evakueerimine eraldatud maa-aladelt, keelatud piirkonnad lähemail veealadel, vene sõjaväevõimude täielik õigus oma režiimi üleantavail maa-aladel maksma panna — need kõik olid põhimõtted, millede vastu vaidlemine Molotovi juures ei andnud **mingeid tulemusi.** «See on sõjaväeliselt vajalik ja kõik muu peab sellele ohvriks toodama. Meie omal maal nõuame säärastel puhkudel palju suuremaid keelatud piirkondi ja palju valjemat korda,» oli Molotovi tähendus. Vene seisukohad muutusid eriti järskudeks pärast sõjalisi sündmusi Läänes. Aiman, et selle tõeliseks põhjuseks on see, et N. Vene tunneb nüüd oma käsi **vabanenuina.** Sõda on temast eemaldunud ja kokkulepe Läänes mitte enam võimalik.

Ainuke, mis meie oma asjus veel suutsime läbi viia, oli mõnede **aukude** löömine põhimõttelisse seisukohta, **erandite näol,** mis kokkuleppel kohalike sõjaväevõimudega võimaldaks siiski veel meile kalapüügi ja muude küsimuste korraldamist vähemalt piiratud kujul. Tulevik peab näitama, kuivõrd säärane heatahtlik koostöö kohalike vene sõjaväevõimudega on võimalik.

Materjaalselt riivab meid kõige valusamalt **massiline evakuatsioon,** mille peame nüüd läbi viima. Püüdsime siin evakueerimist vähendada nii palju kui iganes võimalik, kuid ka sellel alal olid venelased üldiselt järeleandmatud. Evakuatsiooni suure ulatuse peamiseks põhjuseks on, et tuleb paigutada kohale suur väekoondis ja arvukad merekindlused ja õhujõud ühes kõigi uuemaaegsete õppeväljadega, aviopoligoonidega ja tankodroomidega. [. . .] Vene sõjaväejuhid ja ka Molotov ei olnud sellega nõus, et kokkuleppes määratakse kindlaks Nõukogude maa- ja õhujõudude dislokatsioon, samuti mereväe ja tema käsutuses oleva lennuväe arv. Läbirääkimistel 11. mail Kremlis nõustus aga Molotov siiski sellega, et need arvud ühes dislokatsiooniga meile ametlikult teatavaks tehakse.

Minu soovil teatas Komandarm Loktionov 13. mail, et on kavatsus dislokeerida maa- ja õhujõud järgmiselt:

Paldiski—Klooga rajoonis. Korpuse juhataja ühes sideosadega, vähemalt üks jalaväepataljon ühes suurtükiväedivisjoniga, üks tankibrigaad, üks hävituslennuväe polk ühes lennubrigaadi juhatusega.

Saaremaal. Jalaväediviisi juhatus, poolteist jalaväe polku, poolteist suurtükiväepolku, mehaniseeritud koondis, üks pommitus- ja üks hävituslennuväe polk.

Hiiumaal. Vähemalt üks jalaväepataljon ühe suurtükiväe divisjoniga, üks tankipataljon (diviisi), üks pommituslennuväe polk.

Üldine lennukite arv korpuse juhatuse käsutuses tõuseb maksimaalselt 400 lennukile.

Moskvas, 15. 05. 40.

A. Traksmaa, kindralmajor

ERA. F. 495. N. 11. S. 51. L. 26—30.

EESTI SAADIK MOSKVAS EESTI VÄLISMINISTEERIUMILE. Kiri

24. mai 1940

Kindral Traksmaa ise suusõnal pikemalt seletab, mispärast tema ei saanud nii ruttu Tallinnasse tagasi sõita, nagu Valitsus seda soovis. Tähendan siin kohal omalt poolt vaid järgmist.

Peale 15. mai leppe valmissaamist me päris kindlasti lootsime, et kokkuleppe siseliikluse küsimustes me saame valmis, kui mitte just lõplikult viimistletud kujul, siis vähemalt jämedates joontes, 2—3 päeva kestel. Niisugune arvamine oli põhjustatud asjaoluga, et meie uus kava, mis oli tehtud venelaste kava alusel, oli vastaspoolele ammugi üle antud, ja venelased enam kui ühel korral jutu sees mainisid, et nende seisukohad olevat juba võetud, ja tolle kava juure võiks täna-homme tagasi tulla. Sellega arvestades me kõik üksmeelselt leidsime, et kindral peaks tingimata veel jääma siia neiks kaheks-kolmeks päevaks, et aidata katuse alla viia seda lepet, kus mõni üksik punkt on mitte väiksema tähtsusega, kui 15. mai lepe, kuna see määrab kindlaks venelaste reshiimi meie maa-alal aastakümneteks. Siis aga, kahjuks, venelased hakkasid venitama, — kas meelega või ilma eriliste tagamõteteta, on meile muidugi teadmata. Esmalt pidi läbirääkimine siseliiklemise kava üle aset leidma 17. mail. Siis see lükati edasi 19. mai peale. Tol päeval jällegi selgus, et vene uus kava polnud ikka veel valmis. Nii asi venis päevast päeva, hoolimata sellest, et me iga päev kiirustasime telefoni teel. Lõpuks vaid eile saime Dekanosovilt vene uue kava, mille kohta õhtupoolikul oli kõnelus Molotoviga. Kuna kindral Tarksmaal on võimalus ülehomme suusõnal täielikult informeerida Vabariigi Presidenti ja Valitsust sellest kõnelusest, siis ma ei hakka siin seda üksikasjalikult referee-

rima. Peatun vaid lühidalt kõige olulisema ja tähtsama punkti juures.

Juba eelmistel kõnelustel olid niihästi Molotov kui ka sõjakomissariaadi härrad enam kui ühel korral avaldanud, et renditud maa-alade eraldamine traataiaga või mõnel muul sarnasel viisil, ja vastavate kontroll-läbilaske punktide loomine on neile vastuvõtmatu. Sõjaväelased, kes loomulikult näeksid heal meelel, et nende vabadus oleks võimalikult vähem kitsendatud ja piiratud, on nähtavasti osanud luua keskkohas niisuguse arusaamise, et renditud maa-alade eraldamine ja kontroll-läbilaske punktide loomine, milliste kaudu väljapääsemine oleks võimalik vaid vastava lubatähe ettenäitamisel, asetaks vene sõjaväelased kontsentratsiooni laagri elanike seisukorda ja oleks nende enesetundele alandav. Kõik meie püüded ja jõupingutused, et teha asja kuidagi venelastele suupäraseks ja vastuvõetavaks, on jäänud tagajärjetuiks. Isegi kompromiss-ettepanek, et kontroll-punkt oleks ühine, nii et kõik läbiminejad näitaksid läbilaske tunnistuse ette kõrvuti istuvatele vene ja eesti sõjaväelastele, ei leidnud vastuvõtmist. Asi on saanud suurriigi prestiishi puudutava küsimuse ilme, ja meie täiesti kindla mulje järgi, mille saime eilastest kõnelustest Dekanosoviga ja Molotoviga, ühenduses eelmiste kõnelustega, on Molotov selles küsimuses öelnud viimase sõna ja miskit kauplemist selle kohta enam olla ei saa. *Roma locuta est!*[1] Meil on muidugi teistsugune arusaamine asjast ja meile näib endastmõistetav olevat, et üürnik, kellele oleme üürinud ühe korteri oma majas, ei oma õigust jalutada mööda tervet maja, kus soovib. Kahjuks on venelastel mõnestki asjast teistsugused arusaamised, ja me oleme sunnitud sellega arvestama. Nemad ütlevad: kontsentratsiooni laagrit meenutav reshiim, olles vastuvõtmatu punaväelaste enesetundele, pole ka kooskõlas abistamise pakti mõtte ja vaimuga, mis eeldab sõbraliku koostöö süvendamist kahe sõjaväe vahel ühistes kaitse huvides, kuna traat-aiaga ära-eraldamises tuleb ilmsiks tendents vaadelda vene punaväelasi kui võõrast ollust, kellest peab eralduma ja eemale hoidma nagu miskisugustest katkutõbistest (*kak ot sačumlennõh,* kordas Molotov mitmel korral). Neil kaalutlusil Moskva kategooriliselt keeldub nõustumast meie poolt proponeeritava korraga.

Ainuke asi, mida vast ehk võime teatavas mõttes lugeda positiivseks saavutiseks, mida suutsime kätte saada pikkade vaidlustega kõne all olevas küsimuses, on see, et a) renditud maa-alalt muule eesti maa-alale üleminekul peab igaüks olema varustatud vastava ülemuse poolt väljaantud komandeerimise tunnistusega või *uvolnitelnaja sapiska*'ga (algul vene seisukoht oli, et küllalt on harilikust isikutunnistusest; Dekanosovi sõnade järgi on Valitsus sundinud sõjaväelasi nõustuma *uvolnitelnaja sapiska'*dega); b) venelased on nõus kokkuleppesse võtma punkti, et *uvolnitelnaja*

---

[1] Rooma on kõnelnud, s. o. asi on otsustatud või lõpetatud.

sapiska'sid tohib välja anda vaid väga piiratud arvul, ja Molotov kinnitas meile, et Moskva niisama vähe kui meiegi soovib, et nende sõjaväelased või töölised kolaksid ringi väljaspool oma asukohti, ja eriti, et nad ujutaksid üle Tallinnat. Meie küsimuse peale, kas meie vastavatel võimudel oleks õigus nõuda vene sõjaväelastelt ja töölistelt *uvolnit. sapiska* ettenäitamist, vastas Molotov, et — endastmõistetavalt see õigus on. Kahjuks polnud ajapuudusel võimalik täpsustada selle jaatava vastuse mõtet ses suhtes, kas võiksid meie võimud nõuda tunnistuse ettenäitamist alati, või ainult — nagu seda pidas võimalikuks Dekanosov ennelõunasel kõnelusel — sel juhul, kui vene sõjaväelane oma käitumisega annab põhjust nõuda isiku kindlakstegemist. (Molotovi aeg oli piiratud väga lühikese ajaga, tal oli määratud kõnelus Jaapani suursaadikuga.)

Minul muu seas tuli idee, kas ei oleks võimalik renditud maaalade ja muu Eesti maa-ala vahelise liiklemise korra küsimust eraldada välja käesolevast leppest ja lahendada see probleem nootide vahetuse teel, millist lepet oleks siis kergem pärastpoole muuta, vastavalt elukogemustele. Sellise moduse põhjenduseks võiks ette tuua, et tööliste küsimus on ajutine, mis peaks paari aasta pärast ära langema, millega ühenduses reshiim võiks tulla revideerimisele.

Ehkki lepe siseliikluse küsimustes pole nii hädaliselt rutuline, kui rendilepete, autoliikluse jne. kokkulepped, oleks minu arvates siiski soovitav, et Valitsuse seisukohavõtt ja mulle vastavate juhiste andmine sünniks nii kiirelt, kui võimalik. Mina arvan nimelt, et mida rutem me reguleerime vahekorrad selgete lepetega, seda parem. Mida enam aeg edasi veereb, seda tõenäolikumalt lepped kujunevad meile ebasoodsamateks. Seepärast — *periculum in mora*![1]

A. Rei, saadik

ERA. F. 957. N. 14. S. 730. L. 78—82.

«PÄEVALEHE» TEADE ««PRAVDA» POLIITILISTEST MEELEOLUDEST EESTIS»

31. mai 1940

«Pravda» toob 27. mail oma kirjasaatjalt Tallinnas kirjutuse pealkirja all «Poliitilised meeleolud Eestis», kus üteldakse:

«Euroopa viimased sündmused köitsid Eesti mitmesuguste rahvakihtide tähelepanu. Vastandiks suuremale osale eesti ajalehist teatud osa eesti intelligentsi hindab Daani ja Norra okupeerimist sakslaste poolt, samuti nende sissetungi Hollandisse ja Belgiasse

[1] Viivitamine on ohtlik.

agressioonina ja väikerahvaste orjastamisena. See intelligentsi osa jutlustab lojaalset suhtumist Inglismaasse, väljendades põlgust Saksamaa ja kõige saksapärase vastu. Kaubanduslikes ringkonnis asutakse seisukohal, et kaubandus Inglismaaga oli kasulikum kui Saksamaaga ja et inglise kaubad on paremad saksa omadest. 10. mail ajalehes «Tallinna Post» («Uus Eesti» väljaanne) avaldati fõljeton, milles pilgati saksa kaupade halba kvaliteeti. See osa eesti intelligentsi, kes on vaenulikult meelestatud Saksamaa suhtes, levitab kuuldusi, et sõprus Saksamaa ja N. Liidu vahel on mittepüsiv ja lühiajaline, et sõda mõlema riigi vahel on vältimatu, tuues eesti rahvale kaasa kannatusi. Mõned neist isikuist, kes jutlustavad taolisi meeleolusid, on seotud mitmel viisil Inglise ja Ameerika saatkondadega. Neid võib leida ka «Päevalehe» toimetuse kaastööliste seas. Samuti Tartu ülikool on paigaks, kus tehakse inglist pooldavat propagandat. Muide, siin teenib Inglise kaubakirjavahetuse õpetajana keegi Harris, kes tuli Tartu mõne aasta eest. Ta saab töötasu Inglismaalt. Harrise «õppetegevus» on koondatud peamiselt ülikooli õppejõudude läbitöötamisele ja andmete kogumisele N. Liidu üle.

Võiks veel märkida Eesti N. Liidu kaubanduskoja sekretäri Holmi samataolist «tegevust». Ta on eriti väljapaistev mitmesuguste nõukogude-vastaste kuulduste sepitsemise alal, nagu «N. Liit määrab kõrgeid hindu oma kaupadele» jne.

Eesti juhtivad ringkonnad püüavad olla erapooletud lääne sündmuste suhtes. Riigitegelased oma kõnedes ei laida ega kiida heaks Saksamaa tegevust. Nad püüavad üldse mitte kõnelda N. Liidust. Nad arvavad, et vastastikuse abistamise pakt päästis Eesti sõjast, kuid sellest ei tarvitse kõnelda. Kaubandus N. Liiduga soodustab Eesti majanduselu normaalset jätkamist, kuid sellest peab vähem kõnelema ja ainult nendega, kes on selleks kohustatud riigiteenistuse tõttu. Näiteks ei avaldata andmeid väliskaubanduse kohta Eesti ja N. Liidu vahel. Kogu selles ettevaatuses paistab läbi püüe varjata avaliku arvamise eest N. Liidu osa Eesti suhtes ning kartus Inglismaa ees oma suhete pärast N. Liiduga. Samuti eesti ajakirjandus püüab mööda minna teravaist küsimusist, rõhutades oma lojaalsust Inglismaa suhtes.»

*

«Pravdas» 28. mail ilmunud kirjutuse puhul «Poliitilistest meeleoludest Eestis» seletatakse meie vastavates poliitilistes ringkondades, et Eesti riigitegelased ja valitsus on korduvalt rõhutanud Eesti—N.-Liidu abistamispakti suurt tähtsust ja eriti asjaolu, et selle kaudu on korda läinud säilitada rahu Balti mail. See seisukoht on jäänud muutmatuks ega saagi muutuda.

Samuti on meie poolt avameelselt ja avalikult tunnustatud, et Eesti—N.-Liidu kaubavahetus aitab Eestil jätkata oma majanduselu normaalset arendamist. Seda asjaolu ei ole keegi püüdnud varjata ega ole selleks vähimatki põhjust või vajadust.

Eesti vahekorrad N. Liidu ja Saksaga on stabiliseerunud soodsatena ja arenguvõimelistena. Vahekordi teiste riikidega Eesti püüab arendada neutraliteedi raamides, säilitades nendega kõigiti korrektseid suhteid.

Võib täie veendumusega kinnitada, et neid seisukohti jagab ja väljendab kogu Eesti rahvas. Kui mõnel pool seltskonnas võiks olla kostnud teissuguseid vaateid, siis on siin ilmsesti tegemist olnud vastutustundeta ja olukordi väärhindavate isikutega, kelle arvamised ei vääri äratähistamist ega tohi neid ühelgi viisil üldistada.

«Päevaleht», 1940, 31. mai.

EESTI PRESSIATAŠEE MOSKVAS EESTI VÄLISMINISTEERIUMILE. Kiri.

28. mai 1940

Pravda 28/5 kiri

28/5 kiri Tallinnast Pravdas on eriti ebameeldiv seepärast, et ilmus Eesti raamatunäituse avamise päevaks, kuigi tõeasi, et ta ilmus Pravdas ja mitte Isvestijas, pealegi 5-ndal leheküljel, aga mitte eelpool, annab talle vähem ametliku laadi. Sellegipärast on tema mõte — hoiatus.

Et temas kõige pealt jutt on mõningate eesti ringide saksavaenulikkusest, see laseb oletada, et kirja autoriks võib olla Tassi Tallinna korrespondent Ismestjew. [...] Või peitub siin taga mõne kaugemale mõtleva pea kavatsus sakslaste ja eestlaste vahele musta kassi ajada? Igatahes tuleb 10/5 Tallinna Posti fõljetonile saksa kaupade halvustamisega, kui see seda mõtet tõeste sisaldab, vaadata kui *faux pas*'le.[1] Kuna meil ajakirjanikke on, kellele niisugused üleaisa löömised midagi ei maksa, oleks kõige kindlam vahend — ajakirjanduse reshiimi vastavalt rishiidsemaks muuta. Seesama käib ka Päevalehe üleaisa löömise kohta.

Inglise keele lektor Tartu ülikoolis Howard Harris on väiksest keeleteadlasest tehtud kirjas suureks politiliseks isikuks, kellel suur mõju Tartu professorkonnale. Mingipärast on ta veel pandud teateid koguma N. Venemaa üle, — just nagu Inglismaal seks Moskvas omaenda saatkonda ei ole.

Eesti-vene kaubanduskoja sekretäril Holmal näib *polpredstwo*'ga mingi kana katkuda olnud, või on tal see viis, nagu meie inimestel sagedaste, kohvikuis tähtsat meest mängida, tehes ühele ehk teisele suurriigile aegajalt kõva peapesu *urbi et orbi*.[2] Meie

---

[1] *Faux-pas* (pr.) — eksi- või väärsamm, ebaõige käitumine.
[2] *Urbi et orbi* (lad.) — linnale ja maailmale, s. o. kõigile, kogu maailmale.

kohviku liberaalid panevad üldse liig suurt rõhku sellele, *«tshtobõi wsjakawo durostj jawlena bõla».*

Et meil Eesti-Vene väliskaubanduse andmeid ei avaldata? Aga kas meil sõja aegu üldse, nagu see paljudes teisteski riikides, ka neutraalseiski, sünnib, väliskaubanduse andmeid avaldatakse? Juhul, kui see tõeste nii, oleks ehk hea, kui seda ühel ehk teisel kujul õiendataks. Muidu jääb kirjast mulje, nagu varjataks ainult andmeid väliskaubandusest Venega.

Eesti riigitegelased arvata, et abistamispakt Venega peastis Eesti sõjast, kuid et rääkida sellest pole vaja. Alles hiljuti andsid aga Moskva lehed Tassi Tallinna kirjasaatja telegrammi välisminister Piibu kõnest, kus just sellest juttu oli.

Täna läks artikli kohta saatkonna lahtine telegramm Välisministeeriumile. Oleks hea, kui Teie andmeist ja reaktsioonidest meid informeeritakse. Tahan asjas Pravda välistoimetajale külaskäigu teha.

Presse attashe: Ed. Laaman

ERA. F. 957. N. 14. S. 730. L. 85.

ITAALIA SAADIK TALLINNAS ITAALIA VÄLISMINISTEERIUMILE. Kiri

3. juuni 1940

Pärast vastastikuse abistamise pakti sõlmimist 28. septembril 1939. a. on Nõukogude ajakirjandus üldjoontes üles näidanud sõbralikku ja heatahtlikku suhtumist Eestisse. Seetõttu on aga siin laialdast huvi äratanud hiljutine «Pravda» artikkel «Poliitilised meeleolud Eestis», milles väljendatakse kahetsust mõningate vaenulike ilmingute üle Saksamaa ja Nõukogude Liidu suhtes.

Säärast huvi antud artikli vastu võib seletada sellega, et see oli avaldatud kommunistliku režiimi kõige tähtsamas ajalehes, samuti sellega, et antud artikkel võib väljendada Nõukogude uut poliitilist orientatsiooni Balti riikide suhtes. Juba maikuu esimestel päevadel avaldas «Pravda» artikli, milles kritiseeriti Soomet Nõukogude Liiduga sõlmitud lepingute mittetäitmise eest, eriti aga tähtsate tööstusettevõtete hävitamise eest Nõukogude Liidule loovutatud piirialadel. Veel on viimastel päevadel levitatud teadet Välisasjade Rahvakomissariaadi noodist Leedu valitsusele, milles Leedu võime süüdistatakse provokatsioonilises tegevuses Nõukogude okupatsioonivägede suhtes. Bolševistliku ajakirjanduse viimase aja kallaletungidest on pääsenud ainult Läti, ja Eestis arvatakse, et tänu sellele, et Läti armee ülemjuhataja on praegusel hetkel Moskvas läbirääkimisi pidamas sealse sõjaväejuhtkonnaga.

Nagu ma olen Teie Kõrgeausususele juba teatanud, on siin pärast sakslaste poolt Taani hõivamist ja sõjalisi operatsioone Norras kardetud Nõukogude Liidu poolseid aktsioone, saavutamaks tasa-

kaal Ida-Baltikumi ja teisalt Lääne-Baltikumi vahel, kus Saksamaa on saanud tugevad positsioonid. Praegu, mil Saksamaa käed on suurelt jaolt seotud, näib selline võimalus olevat välja kujunenud.

Eesti ja ka Leedu võimud peavad end üleval rahumeelselt ja on kompromissivalmis. Eesti valitsuse pidevaks mureks on vältida mis tahes ekstsesse, mis võiksid saada ajendiks Nõukogude Liidu vahelesegamisele. [. . .]

Selgitused «kompetentsetelt ringkondadelt» vastuseks «Pravda» süüdistustele, mis on ära toodud kohalikus ajakirjanduses avaldatud kommünikees, püüavad tõestada, et valitsus on korduvalt märkinud vastastikuse abistamise pakti suurt tähtsust ja ka seda, et tänu paktile on olnud võimalus vältida sõda. Kommünikees avaldatakse tunnustust Nõukogude Liidu panusele Eesti majanduse arengus ja kinnitatakse, et suhted Nõukogude Liiduga ning ka *Reich*'iga arenevad positiivselt. Neutraliteedi printsiibi alusel õigustatakse samuti korrektseid suhteid teiste riikidega. Kokkuvõtteks väidetakse, et kogu Eesti rahvas peab kinni nendest seisukohtadest, ja kui ka on olnud erandeid, siis on need olnud vastutustundetud elemendid, kes pole seda väärt, et nendega arvestada.

Nõukogude Liit avaldab juba pikemat aega survet Eestile, peamiselt sõjalises valdkonnas. NSV Liit nõudis ja ka saavutas seda, et viidi sisse muudatused isegi vastastikuse abistamise pakti paragrahvides, ja seda oma strateegiliste positsioonide kindlustamiseks. Tähtsaim selline muudatus oli 15. mai k. a. leping, mille alusel Eesti pidi loovutama, nagu ma olen Teile juba teatanud oma eelmises telegrammis, veel ühe saare (Osmussaar), mis on Eestis asuva Paldiski sadama ja Soomes asuva Hanko sadama vahel, Nõukogude Liidule. Nüüd on Nõukogude Liidul võimalus blokeerida mereteed Ida-Baltikumis. Selleks, et maskeerida oma okupatsiooniväe tugevdamist, on Nõukogude Liit nõudnud, ja ka saavutanud loa tuua Eestisse inimesi ehitustöödeks ja sõjaväebaaside kindlustamiseks, õigustades oma nõudmisi kohalike tööliste vähesusega. Eesti valitsus loodab veel sellele survele vastu seista ja päästa, nii palju kui suudab, oma riigi iseseisvusest. Ta püüab vältida lõplikku ja juba parandamatut otsust enne sõja lõppu. Kui jõudude tasakaal Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel eksisteerib ka pärast sõja lõppu, võib-olla siis on võimalik hoida väikesed Balti riigid elus ja anda neile tagasi nende suveräniteet, mida Nõukogude Liit sõjalise okupatsiooniga nii rängalt on rikkunud. [. . .]

Teisest küljest püüab Eesti valitsus vastavalt oma poliitikale soodustada nii palju, kui see on võimalik, Nõukogude ja Saksa jõudude ning mõjude tasakaalu oma riigis, ja suhtub heatahtlikult Saksamaa tegevusse, mis on suunatud oma positsioonide kindlustamisele majanduse ja kultuuri valdkonnas pärast baltisakslaste lahkumist, kusjuures nüüd tulevad esile uus taktika ja uued Saksamaa esindajad. Baltisakslaste repatrieerimisel keh-

tis kvalitatiivse diskrimineerimise kriteerium, mille kohaselt jäeti kohale need, kes olid Eestile kasulikud.

Silmitsi hädaohuga, ei varja suurem osa elanikest, et kui iseseisvust päästa pole võimalik, siis parema meelega loovutatakse see Saksamaale kui Nõukogude Liidule. Haritlased tunnevad õudust kommunismi ees. Nad ei ole veel unustanud oma viibimist Venemaal revolutsiooni esimestel aastatel, enne kui nad võisid tagasi pöörduda Eestisse. Neile ei ole mõjunud ka propaganda, kuna üldjoontes nad teavad hästi, mis toimub Nõukogude Liidus. [. . .]

Hoiatus «Pravdas» võib mõjutada ka suhtumist Saksamaasse, isegi kui see algselt polnud Nõukogude Liidu poolt nii mõeldud. Ja sümpaatiad Prantsusmaa ja Inglismaa vastu, mida siiani võis vabalt väljendada, asenduvad olukorra tõsiduse tõttu ilmselt suurema realismitunnetusega.

Uuesti on hakatud rääkima Nõukogude vägede koondamisest Eesti ja Läti piirile. Need on peamiselt kuulujutud, mida on raske kontrollida.

[Cicconardi]

DDI. Nona ser. Vol. IV. P. 551—553. Tõlge itaalia keelest.

MOSKVA ULTIMAATUM JA NARVA DIKTAAT. EESTI OKUPEERIMINE

1940. aasta juunis alustas NSV Liit otsest agressiooni Balti riikide vastu. Kogu maailma tähelepanu oli tookord koondunud Prantsusmaa surmaheitlusele kiiresti edasiliikuvate Saksa vägedega ning Balti riikide saatusele polnud välisriikidel mahti erilist tähelepanu pöörata.

Juba maikuus alanud Nõukogude agressiooni propagandistlik ettevalmistus intensiivistus veelgi. Balti riikide vastu süüdistusi otsides asuti Moskvas väitma, et Eesti, Läti ja Leedu koostöö tihenemine Balti liidu raamides olevat suunatud NSV Liidu vastu.

Käesolevas kogumikus on avaldatud TASS-i vastutava töötaja J. Havinsoni kiri V. Molotovile 2. juunist 1940, milles esitati põhjendamatuid süüdistusi Balti liidu aadressil. Kõnesolev, ilmselt kellegi tellimusel koostatud dokument lõpeb sõnadega: «Pärast kõike seda tõuseb küsimus — kas ei ole saabunud aeg võtta meie poolt tarvitusele reaalsed abinõud Balti Entente'i likvideerimiseks».

Nõukogude valitsus kasutas väljamõeldisi Balti liidu Nõukogude-vastastest ja agressiivsetest kavatsustest propagandistlikuks rünnakuks Eesti, Läti ja Leedu vastu.

Pärast pinevuse üleskruvimist Nõukogude—Leedu suhetes esitas Nõukogude valitsus 14. juunil Leedule ultimaatumi, milles nõuti uue valitsuse moodustamist ja Nõukogude vägede lubamist Leedu tähtsamatesse keskustesse.

Kohe seejärele jõudis järg ka Läti ja Eestini. Nõukogude Liit alustas mere- ja õhublokaadi Eesti vastu. 14. juunil tulistas Nõukogude lennuk Soome lahe kohal alla Stockholmi—Helsinki—Tallinna liinil kurseeriva Soome lennuki «Kaleva». Kõik lennukis viibijad hukkusid.

16. juunil esitas Nõukogude valitsus Lätile ja Eestile põhimõtteliselt samasuguse ultimaatumi nagu paar päeva varem Leedule. Kui V. Molotov Eesti saadikule A. Reile Nõukogude valitsuse avalduse teksti üle andis, puudus sellel viimane, ultimatiivse iseloomuga lõik. Selle tegi V. Molotov teatavaks suuliselt. Noodi suulise osa fikseeris A. Rei spetsiaalse avalduse näol Stockholmis 26. septembril 1940.

Peale selle ei ole Molotovi—Rei jutuajamise üleskirjutuses fikseeritud V. Molotovi selgesõnalist ähvardust: juhul kui märgitud ajaks ei saada vastust, mis tunnistaks ultimaatumile allumist, antakse Eesti Vabariigi piirile koondatud Punaarmee vägedele

käsk Eestisse sisse marssida ja igasugune relvastatud vastupanu jõuga maha suruda.

Nõukogude valitsus esitas Eesti valitsusele põhjendamatuid süüdistusi, kusjuures eriti rõhutati Balti riikide omavahelist koostööd. Ometi pidasid J. Stalin ja V. Molotov veel 1939. aasta septembris Eesti—Läti liidu eksisteerimist täiesti normaalseks. Ka Saksa Välisministeeriumis leiti, et Nõukogude valitsuse süüdistused Balti riikide Nõukogude-vastase koostöö asjus on põhjendamatud. Samas aga lähtuti Berliinis Molotovi—Ribbentropi paktist ja selle juurde kuuluvast salaprotokollist ning jäeti Moskvale Balti riikide suhtes vabad käed.

Eesti valitsus oli sunnitud Nõukogude valitsuse kategoorilised nõudmised vastu võtma. A. Rei tegi valitsuse otsuse V. Molotovile teatavaks 16. juunil kell 23.

17. juunil kell 01.05 andis A. Rei telefoni teel Tallinna Nõukogude valitsuselt saadud informatsiooni, et Nõukogude väed ületavad hommikul kell 5 Eesti piiri ning et Eesti sõjavägede ülemjuhatajat kindral J. Laidoneri oodatakse kell 9 Narva läbirääkimistele Leningradi sõjaväeringkonna ülema armeekomandör K. Meretskoviga.

Sõjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoner ja armeekomandör K. Meretskov kirjutasid 17. juunil Narvas alla sõjaväelisele kokkuleppele, mis ajalukku on läinud Narva diktaadi nimetuse all. Narvas toimunust jutustab oma mälestustes tookordsete sündmuste kaasosaline, Sõjavägede Staabi 1. osakonna ülem kolonelleitnant A. Luts.

17. juunil okupeerisid Nõukogude väed peaaegu kogu Eesti territooriumi. Paldiski—Klooga piirkonna baasides paiknevad väed liikusid Tallinnasse. Juba varem laevadel Tallinna reidile jõudnud dessantväelased haarasid merekindlused Aegnal ja Naissaarel.

TASS-i VASTUTAV JUHT VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARILE. Kiri

2. juuni 1940

Seoses viimaste Nõukogude-vastaste sepitsustega Balti riikides tuleb minu arvates pöörata tõsist tähelepanu nõndanimetatud Balti Entente'i tegevusele.

On hästi teada, et Inglise—Prantsuse poliitilistes plaanides Euroopas pühendati Balti Entente'ile suurt tähelepanu.

Korduvalt on ilmnenud Balti Entente'i Nõukogude-vastane suunitlus. See ilmnes eriti järsult Inglise—Prantsuse—Nõukogude läbirääkimiste perioodil 1939. aasta suvel. [. . .]

Ka on iseloomulik, et Balti Entente pidas vajalikuks ja koha-

seks koguneda spetsiaalselt 1940. aasta märtsi keskel, otsekohe pärast Nõukogude—Soome rahulepingu allakirjutamist. Nagu teada viibis Steinhardt[1] enne Balti Entente kokkukutsumist Balti riikides. Sellel perioodil tsirkuleerisid Balti riikides kuuldused, et päevakorda on tõstetud kolme Balti riigi sõjaline liit. Samal ajal ilmusid «teoreetikud», kes propageerisid Balti riikide majanduslikku ja riiklikku ühinemist. 1940. aasta veebruaris ilmus Tallinna Balti Entente'i organi «Revue Baltique» esimene number, milles avaldatakse, kellegi Meri[2] artikkel «Kaalutlusi Balti riikide majandusliku koostöö võimalustest». Artiklis põhjendatakse Balti riikide majanduslikku ühendamist. [. . .]

Pärast valgesoome sõjaväe purustamist hakkasid Balti Entente'i protektorid mõtlema Soome lülitamisest selle koosseisu. [. . .]

Selles, et Balti Entente on Inglise—Prantsuse mõju legaalseks vormiks Balti riikides, ei saa olla mingisugust kahtlust. Ka käesoleval ajal on Balti Entente hõivatud kulissidetaguste Nõukogudevastaste intriigidega. Pole välistatud, et rahvusvahelises olukorras toimunud muudatusi arvestades võib Balti Entente püüda (kui juba ei püüagi) «ümber orienteeruda» Saksamaale. [. . .]

Pärast kõike seda tõuseb küsimus — kas ei ole saabunud aeg võtta meie poolt tarvitusele reaalsed abinõud Balti Entente'i likvideerimiseks.

TASS-i vastutav juht J. Havinson

Полпреды сообщают . . . С. 338—339. Tõlge vene keelest.

NSV LIIDU KAITSE RAHVAKOMISSARI KÄSKKIRI

3. juuni 1940

1. Vägede juhtimise koondamiseks eraldada 5. juunist Leningradi, Kalinini ja Valgevene sõjaväeringkonnast kõik Eesti, Läti ja Leedu territooriumil asuvad Punaarmee osad. Kõik need väed lähevad minu otsealluvusse kaitse rahvakomissari asetäitja 2. järgu armeekomandõri A. D. Loktionovi kaudu.

2. Vägede igapäevaseks juhtimiseks luua kaitse rahvakomissari asetäitja juurde juhtimisaparaat lisatud koosseisude kohaselt. [. . .]

NSV Liidu kaitse rahvakomissar, Nõukogude Liidu marssal
S. Timošenko

Полпреды сообщают . . . С. 339—340. Tõlge vene keelest.

---

[1] Mõeldud USA suursaadikut Moskvas L. A. Steinhardti, kes 1940. aasta veebruaris külastas Balti riike.
[2] Georg Meri, Eesti Välisministeeriumi väliskaubanduse osakonna direktor.

KOKKULEPE EESTI VABARIIGI VALITSUSE JA NSV LIIDU VALITSUSE VAHEL NSVL LIIDU RELVASTATUD JÕUDUDE EESTI TERRITOORIUMIL VIIBIMISE ÜLDISTE ADMINISTRATIIVSETE TINGIMUSTE KOHTA

8. juuni 1940

Kooskõlas 28. septembril 1939. aastal Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahel sõlmitud Vastastikuse abistamise paktiga, allakirjutanud, ühelt poolt Eesti Vabariigi Valitsuse ja teiselt poolt NSV Liidu Valitsuse Täisvolinikud, sihiga kindlaks määrata NSV Liidu relvastatud jõudude Eesti territooriumil viibimise üldised administratiivsed tingimused, leppisid kokku oma Valitsuste nimel järgnevas:

Artikkel 1.

NSV Liidu relvastatud jõudude Eesti Vabariigi territooriumil viibimise korra küsimusis Eesti ja NSV Liit lähtuvad suveräänsuse vastastikuse austamise põhimõttest ja juhinduvad rahvusvahelise õiguse üldiseist eeskirjust ühe riigi relvastatud jõudude viibimise kohta teise riigi territooriumil, samuti käesolevaist administratiivseist reegleist.

Artikkel 2.

NSV Liidu relvastatud jõudude väekoondiste, -osade ja komandode liiklemine Eesti territooriumil mainitud jõududele eraldatud rajoonide vahel, kuhu nad on paigutatud nii alaliselt kui ajutiselt, toimub etteteatamise korras NSV Liidu väekoondiste ülemate poolt vastavatele Eesti sõjaväeringkondade ülematele. Tähendatud kord ei laiene NSV Liidu mere-sõjalaevastiku laevadel teostatavale liiklemisele.

Artikkel 3.

NSV Liidu relvastatud jõudude koosseisu kuuluvad üksikisikud peavad kandma kaasas nende viibimisel ja liiklemisel väljaspool mainitud jõudude ainukasutuses olevaid maa-alasid ja ruume vastavate NSV Liidu relvastatud jõudude asutiste poolt väljaantud isikutunnistust. Nende isikutunnistuste vorm teatatakse Punaarmee kütikorpuse ülema või Balti mere Punalaevastiku sõja-merebaaside ülemate poolt Eesti Sõjaministeeriumile. Nende tunnistuste kasutamise hõlbustamiseks trükitakse neis sisalduv tekst paralleelselt vene ja eesti keeltes.

Artikkel 4.

Artiklis 3 tähendatud isikud peavad kandma kaasas liiklemisel Eesti territooriumi mandri osas väljaspool NSV Liidu relvastatud

jõudude alalise ja ajutise paigutamise rajoone, välja arvatud liiklemisjuhud Paldiski—Klooga maa-ala ja Suurküla aerodroomi vahel, peale artiklis 3 ettenähtud isikutunnistuse veel vastavate NSV Liidu relvastatud jõudude asutiste poolt välja antud komandeerimise tunnistust või väljalubamise dokumenti; komandeerimise tunnistuste ja väljalubamise dokumentide vormid teatatakse Eesti Sõjaministeeriumile käesoleva Kokkuleppe artiklis 3 ettenähtud korras.

Artikkel 5.

NSV Liidu relvastatud jõudude koosseisu kuuluvad isikud, viibides Eesti territooriumil, võivad kõikjal enesega kaasas kanda neile omistatud isiklikku relva.

Juhul, kui tähendatud isikud ei ole riietatud sõjaväevormi, võivad nad enesega kanda mainitud relva ainult Eestis asuva Nõukogude sõjaväejuhatuse poolt väljaantud loa olemasolul. Selliseks loaks võib olla vastav pealekirjutis artiklis 3 tähendatud tunnistusel.

Artikkel 6.

NSV Liidu relvastatud jõudude koosseisu kuuluvad asutised ja isikud vabastatakse Eesti territooriumil kõigist Eestis kehtivaist nii riigi- kui kohalikest lõivudest, maksudest ja koormatistest. Siiski, ülalmainitud isikute pöördumisel oma isiklikes huvides Eesti kohtu- või administratiivasutiste poole, samuti nende poolt väljaspool eraldatud maa-alasid ja ajutise paigutamise rajoone oma isiklikes huvides muude toimingute sooritamisel, millistel ei ole tegemist ametülesannetega, kuuluvad Eestis kehtivad lõivud ja maksud tasumisele üldisel alusel (kohtu- ja tempelmaksud ja suvitusmaks).

Artikkel 7.

Eestis asuvate NSV Liidu relvastatud jõudude väekoondised, -osad ja asutised võivad astuda eraõiguslikesse vahekordadesse Eesti kodanikega, ettevõtetega ja asutistega vahenditult või NSV Liidu kaubandusliku Esinduse kaudu Eestis; sellejuures tuleb kinni pidada vastavaist Eesti seadusist ja määrusist, samuti Eesti ja NSV Liidu vahelisist erilepinguist ja -kokkuleppeist NSV Liidu relvastatud jõudude Eesti territooriumil viibimise küsimuste ja NSV Liidu Kaubandusliku Esinduse tegutsemise alal.

Artikkel 8.

Laskeväljade, polygonide, laskemoona ja lõhkeainete ladude ja ohuga seotud muude ehitiste organiseerimisel ja kasutamisel NSV Liidu relvastatud jõudude ainukasutusse antud maa-aladel, samuti sõjaväeliste harjutuste ja õppuste sooritamisel, NSV Liidu relvas-

tatud jõud peavad kinni Punaarmees ja Balti mere Punalaevastikus kehtivaist reegleist.

Harjutuste ja õppuste sooritamisel, samuti ajutiste laskeväljade korrastamisel väljaspool NSV Liidu relvastatud jõudude ainukasutuses olevaid maa-alasid, vastavalt Eesti Vabariigi Valitsuse ja NSV Liidu Valitsuse vahel 15. mail 1940 sõlmitud Kokkuleppe artiklile 15, NSV Liidu relvastatud jõud peavad kinni nende jõudude juhatuse ja Eesti Sõjaministeeriumi vahel ühiselt kindlaksmääratud reegleist. Need reeglid peavad kindlustama ümbruse julgeolu ja ohtlike rajoonide märkimist selgelt nähtavate tähistega. Märkimise viis ja ohu kestus avaldatakse vastava Eesti sõjaväeringkonna ülema vahendusel.

Kahjud, mis tekitatud Eesti kodanikele tähendatud reegleist mittekinnipidamise tagajärjel NSV Liidu relvastatud jõudude poolt, tasub nende jõudude juhatus; kahju suurus määratakse kindlaks Leppeosaliste kokkuleppel, ent kokkuleppe mittesaavutamisel — pariteetse segakomisjoni otsusega.

Artikkel 9.

Tulikahjude vältimise otstarbel NSV Liidu relvastatud jõudude alalise ja ajutise paigutamise rajoonides — NSV Liidu relvastatud jõud peavad kinni neile eraldatud maa-aladel ja nende ajutise paigutamise rajoonides Punaarmees ja Balti mere Punalaevastikus kehtivaist tuleohuvastaseist reegleist. Punaarmee ja Balti mere Punalaevastikus kehtivate tuleohuvastaste reeglite kokkukõlastamise vajaduse korral Eestis kehtivate vastavate reeglitega, teostatakse seda kokkukõlastamist Nõukogude sõjaväejuhatuse ja Eesti vastavate võimude vahel.

Eesti vastavate võimude palvel võtavad Nõukogude relvastatud jõud tasuta osa nende jõudude paigutuskohtade läheduses tekkinud tulikahjude kustutamisest ja inimeste ja vara päästmisest.

Nõukogude relvastatud jõudude juhatuse palvel Eesti tuletõrjeja muud organisatsioonid võtavad tasuta osa NSV Liidu relvastatud jõudude ainukasutusse antud maa-aladel ja ruumides tekkinud tulikahjude kustutamisest.

Artikkel 10.

Eesti territooriumil asuvate NSV Liidu relvastatud jõudude juhatus informeerib Eesti vastavaid võime kohalikule elanikkonnale ohtlikest nakkavaist haigestumisist tähendatud jõudude koosseisu kuuluvate isikute seas.

Samuti annavad Eesti vastavad võimud Nõukogude sõjaväejuhatusele sama informatsiooni NSV Liidu relvastatud jõudude paigutuskohtadega külgnevate rajoonide kohta.

Loomataudide juhul pooled annavad teineteisele analoogilist informatsiooni.

Ülaltähendatud nakkavate haigestumiste ja loomataudide vastu (nende tekkimisel) tõhusa võitlemise ja nende kiire likvideerimise otstarbel Eesti vastavad asutised ja NSV Liidu relvastatud jõud koordineerivad oma ettevõetavaid samme sel alal.

Artikkel 11.

NSV Liidu relvastatud jõudude koosseisu kuulunud isiku surma juhul võidakse laip — NSV Liidu relvastatud jõudude juhatuse soovil — saata matmiseks NSV Liitu või matta Eesti territooriumil.

Laipade matmisel Eesti territooriumil asuvate NSV Liidu relvastatud jõudude ainukasutuses olevatel maa-aladel kohaldatakse NSV Liidu seadusandlusega määratud sanitaar- ja muid reegleid. Tervishoiuhuvisid kindlustav matmise kord väljaspool tähendatud maa-alasid, samuti laipade veo kord Eesti territooriumil väljaspool mainitud maa-alasid, määratakse kindlaks kokkuleppel NSV Liidu relvastatud jõudude juhatuse ja Eesti kompetentsete võimude vahel.

Eesti territooriumil asuvate NSV Liidu relvastatud jõudude koosseisu kuulunud isiku surma või laiba leidmise juhul väljaspool tähendatud jõudude ainukasutuses olevaid maa-alasid ja ruume, tehakse surma fakt kindlaks Eesti võimude poolt koos NSV Liidu väeosa juhatuse esindajatega, mille kohta koostatakse vastavad dokumendid.

Artikkel 12.

NSV Liidu relvastatud jõudude koosseisu kuuluvad asutised võivad avada ja ekspluateerida Eesti territooriumil tüpograafia, litograafia ja muid polügraafia tööstuse ettevõtteid mainitud jõududele eraldatud maa-aladel ja nende jõudude ajutise paigutamise rajoonides — eranditult NSV Liidu relvastatud jõudude vajadusteks.

Samuti võivad ülaltähendatud asutised avada Eesti territooriumil raamatukogusid ja lugemistube NSV Liidu relvastatud jõududele eraldatud maa-aladel ja nende jõudude ajutise paigutamise rajoonides — NSV Liidu relvastatud jõudude vajadusteks.

Artikkel 13.

Eesti võimud kohustuvad keelama Eesti kodanikel ja asutistel tüpograafilisel või muul teel paljundatud teoste ja kujutiste levitamise Eesti territooriumil asuvate NSV Liidu relvastatud jõudude koosseisu kuuluvate isikute seas.

NSV Liidu relvastatud jõudude juhatus võtab enesele analoogilised kohustused tüpograafilisel või muul teel paljundatud teoste ja kujutiste levitamise suhtes Eesti kodanike seas.

Käesolev artikkel ei laiene trükiteoste müügile Eestis kehtivate seaduste kohaselt avatud avalikes müügikohis.

Artikkel 14.

NSV Liidu relvastatud jõudude koosseisu kuuluvad asutised ja isikud võivad korraldada Eesti territooriumil koosolekuid, etendusi, lõbustusi, klubi- ja muid õhtuid ainult mainitud jõududele eraldatud maa-aladel ja nende ajutise paigutamise rajoonides eranditult eriti selleks otstarbeks määratud paikades.

Eesti kodanikud võivad osa võtta tähendatud koosolekuist, etendusist, lõbustusist, klubi- ja muist õhtuist ainult vastava kutse saamisel nende õhtute korraldajate poolt ja vastavate Eesti võimude loal. Luba ei ole nõutav ametiisikuile adresseeritud kutse juhul.

Eesti territooriumil asuvate NSV Liidu relvastatud jõudude koosseisu kuuluvad isikud võivad osa võtta Eesti seltskondlike organisatsioonide ja kodanike poolt korraldatud ainult sellist liiki koosolekuist, etendusist, lõbustusist, klubi- ja muist õhtuist, milliste külastamine on lubatud NSV Liidu relvastatud jõudude kohaliku ülemuse ja vastavate Eesti võimude kokkuleppel.

Eelneva lõike eeskirjad ei laiene teatrite, kinode, kontsertide ja muude avalike etenduste külastamisele, samuti mitte restoranides ja kohvikuis korraldatavate meelelahutuste ja lõbustuste külastamisele.

Artikkel 15.

Eesti territooriumil asuvad NSV Liidu relvastatud jõud kohustuvad mitte andma pelgupaika nende ainukasutusse antud maa-aladel ja ruumides Eesti võimude poolt tagaotsitavaile Eesti kodanikele ja kohustuvad Eesti kompetentsete võimude vastaval kirjalikul nõudel neid viivitamata välja andma või välja saatma.

Eesti võimud on kohustatud Eestis asuvate NSV Liidu relvastatud jõudude juhatuse nõudel taga otsima, kinni pidama ja viivitamata mainitud juhatusele välja andma NSV Liidu relvastatud jõudude koosseisu kuuluvaid isikuid, kes on omavoliliselt lahkunud oma väeosast, samuti viivitamata teatama Nõukogude sõjaväejuhatusele kõigist neile teatavaks saanud sellist liiki faktidest.

Artikkel 16.

NSV Liidu relvastatud jõudude koosseisu kuuluvaid isikuid, kes rikuvad rahu või korda Eesti territooriumil — väljaspool mainitud jõudude ainukasutuses olevaid maa-alasid ja ruume — võivad Eesti võimud kinni pidada nende viivitamatuks saatmiseks lähema NSV Liidu sõjaväeosa ülema korraldusse. Kinnipidamine ei või aset leida vähetähtsate korrarikkumiste juhul. Tähendatud korra-

rikkumisi sooritanud isikute karistamine korraldatakse Punaarmees ja Balti mere Punalaevastikus kehtivate reeglitega.

Artikkel 17.

NSV Liidu relvastatud jõudude koosseisu kuuluvate selliste isikute ärasõit NSV Liitu, kelle edaspidist viibimist Eesti territooriumil Eesti võimud loevad ebasoovitavaks, korraldatakse kokkuleppel Eestis asuvate NSV Liidu relvastatud jõudude juhatuse ja Eesti Sõjaministeeriumi vahel, ent kokkuleppe mittesaavutamisel nende vahel — üldises diplomaatilises korras.

Artikkel 18.

Käesolevad eeskirjad laienevad samuti seoses Vastastikuse abistamise paktiga 28. septembrist 1939. a. Eestis viibivaile Nõukogude ehitustöölisile ja -ametnikele, samuti Eestis asuvate NSV Liidu relvastatud jõudude teenivale personalile.

Käesoleva artikli esimeses lõikes tähendatud isikute, samuti sõjaväelaste, välja arvatud kõrgemasse juhtkonda kuuluvad isikud, mitte-ametiülesannete täitmisega seotud lahkumisi Eestis asuvate NSV Liidu relvastatud jõudude alalise või ajutise paigutamise rajoonidest piiratakse valjult, eriti tähtsamail Eesti pühil.

Artikkel 19.

Käesolev Kokkulepe jõustub tema allakirjutamise silmapilgust ja kuulub järgnevalt kinnitamisele mõlema Valitsuse poolt viie päeva jooksul.

Artikkel 20.

Käesolev Kokkulepe kehtib 28. septembril 1939. a. sõlmitud Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahelise Vastastikuse abistamise pakti kogu kehtivustähtaja kestel.

Artikkel 21.

Käesolev Kokkulepe on koostatud kahes algkirjas, kumbki eesti ja vene keeltes, kusjuures mõlemal tekstil on võrdne jõud.

Moskva, «8» juunil 1940. aastal.

(A. Rei) (L. S.)   (V. Dekanozov) (L. S.)

ERA. F. 495. N. 11. S. 51. L. 32—39.

EESTI PRESSIATAŠEE STOCKHOLMIS EESTI VÄLISMINISTEERIUMILE. Kiri

12. juuni 1940

[. . .] Sama päeva õhtul (11. skp.) kõlistati mulle Stockh[olms] Tidning[eni] toimetusest ja öeldi, et nende kuulmist mööda arutatakse Moskvas väga tõsiseid küsimusi, mis seisavad ühenduses Euroopa sõjaga. Vene tahtvat luua Balti riikide vägedest tugevat armeed oma piiride kaitseks Saksamaa vastu ning nõudvat ühenduses sellega oma vägede arvu suurendamist Baltikumis.

Vastasin, et ma sellest miskit ei tea ning et arvatavasti on tegemist järjekordse kuulujuttude levitamisega.

Toimetaja: Aga meie korrespondent Kaunases on kuulnud seda Leedu ametivõimudelt, ütleme, täitsa autoriteetlikust allikast. Vene lugevat seisukorda nii tõsiseks, et nõuab Moskva paktide alusel sõjalise seisukorra sisseseadmist, mis talle võimaldaks piiramatul arvul Baltikumis vägesid pidada.

Mina: Noh, usaldage siis oma korrespondenti. Aga mina kinnitan, et Eestist ei ole mitte sääraseid alarmeerivaid teateid tulnud ja Eestile ei ole Moskva mitte ettepanekut teinud septembrikuu pakti selliseks käsitamiseks.

Toimetaja: Millist iseloomu kannavad teie teades Moskva läbirääkimised Leeduga?

Mina: Eesti ei võta nendest läbirääkimistest teadupärast osa ja ma talitaks väga halvasti, kui asuks ka oma poolt neis küsimustes kuulujutte levitama. Soovitan pöörduda Leedu ajalehtede korrespondendi poole, vast võib tema teile miskit öelda. Minu arvamine on aga see, et teie Kaunase esindaja linnas käibivatest kuuldustest end on lasknud mõjutada ja oleks parem, kui teie mitte ta teadetele seekord erilist tähtsust ei omistaks.

Täna, 12. skp. kirjutab Stockh[olms] Tidningen, et Vene ja Leedu piiride kindlustamise küsimus Saksamaa vastu olevat praegu aktuaalsem kui kunagi varem. Kuulu järele soovivat Vene, et mobilisatsiooni korral oleks Baltimaades üks miljon meest sõjaväge välja panna. Kuna Balti riigid ise vaid 600 tuhat meest saaks mobiliseerida, tahtvat Vene oma väeosi Baltikumis suurendada.

Vene kavatseb oma vägede arvu umbes poolele miljonile tõsta ja seda peamiselt Leedus, sest Leedu omab ühise piiri Saksamaaga. Kaunases arvatakse nüüd, et Leedu ühenduses praeguste rahvusvaheliste sündmustega muutub üheksainsaks suureks sõjaväe leeriks.

Dagens Nyheteri korrespondent Londonis teab aga tõendada võivat, et pole lootust Nõukogusid liitlaste poole tõmmata ja kõige rohkem, mida Nõukogudelt loota võiks, oleks erapooletuse pidamine lõpuni.

K. Ast, presse-attašee

ERA. F. 957. N. 14. S. 730. L. 129—130.

NSV LIIDU VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARI V. MOLOTOVI TELEGRAMM NSV LIIDU SAADIKUTELE LEEDUS, LÄTIS JA EESTIS

14. juuni 1940

Teatan Nõukogude valitsuse suhtumise Balti Entente'i praegusesse tegevusse.

Pärast seda, kui Eesti, Läti ja Leedu sõlmisid vastastikuse abistamise paktid NSV Liiduga, mille liikmed Läti ja Eesti olid juba varem NSV Liidu vastu suunatud sõjalises liidus, ei lõpetatud, vaid isegi tugevdati NSV Liidu suhtes vaenulikku tegevust, lülitades sõjalisse liitu ka Leedu ning alustades ettevalmistusi ka Soome lülitamiseks sellesse. Kuni [vastastikuse abistamise] paktide sõlmimiseni Balti Entente ei kogunenud peaaegu aasta vältel. Pärast paktide sõlmimist toimus kaks konverentsi kolme kuu jooksul (detsember 1939, märts 1940). Neil konverentsidel, mis toimusid faktiliselt NSV Liidu selja taga, kavandati salaja abinõusid võitluseks NSV Liidu kasvava mõjuga Balti riikides ja eriti vastastikuse abistamise paktide vastu. Viimast asjaolu kinnitab kolme riigi käitumine paktide elluviimise küsimuses — venitamine kokkulepete allakirjutamisega, püüded vähendada Nõukogude relvajõudude kontingenti jne.

Üldse 1939. aasta detsembrist alates arendas Entente erakordset, varem olematut aktiivsust kõikvõimalikes suundades — sõjalises, poliitilises, majanduslikus, kultuurilises, ajakirjanduse, turismi jt. aladel. Kõik need üritused, nii olulistel kui ka teisejärgulistel elualadel, on omanud ja omavad tegelikult Nõukogudevastast iseloomu.

Balti Entente'i raamides on viimastel kuudel NSV Liidu eest varjatult nii Eestis, Lätis kui Leedus tugevdatud kooskõlastatud sõjalisi üritusi.

Eesti nimetas sõjalise atašee Leedusse, aga Leedu Eestisse. Novembris-detsembris 1939 toimusid Leedu ja Läti staabiülemate vastastikused külaskäigud. 1939. aasta detsembris sõitsid kolm Leedu kindralit Välisministeeriumi töötaja saatel Eestisse ja Lätisse. 1940. aasta veebruarist hakkas Tallinnas ilmuma Balti Entente'i trükiorgan «Revue Baltique» prantsuse, inglise ja saksa keeles, kusjuures näiteks selle esimeses numbris Leedu peaminister Merkys ei öelnud sõnagi Nõukogude Liidust ega vastastikuse abistamise paktist, kuid seevastu rõhutas, et kõik poliitilised takistused, mis pidurdasid kolme Balti riigi **täielikku koostööd** (seega ka sõjalist koostööd), on ära langenud jne.

Seoses eelöelduga peab Nõukogude valitsus kolme Balti riigi sõjalist liitu [vastastikuse abistamise] paktide rikkumiseks, kuna need keelavad osalemise lepingupooltele vaenulikes koalitsioonides.

Selles küsimuses tegin ma Moskvas viibivale Leedu peaminister

Merkysele tõsise esildise. Teatan [eelõeldu] Teile [olukorras] orienteerumiseks. Järgnevast informeerib Teid Välisasjade Rahvakomissariaat.

«Международная жизнь», 1990, № 2, c. 158. Tõlge vene keelest.

ÜLESKIRJUTUS NSV LIIDU VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARI V. MOLOTOVI KÕNELUSEST LEEDU VÄLISMINISTRI J. URBŠYSEGA

14. juuni 1940

Sm. Molotov teatab Urbšysele, et tal on Nõukogude valitsuse väga tõsine avaldus Leedu valitsusele. Loeb (vt. lisa) ja seejärele annab selle Urbšysele, rõhutades sealjuures, et lõppude lõpuks tuleb tõsiselt tegutseda, aga mitte piirduda armastusväärsete fraaside vahetamisega. Nähtavasti pole Leedu valitsus siiani mõistnud olukorra kogu tõsidust.

Urbšys pöördub sm. Molotovi poole, viidates erakordselt keerulisele ja vastutusrikkale momendile Leedu elus, palvega pikendada Nõukogude valitsuse avalduses märgitud tähtaega.

Sm. Molotov vastab, et ta tegi talle teatavaks Nõukogude valitsuse otsuse, milles ta ei või muuta ainsatki tähte. Tehtud avaldus, rõhutab sm. Molotov, on tõsine ja kategooriline, muudatused ja parandused ei ole selles võimalikud.

Urbšys küsib — kui palju Nõuk. vägesid kavatsetakse veel sisse viia?

Sm. Molotov vastab — 3—4 korpust.

Urbšys palub täpsustada — diviisides? Sm. Molotov vastab, et ligikaudu 9—12 diviisi, ja selgitab, et Nõukogude valitsus tahab luua sellised tingimused, mille puhul vastastikuse abistamise pakti täitmine oleks täielikult kindlustatud.

Urbšys küsib, millistesse punktidesse kavatsetakse Nõuk. väed viia ja millised on kavatsused Kaunase suhtes. Sm. Molotov vastab, et see on lõpuks sõjaväelaste asi, kuid on selge, et väed tuleb viia kõikidesse tähtsamatesse punktidesse, sealhulgas ka Kaunasesse.

Edasi sm. Molotov hoiatab Urbšyst, et kui vastus peaks hilinema, siis Nõukogude valitsus teostab oma abinõud otsekohe ja vastuvaidlemata. Merkysele on üldine olukord teada. Ta on asjadega küllaldaselt kursis. Räägitakse üks kord, räägitakse teine kord, lõpuks kolmas kord, kuid Leedu valitsuse poolt pole tegusid näha. On aeg naljatamine lõpetada.

Urbšys märkis, et Leedu valitsus mõistis otsekohe olukorra tõsidust. Sm. Molotov vastab, et ei, ta ei mõistnud seda. Ta peab võimalikuks ja teab, et üksikud isikud suhtusid vastastikuse abista-

mise lepingu täitmisesse ausalt, kuid Leedu valitsus oli sellest kaugel.

Urbšys esitab küsimuse, kas Nõuk. väed sekkuvad Leedu siseasjadesse. Sm. Molotov vastab eitavalt, rõhutades, et see on valitsuse asi. Nõukogude Liidu valitsus on Leedu-sõbralik, ütleb sm. Molotov, ja me soovime, et Leedu valitsus oleks Nõukogude-sõbralik.

Pärast lühikest nõupidamist saadik Natkevičiusega küsib Urbšys, kas nõutavad abinõud on alalised või ajutised. Sm. Molotov vastab, et neil on ajutine iseloom, kuid lõppkokkuvõttes sõltub vastus sellele küsimusele Leedu tulevasest valitsusest. Edasi rõhutab sm. Molotov, et Nõukogude valitsuse kõnesolev avaldus on edasilükkamatu, ja kui tema nõudmisi tähtajaks vastu ei võeta, siis Nõukogude väed liiguvad otsekohe Leedusse.

Natkevičius küsib — kui Nõukogude valitsuse nõudmised vastu võetakse, kas seejärel kooskõlastatakse Leedu valitsusega Nõukogude vägede sisseviimise tähtajad, nende paiknemine jne. Sm. Molotov vastas lakooniliselt — jah, tingimusel, kui vastu võetakse kõik tingimused ja seda tähtajaks.

Urbšys püstitab küsimuse — missugune Leedu valitsus oleks Nõukogude valitsusele vastuvõetav? Märkides, et isikutest on tal raske kõnelda, rõhutas sm. Molotov, et on vaja selline valitsuse vahetus, mis viiks Leedus Nõukogude-sõbraliku valitsuse moodustamiseni, kes suudaks mitte üksnes ausalt täita vastastikuse abistamise lepingut, vaid ka aktiivselt võidelda selle elluviimise eest. Seejärel esitab Urbšys järgneva küsimuse — kuidas suhtub Nõukogude valitsus praeguse kabineti üksikutesse liikmetesse? Sm. Molotov hoidus konkreetsest vastusest sellele küsimusele, viidates äsja esitatud tingimusele selle kohta, missugune Leedu uus kabinet peaks olema.

Urbšys küsib — kas uus valitsus peab olema moodustatud kella 10-ks hommikul k. a. 15. juunil? — ja saab sm. Molotovilt vastuse, et see ei ole kohustuslik, kuna kabineti võib moodustada hiljem (näiteks üks päev), kuid kohustuslikul tingimusel, et kõik Nõukogude valitsuse nõudmised võetakse tähtajaks vastu.

Natkevičius küsib, kas uue kabineti koosseis tuleb kooskõlastada Nõukogude valitsusega ja jaataval korral — kuidas. Sm. Molotov vastab, et kooskõlastada tuleb, aga kuidas, selle üle võib hiljem kokku leppida kas otse Moskvas või saadikuga Kaunases. Kuid sealjuures on tähtis, ütleb sm. Molotov, et see oleks aus valitsus, kes garanteerib vastastikuse abistamise lepingu täitmise 100-protsendiliselt. Leedu praeguselt valitsuselt seda oodata ei saa. Nõukogude valitsus ei usalda teda ega pea võimalikuks temaga kokku leppida.

Urbšys räägib, et ta ei tea paragrahvi, mille alusel võiks siseministri Skučase ja poliitilise politsei ülema Povilaitise kohtu alla anda. Küsib, kuidas toimida. Sm. Molotov vastab, et kõigepealt tuleb arreteerida ja kohtu alla anda, küllap paragrahv leidub.

Ka Nõukogude juristid võivad Leedu koodeksit uurides sellele kaasa aidata.

Urbšys palub lühikest tähtaega arvestades luba edastada Nõukogude valitsuse avaldus Leedu valitsusele telefoni teel. Sm. Molotov rõhutab, et avalduse viimane osa peab olema šifreeritud. Meenutab veel kord, et ta ootab vastust k. a. 15. juuni hommikuks kella 10-ks.

Urbšys ütleb, et vastastikuse abistamise pakti üle peetavate läbirääkimiste osalisena ta kahetseb väga, et mõne kuu möödudes 1939. aasta 10. oktoobri lepingu sõlmimisest muutusid Nõukogude—Leedu suhted nii pingeliseks ning et ta on mures oma kodumaa saatuse pärast.

Sm. Molotov vastas, et kõiges on süüdi Leedu provokaatorid, nagu Skučas jt., kes on Nõukogude Liidu suhtes etendanud väga alatut rolli. Nad pole üksnes Nõukogude Liidu, vaid ka Leedu enda vaenlased.

Lõpetuseks sm. Molotov meenutab, et ta ootab vastust hiljemalt kella 10-ks 15. juunil 1940. aastal.

Kohtumise juures viibisid Leedu saadik Natkevičius ja saadik Leedus sm. Pozdnjakov.

Vastuvõtt lõppes 15. VI 40. a. kell 00.20 min.

«Международная жизнь», 1990, № 3, с. 123—124. Tõlge vene keelest.

NSV LIIDU VALITSUSE NOOT LEEDU VALITSUSELE

14. juuni 1940

[. . .] Nõukogude valitsus peab absoluutselt vajalikuks ja edasilükkamatuks:

1. Et siseminister hr. Skučas ja poliitilise politsei departemangu ülem hr. Povilaitis antakse otsekohe kohtu alla kui Leedus asuvate Nõukogude garnisonide vastu suunatud provokatsioonilise tegevuse otsesed süüdlased.

2. Et Leedus moodustatakse otsekohe selline valitsus, kes suudaks ja tahaks kindlustada Nõukogude—Leedu vastastikuse abistamise pakti ausat elluviimist ja pakti vastaste otsustavat ohjeldamist.

3. Et viivitamatult oleks kindlustatud Nõukogude sõjavägedele vaba läbipääs Leedu territooriumile nende paigutamiseks Leedu tähtsamatesse keskustesse küllaldases suuruses, et kindlustada Nõukogude—Leedu vastastikuse abistamise pakti elluviimine ja vältida võimalikke provokatsioonilisi akte Nõukogude garnisoni vastu Leedus.

Nõukogude valitsus peab nende tingimuste täitmist selliseks elementaarseks tingimuseks, milleta pole võimalik Nõukogude—

Leedu vastastikuse abistamise lepingu aus ja lojaalne täitmine.
Nõukogude valitsus ootab Leedu valitsuse vastust kuni kella 10-ni 15. juunil. Leedu valitsuse vastuse mittesaabumist selleks tähtajaks vaadeldakse kui ülalmainitud Nõukogude Liidu nõudmiste täitmisest keeldumist.

«Международная жизнь», 1990, № 3, с. 125. Tõlge vene keelest.

NSV LIIDU SAADIK EESTIS NSV LIIDU VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARIAADILE. Telegramm

14. juuni 1940

Informeerin olukorrast Eestis 14. juunil.

1) Eestlased teostavad energilisi sõjalisi ettevalmistusi. On läbi viidud reservohvitseride ja reameeste salajane mobilisatsioon. Iga päev tõmbab mundri selga mitukümmend äsja saabunud reservohvitseri. Öösiti jaamas [sõjaväkke] kutsututе naised ja perekonnad saadavad nuttes ärasõitjaid. Enamus taksodest on mobiliseeritud. Ülejäänud autodel on meesautojuhid osaliselt asendatud naistega.

2) Sõjaväkke kutsutud ohvitser- ja reakoosseis saadetakse Narva ja Irboska piirile, ülejäänud osa läheb diviiside täiendamiseks Viljandis ja Tartus. Viljandi lähedal Võhma piirkonnas jagatakse kohalikule elanikkonnale relvi. Tallinna ja Viljandi Eesti diviiside ülesandeks on ära lõigata kaks meie väegruppi, mis paiknevad Haapsalus ja Paldiskis.

3) Eestlased paigutasid mõlemale poole Miinisadamat, kus asub meie sõjalaevastik, kaks rannapatareid, mis vajaduse korral võivad meie laevastikku tulistada. Peale selle peitsid eestlased arsenali kolmanda rannapatarei, mis vajaduse korral võib otsesihtimisega tulistada meie sõjalaevastikku.

4) Täiendati politseipatrulle. Politsei on relvastatud karabiinidega.

5) Tallinna saabus 250 poola ohvitseri, keda peetakse ülal Prantsuse rahadega.

6) Eestlased saatsid Paldiski lähedal asuvale Väike-Pakri saarele mitu kasti relvi.

7) Tagavaraohvitseride ja reameeste mobiliseerimisest — täna Balti laevastiku staabiülem küsis Eesti merejõudude juhatajalt Santpankilt, viimane, olles selle küsimusega ootamatult tabatud, oli sunnitud seda tunnistama. Samuti tunnistas Poola ohvitseride viibimist Tallinnas ja võttis õigeks nende ülalpidamise Prantsuse rahadega.

8) On välja kuulutatud Kaitseliidu kogunemine. Selle 40 tuh. liiget on olukorras, kus neid võib koondada mõne ööpäeva jooksul.

9) Kõik loetletud abinõud on suunatud vaieldamatult NSV Liidu vastu: üksikutest jutuajamistest saab teha järelduse, et Inglismaa ja Prantsusmaa nõuavad Balti Entente'ilt ühise armee loomist arvukusega kuni 1 miljon meest.

Nikitin

Полпреды сообщают... С. 376—377. Tõlge vene keelest.

EESTI VÄLISMINISTEERIUM EESTI SAATKONNALE MOSKVAS. Telegramm

15. juuni 1940

DNB teates vene teadaandest Leedu asjus esinev viide sõjalisele leppele Eestiga pole õige stop sellist lepet pole olnud ega kavatsetud stop võite tarbe korral dementeerida komma ametlikuks demaršiks ootame tassi teadaannet stop meil seni rahulik.

ERA. F. 957. N. 17. S. 15. L. 62.

ÜLESKIRJUTUS NSV LIIDU VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARI V. MOLOTOVI KÕNELUSEST EESTI SAADIKU A. REIGA

16. juuni 1940

Sm. Molotov kutsus kell 14.30 minutit Eesti saadiku Rei enda juurde ja ütles talle, et saadik tõenäoliselt juba teab, millest sm. Molotov temaga räägib. Rei, katkestades sm. Molotovi, vastab, et jah, ta teab ja soovis ise sm. Molotovi jutule paluda.

Seepeale märgib sm. Molotov, et ta isiklikult on imestunud, miks saadik seda ei teinud.

Rei teatab, et Eesti valitsus ei jõudnud talle anda vajalikke instruktsioone, kuna polnud Nõukogude valitsuse poolt Leedule tehtud avalduse täielikku teksti. Kuid talle on tehtud ülesandeks teatada, et Eestil pole Leeduga mingisugust liitu.

Sm. Molotov katkestab Rei ja palub teda ära kuulata Nõukogude valitsuse avaldus. Pärast Nõukogude valitsuse avalduse ettelugemist sm. Molotov annab selle teksti saadikule üle (lisatakse).

Kuulanud ära sm. Molotovi poolt etteloetud Nõukogude valitsuse avalduse, teatab Rei, et Eesti valitsus täidab lojaalselt Nõukogude—Eesti vastastikuse abistamise pakti. Saadik meenutab, et sügisel pakti sõlmimiseks peetud läbirääkimiste ajal räägiti sõjalisest liidust Lätiga ja siis Nõukogude valitsus selle likvidee-

rimist ei nõudnud. Saadik ise arvab, et seoses Nõukogude—Eesti vastastikuse abistamise paktiga Eesti ja Läti liit kaotas oma tähtsuse.

Sm. Molotov vastab, et kui sellest Eesti ja Läti liidust kunagi ka räägiti, siis mitte kunagi ega mitte kusagil ei räägitud sellest, et see liit võiks laieneda. Moskvas toimunud läbirääkimised Leedu peaministri Merkysega näitasid meile, et Balti Entente'i aktiivsus kasvas eriti pärast vastastikuse abistamise pakti sõlmimist. Seda tunnistavad kindralstaapide kontaktid, spetsiaalse organi «Revue Baltique» loomine jne. Sõjalise liidu ümber toimub mingisugune askeldamine, kusjuures seda kõike meie eest peidetakse, varjatakse.

Mis puutub sellesse, et Balti Entente'i aktiivsus kasvas, siis sellest teatas ka Merkys ise oma artiklis «Revue Baltique's».

Sm. Molotov jätkab, et lisaks kõigele öeldule võib veel lisada, et viimasel ajal on toimunud kaks salajast konverentsi, asuti vahetama sõjaväeatašeesid jne. Peale selle on tehtud avaldusi, kus öeldakse otse, et seoses Vilniuse andmisega Leedule ja Klaipeda küsimuse reguleerimisega on kadunud põhjused, mis takistasid Leedu astumist sellesse liitu. Sm. Molotov küsib Reilt, kas teie arvates on sõjaline liit nali või mis?

Pärast seda sm. Molotov hoiatab saadikut, et kui Eesti valitsuselt ei saada kella 24-ks vastust, siis Nõukogude valitsus viib avalduses märgitud abinõud ellu.

Rei küsib — millised punktid haaratakse Nõukogude vägede poolt?

Sm. Molotov vastab, et Eesti peamised linnad, sealhulgas ka Tallinn.

Rei tahtis midagi küsida ja juba alustas sõnadega «Kas ei saaks ...»

Sm. Molotov katkestas avaldusega, et ei, ei.

Siis ütles Rei, et Eesti valitsus ometi ei lubanud provokatsioonilisi akte nagu Leedus.

Aga sõjaline liit? — küsis sm. Molotov ja lisab, et isiklikult saadiku vastu pole tal midagi ja ta on veendunud, et Eestis on veelgi selliseid inimesi. Kuid võimulolev valitsus suhtub Nõukogude Liidusse ebasõbralikult.

Rei pöördus taas Leeduga sõjalise liidu juurde tagasi ja ütles, et kõikidele Leedu viidetele tema võtmisest sõjalisse liitu vastas Eesti alati eitavalt.

Nähes, et sm. Molotov ei soovi edasist vestlust sellel teemal, palus Rei selgitada, kuidas tuleb uut valitsust mõista, kas selleks on juba inimesed olemas jne.

Sm. Molotov vastab, et nüüd tuleb see küsimus lahendada põhimõtteliselt, kõige ülejäänu osas lepime hiljem presidendiga kokku. Meie saadikule antakse vastavad juhised.

Rei avaldab kartust, et vastuseks on antud väga vähe aega.

Sm. Molotov vastab, et ta ei saa midagi teha.

Enne lahkumist Rei küsib — kui palju vägesid tuuakse Eestisse?

Sm. Molotov vastab, et umbes 2—3 korpust. Sealjuures sm. Molotov märgib, et see on ajutine abinõu.

Kõneluse kirjutas üles
S. Kozõrev

«Международная жизнь», 1990 № 3, c. 128—129. Tõlge vene keelest.

NSV LIIDU VALITSUSE NOOT EESTI VALITSUSELE

16. juuni 1940

Nõukogude valitsuse käsutuses oleva faktilise materjali alusel, aga ka Moskvas viimasel ajal toimunud NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimehe V. M. Molotovi ja Leedu Ministrite Nõukogu esimehe hr. Merkyse arvamustevahetuse põhjal on Nõukogude valitsus teinud kindlaks, et Eesti valitsus ei ole likvideerinud NSV Liidu vastu suunatud, juba enne Nõukogude—Eesti vastastikuse abistamise pakti sõlmimist Lätiga loodud sõjalist liitu, vaid on seda isegi laiendanud, tõmmates sellesse liitu Leedu ning püüdes tõmmata sellesse ka Soomet.

Kuni Nõukogude—Eesti vastastikuse abistamise pakti sõlmimiseni 1939. aasta sügisel võis Nõukogude valitsus niisugusele sõjalisele liidule vaadata veel läbi sõrmede, kuigi see sisuliselt oli vastuolus Nõukogude—Eesti varem sõlmitud mittekallaletungipaktiga. Kuid pärast Nõukogude—Eesti vastastikuse abistamise pakti sõlmimist peab Nõukogude valitsus NSV Liidu vastu suunatud Eesti, Läti ja Leedu sõjalise liidu eksisteerimist mitte üksnes lubamatuks ja talumatuks, vaid ka ülimalt ohtlikuks NSV Liidu piiride julgeolekule.

Nõukogude valitsus arvestas, et pärast Nõukogude—Eesti vastastikuse abistamise pakti sõlmimist lahkub Eesti sõjalisest liidust teiste Balti riikidega ja seega nimetatud sõjaline liit likvideeritakse. Selle asemel tegeles Eesti koos Balti riikidega mainitud sõjalise liidu elustamise ja laiendamisega, millest annavad tunnistust sellised faktid, nagu: kolme Balti riigi salajaste konverentside kokkukutsumine 1939. aasta detsembris ja 1940. aasta märtsis, vormistamaks laiendatud sõjalist liitu Lätiga ja Leeduga; NSV Liidu eest saladuses hoitud tugevnenud sidemed Eesti, Läti ja Leedu kindralstaapide vahel; sõjalise Balti liidu spetsiaalse trükiorgani «Revue Baltique» loomine 1940. aasta veebruaris, mida avaldatakse Tallinnas inglise, prantsuse ja saksa keeles jne.

Kõik need faktid kõnelevad sellest, et Eesti valitsus rikkus jämedalt Nõukogude—Eesti vastastikuse abistamise pakti, mis kohustas mõlemaid pooli «mitte sõlmima liite ega osa võtma koalitsioonidest, mis on sihitud ühe Lepinguosalise vastu» (Lepingu art. IV).

Selline Nõukogude—Eesti vastastikuse abistamise pakti jäme rikkumine leiab Eesti valitsuse poolt aset ajal, kui Nõukogude Liit teostas ja teostab üksnes heatahtlikku ja kindlat Eesti-sõbralikku poliitikat, täites täpselt kõiki Nõukogude—Eesti vastastikuse abistamise pakti nõudeid.

Nõukogude valitsus leiab, et sellist olukorda pole võimalik kauem taluda.

NSV Liidu valitsus peab kategooriliselt vajalikuks ja edasilükkamatuks:

1. Et Eestis loodakse selline valitsus, kes suudaks ja tahaks Nõukogude—Eesti pakti ausalt ellu viia.

2. Et viivitamatult oleks kindlustatud Nõukogude sõjavägedele vaba läbipääs Eesti territooriumile nende paigutamiseks Eesti tähtsamatesse keskustesse küllaldases suuruses, et kindlustada Nõukogude—Eesti vastastikuse abistamise pakti elluviimine ja vältida võimalikke provokatsioonilisi akte Nõukogude garnisoni vastu Eestis.

Nõukogude valitsus peab nende nõudmiste täitmist selliseks elementaarseks tingimuseks, milleta pole võimalik Nõukogude—Eesti pakti aus ja lojaalne täitmine.

Nõukogude valitsus ootab Eesti valitsuse vastust kuni kella 12-ni 16. juuni öösel. Eesti valitsuse vastuse mittesaabumist selleks tähtajaks vaadeldakse kui ülalmainitud Nõukogude Liidu nõudmiste täitmisest keeldumist.

«Международная жизнь», 1990, № 3, с. 129—130. Tõlge vene keelest.

SAADIK A. REI AVALDUS

26. september 1940

Mina, August Rei, Eesti Vabariigi erakorraline saadik ja täievoliline minister Moskvas, kellele käesoleva aasta 16. juunil kell 14.30 (Moskva aeg) NSVL välisasjade komissar V. Molotov esitas ultimaatumi edastamiseks Eesti Vabariigi valitsusele, teatan käesolevaga järgmist:

Eespool mainitud ultimaatumi kirjalikust tekstist on selle autorid välja jätnud kaks põhilist punkti, mis härra Molotov mulle esitas suulises vormis edastamiseks Eesti Vabariigi valitsusele. Nende punktide sisu oli järgmine:

1. Ultimaatumile on vaja vastata kella 23-ks samal päeval, s. o. 16. juunil (Moskva aeg), s. t. 8 1/2 tunni jooksul, kaasa arvatud aeg, mis oli vajalik oma valitsusega telefoni teel kontakti saamiseks ja ultimaatumi teksti edasi andmiseks, samuti aeg, mis kulub nende vastuse edastamiseks minule ja minul selle teatamiseks härra Molotovile.

2. Otsene ähvardus, et juhul, kui märgitud ajaks ei saada vastust, mis tunnistaks ultimaatumile allumist, antakse Eesti Vabariigi piirile koondatud Punaarmee üksustele käsk Eestisse sisse marssida, surudes jõuga maha igasuguse relvastatud vastupanu.

Nii ultimaatumi teksti kui ka suulises vormis mulle esitatud avaldused, mis on esitatud paragrahvides 1 ja 2, andsin oma valitsusele edasi niipea, kui ma sain telefoniühenduse.

Läti saadik F. Kociņs rääkis mulle järgmisel päeval, et Molotov oli temale teinud täpselt samasuguse sisuga suulised avaldused nagu need, millele on viidatud paragrahvides 1 ja 2. Ta andis samuti oma avalduste sisu koos ultimaatumi tekstiga valitsusele viivitamatult edasi.

Teen käesoleva avalduse selleks, et eelpoolmainitud faktid oleksid fikseeritud kirjaliku dokumendina. Kinnitan selle avalduse õigsust oma allkirjaga ja olen alati valmis seda vande all kinnitama.

Stockholm, 26. september 1940

Alla kirjutanud A. Rei

Rei, A. Nazi-Soviet Conspiracy and the Baltic States. Diplomatic Documents and Other Evidence. London, 1948. P. 47—48. Tõlge inglise keelest.

EESTI SAADIK MOSKVAS EESTI VÄLISMINISTEERIUMILE. Telegramm

16. juuni 1940

Arvan, et tähtsam, kui korpuste sissetoomine on uue valitsuse loomine, mis tuleks teostada võimalikult kiiremini, venitamine võib olla kahjulik. Oleks hea, kui saaksin juba täna õhtul öelda Molotovile midagi kavatsustest uue valitsuse kohta — Saatkond 59.

ERA. F. 957. N. 17. S. 15. L. 63.

ÜLESKIRJUTUS NSV LIIDU VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARI V. MOLOTOVI KÕNELUSEST EESTI SAADIKU A. REIGA

16. juuni 1940

Eesti saadik Rei ilmus minu juurde kell 23 ja teatas, et Eesti Vabariigi valitsus võttis NSV Liidu valitsuse avalduses esitatud tingimused vastu. Eesti valitsus lahkus ametist. Rei lisas, et vastust ei antud varem seetõttu, et president viibis eemal ja tema sõiduks Tallinna kulus aega.

Edasi teatab Rei, et vastavalt Eesti põhiseadusele valitsuse vana koosseis täidab oma ülesandeid uue valitsuse moodustamiseni.

Seejärel Rei tunneb huvi praktiliste küsimuste vastu, mis on seotud Eesti piiri ületamisega Nõukogude vägede poolt.

Sm. Molotov vastab, et ta kutsub Rei täiendavalt välja ja annab vastuse, millal ja missugustes punktides Nõukogude väed ületavad Eesti piiri.

NSV Liidu poolt on volinikuks sidemete loomisel Eesti väejuhatusega nimetatud armeekindral Meretskov.

Kõneluse kirjutas üles
Kozõrev

«Международная жизнь», 1990. № 3. c. 132. Tõlge vene keelest.

VÄLJAVÕTE NSV LIIDU SAADIKU K. NIKITINI PÄEVIKUST

16.—17. juuni 1940

16. 06. 40. kell 12 — A. Piip võttis välisministeeriumis vastu K. Nikitini ja andis üle memorandumi, milles öeldi, et Eesti täidab ausalt pakti ja et sõjalist liitu Eesti ja Leedu vahel pole olemas. K. Nikitin: «Nõukogude valitsus reserveerib edaspidi ühelt poolt endale õiguse omada eriarvamust Eestile tehtud esildise suhtes juhul, kui selleks on vajadus, teiselt poolt aga lihtne fakti eitamine ei tähenda selle mitteolemasolu.»

Kell 20 — Uus kohtumine välisministeeriumis A. Piibuga. Piip teatas, et Eesti valitsus on N. Liidu noodi vastu võtnud. Seejärel tuli Laidoner: «President tegi mulle ülesandeks ära kuulata Teie soovid, et neid arvestada uue valitsuse formeerimisel.» K. Nikitin lubas J. Laidoneriga ühendust võtta tunni aja pärast.

Kell 24 — K. Nikitin kohtus J. Laidoneriga. Viimane küsis, kas kogu valitsus on halvasti töötanud, või tuleb välja vahetada osa valitsusest; K. Nikitin vastas, et vastutust kannab kogu valitsus, kuid eelkõige peaminister, välisminister, siseminister, sõjaminister, majandusminister jt. Laidoner: «Mis puutub isikute soovitamisse uude valitsuse koosseisu, siis selleks küsimuseks pole ma üldse valmis ja nii kiiresti seda muidugi teha ei saagi, ja üldse ei tehta seda niisuguse kiirusega, nagu Teie seda tahate teha.»

17. 06. 40 kell 6.30 sai K. Nikitin telegrammi alanud vägede sissetulekust. Tund aega kulus dešifreerimisele. Kell 8.30 sõitis ta Tallinnast välja ja kohtas kell 11 Punaarmee väeosasid Oru piirkonnas.

Kell 12 — Laskurkorpus kindral-leitnant Tjurini juhtimisel saabus Tallinna ja «hõivas varem kindlaksmääratud strateegilised positsioonid».

Samal päeval sai K. Nikitin Molotovilt teate, et Tallinna tuleb Eesti valitsuse moodustamiseks A. Ždanov.

Kell 20 — K. Nikitin otsustas kontrollida, kuidas reageerib sellele teatele Eesti valitsus, ja kohtus A. Piibuga. A. Piip ütles, et Rei vahendusel on valitsus teadlik Ždanovi tulekust ja annab oma põhimõttelise nõusoleku ministrite kabineti uue koosseisu moodustamiseks A. Ždanovi osavõtul.

NSVL VPA. F. 0154. N. 35. S. 4. L. 109.

KOKKULEPE NSV LIIDU JA EESTI VABARIIGI SÕJAVÄGEDE JUHTKONDADE VAHEL

17. juuni 1940

Kokkulepped ühelt poolt NSV Liidu Punaarmee juhtkonna ja teiselt poolt Eesti armee juhtkonna esindajate vahel.

Punaarmee juhtkonna poolt armeekindral sm. Meretskov,

Eesti armee poolt diviisikindral härra Laidoner, kes leppisid kokku järgmistes punktides:

1. Lubada Punaarmee vägede paiknemist Eesti territooriumil järgnevates piirkondades.

1. Läänerannik kuni Tallinna, Rapla, Virtsu jooneni;

[Järgnevas 9 punktis on nimetatud kokku 40 kohanime.]

11. Saared Vormsi, Muhu; Suurupi poolsaar, aga ka kõik punktid, mis on Punaarmee poolt hõivatud põhilepingu alusel.

12. Saared Aegna ja Naissaar.

2. Eesti väejuhatuse esindajad nõustusid:

1. Kogu Eesti lennuvägi hoidub lendudest vabariigi kohal 14 päeva jooksul käesoleva kokkuleppe allakirjutamisest alates.

2. Anda Nõukogude väejuhatusele Eestis võimalikult täielikult kasutada raudteed ja muud liiki transporti vägede ja igasuguste kaupade, sealhulgas kütuse veoks Nõukogude vägede dislokatsioonipunktidesse ja lasta läbi Nõukogude raudtee-ešelone veostega Punaarmee paiknemispiirkondades Eestis.

Vastastikused arved raudtee kasutamise eest korraldada arvete esitamise teel Eestis asuva NSV Liidu kaubandusliku esinduse kaudu.

2. Seoses vedude suurenemisega raudteel Punaarmee väeosade tarbeks Eestis anda Nõukogude väejuhatusele võimalus omada sõjaväelisi komandante koos aparaadiga põhilistes raudteesõlmedes: Tallinnas, Pärnus, Valgas, Tartus, Tapal, Narvas.

4. Kindlustada võimalus takistamatult eraldada sobivad maa-alad lennuväljade, maandumisväljakute tarbeks Eestis asuvate Nõukogude vägede juhtkonna poolt kindlaksmääratud kohtades.

5. Eestis paiknevate Nõukogude vägede ja SVTS[1] juhtimistee-

---

[1] Originaalis ВНОС — военное наблюдение, оповещение и связь — sõjaväeline vaatlus, teadustus ja side.

nistuse rajamiseks paigutada Nõukogude väejuhatuse esindajad telegraafi-telefonisõlmedesse: Tallinnas, Haapsalus, Pärnus, Valgas, Viljandis, Võrus, Tapal, Rakveres, Narvas, Tartus, Petseris, Irboskas.

6. Anda Nõukogude väejuhatusele Eestis õigus palgata tööjõudu kohaliku elanikkonna seast aerodroomide ja väljakute ehitamiseks ja seadistamiseks.

7. Anda Nõukogude vägede varustusülematele (mitte alla diviisi varustusülema) võimalus osta Eesti vabadest ressurssidest teatud liiki toiduaineid ja hobusööta.

8. Eestis paiknevate Nõukogude vägede garnisonide ja lennuväljade valgustamiseks anda nendele võimalus kasutada elektrienergiat.

9. Arusaamatuste ja provokatsioonide vältimiseks võtta 48 tunni jooksul, arvates kokkuleppe allakirjutamisest, relvad kogu Eesti tsiviilelanikkonnalt ja hoida neid Eesti sõjaväeladudes.

10. Vajaduse korral võib Nõukogude väejuhatuse nõudmisel kõnesolevat Nõukogude vägede dislokatsiooni muuta.

Käesolev protokoll on koostatud käsitsi kirjutatuna kolmes eksemplaris 3 leheküljel täna, 17. juunil kell «15» ja alla kirjutatud.

Nõukogude väejuhatuse esindaja poolt
armeekindral (Meretskov)
Eesti väejuhatuse esindaja poolt
diviisikindral (Laidoner)

ERA. F. 495. N. 12. S. 275. L. 11—13. Tõlge vene keelest.

EESTI SAADIK MOSKVAS A. REI EESTI VÄLISMINISTEERIUMILE. Telefonogramm

17. juuni 1940

1. Nõukogude vägede üleminek Eesti piirist algab 17. juunil 1940 kell 5 hommikul järgmistes punktides: a) Orlõ (?)[1], Narva, Nizõ, Pole, b) Korlõ, Irboska, Kudepi jõgi riigipiiril.

2. Üksikud Eesti piiri ületanud väeosad asuvad Tallinnasse, Tartusse, Valka, Pärnusse, Aegna, Naissaare, Vormsi, Muhu saarele, Suurupi poolsaarele.

3. Ülejäänud Nõukogude väeosade paiknemiskohad määratakse kindlaks armeekindral Meretskovi kokkuleppel kindral Laidoneriga. Kindr. Meretskovi kohtumine kindr. Laidoneriga toimub Narvas 17. juunil 1940 kell 9 hommikul (Vene aeg).

4. Soovimatute arusaamatuste ja konfliktide vältimiseks anna-

[1] Nii on dokumendis.

vad Eesti võimud otsekohe vägedele ja elanikkonnale korralduse mitte takistada Nõukogude vägede liikumist Eesti territooriumil.

ERA. F. 495. N. 11. S. 52. L. 1—4. Tõlge vene keelest.

VÄLJAVÕTE SÕJAVÄGEDE STAABI 1. OSAKONNA ÜLEMA KOLONELLEITNANT A. LUTSU MÄLESTUSTEST

[...] Juunikuu keskpaiku oli Tallinnas ja ka mujal baasides asuvate venelaste juures märgata erakorralist närvilikkust ja ebatavalisi toiminguid. Nii olid komdiv Tjurini korpuse osad baaside piirkonnas juba mõnda aega alarmeeritud, seistes marsivalmis ning hoidudes igasugusest kontaktist eestlastega. Samal ajal ilmusid Tallinna reidile mitu suurt N. Liidu kaubalaeva, jäädes ankrusse mitmeks päevaks. See äratas tähelepanu ja hakkasime küsima, milleks need suured venelaste laevad siin lahes seisavad? Nagu hiljem selgus, olid need liig vara kohale saabunud (või olid venelastel algul teised kavatsused?), sest nendes laevades leidusid punaarmee dessantosad Aegna ja Naissaare merekindluste okupeerimiseks. Need dessantväed maabusid seal 17. juunil, kui Eesti oli alistatud N. Liidu ultimaatumile.

Laupäeval, 15. juunil saabusid Sõjavägede Staapi teated, et venelased on hakanud oma perekondi Tallinnast välja viima, samuti olevat kadunud seni linnas asunud baasiasutusi. Pärastlõunal tuli uus üllatus — punalaevastik lahkub Tallinna sadamast! Nende teadete kontrollimiseks tegin linnas ringsõidu rajoonides, kus venelased asusid. Majad Kadriorus, kus venelased elasid, olid tühjad ja mahajäetud. Sõitsin mere äärde. Ilusa ilma tõttu oli laupäeva õhtupoolikul Pirita rannal rohkesti inimesi, kes üllatusega vaatasid lahele, kust vene laevad üksteise järele suundusid avamere poole. Koos sõjalaevadega kadunud Naissaare taha ka Tallinna reidil mitmed päevad seisnud suured kaubalaevad.

Päevasündmuste kokkuvõtted, mis saabusid väekoondiselt osakonda 15. juuni õhtul, sisaldasid täiendavaid teateid suurtest punaarmee väeosade liikumistest ja kogunemistest piiritagustes rajoonides. Merepiiril patrulleeris punalaevastik ja õhus pidas valvet punaste lennuvägi. Need andmed ja viimaste päevade sündmused osutasid N. Liidu ettevalmistustele peatseks kallaletungiks Eesti vastu. Tallinna tühjendamine venelastest ja baasides asuvate punavägede alarmivalmis seadmine oli ettevaatusabinõu, kuna Moskva ei olnud päris kindel, kas ohver alistub või hakkab surmahirmus viimasel hetkel veel vastu. Samal põhjusel viidi punalaevastik meie tugeva Tallinna merekindluse tule piirkonnast välja.

Läti ja Leedu olid N. Liidu poolt asetatud üldjoontes samasugusesse olukorda kui Eesti. 15. juunil saabusid ärevad teated

Leedust, mille kohaselt Leedule oli juba 14. juunil N. Liidu poolt esitatud mitmesuguseid süüdistusi ja koos raskete ähvardustega kaugeleulatuvaid nõudmisi. [...]

N. Liit oli 15. juuniks Eesti, samuti ka Läti ja Leedu, manööverdanud olukorda, kus me pidime võitluseta alistuma. Ta valis ka paraja aja meile lõpliku löögi andmiseks. Selleks oli juunikuu keskpaik eriti soodne, kuna siis oli kogu maailma tähelepanu suunatud sõjalistele sündmustele läänes, kus Hitleri väed olid suurel pealetungil Prantsusmaal ja vallutasid Pariisi.

16. juuni õhtupoolikul helistas Sõjavägede Staabi ülem Välisministeeriumist. Ta teatas, et on saabunud N. Liidu ultimaatum, mis olevat väga lühikese tähtajaga. Ta käskis valmistuda käskude vastuvõtmiseks ja edasiandmiseks. Alarmeerisin kohe kõikide väekoondiste, Kaitseliidu ja piirivalve staabid, andes edasi saadud informatsiooni. Seejärele ei saabunud staabiülemalt tundide viisi mingit korraldust. Alles õhtul helistas Sõjavägede Staabi ülema abi kindralmajor Kasekamp ja ütles, et Eesti on alistunud N. Liidu nõudmistele, ja käskis mind tulla Välisministeeriumi.

Välisministeeriumis valitses suhteliselt närviline õhkkond. Peaminister Uluots käis edasi-tagasi ja suitsetas vahetpidamata. Vabariigi Valitsuse liikmeil ja teistel kohalviibivail ametiisikuil oli palju rääkimist ja arutamist. Sain Sõjavägede Staabi ülemalt oma ülesande. Kuid korraga selgus, et see polnud veel lõplik. Nimelt Välisminister Piip ootavat Moskvast väliskomissar Molotovi telefonikõnet ja sellega seoses võivat tulla veel täiendavaid korraldusi. Umbes tunniajalise ootamise järele sain kätte lõpliku ülesande: edasi anda meie sõjaväe ja piirivalve osadele teade, et täna keskööl tulevad täiendavalt Eestisse paigutatavad N. Liidu väed üle meie riigi piiri. Neli ületuleku kohta oli märgitud. Ruttasin tagasi staapi. Kui olin telegrammi vastavatele väekoondistele ja piirivalvele edasi andnud, tuli veel üks korraldus: teatada meie Merejõududele, et täna pärast keskööd maanduvad N. Liidu dessantväed Merekindluse piirkonnas. [...]

17. juuni hommikul rongi Jõhvi jõudes oli seal juba näha öösel üle piiri tulnud punaväe soomusmasinaid. Jõhvist edasi Narva poole sõites oli mõlemal pool raudteed näha punaarmee jalaväe üksusi, mis liikusid lahingukorras üle põldude ja läbi metsa lääne suunas, ees piilkonnad ja nende järel, hargnenud rivis, jalavägi. Seega me sõitsime vabast Eestist nüüd juba N. Liidu poolt okupeeritud maa-alale. [...]

Venelaste vagunis oli neli kinnist kupeed, millest möödudes jõudsime vaguni teises otsas asuvasse suuremasse salongi. Selles ruumis, ühe suurema ümmarguse laua taga, seisis komandarm Meretskov. Lauale on paigutatud N. Liidus trükitud Eesti Vabariigi kaart. Salongis oli veel kolm punaarmee komandöri, kellest ühte Meretskov tutvustas kui operatiivosakonna ülemat. Meile ei pakutud istet ja nii tuli meil seistes ära kuulata, mis Meretskovil ütelda oli. Tema jutt oli lühike: «N. Liidu ja Eesti

valitsused on kokku leppinud, et N. Liidu väed tulevad Eestisse ja meie ülesandeks on fikseerida nende vägede paigutusrajoonid.» Edasi tähendas Meretskov, et N. Liidu poolt tuuakse Eestisse üle maapiiri lisaks juba baasides olevatele vägedele veel viis jalaväediviisi, umbes 90 000 meest. Seejärele eemaldas Meretskov laual oleva Eesti Vabariigi kaardi, mille all oli teine kaart, kuhu oli juba peale kantud nende diviiside paigutusrajoonid. Need olid üldjoontes: üks diviis Tapa—Rakvere rajoonis, teine Paide, kolmas — Viljandi, neljas — Tartu ja viies — Pärnu rajoonis. Dessantosadele oli paigutusrajoon ette nähtud Merekindluse piirkonnas. Lõpuks tähendas Meretskov, et nüüd redigeerivad operatiivosakondade ülemad Eestisse toodavate diviiside paigutusrajoonide kokkuleppe. Sellele kirjutavad mõlemate delegatsioonide juhid alla. Küsimata Ülemjuhataja kindral Laidoneri arvamist selle «kokkuleppe» kohta, lõpetas Meretskov kohtamise Eesti delegatsiooniga. Kogu sündmus ei kestnud üle viie minuti. Enne lahkumist pöördus kindral Laidoner Meretskovi poole ja kutsus teda oma salongvagunisse einele, millest aga Meretskov keeldus.

Mina jäin kohale, et koos venelastega redigeerida juba üle piiri Eestisse tunginud punaväe diviiside paigutamise rajoonide teksti. Kutsusin vagunisse ka perroonile jäänud kapten Hindi ja asusime tööle. Meretskov jäi veel tükiks ajaks kohale, kõndis vagunis edasi-tagasi, vahtis akendest välja, esitades vahetevahel mulle mitmel teemal küsimusi. Nagu — palju on Narvas elanikke, mis leidub vanades Narva kindlustes, kuidas N. Liidu baasiväed on Tallinnas käitunud jne. Lõpuks lahkus ta vagunist. Teised venelased, kes kohale jäid, olid sõnakehvad ja muud juttu peale «kokkuleppe» teksti redigeerimise ja kaardile kandmise ei tekkinud.

Hiljem selgus, et nende punaarmee diviiside Eestisse paigutamise kokkuleppe nõudmine polnud ainus. Venelastel oli veel teisi nõudmisi, mida nad ei esitanud esimesel kohtamisel kindral Laidoneriga. Nad tulid nendega välja hiljem ja ükshaaval.

Kui olime Narvas diviiside asupaikade asetuse redigeerinud ja kaardile kandnud, tuli N. Liidu poolne operatiivosakonna ülem, kes vahepeal oli viibinud teises kupees, ja luges ühelt pliiatsiga kirjutatud paberitükilt ette uue nõudmise, mis käsitles Eesti linnade telefonikeskjaamades N. Liidu sõjalise kontrolli rakendamist. Kuna Meretskov küsimust kohtamisel kindral Laidoneriga ei puudutanud, keeldusin seda kokkuleppesse kirjutamast enne, kui olen teinud ettekande Eesti delegatsiooni juhile. Siirdusin meie rongile. Kindral Laidoner kuulas ära ja andis oma nõusoleku.

Vaevalt olime linnade telefonikeskjaamade sõjaväelise kontrolli osa kokkuleppesse redigeerinud, kui loeti ette uus nõudmine. Nüüd nõudsid venelased, et nende diviiside intendantidele tuleb anda luba osta Eestis toiduaineid. Venelaste nõudmine tuli jälle ette kanda kindral Laidonerile, kes ka sellega nõustus.

Kolmandaks luges vene operatiivosakonna ülem, kes vahepeal jälle oli viibinud ühes teises kupees, ette nõudmise, mille koha-

selt tuleb Eesti sõjaväe koosseisu mittekuuluvatelt isikutelt relvad ära võtta 48 tunni jooksul. Oli selge, et taotleti Kaitseliidu desarmeerimist. Kui ma selle nõudmise ette kandsin kindral Laidonerile, tähendas ta, et tal puuduvad volitused selle küsimuse otsustamiseks, mis Eestis kehtivate seaduste järgi kuulub Vabariigi Presidendi ja valitsuse kompetentsi.

Tegin kindral Laidoneri vastuse vene operatiivosakonna ülemale teatavaks, kes seejärele kadus ühte kupeesse. Sealt väljus Meretskov, kes ärritatud toonil mulle ütles, et selline volitus tuleb Eesti delegatsioonil Vabariigi Presidendilt saada telefoni teel. Selleks ei olevat mingeid takistusi, sest President on Vabariigis kohal ja Narvas telefone olemas. Kui nii ei sünni, langeb vastutus võimaliku verevalamise eest teile, sest punaarmee väeosad, kes praegu liiguvad lahingukorras Eestisse, on osa võtnud N. Liidu—Soome vahelisest sõjast ja harjunud vaenlast nägema iga puu ja põõsa taga, jätkas Meretskov. Läksin jälle meie rongi ja kandsin kindral Laidonerile ette, mis Meretskov oli ütelnud.

Meretskovi poolt esitatud eraisikutelt relvade äravõtmise nõudmist kaaluti kindral Laidoneri juures igakülgselt. Olime Narva saadetud ainsa ülesandega, kokku leppida Meretskoviga Eestisse toodavate punaarmee väeosade paigutamise suhtes. Eraisikutelt relvade äravõtmine ei kuulunud mingil viisil selle ülesande raamidesse. Teisest küljest ei saanud me ka Meretskovi nõudmist ignoreerida, pealegi olukorras, kus olime tema võimuses. Nii otsustas kindral Laidoner küsimuse ette kanda Vabariigi presidendile. Ta võttis Narva jaamast telefoniühenduse Presidendiga ja sai vajaliku volituse. Ülemjuhataja teatas, et President oli teda informeerinud vahepeal juhtunust: komdiv Tjurini korpus olevat baaside rajoonist tulnud Tallinna. Prantsuse valitsus olevat sakslastelt palunud relvarahu.

Kui Meretskovile teatati, et eraisikutelt relvade äravõtmist võib siduda kokkuleppega, juhiti ühtlasi tema tähelepanu sellele, et 48-tunnine tähtaeg on selleks liig lühike. Meie poolt esitati ettepanek aega pikendada 72-le tunnile. Meretskov ei nõustunud. Ta tähendas, kogemused N. Liidus on näidanud, mida kiiremini niisugused küsimused lahendatakse, seda parem nii teile kui meile.

Venelaste poolt enam uusi nõudmisi ei esitatud ja eraisikutelt relvade äravõtmine oli kokkuleppe viimane punkt. See 17. juuni 1940. a. «Narva kokkulepe», mida õigem on küll nimetada «Narva diktaat», sest kogu selle sisu dikteeriti meile venelaste poolt. [. . .]

18. juuni hommikul kella viie paiku jõudis meie rong Tallinna peajaama. Vaatamata varasele tunnile oli jaama ette kogunenud palju rahvast. Kui kindral Laidoner jaama trepile ilmus, võeti teda vastu rohkete poolehoiuavaldustega. Need olid südamlikud ja spontaansed armastatud ja sügavalt austatud Ülemjuhatajale tema elu raskeimal teekonnal. Paljudel olid pisarad silmis.

Staapi tulles paistis silma, et kogu Pagari tänava ümbrus oli täis põlenud paberi tuhka. Polnud mingit kahtlust, Sõjavägede

Staabis, Sõjaministeeriumis ja üle tänava asuvas poliitilises politseis põletati dokumente. Osakonda jõudes selgus, et siin oli kõik veel alles, oodati minu saabumist. Paberite põletamist oli staapi tulles märganud ka kindral Laidoner, sest peatselt sain käsu ilmuda tema juurde. Sain korralduse — operatiivosakond ei tohi ühtki dokumenti põletada, kuna meil pole tarvis varjata, kuidas me oleme kavatsenud oma riiki kaitsta. Kõik, mis me oleme teinud ja kavatsenud teha, on tehtud enesekaitseks ja mitte kellelegi kallale tungimiseks. Kõik operatiivosakonna dokumendid peavad olema alles juhuks, kui meid hakatakse süüdistama agressiooni kavatsustes, lõpetas kindral. [...]

Luts. A. Heitluste keerises. I. Stockholm, 1975, lk. 145—157.

NÕUKOGUDE LAEVASTIKUBAASI ÜLEM EESTI SÕJAMINISTRI II ABILE. Telefonogramm

17. juuni 1940

Minule antud ülesande — väeosade viimine Aegnale, Naissaarele ja Suurupi patareile — täitmiseks palun Teie korraldusi nimetatud garnisonide komandantidele nende väeosade takistamatuks lubamiseks garnisonide territooriumile ja vastavate kasarmuruumide andmiseks.

Võtke vastu. hr. kindral, kinnitus minu kõrgest lugupidamisest Teie suhtes.

PBL Balti S[õja] M[erelaevastiku]
Baasi ülem kontradmiral Kutšerov

ERA. F. 2315. N. 2. S. 86. Tõlge vene keelest.

NÕUKOGUDE LAEVASTIKUBAASI ÜLEM EESTI SÕJAMINISTRI II ABILE. Telefonogramm

17. juuni 1940

Arusaamatuste vältimiseks seoses meie laevade ja väeosade liikumisega palun Teie korraldusi Eesti laevade ja lennukite liikluse ajutiseks katkestamiseks alates käesoleva teate saamisest.

Võtke vastu, härra kindral, kinnitus minu täielikust lugupidamisest Teie suhtes.

PBL Balti S[õja] M[erelaevastiku]
Baasi ülem kontradmiral Kutšerov

ERA. F. 2315. N. 2. S. 86. L. 70. Tõlge vene keelest.

NÕUKOGUDE LAEVASTIKUBAASI ÜLEM EESTI SÕJAMINISTRI ABILE. Kiri

Punalipulise Balti Laevastiku relvajõudude majutamiseks ja asutuste paigutamiseks palun anda korraldused järgmiste ruumide vabastamiseks:

1. Sõjaministeeriumi hoone
2. Sõja-merejõudude staabi hoone
3. Laevastiku ekipaaž ja selle elumajad
4. Veeteede Talitus
5. Tolliamet
6. Ohvitseride Kogu hoone
7. Arsenal koos töökodadega
8. Laevaremonditehas ja 2 dokki
9. Kõigi sadamate sadamalaod
10. Kino «Gloria Palace»
11. Hotell «Palace»
12. Hotell «Bristol»
13. Trakmani kaubamaja
14. Sõjakohtu hoone
15. Politseiprefekti hoone
16. Balti tehaste juhatuse hoone
17. Vene teater
18. Gümnaasiumihoone (Eesti Panga vastas)
19. «Kalev'i» staadion
20. Majad: Pärnu mnt. 11, Raua tn. 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 42, Kreutzwaldi 13, 15, 17, 19, Kunderi 6, 10, 14, Gonsiori 31, Pirita 9, Narva mnt. 73, 75, 77, 85
21. Kalevi pataljoni kasarmud
22. Vesilennukite aerodroomid koos kogu sisustusega
23. Kütusetsisternid sadamas, garaaž jm.
24. 20 suvilat Pirital ja Nõmmel
25. Kauba- ja sõjasadam koos ladude ja verfiga.

Näidatud ruumid palun üle anda sõja-merelaevastiku juhatusele kell 24.00 19. juunil koos kogu sisustuse, mööbli, elektrivalgustuse ja muuga.

Tagamaks Tallinnas baseeruvate laevade kaitset õhust, palun samaaegselt mulle üle anda kogu õhutõrjesuurtükivägi ja lennuväe aerodroom. Soovitav oleks ülesandmise tähtaeg 19. juuni s. a.

ERA. F. 495. N. 12. S. 45. L. 1—3. Tõlge vene keelest.

SAKSA VÄLISMINISTEERIUM SAKSA VÄLISMINISTRILE
Telegramm

17. juuni 1940

I. Koostöö Balti riikide Eesti, Läti ja Leedu vahel põhineb üksmeele- ja koostöölepingul, mis sõlmiti 12. septembril 1934 nende kolme riigi vahel 10 aastaks. Lisaks sellele sõlmisid Läti ja Eesti 1. novembril 1923 kahepoolse kaitselepingu. Praktikas väljendus poliitiline koostöö põhiliselt kaks korda aastas toimuvates välisministrite konverentsides ja ühistes pressikonverentsides; teisalt on Balti liidus sageli esinenud arvukalt lahkarvamusi ja konkurentsi. Läti ja Eesti väljendasid selgesõnaliselt omapoolse huvi puudumist Leedule tähtsas Memeli [Klaipeda] ja Vilniuse küsimuses. Venemaa poolt esitatud väitel, nagu oleks Eesti—Läti sõjalise paktiga ühinenud ka Leedu, ei ole siin teada oleva informatsiooni põhjal mingit alust. Nende maade väga sarnase majandusliku struktuuri tõttu ei ole majanduslik koostöö kolme riigi vahel viimaste aastate suurtele jõupingutustele vaatamata märkimisväärselt edenenud. Pärast Nõukogude [Liidu] ja Balti riikide vastastikuse abistamise paktide sõlmimist 1939. a. septembris—oktoobris ei ole Balti riikide vahel arendatud tihedamat Venevastast koostööd. Mis puutub nende maade okupeerimisse Nõukogude Vene vägede poolt, siis olid kolm Balti valitsust sellisest ohust teadlikud.

II. Samal põhjusel ei saa tekkida mingit küsimust, nagu oleks Balti riikide välispoliitika viimaste kuude jooksul sõltunud Saksamaast. Leedu valitsus ei ole viimaste päevadeni olnud ilmselt päris kindel selles, kas meie üldse oleme või ei ole Leedust poliitiliselt huvitatud, nii et paljudes ringkondades, nagu näiteks siinse Leedu saadiku puhul, on väljendatud teatud lootust, et Venemaa edasiste nõudmiste puhul Saksamaa kostab Moskvas sõnakese Leedu eest, kuigi loomulikult ei ole meie poolt kunagi niisuguseks väiteks mingit põhjust antud. Teisalt on meie majanduslikud sidemed Balti riikidega alates sõja algusest suuresti tihenenud. [. . .]

Grundherr

ADAP. Ser. D: 1937—1945. Bd. IX. S. 490. Tõlge saksa keelest.

SAKSA VÄLISMINISTEERIUMI RIIGISEKRETÄR KÕIKIDELE SAKSAMAA ESINDUSTELE VÄLISMAAL. Telegramm

17. juuni 1940

Informatsiooniks ja suhtlemisjuhendiks.

Vene väekontingendi tugevdamine Leedus, Lätis ja Eestis, millele ei osutatud vastupanu, ja Balti riikide valitsuste reorgani-

seerimine, mis viidi läbi Vene valitsuse poolt usalduslikuma koostöö huvides Nõukogude Liiduga, kuulub Venemaa ja Balti riikide kompetentsi. Seega, mis puutub meie muutumatult sõbralikke suhteid Nõukogude Liiduga, ei ole meil põhjust närveerimiseks, mida osa välismaisest pressist on ilmselgelt püüdnud meile omistada.

Palun hoiduge tegemast avaldusi, mida võiks tõlgendada tendentslikult.

Palume teatada kättesaamisest.

Weizsäcker

ADAP. Ser. D: 1937—1945. Bd. IX. S. 492. Tõlge saksa keelest.

ÜLESKIRJUTUS NSV LIIDU KAITSE RAHVAKOMISSARIAADI VÄLISSUHETE OSAKONNA ÜLEMA JUTUAJAMISEST SAKSAMAA SÕJAVÄEATAŠEEGA NSV LIIDUS KINDRAL KÖSTRINGIGA

17. juuni 1940

Köstring räägib, ulatades mulle käe ja naeratades: «Nüüd me võime vastastikku teineteist õnnitleda. Kurjad keeled kõnelevad, et Teie abinõud Baltimaades on suunatud meie vastu, aga meie koondame Teie vastu vägesid Ida-Preisimaale.» — «Jah,» — ütlesin ma, — «on andmeid, et te koondate suuri jõude Eidkuhneni piirkonda.»

Köstring: «Las maailma ajakirjandus lõbustab end, selles pettub ta ise peagi. Teie abinõud Baltimaades ei ole meile ootamatud ja meil mõistetakse suurepäraselt, et need abinõud on 183-miljonilise rahva julgeolekuks hädavajalikud. Andmed selle kohta, et paiskame mõningad väeosad Eidkuhneni piirkonda, on õiged. Me teeme seda selleks, et keegi võiks tegeleda Leedu territooriumilt saabuvate põgenike interneerimisega. Praegu meil vägesid vabaneb — las puhkavad.» [. . .]

NSV Liidu K[aitse] R[ahva]
k[omissariaadi] välissuhete osakonna
ülem polkovnik Ostrov

Полпреды сообщают. . . С. 399—400. Tõlge vene keelest.

PEAMINISTER J. ULUOTSA KÕNE

18. juuni 1940

Peaminister prof. J. Uluots pöördus teisipäeval kell 10 õhtul kõnega rahva poole. Oma kõnes ta lausus:

Lugupeetud kaaskodanikud.

Teie ise olete võinud tähele panna, kuidas kõik rahvad praegusel ajal elavad üle suuri ajaloolisi sõjalisi sündmusi. Tänu möödunud sügisel Nõukogude Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise paktile on aga Eesti saanud seniseni kasutada rahu.

Möödunud pühapäeval, 16. juunil Nõukogude Liidu valitsus esitas Eesti valitsusele nõudmised, millede sihiks oli eelpool tähendatud abistamise pakti täitmise kindlustamine Eesti ja Nõukogude Liidu vahel.

Vabariigi Presidendi eesistumisel, kes selleks oma suviasukohalt Orult kiires korras sõitis Tallinna, Vabariigi Valitsus võttis eelpool tähendatud nõudmised vastu ja sama pühapäeva õhtul teatas sellest Nõukogude Liidu valitsusele.

Sel viisil kokkulepitud tingimuste kohaselt Vabariigi Valitsus kohe esitas lahkumispalve, mille Vabariigi President vastu võttis, ühtlasi viivitamata astudes samme uue valitsuse kujundamiseks.

Sama kokkuleppe tagajärjel esmaspäeval, 17. juunil, algas Nõukogude Liidu väeosade asumine mitmetesse keskustesse Eestis, kus neid seni ei olnud, ning mitmete piiripunktide kaudu saabumine Eestisse täiendavalt neile Nõukogude Liidu vägedele, kes seni juba Eestis asusid.

Nõukogude Liidu sõjavägede paigutamise ja muude sellega seoses olevate küsimuste lahendamiseks sõlmiti *Eesti ja Nõukogude Liidu sõjaväevõimude vahel kokkulepe, mis kirjutati alla Narvas esmaspäeval,* 17. juunil kell 15. Eksiarvamuste ja provokatsioonide ärahoidmiseks selle kokkuleppe kohaselt tuleb Eesti kogu tsiviilelanikkonnal oma sõjariistad ära anda Eesti sõjaväe ladudesse. Eesti võimude poolt on vastavad korraldused tehtud. Vabariigi Valitsus on kindel, et iga Eesti elanik neid korraldusi täpselt täidab.

Kõik Nõukogude Liidu väeosade liikumised ja ümberpaigutused Eesti maa-alal on toimunud ettenähtud kavade kohaselt, heas korras ja ilma mingite vahejuhtumiteta.

Möödunud sügisel sõlmitud vastastikuse abistamise pakt Eesti ja Nõukogude Liidu vahel, samuti eelpool kirjeldatud täiendavad lepped ja korraldused omavad sihiks vastastikuse usalduse alusel kindlustada mõlema lepinguosalise sõjalisi kaitsehuvisid ning rahu, võimaldades loovat tööd. See siht on seni saavutatud kesk rahvaste raskemaid võitlusi, ja ma olen kindel, et sama siht saavutatakse ka edaspidi.

Võimalikkude eksiarvamuste kõrvaldamiseks olgu teada, et Eesti on praegu teotsemas kõiges oma põhiseaduslikus korralduses.

Vabariigi President, meie kõigi poolt lugupeetud ja armastatud *Konstantin Päts*, on varemast haigestumisest nüüd suve saabumisel täiesti tervenenud ja iga päev oma vastutusrikkaid ülesandeid täitmas.

Lahkumispalve esitanud

Vabariigi Valitsus ja tema iga liige täidavad iga päev oma kohuseid, kuni seaduslikus korras kutsutakse ametisse uus Vabariigi Valitsus.

Kõik muud asutused töötavad korrapäraselt. Eesti rahvas aga, kogu Eesti kodanikkond, on jätkamas oma igapäevast tööd ja ülesandeid, igaüks oma alal, Eesti kodanikule omase rahuga. Kui viimastel päevadel hargnesid eelpool tähendatud sündmused, siis Vabariigi Valitsus oli veendunud, et Eesti rahvas suhtub kõigesse sellesse täieliku arusaamisega ja rahuga, jätkab oma tegevust harilikus korras ning tahab täita kõik vajalikuks osutuvad korraldused. See kõik on nõnda toimunud, nagu arvata võis.

Võin kinnitada, et midagi pole mind sügavamalt liigutanud kui teie, lugupeetud kaaskodanikud, sügav arusaamine suurtest ajaloolistest sündmustest ning teie suhtumine neisse rahu ja korra alalhoidmisega. Püsigu teil ka edaspidi seda arusaamist, rahu ja korda ning jätkake igaüks oma igapäevast tööd. Südamest tänan teid ja soovin kõike head.

«Uus Eesti», 1940, 19. juuni.

OKUPATSIOONIST ANNEKSIOONINI

Pärast Leedu, Läti ja Eesti okupeerimist Nõukogude vägede poolt 1940. aasta juunis asus Nõukogude valitsus Eesti, Läti ja Leedu iseseisva riikluse likvideerimisele eesmärgiga lülitada Balti riigid NSV Liidu koosseisu. Sündmused arenesid kõigis kolmes riigis täiesti ühesuguse ja sealjuures küllaltki oskuslikult koostatud stsenaariumi järgi.

Nõukogude juhtkonna poliitika elluviijatena saadeti Balti riikidesse tuntud partei- ja riigitegelased: Eestisse A. Ždanov, Lätisse A. Võšinski ja Leedusse V. Dekanozov. Nende Moskva emissaride kõrval dikteerisid sündmuste arengut kohalik NSV Liidu saatkond ja Nõukogude väegrupi juhtkond. Uute võimumeeste esimeseks ülesandeks oli uute nn. rahvavalitsuste moodustamine, seejärele eksisteeriva riikliku struktuuri lammutamine ja Balti riikide «vabatahtlik» ühendamine NSV Liiduga.

19. juunil Tallinna saabunud A. Ždanov pidas kohaliku Nõukogude saatkonna töötajate, eriti saadik K. Nikitiniga, ning Eesti pahempoolse intelligentsi esindajate ja töölisliikumise tegelastega (N. Andresen, M. Unt jt.) nõu uue valitsuse koosseisu üle. Eesti kommunistid jäeti esialgu mängust välja. Püüti jätta muljet, et uue valitsuse ametisseastumine pole Moskva kätetöö ega kohalike kommunistide võimuhaaramine, vaid tegemist on laiemate hulkade väljaastumisega võimuloleva fašistlikuks tembeldatud valitsuse vastu. Pealegi suhtuti Moskvas tookord eestlastest, lätlastest ja leedulastest kommunistidesse üsnagi umbusklikult. Edasiste sündmuste käigus tuli aga riigipöörde organisaatoritel üha enam tugineda just kohalikele kommunistidele.

19.—21. juunini Eestis toimunud sündmuste iseloomustamiseks on kogumikku lülitatud Nõukogude saadiku K. Nikitini poolt koostatud dokumente, Eesti diplomaadi A. Rei tähelepanekuid ja pealtnägijate mälestusi. (K. Nikitini dokumentides esineb ebatäpsusi ja otseseid väljamõeldisi.)

Nagu kõnesolevatest materjalidest selgub, väljusid 21. juuni sündmused selle organisaatorite kontrolli alt. Tookord oli kavandatud üksnes demonstratsioon A. Ždanovi poolt president K. Pätsile esitatud nõudmiste — s. o. uue valitsuse moodustamise — toetuseks. Hoolimata sellest, et demonstrante saatsid kõikjal Punaarmee soomusmasinad, ei tohtinud demonstratsioon omada revo-

lutsioonilise pöörde ilmet. Tegelikkuses kujunes asi teisiti. Punaarmee korpusekomissari Ivanovi, töölisliikumise tegelase Pšenitšnikovi jt. ässitusel võeti üle valitsusasutusi, sõjaväeosadelt ja mujalt nõuti relvi ja jagati neid rahvale, vabastati vange. Kuna relvad sattusid ka osalt kriminaalse või vastutustundetu elemendi kätte, siis viimased põhjustasid tõsisema tulevahetuse Raua tänaval koolimajja paigutatud sidepataljoni ründamisega. Tulevahetusse sekkusid ka Punaarmee soomusmasinad.

1940. aasta pöördeliste sündmuste käigus püsis esialgu teatud ringkondades arvamus, et Eestit, Lätit ja Leedut ei ühendata NSV Liiduga, vaid nad võivad püsida nn. rahvademokraatlike riikidena tihedates lepingulistes suhetes idanaabriga. Sealjuures viidati mõnikord Mongoolia staatusele kui eeskujule. Isegi K. Päts informeeris ühe usaldusväärse vahendaja kaudu Saksa saadikut H. Frohweini sellest, «et praegusest valitsusest, hoolimata üksikute ministrite osalt väga pahempoolsest orientatsioonist, ei ole sovetiseerimist ning Nõukogude Liiduga ühinemist oodata». Tõsi küll, samas president lisas: «Ometi ei saa ette näha, kas venelased ei sunni peale radikaalseid ümberkorraldusi.» K. Päts kinnitas, et ta püüab oma positsiooni nii kaua kui võimalik hoida, et nõukogulikke ümberkorraldusi ja Nõukogude Liiduga ühinemist ära hoida, kuid ta peab arvestama ka enda kõrvaldamise võimalusega.

Mõned käesolevas kogumikus avaldatud mälestuskatked kajastavad Eestis 1940. aasta suvel valitsenud poliitilist atmosfääri. EKP liikmed ja nende mõttekaaslased leidsid olevat saabunud õige aja nii kommunistlikule parteile omaste programmiliste seisukohtade elluviimiseks kui juhtivate positsioonide haaramiseks kõikidel elualadel. Ka pahempoolsed endise valitsuse suhtes opositsioonilised ringkonnad läksid sündmustega kaasa naiivses lootuses osaleda järjekindlalt demokraatliku ja sotsiaalsele õiglusele rajaneva ühiskonna loomises. Seevastu väga laiad rahvahulgad jälgisid mure ja kartusega Eesti riikluse lammutamist. Vanem elukogenud põlvkond mõistis, et igasuguseks vastupanuks puuduvad eeldused, noored aga demonstreerisid avalikult oma poolehoidu Eesti Vabariigile.

Kogumikku on lülitatud mõned Punaarmee poliittöötajate ettekanded elanikkonna suhtumisest Eesti territooriumi okupeerinud Nõukogude relvajõududesse. Need on koostatud trafaretse skeemi kohaselt, mille järgi töörahvas pidi tingimata punaarmeelasi kui vabastajaid rõõmuga vastu võtma, valitsevad ringkonnad suhtuma neisse aga vaenulikult. Punaarmeed tervitati peamiselt kohaliku vene elanikkonna poolt, seda eriti Eesti—NSV Liidu piirialadel. Seevastu rahva põhiosa jälgis masendatult sündmuste arengut.

Moskva stsenaarium nägi ette teatud üleminekuperioodi nn. rahvavalitsuste moodustamise ja Balti riikide NSV Liidu koosseisu lülitamise vahel. V. Molotov deklareeris Leedu peaministri asetäitjale ja välisministrile Krėvė-Mickevičiusele, et Moskva ei kasuta

Balti riikide suhtes jõudu, sest nende riikide rahvad hääletavad enne nelja kuu möödumist nagunii inkorporeerimise poolt. Samas kinnitas Molotov, et valimised toimuvad Nõukogude Liidu poolt heaks kiidetud viisil.

See, milliseid «valimisi» Molotov silmas pidas, selgus peagi. 14.—15. juulil toimunud valimised olid vastuolus Eesti Vabariigi põhiseaduse ja kehtivate seadustega. Rahva petmiseks polnud ametlike kandidaatide valimisplatvormis sõnagi nõukogude võimu kehtestamisest ega maa, tootmisettevõtete, pankade jne. natsionaliseerimisest, rääkimata juba Eesti astumisest Nõukogude Liidu koosseisu. Pealegi kõrvaldati vastaskandidaadid, hääletamine viidi läbi surve ja ähvarduste õhkkonnas, valimiste tulemusi võltsiti. Kõik see äratas ka rahvusvahelise avalikkuse tähelepanu ning mõnel pool tuli tarvitusele isegi termin «Balti valimised».

Alles pärast pseudovalimisi, 17. juulil, püstitati nõue Eesti astumisest NSV Liidu koosseisu. 21. juulil kokkuastunud Riigivolikogu kuulutaski Eesti nõukogude vabariigiks, 22. juulil otsustati esitada taotlus Eesti NSV vastuvõtmiseks NSV Liidu koosseisu. Paaril viimasel aastal on saanud teatavaks rida fakte Riigivolikogu saadikute eelnevast toorest mõjutamisest.

Ka Lätis ja Leedus arenesid sündmused analoogiliselt Eestis toimunule. Vähe sellest, et pseudoparlamendid astusid kokku ühel päeval, 21. juulil, isegi kolme «rahvaesinduse» deklaratsioonid NSV Liidu koosseisu astumise kohta kattusid peaaegu sõna-sõnalt.

1. augustil Moskvas alanud NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgul otsustatigi vastavalt 3., 5. ja 6. augustil Leedu, Läti ja Eesti NSV Liidu koosseisu vastu võtta.

Eesti NSV Ülemnõukogu otsustas 12. novembril 1989 tunnistada Riigivolikogu 1940. aasta 22. juuli otsuse «Deklaratsioon Eesti astumise puhul Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu» õigustühiseks, kuna see ei olnud eesti rahva vaba tahteavaldus.

VÄLJAVÕTE NSV LIIDU SAADIKU K. NIKITINI PÄEVIKUST

18.—19. juuni 1940

Kell 20.30 — Nikitin on Narvas. Helistab Kingisseppa, et teada saada, kas Ždanov on juba teel. Pool tundi hiljem tuli rong Ždanoviga. Nikitin kandis ette olukorrast Eestis. Vestlesid kuni kella 3.30 hommikul. Kell 8 hommikul jõudsid Tallinna.

19. 06. 40 — Hommikul Tallinna vaksalis Ždanovil vastas Meretskov, Tributs, Tjurin, Kutšerov, Piip, Rei, Tuldava, Grabbi jt. Samas lepiti kokku, et presidendile tehakse visiit kell 13. Nõukogude saatkonnas otsustati, et täna peaministri kandidatuuri presidendiga

arutama ei hakata, vaid kuulatakse ära ainult tema seisukohad.

Kell 13 — Pätsi juures Ždanov, tema abi Kuznetsov, Nikitin. Ždanov selgitab oma sõidu eesmärke. Eesti valitsuse senine koosseis pole võimeline pakti täitmist kindlustama ja tegeles sõjalise liidu loomisega, mis on suunatud N. Liidu vastu. Tegeles Eesti, Läti, Leedu sõjavägede staapide töö aktiviseerimisega ja pidas end ülal selliselt, et valmistuda reeturliku löögi andmiseks sõbrale.

Päts alustas väga rahuliku tooniga Ždanovi veenmist, et N. Liidu andmed pole mitte päris õiged. Midagi salajast ei ole ja valitsus täitis pakti. Leeduga pole üldse mingit liitu. «Antud juhul võite Te mind täielikult usaldada, sest Teie ees istub vana mees, kellele karjäärimõtted on võõrad nii maailma areenil kui siseriigis ja kes on huvitatud sellest, et rääkida ainult tõtt.» Lätiga on liit, aga N. Liit teab seda ja pole tunnistanud paktile vasturääkivaks. N. Liidul pole varem olnud mitte mingisuguseid etteheiteid.

Ždanov: ehkki N. Liit pole teinud spetsiaalseid hoiatusi, pidanuks Eesti valitsus ise liidu likvideerima, kuid selle asemel asus seda tugevdama ja muutis ta N. Liidu uueks ohuks.

Päts: vaidleb vastu, et mingeid nõukogude vastaseid vandenõusid pole olnud. Viga oli see, et venitati maatükkide eraldamisega sõjalistele ehitustele ja posti-telegraafi konventsiooniga.

Ždanov: kõik need küsimused on läbirääkimistel Leeduga juba selgeks tehtud.

Päts: alustas juttu peaministri kandidaadist. Pani ette Rei. Ärritus väga, kui Ždanov selgitas, et ta täna sellele küsimusele vastust anda ei või, kuid ta mõtleb Rei kandidatuuri üle.

Päts: juhul kui Rei peaministri kandidaadiks ei sobi, kas N. Liit on siis vastu, et Rei jääks saadikuks Moskvasse?

Ždanov: see on tulevase valitsuse asi.

Seejärel läks jutt Inglise—Prantsuse—Saksa sõjale.

Ždanov: tänu paktile pole Eesti sõtta kistud ja võib rahulikult elada.

Päts pigistas läbi hammaste: jah, see on õige.

Vastuvõtt vältas 1 tund ja 40 minutit. Lõpuks lubas Päts Ždanovi peatselt soola-leivale kutsuda.

19. 06. 40 pärast Ždanovi visiiti Pätsile võeti N. Liidu saatkonnas vastu J. Vares. K. Nikitin: «Jutuajamisel jätab ta täiesti kultuurse inimese mulje, kes suhtub siira sümpaatiaga NSVL-i, kuid on ka häbelik, tagasihoidlik, kes kardab oma piiratud jõuga asuda selle suure töö kallale, kardab, et ei tule toime ja seega ei õigusta temale osutatud usaldust. Seepärast paluks ta endale valitsuses teisejärgulist osa, näiteks haridusministri kohta.» Edasi põhjendas J. Vares enda sobimatust valitsusjuhi kohale ka sellega, et Eestis kutsutakse kirjanikke ja luuletajaid tuuletallajateks, mistõttu tema kandidatuuri ei võetaks tõsiselt.

Järgnevalt võeti saatkonnas vastu M. Unt ja N. Andresen:

«Imelik nähtus, nad mõlemad osutusid võimule tulekuks täiesti mitte ettevalmistatuks.» — «Nad on juba harjunud parlamentlike võitlusvormidega.»
20. 06. 40 olid moodustatavas valitsuses lahtised veel sõjaministri ja sõjavägede ülemjuhataja kohad. Peeti spetsiaalselt nõu Moskvaga. Sõelale jäid T. Rotberg ja G. Jonson. Valikuprintsiibid: Rotberg pole töölistega arveteõiendamisel nii silma paistnud kui teised kindralid, seepärast on ta vähem ebameeldiv. «Võttes arvesse, et ta pole kuigi tark, otsustasime, et ta on enam sobiv figuur.» Jonsoni puhul olid määravad asjaolud: ei ole vaenulik N. Liidu suhtes, armastab juua, ei võta altkäemaksu.

NSVL VPA. F. 0154. N. 35. S. 4. L. 109—121.

NSV LIIDU VALITSUSE VOLINIK EESTIS NSV LIIDU VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARIAADILE. Telegramm

19. juuni 1940

Olin täna koos Nikitiniga Pätsi juures. Päts alustas küsimusest, millised on minu poliitilised soovid uue Eesti valitsuse suhtes. Otsustanud jätta selle küsimuse lõpuks, ma juhtisin vestluse meie vahekordadele. Päts hakkas kõigiti vana valitsust välja vabandama, kinnitades, et ta suhtus pakti täitmisesse ausalt ja püüdlikult ning püüdis vana valitsuse süüd veeretada tema meelest täiesti arusaadavatele hõõrumistele seoses venitamisega meie vägede paigutamiseks vajalike maa-alade eraldamisel, et tal pole meile mingisuguseid pretensioone ja nii edasi. Siis ma esitasin meie pretensioonid seoses Eesti valitsusele tehtud avaldusega. [. . .] Päts püüdis kõik süüdistused tagasi tõrjuda, teatades, et mingisugust sõjalist Balti Entente'i ei olnud, et sõjaline liit Lätiga olevat ammu kaotanud oma tähtsuse, et Laidoner oli Raštikisega[1] halvas vahekorras, et suhted Soomega olid pingelised. Edasi ta ütles, et tema, Päts, on Nõukogude valitsuse suhtes absoluutselt aus ja kuna ilma tema osavõtuta riigis midagi ei tehta, siis ta võib kinnitada vana valitsuse kõikide liikmete, kelle tegevuse eest ta vastutab, ausat suhtumist NSV Liitu. Ühesõnaga, ta viis mind niikaugele, et ma ütleksin — ma ei usu teda. Ma vastasin, et ei saa ümber lükata meie käsutuses olevaid absoluutselt tõestatud fakte. Pärast seda ma läksin üle uue valitsuse küsimuse juurde. Päts teatas, et ta teeb ettepaneku kabineti moodustamiseks Reile, ja palus juba täna nõusolekut tema kandidatuuri suhtes, et Reile teha ametlik ettepanek. Rei juba andis esialgse nõusoleku. Ma hoidusin Rei küsimuse arutamisest viitega vajadusele olukorraga

[1] Kindral Stasys Raštikis, Leedu sõjavägede ülemjuhataja.

tutvuda, öeldes möödaminnes, et Rei on ülearu tihedasti vana valitsusega seotud. Sellega jutuajamine lõppes, kusjuures [uue] kohtumise aega kindlaks ei määratud, vaid otsustati eraldi kokku leppida. Üldmulje on selline, et Päts, Laidoner ja kogu vana valitsuse juhtiv klikk püüavad säilitada juhtiva positsiooni ja kujutada asja nii, et Eestis pole Eesti valitsus milleski süüdi ja on Nõukogude Liidu suure Euroopa-poliitika ohver ning et selline on väikeriikide kibe saatus, kes on «erakorralise perioodi» tõttu sunnitud raskusi taluma. Kõige selle juures on tunda suurt peataolekut. Meie vägede «abistamise» sildi all keelas Laidoner kuni 1. juulini kõik koosolekud; selle alusel aetakse täna Tallinnas laiali kõik töölismiitingud ja arreteeritakse kõnelejad, kes esinevad tervitustega Punaarmeele. Kas ei tuleks sellesse asja sekkuda või jätta kuni uue valitsuse moodustamiseni? Homme saadan oma kaalutlused uue valitsuse koosseisu kohta.

Ždanov

Полпреды сообщают... С. 405—406. Tõlge vene keelest.

NSV LIIDU VÄLISASJADE RAHVAKOMISSAR NSV LIIDU VALITSUSE VOLINIKULE EESTIS A. ŽDANOVILE JA NSV LIIDU SAADIKULE EESTIS K. NIKITINILE. Telegramm

20. juuni 1940

Teie poolt kavandatud uue valitsuse koosseisu suhtes meil vastuväiteid ei ole. Laidoneri ei saa jätta ülemjuhatajaks. Ülemjuhataja kohale tuleb leida uus isik.

Eestlastele tuleb kindlalt öelda, et nad ei takistaks elanikkonnal demonstreerimast oma häid tundeid NSV Liidu ja Punaarmee suhtes. Sealjuures anda mõista, et demonstrantide tulistamise korral Nõukogude väed võtavad demonstrandid oma kaitse alla.

Molotov

Полпреды сообщают... С. 409. Tõlge vene keelest.

VÄLJAVÕTE EESTI SAADIKU MOSKVAS A. REI MÄLESTUSTEST

16. juunil kell 14.30 andis N. Liidu välisasjade rahvakomissar V. Molotov mulle kui Eesti Vabariigi saadikule üle ultimaatumi Eesti valitsusele. [...] Järgmisel päeval, 17. juunil sain telegraafi teel korralduse sõita viibimata Tallinna. [...]

Pärast mõnetunnilist puhkust tuli mul koos välisminister Piibuga minna raudteejaama, et vastu võtta Kremli emissari Zhdanovit, kes pidi saabuma rongiga kell 6 hommikul (19. juunil). Jaamahoone oli sisse piiratud punaväe sõdurite tihedast ahelikust. Vist olid sõdurid Tallinna toodud lähemaist N. Liidule renditud õhu- ja mereväebaasidest. Hulk erariides isikuid, kelles oli kergesti ära tunda nõukogude salapolitsei agente, lonkis jaamahoones ringi.

Kell 10 hommikul läksin vabariigi presidendi juurde, kes oli teatanud, et soovib mind näha kohe mu Tallinna jõudmisel. Selgus, et president tahtis mind näha selle valitsuse eesotsas, kes tuli ametisse nimetada tolle kohustuse täitmiseks, mille Eesti Vabariik oli N. Liidu ultimaatumile alistudes endale võtnud. Ta ütles, et tema arvates mina olen ainus isik, kellel võis mõningal määral lootust olla tolle hirmuäratavalt raske ülesandega toime tulla, mis kujunenud olukorras pidi peaministrile langema. «Korrektse ja lojaalse diplomaatilise esindajana on teil korda läinud oma ülesandeid Moskvas nii täita, et vähimatki rahulolematuseavaldust pole selle kohta Nõukogude valitsuse poolt kuuldavale tulnud,» ütles president. «Ei ole ühtegi teist Eesti kodanikku, kelle isik oleks Nõukogude juhtidele nii hästi tuntud kui teie.» [. . .]

Mu peamine vastuväide oli see, et kommunistid kõige ägedamini vihkavad niisuguseid poliitikategelasi nagu mina, kes on alati vankumatult kinni pidanud demokraatia põhimõtteist ja sellepärast ikka on resoluutselt keeldunud kommunistidega mingisugust sobimust või kokkulepet tegemast. [. . .] Peale üsna pikka vaidlemist ja väga visa vastuseismist olin ma lõpuks sunnitud presidendi ettepaneku vastu võtma.

Kell oli juba üle poole üheteistkümne ja Zhdanov pidi keskpäeval presidenti külastama. Kuna oleks ilmselt ebakohane olnud alustada läbirääkimisi poliitiliste erakondadega uue kabineti moodustamise suhtes, teadmata, missugused kavatsused ja plaanid on Zhdanovil, siis palus president mind tema ametruumes ära oodata, millised tulemused on tema kõnelusel selle vägeva härraga.

Nende kõnelus kestis poolteist tundi. Niipea kui Zhdanov oli lahkunud, kutsus president mind uuesti oma kabinetti. Naeratusega, mis oli ühtaegu hämmastunud ja kuidagi nagu murelik, teatas ta mulle ilma pikema sissejuhatuseta, et minu palavam soov on täide läinud. «Teie vabanete sellest ülesandest, mida te nii vastu tahtmist nõustusite oma peale võtma. Zhdanovil on omaenda kandidaat, aga ma olen valmis iga summa peale kihla vedama, et teie iialgi ei suuda tema kandidaadi nime aimata.» Seda kinnitasin ma ka kõige puhtamast südamest, kui president ütles, et see on üks arst väikesest provintsilinnast Pärnust — Johannes Vares, rohkem tuntud üldsusele moodsa luuletajana varjunimega Barbarus.

Teiste valitsusliikmete kohta polnud Zhdanov mingeid soove avaldanud ega olnud ta ühtegi teist nime nimetanud.

[. . .] Pärastiste sündmuste valguses on kerge aru saada, mispärast Vares oli Moskva poolt välja valitud Eesti peaministri kohale. Kreml oli otsustanud Balti riigid annekteerida, kuid anneksioon teostada salakavalalt varjatud viisil, nimelt lavastades selle Eesti rahvaste oma rahvuslikust vabadusest vabatahtliku loobumisena. Uus «sovjetisõbralik» valitsus, mis tuli seejuures neile rahvastele peale sundida, pidi kavatsetud lavastusega kõige tähtsamat ja lausa otsustavat osa etendama. Kui kohe algusest peale oleks ilmne olnud, et Moskva sihiks on Balti riikide annekteerimine ja sovjetiseerimine, siis poleks olnud mingit võimalust kavatsetud lavastuse õnnestumiseks. Seepärast tuli hoiduda sellest, et tuntud kommuniste uue, «sovjetisõbraliku» valitsuse liikmete hulka võtta, ja see pidi moodustatama naiivikestest, kel polnud mingit arusaamist sellest, missugust osa neil tuli mängida. Vares osutus niisugusele osale ideaalselt kohaseks.

Otsekohe pärast nõupidamist peaministri ja sõjavägede ülemjuhatajaga võttis president vastu Varese. See härra ei võtnud vaevaks simuleerida imestust presidendi ettepaneku üle, nagu viimane ütles mulle kaks päeva hiljem. Oli päevaselge, et kokkulepe ses asjas oli saavutatud Varese ja Sovjeti valitsuse vahel tükk aega varem.

[. . .] Kuna juhtusin sel päeval[1] vaba olema, läksin välisministeeriumi lootes, et saan seal vast rohkem informatsiooni sündmuste kohta. Seal sain ma kuulda, et siseministrile, kel oli olnud varahommikul kõnelus Nõukogude saatkonnaga, oli sealt üsna teraval ja ähvardaval toonil öeldud, et Eesti võimud peavad hoiduma sündmustele vahelesegamisest, sest punavägi pidi kõige eest hoolt kandma. Selle teadaandega arvestades oli valitsus siseministrit volitanud politseile korraldust tegema, et see hoiduks meeleavaldajate ettevõtetesse vahele segamast.

Umbkaudu kella 10 ajal läksin Vabaduse väljakule, et oma silmaga näha, mis seal sünnib. Väljakule kogunenud rahvahulka hindasin ma ligi kahele tuhandele, igatahes vähemale kui kolm tuhat, pealtvaatajad kaasa arvatud. Ei olnud kahtlust et rõhuv enamus töölisi, kes ähvarduste mõjul vabrikuist välja tulnud, oli emb-kumb kas tee peal või väljakul «kadunud». Väljaku serval seisid sovjeti tankid.

Vaevalt olin mahti saanud väljakul ringi vaadata, kui meeleavaldajad hakkasid Toompea poole liikuma, kus asuvad peaministri ametruumid ja rida ministeeriume. Meeleavaldajad liikusid tänaval ja pealtvaatajad, kelle hulgas ka mina olin, kõnniteedel.

Kuna väike väljak peaministri ametruumide ees oli liigselt rahvast täis, lugesin paremaks siirduda presidendi lossi, et anda end presidendi käsutusse, selle asemel, et rahvamassi keskel tõugelda. Toompealt alla minnes möödusin meeleavaldajate kolonni tagu-

---

[1] S. o. 21. juunil 1940.

misest osast. Siin ja seal kolonnis kuuldus laulmist. Minu suureks imestuseks kuulsin mõnda osa kolonnist sovjeti-vene laule laulvat, mida ma esmakorselt olin Moskvas kuulnud ja mis kindlasti olid kõikidele Eestis absoluutselt tundmatud. Esimesel hetkel, kui ka seda laulmist kuulsin eemalt, kust veel ei saanud lauljaid näha, arvasin, et grupid nõukogude vene sõdureid või madruseid marsivad kolonnis kaasa. Mu oletus osutus aga eksituseks: kõik need, kes laulsid, olid erariides. Nende riietus, näod ja kogu nende hoiak ei jätnud ühtegi kahtlust sellest, et nad olid venelased ja nõukogude kodanikud. Muidugi võis nende seas ka erariides punaväe sõdureid ja sovjeti madruseid olla. Nende suur enamik näis aga vene töölistest koosnevat ja polnud raske aimata, et nad olid lähemaist N. Liidule renditud laevastikubaasidest ja lennuväljadelt Tallinna toimetatud. See minu oletus leidis kinnitust rea tunnistajate poolt, kes olid varahommikul näinud pikki kolonne sovjeti veoautosid, täidetud erariides sõitjatega, veerevat Tallinna poole Paldiskist, Kloogalt ja teistest N. Liidule laevastikubaasideks ning lennuväljadeks renditud kohtadest. [. . .]

Kell oli umbes kolmveerand kaksteist, kui presidendi lossi juurde jõudsin. Presidenti oli juba informeeritud, et peaminister oli meeleavaldajate delegaadid vastu võtnud ja et kolonn oli uuesti liikuma hakanud Kadrioru, s.o. presidendi lossi suunas. Ainus vastus, mida peaminister oli saanud anda, oli see, et uue, «sovjetisõbraliku» valitsuse ametissenimetamine olenes Varesest ja võib-olla ka Zhdanovist.

Ei kestnud kaua, kui meeleavaldajad jõudsid presidendi lossi ette. Tänav ja kõnnitee lossi ees täitus nendega ning nende seas võtsid ka kolm või neli tanki ja paar sovjeti veoautot aset. Sovjeti-vene mundris ohvitserid istusid veoautodel või liikusid nende ümber. Väljak lossi ees oli akendest väga hästi nähtav. Peale minu viibisid presidendi juures: sõjavägede ülemjuhataja, presidendi kantselei ülem ja adjutant, presidendi arst (dr. Raukas) ja minu abikaasa, keda ma lossi jõudes olin telefoni teel palunud sinna tulla. Meeleavaldajate arv oli nüüd juba kindlasti alla tuhande. Enamus neist, keda ähvarduste abil oli sunnitud meeleavaldusele minema, oli vahepeal sobiva juhuse leidnud tee peal kolonnist lahkuda.

Kui kolonni saba oli lossi ette jõudnud, hakkas keegi ühelt sovjeti veoautolt kõnet pidama. [. . .]

Kui kõneleja oli lõpetanud, võttis president sõna. Ta ütles, et ainsaks tähiseks, mis on teda juhtinud tema pikaaegse avaliku tegevuse kestel, on olnud siiras tahe teha kõik, mis tema võimuses, et tõrjuda eemale eesti rahvast viletsust ja kannatusi ning aidata temal saavutada kultuurrahvale väärilisi paremaid elutingimusi. Presidendi sügava veendega ja hõõguva jõuga väljendatud sõnad kutsusid esile spontaanse käteplaksutuse, mis näitas, et tunduv osa rahvahulgast oli diametraalselt vastupidisel arvamisel meeleavaldust korraldajate omaga. Et pääseda ootamatult

tekkinud ebamugavast olukorrast, hakkasid viimased presidenti jämedate vahelehüüetega ja lärmitsemisega segama, ilmselt selleks, et teda sundida oma kõnet katkestama. Seda märgates ütles president, et kui ei peeta kinni kultuurinimeste kombest, mis käsib hoiduda kõnelejat segamast, siis ei jää temal muud üle kui kõne katkestada: «Kui teil on mulle midagi ütelda, siis saatke mõni esindaja minu jutule.»

Mõni minut hiljem võttis ta kõrvaltoas vastu neli-viis delegaati meeleavaldajate hulgast. Ta andis neile sama vastuse, mille peaminister oli andnud.

Vahepeal jätkus miiting lossiesisel väljakul. Kõned muutusid järjest metsikumaks ja tekkis mulje, et korraldajatel läks ikka raskemaks nende poolt kutsutud vaime vaos hoida. Äkki kajasid hüüded: «Lipp maha!» Ilmselt oli mõnel tuisupeal tekkinud mõte presidendi lossil lehviv lipp maha rebida. Raske oli aimata, mis oleks juhtunud, kui ässitajail oleks korda läinud hulka oma mõju alla saada. Vahisõdurid oleksid sissetungijaile tule avanud ja keegi poleks võinud ennustada, kuidas sovjeti tankid oleksid sellele reageerinud.

Nagu aga pärastised sündmused näitasid ja mingi kuues meel meile ütles, et olnud sellised vägivallateod lavastuses ette nähtud, mida ka kerge oli mõista. Kõikide, eriti maailma ajakirjanduse kirjasaatjate ja välissaatkondade personaali silme all ja sovjeti tankide kaitse all korraldatud vägivallateod presidendi vastu oleksid kavatsetud lavastuse täiesti ära rikkunud.

Sellepärast hakkas üks juhte hulka manitsema mitte oma aru kaotada. «Pidagem kinni sellest eeskujulikust distsipliinist, mida seni oleme üles näidanud,» manitses ta. Ja silmnähtavalt selleks, et pöörata rahvamassi mõtted teisale, üks juhtidest pani ette siirduda vanglate juurde, et vabastada poliitilised vangid. Rahvahulk, kes vahepeal oli veel enam kokku kuivanud, võttis seda hüüdsõna meeleldi kuulda, ja varsti oli lossiesine väljak tühi ja rahulik. Punaväe tankid ja sovjeti veoautod lahkusid koos meeleavaldajatega.

Umbes kolmveerand tundi hiljem informeeris kohtuminister telefoni teel presidenti, et rahvasalk mõne sovjeti tanki saatel oli ilmunud Keskvangla ette ja nõudnud poliitiliste vangide vabastamist. Tegelikult olid kõik poliitilised vangid kaks aastat varem, uue põhiseaduse jõusseastumisel amnesteeritud. Ainsad vangla elanikud, kelle kuritegudel oli midagi ühist poliitikaga, olid need, kes olid süüdi mõistetud spioneerimises N. Liidu heaks. Kuna punaväe tankid seisid ähvardavalt vangla värava ees seisva rahvahulga taga, andis president käsu vabastada kõik need vähesed vangid, keda kuidagi võis «poliitiliste vangide» hulka arvata. [. . .]

President käskis mul kella viieks lossi tagasi tulla. Ta tahtis nõu pidada peaministri, sõjavägede ülemjuhataja ja minuga uue valitsuse liikmete nimestiku asjus, mille Vares pidi vaheajal

temale esitama. Viimane pidi kella kuue ajal uuesti tulema. Ta polnud sugugi püüdnud varjata, et tal endal pole selle nimestiku kohta peaaegu midagi öelda. Temale oli valitsuse liikmete täielik nimestik Nõukogude saatkonnas üle antud. Ainus punkt, milles tal oli juhus olnud oma tahet avaldada ja koguni õnnestunud seda maksma panna, oli tema sõbra professor Hans Kruusi määramine peaministri asetäitjaks. See oli tal korda läinud seetõttu, et ta oli peaministri ameti vastuvõtmisega nõustunud vaid sel puhul, kui Kruus saab valitsuse liikmeks peaministri asetäitjana. Ta oli ka presidendile avameelselt seletanud, mispärast ta selles küsimuses oli kangekaelne; kuna tal endal teadmised ja kogemused poliitika alal peaaegu täiesti puudusid, oli ta lugenud tingimata tarvilikuks, et tema lähedane sõber Kruus, keda ta pidas sel alal vilunuks, tema kõrval seisaks. [...]

Üks sootuks tähtsusetu muudatus mitte nimestikku võetud isikutes, vaid neile määratud ametkohtades näis aga soovitav olevat. Põhjustel, mis pole nii tähtsad, et neid siin ära tuua, näis meile soovitav, et kaks härrat, kellele olid välisasjad ja haridusala määratud, vahetaksid kohad.[1] [...]

Möödus tund, kuid Vares polnud ikka veel tagasi tulnud. Ootasime teda kannatamatult, kui äkki kuuldus linna poolt laskmist ja telefoni teel hakkas alarmeerivaid uudiseid saabuma, et linnas on puhkenud rahutused. Esmalt, kella 20 paiku kostsid üksikud paugud, kuid varsti võis kuulda üsna elavat tulistamist, vahel sekka kuulipildujate raginatki. Telefoni teel antavate teadete järgi oli tänava mob siin ja seal asunud politseilt relvi ära võtma. Arvestades seda, et mürgeldavaid korrarikkujaid saatsid sovjetivene sõdurid ja madrused, kes neid kaitsesid ja julgustasid korra ning seaduse rikkumistele, oli politseiülem siseministri juhtnööri kohaselt käskinud politseinikud tänavailt ära kutsuda. Paari politseijaoskonda oli mob sisse tunginud ja sealt relvad ära röövinud. Siin-seal tänavail oli põhjakihi esindajaile käsirelvi välja jagatud. Oli kerge aimata, kust selleks korraldused olid tulnud. Ühiskonna kriminaalne põhjakiht, kes alati on valmis pinnale kerkima, et juhust kasutada, kui politseivõim on välja lülitatud ja halvatud, oli tegevusse astunud.

Kella 22 paiku kuuldus mitmelt poolt tulistamist. Olukord hakkas muretäratavalt tõsiseks muutuma, eriti seetõttu, et nõukogude okupantide kavatsused ja plaanid olid läbinähtamatud.

Kella 10 paiku teatati, et üks jõuk oli tunginud peaministri ametiruumidesse ja oli «revolutsioonilise initsiatiivi korras» välja kuulutamas mingit «töörahva valitsust». Ka need sissetungijad olid tegutsenud sovjeti-vene sõdurite ja madruste heatahtliku kaitse all, kuna eesti politsei pidi end eemale hoidma. Oli see episood mingisuguste põrunud ajude ja tuisupeade spontaanne ette-

---

[1] Juttu on välisministri ja haridusministri kandidaatidest N. Andresenist ja J. Semperist.

võte, ilma ühegi seoseta Varese kabineti moodustamisega, või oli Zhdanov loobunud selle moodustamise kavatsusest ja tõstnud täisverelise kommunistliku «tööliste valitsuse» moodustamise päevakorda? Me kobasime pimeduses, ilma et oleksime midagi Zhdanovi plaanidest teadnud. Sõjavägede ülemjuhataja, kes oli otsekohe pärast rahutuste puhkemist läinud oma staapi, oli tagajärjetult püüdnud punaväe peakorteriga ühendusse astuda. Ei punaväe komandõr, ei tema staabiülem ega keegi teine tema asendajaist polnud traadi teel kättesaadav.

[. . .] Me hingasime kergendatult, kui Vares viimaks saabus. Istusin toas, mis oli selle toa kõrval, kus president Varese vastu võttis. Kuna vaheuks oli lahti, siis kuulsin iga sõna nende kõnelusest sama hästi, nagu oleksin nendega ühes toas istunud. Varesel ei olnud korda läinud Zhdanovilt nõusolekut saada ettepandud muudatustele. [. . .]

President kirjutas sealsamas alla Varese poolt juhitava valitsuse ametisse nimetamise käskkirjale ja Vares andis otsekohe presidendile ametivande. President palus peaministrit kohe asuda tegevusse ja võtta tarvitusele abinõud korra taasjaluleseadmiseks linnas. Esimeseks sammuks ses suunas pidi muidugi olema Zhdanovi poole pöördumine palvega, et punaväe üksustele antaks käsk loobuda avaliku rahu rikkujaid toetamast ja julgustamast ning politseid korra alalhoidmises takistamast. Vares tõttas minema, et presidendi korraldust täita.

Korra taasjaluleseadmine ei võinud loomulikult nagu nõiakepi väel toimuda. Üsna elav tulistamine kestis veel ligi kella üheteistkümneni, mil see hakkas vaibuma. Üksikuid pauke kuuldus veel poole ööni. [. . .]

Rei, A. Traagiliste sündmuste tunnistajana // Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas. III kd. Lk. 17—25.

NSV LIIDU SAADIKU K. NIKITINI ARUANNE PERIOODIST 13.—25. JUUNINI 1940

26. juuni 1940

[. . .] 2. Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu poolt esitatud nõuded Eesti valitsuse tagandamisest ja täiendavate vägede sissetoomisest Eesti Vabariigi territooriumile kainestasid otsekohe valitsejaid, jahutasid kaitseliitlik-kodanlike ringkondade sõjakihku ja sundisid neid esitatud tingimustega kähku nõustuma. Välisminister Piip kutsus mind kell 8 õhtul ja teatas: «Eesti valitsus on valmis lahkuma ametist, nõustub lubama Punaarmeed Eesti territooriumile sellisel hulgal, mis on vajalik pakti elluviimise kindlustamiseks.» Samas teatas Piip mulle, et minuga soovib pre-

sidendi korraldusel rääkida kindral Laidoner. See oli kiiresti orienteeruva endise valitsuse esimene katse püsida võimul, säilitades endised positsioonid. Kindral Laidoner teatas, et ta tegutseb presidendi isiklikul korraldusel täiesti konfidentsiaalselt ja küsis: «Kas Nõukogude valitsus leiab, et Eesti valitsus tegutses pakti täitmisel tervikuna halvasti ja seetõttu peab lavalt lahkuma, või ta peab pakti mitteküllaldases täitmises süüdlaseks üksikuid isikuid, kes peaksid selle eest kandma kogu vastutust?» Ma vastasin, et võin vaid korrata seda, mida ütles sm. Molotov Eesti valitsusele esildist üle andes, nimelt: Eesti vabariigi valitsus peab lahkuma ametist, kuna ta pole kindlustanud enda poolt 28. septembril 1939. aastal sõlmitud vastastikuse abistamise pakti täitmist.

«Kuna pakti pole täidetud, peavad järelikult selle eest vastutama kõik alates peaministrist.»

Seejärele püüdis Laidoner teada saada, keda Nõukogude valitsus sooviks nimetada peaministriks, kuna nad ei soovi korrata Leedu viga. Vastasin, et praegu ma ei oska selle kohta midagi kindlat öelda.

Kujunenud olukorras pidas Eesti valitsus kuni sm. Ždanovi saabumiseni rea istungeid. Arutati uue kabineti koosseisu variante erinevate isikute: Rei, Jaan Tõnissoni, Palvadre jt. juhtimisel. Kõneldakse, et Päts olevat valitsuse koosolekul öelnud, et ta ei luba kandidaatide pealesundimist Nõukogude valitsuse poolt. Vastupidise arvamuse esitas majandusminister Sepp, väites, et on mõistlikum, kui Päts nõustub vastupanuta NSV Liidu poolt esitatavate tingimustega, kuna vastasel korral võib olukord muutuda halvemaks. Hilisem Rei telegramm sm. Ždanovi saabumisest Eesti uue valitsuse moodustamiseks lõpetas sellel teemal vaidlused, jättes nõrga lootuse, et võib-olla õnnestub kuidagi manööverdada ja jätta valitsuse etteotsa Rei (millele nad asetasid suuri lootusi).

3. Teated sm. Ždanovi eelseisvast saabumisest ja Laidoneri—Jürima valitsuse lahkumisest kandusid välgukiirusel üle Eesti. Otsekohe tõusid üles laiad töörahvahulgad. Hoolimata armee ülemjuhataja kindral Laidoneri käskkirjast, kus «kaitseseisukorra seaduse» alusel keelati igasugused koosolekud, toimusid rongkäigud ja miitingud, tehastes ja vabrikutes hakkasid töölised kogunema, nõudes, et neile antakse võimalus arutada Nõukogude Liidu esildist, kuna nad soovivad avaldada oma suhtumist NSV Liiduga sõlmitud lepingu rikkumisse Jürima valitsuse poolt.

Politsei hakkas neid koosolekuid laiali ajama, esines isegi arreteerimisi, kuid rahvas, tundes Nõukogude Liidu toetust, püüdles massiliselt vabadusele, püüdes enda algatusel osa võtta selle tähtsa küsimuse otsustamisest.

Tüüpiline on juhtum Koplis (töölisrajoon, kus tsaariajal oli laevatehas). Siin paiknes Punaarmee väeosa. Punaarmeelaste juurde kogunes vanureid-töölisi, nendega liitusid noored, arenes

vestlus. Töölised ütlesid otse: «Me oleme väga õnnelikud, et Punaarmee tuli.» Teised: «Kas siin ei ole minu poega? Ta läks Venemaale ja peab samuti teenima Punaarmees.»

Rahva sekka peitunud ümberriietatud nuhk küsis: «Mis sellest, et Punaarmee tuli, ta lendab siit samuti, nagu lendas 1917. aastal.» Töölised pöördusid hääle suunas, paljud tundsid teda. Üks tööline ei pidanud vastu ja ütles: «Sa käisid alles eile politseivormis, miks sa ennast moondad?» Nuhk vilistas, tema juurde jooksid politseinikud, haarasid töölise kinni ja hakkasid teda peksma. Olles veendunud, et teda ei lubata solvata, haaras tööline kivi ja lõi sellega politseinikku. Ta haarati kinni ja tassiti jaoskonda. Kõik see toimus samas seisvate punakomandõride silme all, kes ei julenud sündmusse sekkuda. Politsei, nähes Punaarmee sellist suhtumist, muutus julgemaks ja ühes teises kohas arreteeris 15 inimest. Asjasse sekkunud Riigikogu liikmed Unt jt. saavutasid, et arreteeritud vabastati ööpäeva pärast.

4. Sm. Ždanovi saabumine ja direktiiv Moskvast politseirepressioonidesse passiivse suhtumise lubamatusest muutsid järsult olukorda. Kõikides vabrikutes ja tehastes toimusid laialdased koosolekud, mis viidi kogu Eestis läbi 19.—20. juuni öö jooksul. Laidoneri—Jürima valitsus veendus oma silmaga, et tal ei õnnestu säilitada mingeid positsioone, kuna kuuldus, et Nõukogude valitsus ise osaleb Eesti uue valitsuse moodustamises, tungis kõige kaugematesse nurkadesse ja leidis kõikjal pooldava vastukaja, mis aga mõningates peades kajastus täiesti ebaõigesti. Osa inimesi ei mõistnud meie poliitikat, hindas valitsuse vahetust kui revolutsiooni ja tõi 20. juuni[1] demonstratsioonisse Oktoobri elemente. 21. juunil kella 13-ks päeval me pidime sõitma Vabariigi presidendi K. Pätsi juurde esitama peaministri kohale J. Vares-Barbaruse kandidatuuri. Kell 12 päeval algas demonstratsioon. Töölised marssisid üksmeelselt, lauldes nõukogude revolutsioonilisi laule: «Suur ja lai on maa,» «Katja» jt., kandsid vanu ametiühingute lippe. Nõukogude saatkonna eest möödunud kolonnidest kostus kogu aeg hüüdeid «Hurraa», «Elagu sm. Stalin!» Sm. Ždanov tervitas neid rõdult.

Demonstratsiooni ajal me sõitsime presidendi juurde. Me asetasime ta üsnagi häiritud hingeseisundisse. Erutuse põhjuseks oli asjaolu, et enne meie saabumist tuli tema lossi juurde töölisdemonstratsioon. Kolonnid peatusid presidendi lossi ees. Kolonnidest eraldusid oraatorid, kes pöördusid presidendi poole petitsiooni ja nõudmistega: 1) kõrvaldada Laidoneri—Jürima valitsus; 2) vabastada poliitvangid; 3) anda ametiühingutele vabadus.

K. Päts ilmus rõdule ja teatas demonstrantidele, et ta ei või nende nõudeid täita, sest see on tulevase valitsuse asi. Samal ajal väljus rahvahulgast üks inimene ja pöördus rahva poole: «Kas te tunnete mind, seltsimehed?» Häältekoor vastas: «Tunneme, tunneme!» — «Aga kui te mind tunnete,» jätkas kõneleja, «siis ärge uskuge seda kavalpead. Jagunege kolme ossa: üks osa las

läheb arsenali juurde ja haarab relvad. Teine osa läheb vangla juurde ja vabastab poliitvangid, kolmas osa haarab posti, telegraafi, politseivalitsuse jne.!» Kuulnud käsku, asusid demonstrandid otsekohe seda täitma.

Seda kuulnud, Päts ehmus, ja kui me ta juurde läksime, jõudis ta end suurivaevu kokku võtta ja kordas: «Meie rahvas on imelik, organiseerimatu.» Meie poolt esitatud peaministri J. Vares-Barbaruse kandidatuuri võttis ta vaidlusteta vastu ja kordas ehmunult: «Palun vaid, organiseerige kiiremini valitsus ja viige kõik korda!» Meie visiit ei kestnud üle 8 minuti. Ülejäänud osa päevast me pühendasime Eesti valitsuse lõplikule formeerimisele. [. . .]

11. Demonstratsiooni õppetunnid

Nagu ma eespool meenutasin, hakkas töölisdemonstratsioon 21. juunil kell 1 päeval presidendilossi juurest ühe kõneleja üleskutse peale liikuma järgnevalt: üks osa arsenali haaramiseks, teine läks ja haaras politseivalitsuse, kolmas liikus vangimaja juurde vabastama poliitvange. Teel ühinesid nendega teised Tallinna kodanikud.

Demonstratsioon peatus teel, peeti lühikesi miitinguid ja liiguti edasi. Umbes kella kolmeks või neljaks rahvaliikumine väljus demonstratsiooni raamidest. Haarati relvalaod, jagati välja relvad, politsei jooksis hirmunult laiali ja peitus, kuhu juhtus. Linn sattus relvastatud tööliste jt. kodanike kätte. Mis on põhjuseks, et rahulikult meelestatud demonstratsioon muutus äkki revolutsiooniliseks tegevuseks?

Nad [põhjused] peituvad selles, et 20 aastat kestnud Laidoneri—Jürima vihatud režiim oli linna ja maaelanikkonna nii välja vihastanud, et see oli vähimagi võimaluse korral valmis oma orjastajatega arveid õiendama. Juba see, et nad murdsid pärast pikki vaikimisaastaid vabade kodanikena tänavale, tõstis tohutult demonstrantide meeleolu. Juba siis oli tunda erutust, kui mööduti saatkonna hoonest. K. Päts pani oma kõnega aluse, ägedad oraatorid valasid õli tulle. Siin tuleb meenutada korpuse poliitosakonna ülemat sm. Ivanovi, kes ei mõistnud toimuvaid sündmusi ja otsustas olukorda revolutsioneerida, pidades õhutava kõne. See kõne mõjutas tõepoolest tugevasti demonstrantide meeleolu ja kuidagiviisi demonstrantide sekka sattunud soomusautod tugevdasid seda veelgi. Inimesed, tagant õhutatuna teiste kõnelejate poolt, kes püüdsid jäljendada sm. Ivanovi, läksid liiga kaugele. Algasid arreteerimised. Tõsi küll, töölised osutusid väga organiseerituks. Nad valisid kiiresti endi esindajad, kes, punased lindid käsivarrel, lõid kiiresti revolutsioonilise korra. Vanad töölised astusid otsekohe [puna]kaarti, heitsid vintpüssid õlale ja asusid juhtima valvesalku olulisemate asutuste juures.

Seda kasutasid provokaatorlikud elemendid, kutsudes elanikkonda üles kättemaksule. Öö vastu 20. juunit möödus rahutult.

---

[1] On mõeldud 21. juuni demonstratsiooni.

Eesti ohvitserid tulistasid mitmel pool meie väeosi ja tankiposte. Kõlasid lasud sõjaväehaiglast (tulistasid haiglakomitee ja veel kaks eesti sõjaväelast), tulistati sõjakoolist (meie väeosadel tuli see kool — 400 meest — desarmeerida), tulistati kaubandusesindust (tulistasid kaitseliitlased). Võitlejad ja ohvitserid tegutsesid igal konkreetsel juhul operatiivselt nende relvastatud ohvitseride, kaitseliitlaste ja teiste organisatsioonide varitsussalkade likvideerimisel, kes eelneva valitsuse poolt olid nõukogude-vastaseks tegevuseks ette valmistatud.

Töölisrühmad osutasid aktiivset kaasabi ettevalmistatavate relvakokkupõrgete avastamisel ja likvideerimisel. Vaenutegevuse käigus oli ohvreid, kuni 10 eesti töölist sai haavata ja 2—3 surma.

21. juuni õhtul sm. Ždanov kutsus välja M. Undi ja andis talle käsu lõpetada revolutsiooniline tegevus ja desarmeerida töölissalgad. Ööl vastu 22. juunit võeti kasutusele vastavad abinõud ja hommikuks oli juba kõik rahulik. Kuid endine valitsus oli sellisest sündmuste arengust niivõrd kohkunud, et hakkas hirmunult kaitset paludes saatkonda helistama. Telefoni teel pöördusid minu poole kindral Laidoner, helistas kindral Kasekamp, kes palus isegi soomusautot sõjaministeeriumi kaitseks, mida rahvahulk püüdis tormijooksuga vallutada.

Umbes kell 6 õhtul toodi saatkonna konsulaarosakonda töölisvoliniku saatel, kel oli punane lint varukal, kindral Rotberg. Pärast vestlust me esitasime tema kandidatuuri sõjaministri kohale. Minu arvates saab siin teha selliseid järeldusi: töölisliikumise juhid Unt, Ruus, Andresen lasksid demonstratsiooni käest; 2) oleme süüdi, et ei hoidnud küllalt tugevasti töölisliikumise juhte peos, ja 3) poliitosakonna ülemal sm. Ivanovil polnud mingisugust õigust pidada sütitavaid kõnesid üleskutsega revolutsiooniliseks tegevuseks.

12. Meie ülesanded käesoleval etapil.

Kuna Eesti elanikkond suhtub praegu meisse väga hästi ja usalduslikult, tuleb seda usalduslikku vahekorda arendada ja tugevdada ning seetõttu tuleb meil esialgu:

1. Aidata uuel valitsusel meiepoolsete konsultatsioonidega tema poolt esitatud deklaratsiooni ellu viia.

2. Sõjaväelisi ehitustöid intensiivistades kasutame igati eesti töölisi ja sellega likvideerime tööpuuduse.

3. Loome kogu Eestis NSV Liiduga sõprusühingute võrgu, haarame sealjuures kaasa laiad tööliste, talupoegade ja intelligentsi ringkonnad, organiseerime raamatukogude võrgu, näitame Nõukogude kinofilme, saadame meie paremaid Nõukogude artiste, lauljaid ja muusikuid kõikidesse Eesti linnadesse. Sealjuures peab Moskva neid kõigiti abistama.

4. Loodavas venekeelses ajalehes avaldame arvukalt artikleid nõukogulikust ülesehitustööst kõikidel elualadel (tehnikas, kultuuris ja kunstis).

5. Seoses töömahu suurenemisega on vajalik ka meie aparaadi

suurendamine. Ma püstitan nüüd uuesti küsimuse meie konsulaadi avamisest Narvas. Ta asub Tallinnast 25 kilomeetri kaugusel, vabu töötajaid saatkonnas pole. Me sõidame sinna äärmiselt harva, seda piirkonda pole detailselt tundma õpitud, kuid seda on meil lähemas tulevikus tarvis.

6. On vaja isikut, kes otseselt abistaks saadikut tema töös, jälgides Eesti territooriumil arendatavat mitmesugust nõukogude tööd.

7. Seoses tööliste poolt miitingutel esitatud nõuetega legaalse kommunistliku partei organiseerimisest tuleb küsimus läbi kaaluda.

NSV Liidu saadik Eestis Nikitin

«Международная жизнь», 1989, № 3, c. 134—136. Tõlge vene keelest.

VÄLJAVÕTE ALEKSANDER PÄRNPUU MÄLESTUSTEST

[. . .] Töötasin neil ärevatel aegadel (1940. a. ja 1941. a.) Eesti Kultuurfilmis helioperaatorina. [. . .]

Imeliku mulje jättis see, et kokkuleppe järgi pidid vene sõjaväelased paiknema baasides, kuid tegelikult olid ka Tallinnas. Järgnevalt faktid.

Ühel ilusal suvepäeval minnes tööle nägin Raua tänava koolimaja ees seisab vene tank. Mõtlesin, mis seal koolimajas lahti — läksin sisse. Eesti sõjaväelaselt-korrapidajalt kuulsin, et koolimajja on majutatud Eesti sidepataljon ja sidepataljoni ruumid on venelaste poolt üle võetud. Küsisin mõnda tuttavat sidepataljoni ohvitseri, kuid neid seal ei olnud.

Filmisime Vabaduse platsil toimuvat miitingut. Platsile oli tulnud tehastest rivikorras umbes 350 inimese ümber ja neist kaugemale oli kogunenud uudishimulikke umbes sama palju. Juurde sõitis lahtine veomasin. Sellelt hakkas kõnet pidama keegi meeskodanik. Kui kõne oli lõppenud, tekkis paus nii umbes 15 sek. Seejärel hakkas rahvas Eesti hümni laulma, algul vaiksemalt, siis kord-korralt tugevamalt. Nii kõne kui ka rahva lauldud Eesti hümni helilindistasin. Operaator V. Parvel küsis minult, kas ma hümni ka helilindistasin. Vastasin, et helilindistasin kõik. Seepeale ütles ta, et hümni ei oleks tohtinud helilindistada.

Kinokroonika filmi montaaži ajal lõigati filmist hümn välja. Seda kroonikafilmis ei olnud. Olen kuulnud, et sellest sündmusest kroonikafilm ei vasta tegelikkusele. See võib tõsi olla, sest filmi montaaži ajal võidi sinna monteerida juurde võõraid filmiosi, et kroonikafilm teha ülemustele meelepärasemaks. Hiljem kuulsin, et Vabaduse platsi lähedal olnud vene sõjamasinaid. [. . .]

EMS. Mälestuste kollektsioon.

VÄLJAVÕTE MART NIKLUSE MÄLESTUSTEST

Istusime ühes töötsoonis «kurilkas» suitsetamispausideks määratud pugerikus tsehhi juures. Sinna tuli end soojendama tuttav valvur, mordvalane [. . .]. Nüüd hakkas ta rääkima 1940. aastast: «Aga mina võtsin osa teie revolutsioonist.»

Ja meie imestamise peale jutustas:

«1940. aastal teenis ta Punaarmees sundaega. Nende väeosa seisis Paldiski baasis. 21. juuni hommikul jagati paarisajale mehele välja vanad erariided ja sonimütsid ja käsutati nad istuma veoautodele. Püssid käes, padrunid lahtiselt taskutes. Öeldi, et Tallinnas on töötav rahvas üles tõusnud kodanluse ikke vastu ja vajaduse korral tuleb relvadega appi minna.

Väljasõidu käsku aga ei tulnud. Kaks ööpäeva kestis autodel konutamine. Isegi loomulike vajaduste õiendamiseks ei lubatud minna kaugemale kui paar meetrit. Toit toodi sinnasamasse autodele. Kaks päeva higistati seal palava päikese käes autokastides, öösel aga väriseti jahedusest. Siis kuulutasid politrukid, et töörahva revolutsioon on võitnud. «Revolutsionäärid» käsutati tagasi kasarmusse ja sõdurimundrid aeti jälle selga.»

EMS. Mälestuste kollektsioon.

LENINGRADI SÕJAVÄERINGKONNA STAAP PUNAARMEE VÄEOSADELE EESTIS. Telegramm

23. juuni 1940

Rida komandöre teatas Sõjanõukogule, et mõnes kohas politsei ja sandarmeeria takistab eesti rahva tervitusi Punaarmeele ja oma suhtumise avaldamist NSV Liidu—Eesti Vabariigi mittekallaletungipakti.

Mõnes kohas on politsei isegi arreteerinud töölisi selle eest, et nad tervitavad Punaarmeed. LSR[1] komandör armeekindral sm. Meretskov

KÄSKIS

Politseinikud, kes teevad takistusi rahvale Punaarmee tervitamisel ja oma heasoovliku suhtumise väljendamisel ning nõudmiste esitamisel, et mittekallaletungipakti tuleb ausalt täita, tuleb viivitamata punaarmeelaste poolt arreteerida, relvad ära võtta ja kinnipidamisest komandörile teatada.

NARKA. F. 34 310. N. 1. S. 7. L. 84. Tõlge vene keelest.

---

[1] Leningradi Sõjaväeringkond.

VÄLJAVÕTE E. PÄLLI MÄLESTUSTEST

[...] Eesti territooriumile tulid Punaarmee väeosad. Seoses sellega tuli Eestisse Punaarmee koosseisus kordusõppust läbitegev rühm eesti kommuniste, mille koosseisus olid N. Karotamm, N. Puusepp, J. Laube, F. Okk, A. Pressman, A. Raud, A. Sipsakas, nende ridade kirjutaja ja mõned teised, kelle nime enam ei mäleta. Kokku võis neid olla umbes viiskümmend inimest. Pärast sünnimaa pinnale jõudmist vahetasime sõjaväevormi, kes varem, kes hiljem, tsiviilriietuse vastu ning asusime praktilisele tööle mitmesugustes asutustes, mis tekkisid juunipöörde käigus. [...]

Päll, E. Katkendeid valmivast mälestusteraamatust // «Keel ja Kirjandus», 1988, nr.11, lk. 689.

SAKSA SAADIK TALLINNAS SAKSA VÄLISMINISTEERIUMILE. Telegramm

3. juuli 1940

President Päts võttis jälle ustava usaldusmehe vahendusel minuga kontakti. Ta teatas, et praegusest valitsusest, hoolimata üksikute ministrite osalt väga pahempoolsest orientatsioonist, ei ole sovetiseerimist ning Nõukogude Liiduga ühinemist oodata. Ometi ei saa ette näha, kas venelased ei sunni peale radikaalseid ümberkorraldusi. Ta ise püüab oma positsiooni nii kaua kui võimalik hoida, et maa [puudub üks sõna, ilmselt «ümberkorraldust»] Nõukogude süsteemile ja ühinemist Nõukogude Liiduga ära hoida, kuid arvestab ometi enda kõrvaldamise võimalust venelaste poolt, kuigi talle eesti rahva kõige laiematest ringkondadest saabub pidevalt poolehoiuavaldusi. President avaldas taas lootust, et Saksamaa oma majanduslike huvide tõttu Eestis astub bolševiseerimisele vastu. Peale selle teatas ta usaldusmehe kaudu, et venelased nõuavad Eesti sõjaväelt kahe nädala jooksul tingimuste loomist kahe tuhande lennuki vastuvõtuks, Tallinna lähedal asuvate merekindlustuste moderniseerimist ja armee võitlusvalmis seadmist. Võtsin informatsiooni vaid teadmiseks.

Asepresident Kruus rõhutas oma kõnes taas täielikku välispoliitilist orienteerumist Nõukogude Liidule ja seostas seda jäägitu seljapööramisega Lääneriikidele. Põhjendamaks Eesti haaramist Punaarmee poolt, ta ütles, et Nõukogude Liit ei võinud oodata, kuni vaenlane [osa teksti puudub] idapiirile ilmub ja strateegiliselt tähtsad piirkonnad haarab. Punaarmee kaitseb Eestit kallaletungide eest. Välisminister[1] iseloomustas töölistele peetud peamiselt

[1] Nigol Andresen.

sisepoliitikat käsitlevas kõnes valitsust kui laia koalitsioonivalitsust, kes võitleb suurkapitali vastu, kui see peaks kavandatavatele sotsiaalsetele reformidele vastu astuma ega võta vastu kapitali[stide] poolt esitatavaid korraldusi. Nõukogude komissar Ždanov on eilsest alates jälle siin. Läbirääkimiste tulemusi pole seni teada. Ära kutsutud Nõukogude saadikule Nikitinile ei [korraldatud] ametlikku lahkumistseremooniat, millest järeldub, et ta on sündmuste käigus ebasoosingusse langenud.

Frohwein

ADAP. Ser. D: 1937—1945. Bd. X. S. 89. Tõlge saksa keelest.

SAKSA SAADIK KAUNASES SAKSA VÄLISMINISTEERIUMILE. Telegramm

5. juuli 1940

Kuulsin heast allikast rangelt konfidentsiaalselt, et Molotov ütles eile õhtul Kaunasesse tagasi jõudnud Leedu välisminister Krēvé-Mickevičiusele, et Leedu ühendamine Nõukogude Liiduga on otsustatud asi. Kõik Krēvé-Mickevičiuse püüded seda otsust muuta lükati tagasi. Kõigepealt tuleb ühendada Leedu, siis Läti ja Eesti. Krēvé-Mickevičiuse küsimusele, miks Leedust alustatakse, vastas Molotov, et see toimub Saksamaad arvestades.

Nähtavasti on menetlus nii kavandatud, et kokku astub seim, kes otsustab, et [osa teksti puudub] välja kuulutatakse.

Dekanozov, kes viimastel päevadel samuti Moskvas viibis, on koos mõningate ametnikega siia tagasi tulnud, et menetluse üksikasju korraldada.

Zechlin

ADAP. Ser. D: 1937—1945. Bd. X. S. 105. Tõlge saksa keelest.

KOKKULEPE NSV LIIDU VALITSUSE JA EESTI VABARIIGI VALITSUSE VAHEL[1]

6. juuli 1940

Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Valitsus ja Eesti Vabariigi Valitsus tunnistavad tarvilikuks sõlmida omavahel alljärgnev Kokkulepe ja määrasid sel eesmärgil oma volinikeks:

NSV Liidu Valitsus — A. A. Ždanovi, NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi liikme,

[1] Kuna käesoleva kogumiku koostajad ei ole kõnesoleva kokkuleppe eestikeelset teksti leidnud, siis on kokkulepe tõlgitud vene keelest.

Eesti Vabariigi Valitsus — dr. Varese, Eesti Vabariigi peaministri, N. Andreseni, välisministri.

Mainitud volinikud, peale oma nõuetavas vormis ja täiesti korras volituste vastastikust esitamist, leppisid kokku järgnevas:

Eesti Valitsus teatab oma valmisolekust anda Nõukogude Liidule rendile Nõukogude Liidu poolt igal aastal tasutava erikokkuleppega kindlaks määratava rendisumma eest 10-aastase tähtajaga:

1. Saared Naissaar (Nargen), Aegna (Wulf) koos kõigi kaitseotstarbeliste ja mittekaitseotstarbeliste rajatiste, randumissildade, raudtee veerevkoosseisu ja sõjamoonaladudega.

2. Eesti rannakaitsepatareide rajoonid Suurupi poolsaarel kahekilomeetrilise tsooni ulatuses ja Viimsi poolsaarel ühekilomeetrilise tsooni ulatuses. Mõlemad patareirajoonid antakse üle kõigi nendel asuvate kaitseotstarbeliste ja mittekaitseotstarbeliste rajatistega, randumissildade, raudtee veerevkoosseisu ja sõjamoonatagavaradega. Mõlemal juhul määratakse rajoonide täpsed piirid kindlaks kohapeal lisakokkuleppega segakomisjoni poolt.

3. Sõja-, Peetri- ja merelennuväe sadamad Tallinnas koos nendega piirneva territooriumiga (märgitud juurdelisatud kaardil), töökodadega, kütuseladudega, rajatistega, neis leiduva sisseseadega.

4. Tuletornid: Juminda, Keri, Naissaare, Suurupi koos kogu sisseseadega, inventariga, ujuvvahenditega, randumissildadega, juurdesõiduteede ja ekspluatatsioonivaruga.

5. Tallinna laevaremonditehased «Riigi Sadamatehas» ujuvdokkide ja tehase territooriumiga selliselt, et üks bassein eraldatakse Eesti kaubalaevade remondiks.

6. Endiste Bekkeri ja Vene-Balti tehaste sadamad, rajatised ja territoorium Kopli poolsaarel.

7. Patareisid teenindav isikkoosseis viiakse käesoleva Kokkuleppe allakirjutamise momendist patareidest ja saartelt välja.

Renditaval territooriumil külades ja taludes elav tsiviilelanikkond, samuti patareide isikkoosseisu perekonnad lahkuvad 15 ööpäeva jooksul Kokkuleppe allakirjutamise momendist.

8. Nõukogude Liidul on õigus ehitada renditaval territooriumil igasuguseid kaitserajatisi ja omada sõjaväegarnisone.

9. Kõik kaitseotstarbeline ja mittekaitseotstarbeline ja muu tehniline varustus renditaval territooriumil võetakse täies ulatuses vastu käesoleva Kokkuleppe sõlmimise päeva seisuga.

10. Nõukogude Liit eraldab renditasu arvel Eesti valitsusele avanssi 800 tuh. Eesti krooni ulatuses.

11. Luua Eesti ja Nõukogude poole esindajatest komisjon kõikide rendile antavate kaitseotstarbeliste ja mittekaitseotstarbeliste rajatiste ja muu tehniliste seadmete vastuvõtmiseks, samuti üleandmise protsessis tekkida võivate küsimuste lahendamiseks.

Komisjon asub tööle käesoleva Kokkuleppe allakirjutamise momendist.

NSV Liidu Valitsus ja Eesti Vabariigi Valitsus peavad kõnesolevat Kokkulepet salajaseks ja avaldamisele mittekuuluvaks.

Kõnesolev Kokkulepe on koostatud kahes originaalis, kumbki vene ja eesti keeles, 6. juulil 1940. a. Tallinnas.

Lisa: 3 kaarti, igaüks kahes originaalis, kuhu on märgitud renditavad saared ja territoorium.

A. Ždanov — Dr. Vares
V. Botškarjov — N. Andresen

Полпреды сообщают... С. 455—457. Tõlge vene keelest.

INGLISE SAADIK TALLINNAS INGLISE VÄLISMINISTEERIUMILE. Telegramm

10. juuli 1940

[...] 2. Ma sain kolmest allikast informatsiooni, et algselt kavatses Nõukogude Liit anda Balti riikidele Mongoolia-taolise staatuse, kuid nüüd on otsustatud kehtestada suurem kontroll. Ühendriikide asjur on teatanud oma valitsusele, et Balti riigid liidetakse Leningradi piirkonnaga.

3. Rahvahulgad ei taipa ikka veel, et nad on iseseisvust kaotamas, kuid eile õhtul nägin ma enam kui 2000 eestlase demonstratsiooni, väljendamas ustavust oma lipule, mitte punalipule. Minu lähedal tulistati. Hästi informeeritud eestlased on meeleheitel. [...]

[W. H. Gallienne]

PRO. FO. 371/247 61. P. 145. Tõlge inglise keelest.

NSV LIIDU KAITSE RAHVAKOMISSARI KÄSKKIRI

11. juuli 1940

Sisu: Nr. 0141. Balti sõjaväeringkonna moodustamisest, Kalinini sõjaväeringkonna likvideerimisest ja Valgevene erisõjaväeringkonna ümbernimetamisest Lääne erisõjaväeringkonnaks.

1. Käsin moodustada 1. augustiks 1940. a. Balti sõjaväeringkonna juhatuse asukohaga Riias. [...]

3. Balti sõjaväeringkonna vägede juhatajaks nimetatakse kindralpolkovnik A. D. Loktionov, ringkonna staabiülemaks kindralleitnant P. S. Klenov.

4. Lülitada Balti sõjaväeringkonna koosseisu sõjaväeosad, asutised ja ettevõtted, mis asuvad Läti ja Leedu vabariigi, aga ka Kalinini oblasti lääneosa territooriumil. [...]

6. Lülitada täiendavalt eksisteerivate sõjaväeringkondade koosseisu:

a) Leningradi sõjaväeringkonna koosseisu — Eesti territooriumil asuvad väed ja asutused; [...]

NSV Liidu kaitse rahvakomissar
Nõukogude Liidu marssal
S. Timošenko

СССР в борьбе... С. 462—463. Tõlge vene keelest.

R. TÕNNEMAA MÄLESTUSED

Kahjuks on minu vanemad manalasse varisenud ja nad ise ei saa oma mälestusi enam edastada.

Ühe seiga isa mälestustest tahaksin teadmiseks edasi anda.

Isa oli 1940. a. juulivalimistel Läänemaa Kirbla vallamajas asunud valimisjaoskonna liige. Tema mäletamisel ilmnes urnide avamisel asjaolu, et enamikul sedeleist oli ülesseatud kandidaadi nimi maha kriipsutatud ja see ei olnud valitud. Selle peale oli tulnud vist maakonnast korraldus, et kui sedelil on saadikukandidaadi nimi veel loetav, vaatamata läbikriipsutamisele, siis lugeda see poolthääleks. Sel moel olevat siis saadud valimistel soovitud tulemus.

EMS. Mälestuste kollektsioon.

AJALEHE «KOMMUNIST» TEADE RIIGIVOLIKOGU VALIMISTE TULEMUSTEST

18. juuli 1940

Ringkonna komiteedelt saadud materjalide järele toimusid II Riigivolikogu valimised 14. ja 15. juulil 1940 kõigis 80 valimisringkonnas.

Kõik 80 Eesti Töötava Rahva Liidu kandidaati, kes olid registreeritud ringkondade valimiskomiteede poolt, on valimise peakomitee poolt valituks tunnistatud.

Valimisnimekirjade järele on registreeritud 703.059 hääleõiguslikku kodanikku. Valimistest võttis osa 591.030 kodanikku või 84,1 prots. kõigi registreeritud hääleõiguslike kodanike üldarvust.

Kõigis 80 valimisringkonnas on antud Eesti Töötava Rahva Liidu kandidaatide poolt 548.631 häält ehk 92,8 prots. hääletamisest osavõtnute arvust.

Kehtetuid sedeleid oli 42 399 ehk 7,2 prots., mille hulka kuulu-

vad rikutud ja mahakriipsutatud kandidaatide nimedega valimissedelid.

Võrreldes kõigi eelmiste Riigikogu ja Riigivolikogu valimistega osutuvad äsjatoimunud valimised kõige täielikemaiks ja elavamaiks valimisteks, kuna eelmistest valimistest osavõtnute protsent oli kõigest 60—70.

«Kommunist», 1940, 18. juuli.

PUNAARMEE 11. LASKURDIVIISI KOMANDÖRI ETTEKANNE[1]

Dateerimata

[...] Ettekandele on lisatud Eesti valimisjaoskondadest kokkukogutud rikutud valimissedeleid alljärgnevate eestikeelsete tekstidega:

1. Isamaa äraandjaile ja punaväe abil võimuhaarajaile ma oma häält ei anna. Tsirkust teete valimisiga ja vägistate rahva tahet.
2. «Avantüristide küüsis» — BANDIIT STALIN, BARBAARNE & K—O.
3. Looge endile oma «Stalin» ja ärge sörkige asiaat Stalini sabas.
4. «Ära müü Eesti riiki.»

«Teil on tubli miehe kuulsus, siis palun, pidage meeles, et Riigi saatus on Rahva saatus ja sellega ühes Sinu ja minu saatus, ning et tõsieestlaste lipp on sini-must-valge! Tervitan Eesti valitsust ja rahvast.»

NARKA. F. 34 310. N. 1. S. 5. Lk. 120—120 b.

ITAALIA SAADIK TALLINNAS ITAALIA VÄLISMINISTEERIUMILE. Kiri

20. juuli 1940

Poliitilised valimised andsid peaaegu rahvahääletusliku tulemuse kommunistidest kandidaatide kasuks. Opositsiooni kandidatuurid tühistati. Valija võis hääletada vaid kommunistidest kandidaatide poolt, lasta valimiskasti tühja bülletääni või jätta üldse hääletama minemata.

[1] Ettekandes on muuhulgas juttu ka sellest, et väeosade poliittöötajad osalesid valimiste korraldamisel, kasutati Punaarmee autosid, valimisjaoskondades olid Stalini, Molotovi, Vorošilovi ja Ždanovi pildid.

Mõningate kinnituste järgi otsustades ei olnud hääletamissaladus tagatud, nii et täitmata hääletamissedelit valimiskasti lasta oli äärmiselt ohtlik. Teisalt kvalifitseeriti valimistest kõrvalehoidmist kuriteona riigi vastu.

Pärast valimisi toimus rahvakogunemine, et tähistada valimiste tulemusi. Moodustati tööliste kolonnid, mille kohal lehvisid punalipud üleskutsetega Nõukogude Liiduga liitumiseks. Eesti lipp rebiti maha. Inimeste vahel tekkisid lühikesed kähmlused. Nõukogude sõdurid tulistasid rahvasumma. Pandi toime arvukalt arreteerimisi. Pärast spordietenduse lõppu hakkasid kaklused jällegi puhkema, sest pealtvaatajad laulsid Eesti hümni protestiks selle vastu, et orkester mängis ainult enamlaste hümni. Jälle kordusid demonstrantide massilised arreteerimised ning Nõukogude vägede relvastatud sekkumine korra jaluleseadmiseks. [. . .]

Esindajatekoda tuleb kokku 21. juulil. Kinnitatakse, et parlamendi teine koda (Riiginõukogu) kaotatakse, kõige tähtsamaks aga kujuneb nähtavasti ettepanek ühineda NSV Liiduga. Otsustades selle järgi, mida mulle on teatanud üks Välisministeeriumi töötaja, kes sümpatiseerib vanale režiimile, võib juhtuda nii, et Moskva valitsus võib-olla ei pane toime ehtsat anneksiooni, nagu see on toimunud teistes Nõukogude vabariikides. Täie tõenäosusega võtab ta endale välis- ja kaitsepoliitika juhtimise, kuid lubab esialgu piiratud iseseisvust riikliku tegevuse teistes valdkondades. Tõenäoliselt antakse diplomaatilisele korpusele korraldus lahkuda. Teisalt ei õigusta välismaalaste tühine arv Balti riikides ning bolševistliku malli järgi väliskaubandusmonopoli kehtestamise perspektiiv konsulaarkorpuse edasist viibimist siin. Konsulaarkorpus on NSV Liidus samuti täielikult likvideeritud. [. . .]

Tihti on vahistatud kodanikke, keda süüdistatakse ohtlike väärandmete levitamises. Viimaste hulka kuuluvad eeskätt leppimused, mis olevat sõlmitud huvitatud valitsuste vahel ning puudutavat Saksa relvajõudude koondamist Rootsi ja Soome. Just Saksamaa poole, nagu ma olen juba teatanud, on pööratud enamiku elanike kõik lootused. Enamik elanikke on rusutud mõttest, et nüüd tuleb elada kommunistliku režiimi all, mida imekombel õnnestus vältida kohe pärast revolutsiooni. Siin ei kahelda või vähemalt loodetakse väga, et pärast sõja lõppu Inglismaaga tuleb sajanditepikkune konflikt Venemaa ja Saksamaa vahel lahendada sel teel, et rahuldatakse sakslaste ilmsed huvid Balkanil ja Baltikumis uue korra loomise nimel Euroopas.

Cicconardi

DDI. Nona ser. Vol. V. 1939—1943. P. 257—259. Tõlge itaalia keelest.

INGLISE KONSUL TALLINNAS INGLISE VÄLISMINISTEERIUMILE. Kiri

24. juuli 1940

Milord, oma kiirteates nr. 162 26. juunist ma andsin lühiülevaate poliitilistest sündmustest Eestis. Seni olen saatnud mitmeid telegramme, kuid nüüd esitan veel ühe lühiaruande, kuna on võimalik, et post saadetakse teele paari tunni pärast (kuigi see pole täiesti kindel). See võib väga hästi olla ka minu viimane depešš Tallinnast, sest Eesti Vabariigi päevad on loetud.

2. Tehnika, mida N. Liit Balti riikide hõivamisel kasutas, oli meisterlik. Meisterlik, kuid halastamatu ja jõhker. Juba 5. juulil oli välisvaatlejatele selge Venemaa otsus, et lõpuks on saabunud moment nende riikide vallutamiseks, kuid kuni viimase hetkeni — tegelikult veel praegugi — on eestlased keeldunud uskumast, et niisugune on nende saatus. Veel möödunud nädalal palusid välisministeeriumi osakondade juhatajad mul avaldada oma arvamust ja nad ilmselt lootsid, et ma ütlen, et minu arvates Eestist nõukogude vabariiki ei tehta.

3. 5. juulil teatati, et toimuvad kohesed valimised. Valimisseadust eirati ja valimised määrati 14. ja 15. juulile. 6. juulil ma telegrafeerisin oma arvamuse, et kõigil teistel kandidaatidel peale kommunistide saab olema raske kandideerida. See arvamus osutus hiljem valeks, kui nimetati umbes 82 iseseisvat kandidaati. Nende seas endine välisminister prof. Piip ja Jaan Tõnisson, opositsiooniliider. Puudusid kandidaadid Isamaaliidu poolt, mis oli viimase valitsuse ajal ainuke legaalne partei, kuid oli rida neid, kes olid valitsusega opositsioonis. Paari päeva pärast kõrvaldati kõik opositsiooni kandidaadid peale ühe, tuues silmakirjalikult põhjuseks, et nad on rahvavaenlased, või et nende programm pole piisavalt spetsiifiline, või et see on tööliste vastu. Allesjäänud opositsionäär valis ilmselt kommunistide platvormi. Nii oli 79-s valimisringkonnas 80-st ainus kandidaat ning ühes ringkonnas 2 kandidaati ühesuguse programmiga. Kuid seda teist kandidaati koheldi hoolimatult, sest enne hääletuspäeva «avastati», et ta on võltsija ning ta vangistati. Valimisteks polnud vajadust, kuid inimestele öeldi, et nad peavad hääletama. Kohalikud kommunistid käisid majast majja ja hirmutasid inimesi ning kogu maal valitses ärevus. Kui palju hääletajaid oli, seda ei tea. Ametlik statistika näitab, et kandidaatide poolt hääletas 81,6 kuni 92,9%, Ülejäänud sedelid olid kehtetud. Andmed on ebausaldatavad.

4. Seejärel kogunes 21. juulil Riigivolikogu. Koos kõigi teiste välisriikide esinduste juhtidega võtsin ma selle avamisest osa. See oli teatraalne toiming, mis tekitas minus vastikustunnet. Kõned olid kõik ühetoonilised ning kogu ettevõtmine polnud muud kui organiseeritud propaganda. Uued saadikud hääletasid üksmeelselt nagu lambad.

5. Autoriteetsetest allikatest pärinevate teadete kohaselt ei teadnud isegi pärast 21. juuni revolutsiooni moodustatud uue tööliste valitsuse liikmed kuni viimase minutini, et neid kavatsetakse sundida ühinema N. Liiduga. Kogu protseduur oli ette kirjutatud ja tugines hirmutamisele. [. . .]
8. Päevakorral on ulatuslikud organiseeritud demonstratsioonid. Juba enne välisesinduste lahkumist toimuvad arreteerimised. Kindral Laidoner, endine ülemjuhataja, on Moskvasse viidud. Elanikkonna suurema osa seas valitseb meeleheide ja hirm.
9. Esmakordselt mõistan ma, miks inimesed end paljude Moskva protsesside puhul süüdi tunnistavad, sest siin olen näinud eestlasi avalikult ja ilmselt vabatahtlikult tunnistavat, et nende valitsus ja riik on süüdi mitmetes väärtegudes. Ministrite, ajakirjanduse, saadikute ja kõnemeeste avaldused on üldiselt (ühe erandiga) lausvaled ja naeruväärsed. Erandina vastab tõele etteheide, mis tehakse reale eelmise valitsuse liikmetele ja nende sõpradele, et nad on süüdi korruptsioonis. Paljud eestlased kahetsevad nüüd, et möödunud [aasta] oktoobris Eesti ei keeldunud Nõukogude vägede sissetoomisest ja ei hukkunud võitluses. Kui ka kirjutan kibestunult, on see tingitud sellest, et ma pean eestlasi tubliks rahvaks ja leian, et neid ei oleks tohtinud nii alatul viisil kohelda.
Mul on au olla, — suurima lugupidamisega, milord,

Teie lordliku kõrguse alandlik
teener W. H. Gallienne

PRO. FO. 371/24761. P. 240—242.

VÄLJAVÕTE VELLO KUMARI MÄLESTUSTEST

[. . .] Meie võiduka jalgpallimatši[1] (vist 2 : 1) lõppedes lõi kogu täistribüün ühtäkki õitsema kui üksainus sini-must-valge hiigellillemeri. Need siidriidest laualipukesed oli kohale toimetanud OV[2] ja julgete-hakkajate poisipõnnide kaudu publikule ribu-rada kätte jaganud. Arvata — vähemalt 5000! Võimsalt kõlas juba põlu alla jõutud panna vana vabariigi hümn, ennenägematu innuga lehvitati lipukesi, kuni hakkas kaikuma hüüdeid: «Lossi ette!», «Presidenti tervitama!», «Juhte julgustama!».
Mindigi. Ratsakorrapidajad püüdsid küll meeleheitlikult teed tõkestada, kuid ei suudetud kuidagi tohutut meeleavaldajatetulva pidurdadagi. Pidulik-rõõmsalt skandeeriti «Elagu Eesti Ratsapolitsei!» (pidas viimaseid päevi oma ametit) ja topiti lipukesi ülemeelikult valjaste vahele, sadula külge, koguni korravalvuri säär-

[1] Kõne all on 28. juulil Kadrioru staadionil toimunud Eesti—Läti maavõistlus jalgpallis, millele järgnes rahvuslik demonstratsioon.
[2] Mõeldud mootorisportlast ja seltskonnategelast Oskar Veldermanni.

saabaste säärtesse. Rõõmsalt, julgelt, pidulikult, pooleks suure nalja ja naeruga, otsekui oleks tegu vastse võidupühaga.

Peagi asusid platsi ka mõned Rahva Omakaitse vormis salgad, ent esialgu ei tehtud neist väljagi. Kuid eespool, lossi peaväravas valvas neist mitmekordne ahelik: rahvaomakaitselased kaitsmas põlatukskuulutatud presidenti tänuliku rahvahulga eest! (Võib oletada, et see sündmus kiirendaski presidendi äraviimist kodumaalt, mis teatavasti toimus juba 30. juulil s. a.) Tulid tuletõrjujad oma töökorras voolikute ja täispaakidega.

Vasttekkinud hirmuäratava olukorra tagajärjed olid enamikule osalejaist kahtlemata ette aimatavad. Küllap kõige kainestavamalt võis mõjuda alles hiljuti, kuu hakul toimunu Pikal tänaval, kui mornivõitu sundrongkäik oma sundkorras selgakäsutatud sundkarva lipukangastega marssis mööda verivärske vanema venna saatkonnahoonest, mille rõdult möödujaile lahkelt viibanud isand Ždanovi kulm järsku kortsu läks ja ta vist küll üle mitme vanalinnakvartali röögatas: «Mis kalts see on? Maha rebida!...»

Nimelt oli just kohakuti jõudmas postiametnike esindus oma ajaloolise, veel tsaariajast pärit revolutsioonihõngulise lipuga, mille vereva kanga vardapoolses ülanurgas ilutses sini-must-valge ristkülikuke, umbes nagu USA tähelipul oma kombinatsioongi. Seda tol aastal ametlikult viimast korda Tallinnas lehvinud minirahvuslippu asusid võõra käsul rebima relvastatud rahvaomakaitselased. Sealsamas Georg Stude kondiitriäri vastas trotuaaril trambitigi see jalge all pihuks ja põrmuks. Lipu kaitseks astunuid arreteeriti, topiti autokongidesse, kui enam ei mahtunud, hakati tirima lähima maja kangi alla raudvärava taha. Seejärgi teati linna peal õudusega rääkida hirmsast vägivallast jaolt ka juhuslikult vahi alla sattunute kallal. Neist üksjagu jäigi teadmata kadunuks.

Kord juba valusasti kogetu kohutas. Lossi ette pääsemata hakati laiali valguma, lippe põue pistma, minemagi viskama. Mõned põgenesid paaniliselt, kuhu silm sihtis. Ettevaatlikumad või aremad astusid vastaskanti, Lasnamäe, Hundikuristiku või Pirita poole. Julgemad asusid linnateele. Varsti saalisid siin vaid uljamad noorukid parves oma jalgrattail, aina edasi-tagasi, rahvusvärvid avalikult leistangil, rinnataskus, peos või kübara küljes. Tuurisid pääsulinnunobedusega, kuni kuri raudkull karja tuli.

Armu andmata löödi-tiriti iga käeniulatuv kihutaja koos oma sõiduriistaga pikali, hoolimatult loobiti neid autokongidesse. Neid püüti ka piki Narva maanteed, Vene turuni välja, küllap kees lastepüük ja mäsu mujalgi pealinna tänavail. [...]

Kuipalju neist noortest jalgratturpatriootidest «kaduma» jäi, ei tea vist ükski arhiiv. Vähe neid ei olnud. [...]

EMS. Mälestuste kollektsioon.

NSV LIIDU RAHVAKOMISSARIDE NÕUKOGU ESIMEHE JA VÄLISASJADE RAHVAKOMISSARI V. MOLOTOVI KÕNE NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU ISTUNGIL

1. august 1940

[. . .] Nüüd asun vaatlema meie vahekordi Leedu, Läti ja Eestiga. N. Liidu vahekorra küsimus Balti maadega tõusis viimasel ajal uuel kujul, kuivõrra vastastikuse abistamise pakti sõlmimine Leedu, Läti ja Eestiga ei annud vastavaid tulemusi. Nende paktide sõlmimine ei viinud, nagu tuli oodata, Leedu, Läti ja Eesti lähenemiseni N. Liiduga, sest et selle vastu olid nende maade valitsevad kodanlikud grupid.

Need valitsevad grupid mitte ainult ei jätnud kasutamata lähenemise teed N. Liiduga, mida oleks võinud oodata pärast vastastikuse abistamise pakti sõlmimist, vaid läksid teed mööda, mis viis N. Liidule vaenulike tegude tugevnemisele, mida sooritati salaja ja NSVL seljatagа. Seks kasutati ära nn. Balti liitu, milles varemalt NSVL vastu sihitud sõjalise liiduga olid seotud ainult Läti ja Eesti, kuid see sõjaline liit laiendati läinud aasta lõpul ka Leedule.

Sellest järgneb, et Leedu, Läti ja Eesti valitsevad kodanlikud grupid osutusid mittekohasteks N. Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti ausaks elluviimiseks, et nad selle vastu veel tugevdasid N. Liidule vaenulikku tegevust. Faktide arv, mis kõneles sellest, et nende maade valitsused jämedalt rikkusid NSV Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakte, järjest suurenes. Kannatada edasi sellist olukorda, eriti nüüdse rahvusvahelise seisukorra tingimusis, osutus üsna võimatuks. Vaat sellest olid tingitud teile tuntud Nõukogude valitsuse nõudmised valitsuste koosseisu muutmiseks Leedus, Lätis ja Eestis ja nende riikide maaaladele Punaarmee täiendavate osade saatmine. Nende meie valitsuse sammude tulemused on teile teada.

Eestis, Lätis ja Leedus loodud NSV Liidule sõbralike valitsuste tähtsaimaks ülesandeks oli vabade parlamendivalimiste läbiviimine. Juulikuus teostati Leedu ja Läti seimide ja Eesti riigivolikogu demokraatlikud valimised. Valimised näitasid, et Leedu, Läti ja Eesti valitsevad kodanlikud kliked ei väljendanud oma rahvaste tahet, et nad olid ainult kitsa ekspluataatorite-rühma esindajad. Olles valitud üldise, otsese, ühtlase ja salajase hääletuse kaudu, Leedu ja Läti seimid ja Eesti riigivolikogu juba väljendasid oma üksmeelset arvamist põhiliste poliitiliste küsimuste kohta.

Meie võime rahul olles nentida, et Eesti, Läti ja Leedu rahvad valisid kõhkluseta oma esindajad, kes üksmeelselt väljendasid oma otsuse nõukogude korra kehtimapaneku kohta ja Leedu, Läti ja Eesti astumise kohta Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu koosseisu. Ühes sellega vastastikused suhted Leedu, Läti, Eesti ja

N. Liidu vahel peavad saama uued alused. Ülemnõukogu vaatab läbi küsimuse Leedu, Läti ja Eesti astumise kohta NSV Liitu Nõukogude sotsialistlike liiduvabariikidena. Pole mingit kahtlust, et nende vabariikide astumine NSV Liitu kindlustab neile kiire majandusliku tõusu ja rahvuskultuuri igakülgse õitsengu, sest astudes NSV Liitu nende jõud muutub mitmekordselt suuremaks, nende julgeolek on kindlustatud ja ühes sellega kasvab veelgi enam ka suure NSV Liidu võimsus.

Baltimaade tulek NSV Liitu suurendab selle rahvaarvu järgnevalt: tuleb juurde 2 880 000 Leedu elanikku, 1 950 000 Läti ja 1 120 000 Eesti elanikku. Seega suureneb koos Bessaraabiaga ja Põhja-Bukoviina elanikkonnaga N. Liidu rahvaarv umbes 10 miljoni inimese võrra. Kui siia juure lisada üle 13 miljoni Lääne-Ukraina ja Lääne-Valgevene elanikku, siis näeme, et N. Liit viimasel aastal suurenes rahvaarvult rohkem kui 23 miljoni isiku võrra. Ühtlasi olgu märgitud, et kogu sellest juurdetulnud elanikkonnast 19/20 kuulus varemalt NSV Liidu koosseisu, kuid oli temalt ära kistud nõrkuse hetkel Lääne-Euroopa imperialistlike riikide poolt.

Nüüd on see elanikkond uuesti ühendatud N. Liiduga. Elanikkonna arvutamisel selgub, et NSVL võib nüüd võimsal häälel kõnelda 193 miljoni isiku nimel, arvamata elanikkonna 1939. ja 1940. aasta juurdekasvu. Kuid meie maale on esmajärgulise tähtsusega faktiks see, et nüüdsest peale N. Liidu piirid viiakse Balti mere rannikule. Seega tekivad meie maal oma kinnikülmumatud sadamad Balti merel, mida meie nii väga vajame.

NSV Liidu välispoliitika edu on seda suurem, et kõike seda meie saavutasime rahulikul teel ja niihästi Baltimaade kui ka Bessaraabia küsimuste lahendamine toimus laialdaste rahvahulkade aktiivsel osavõtul ja toetusel. Ühenduses sellega tuleb ütelda, et N. Liidu valitsusele langeb suur vastutus uute nõukogude vabariikide poliitilise ja majandusliku ümberkorraldamise praktiliste abinõude õige ja organiseeritud läbiviimise eest. [. . .]

«Kommunist», 1940, 2. august.

NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU SEADUS EESTI NÕUKOGUDE SOTSIALISTLIKU VABARIIGI VASTUVÕTMISEST NÕUKOGUDE SOTSIALISTLIKE VABARIIKIDE LIITU

6. august 1940

Ära kuulanud Eesti Riigivolikogu Täisvolilise Komisjoni avalduse, Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu otsustab:

1. Rahuldada Eesti Riigivolikogu palve ja võtta Eesti Nõukogude

Sotsialistlik Vabariik Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu võrdõigusliku nõukogude sotsialistliku liiduvabariigina.

2. Vastavalt NSVL Konstitutsiooni (Põhiseaduse) paragrahvidele 34 ja 35 teostada NSVL Ülemnõukogu saadikute valimised Eesti Nõukogude Sotsialistliku Liiduvabariigi poolt.

3. Teha Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Presiidiumile ülesandeks määrata kindlaks valimiste päev.

NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi Esimees M. Kalinin
NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi Sekretär A. Gorkin

NSVL Ülemnõukogu seitsmes istungjärk. Stenograafiline aruanne. Tln., 1940, lk. 187.

NSV LIIDU VÄLISASJADE RAHVAKOMISSAR NSV LIIDU SUURSAADIKUTELE JA KONSULITELE. Telegramm

7. august 1940

Teeme Teile teatavaks NSV Liidu saadikutele Eestis, Lätis ja Leedus antud instruktsioonid:

«Soovitage Eesti (Läti, Leedu) valitsusele anda V[älisasjade] R[ahva]k[omissariaadi] kaudu Eesti (Läti, Leedu) diplomaatilistele esindustele välismaal järgmine korraldus:

1. Vastavalt NSV Liidu Ülemnõukogu VII istungjärgu otsustele 3., 5. ja 6. augustist 1940. a. Leedu, Läti ja Eesti Nõukogude Vabariikide vastuvõtmise kohta Nõukogude Liidu koosseisu katkestatakse samast kuupäevast Eesti, Läti ja Leedu saatkonna (konsulaadi) igasugune tegevus (antud maal).

2. Eesti (Läti, Leedu) valitsus kohustab kõiki välismaal asuvaid saatkondi (konsulaate):

a) otsekohe antud maal asuvale NSV Liidu suursaatkonnale (konsulaadile) üle andma arhiivid ja saatkonnale (konsulaadile) kuuluvad varad;

b) ametlikult informeerima asukohamaa välisministeeriumi oma tegevuse katkestamisest.

Konsulaat on kohustatud saatma kohalikele võimudele samasuguse teate.

3. Pärast arhiivide ja varade üleandmist NSV Liidu suursaatkonnale (konsulaadile) on kogu saatkonna (konsulaadi) koosseis kohustatud otsekohe kodumaale tagasi pöörduma.»

Kooskõlas sellega Teil tuleb:

1. Otsekohe võtta Eesti, Läti, Leedu saadikult (või konsulilt) vastu arhiivid ja saatkonna (või konsulaadi) varad. [...]

СССР в борьбе... С. 501. Tõlge vene keelest.

VÄLISRIIKIDE SUHTUMISI JA HINNANGUID

Eesti, Läti ja Leedu okupeerimine ning annekteerimine võimsa idanaabri poolt äratas suurt rahvusvahelist tähelepanu, kuigi kohati jäid sündmused Läänemere idakaldal Lääne-Euroopas arenevate dramaatiliste sõjasündmuste varju.

Kõige kiiremini ja kategoorilisemalt avaldas oma seisukoha Balti riike tabanud agressiooni suhtes Põhja-Ameerika Ühendriikide valitsus. See on ka mõistetav — sõdivast Euroopast eemal seistes ei tarvitsenud USA arvestada mingite poliitiliste kombinatsioonidega ja võis vabalt avaldada oma seisukoha. Juba 23. juulil tegi USA riigisekretäri kohusetäitja S. Welles avalduse sündmuste kohta Eestis, Lätis ja Leedus. Ta juhtis tähelepanu nende riikide poolt iseseisvusaastatel saavutatud progressile ja rõhutas, et Balti riikide poliitiline sõltumatus on ettekavatsetult hävitatud võimsa naaberriigi poolt. Welles deklareeris, et USA on alati jõu abil või jõu ähvardusel elluviidava röövelliku tegevuse vastu. Seega leidis Moskva agressioon Balti riikide suhtes USA valitsuse kohese hukkamõistu, kuigi üsna üldsõnalises vormis.

Välisriikides tegutsevad Eesti, Läti ja Leedu diplomaadid ei tunnustanud Balti riikide lülitamist NSV Liidu koosseisu ja esitasid oma asukohamaa valitsusele proteste Nõukogude valitsuse anneksionistliku poliitika vastu.

Berliinis reageeris Nõukogude Liidu agressioonile kõige kiiremini Leedu saadik Škirpa. 22. juunil deklareeris ta Saksa Välisministeeriumi poliitilise osakonna juhatajale E. Woermannile, et tähtsad sündmused tema kodumaal ei tohi ainsagi dokumendita ajalukku vajuda ja esitas protestinoodi Nõukogude Liidu tegevuse puhul. Škirpa selgitusest ilmneb, et Leedu välisminister J. Urbšys oli sündmuste arengut ette näinud ja Leedu saadikutele ülesandeks teinud riigivõimu ülemineku puhul NSV Liidule selle vastu protestida. Samal pärastlõunal andis protestinoodi üle ka Läti saadik E. Kreevinš ning seda valmistus tegema ka Eesti saadik A. Möllerson.

E. Woermann deklareeris Balti riikide saadikutele, et esialgu võtab ta küll protestinoodid enda kätte, kuid ta ei ole kindel, kas need võivad jääda Saksa valitsuse käsutusse või ei. Peagi anti J. von Ribbentropi otsuse kohaselt protestinoodid Balti riikide

saadikutele tagasi. See oli muidugi asjade loomulik käik. Nõukogude—Saksa 1939. aasta 23. augusti ja 28. septembri lepingud ja nende juurde kuuluvad salaprotokollid olid Moskvale andnud Balti riikide suhtes täiesti vabad käed. Saksa valitsus, pidades silmas Nõukogude Liiduga mitmekülgse koostöö arendamise vajadust, hoidus hoolega igasugusest kriitikast Moskva aadressil ja tunnustas Balti riikide lülitamist NSV Liidu koosseisu.

Suurbritannia valitsuse suhtumine Balti riikides arenevatesse sündmustesse oli üsnagi kahemõtteline. Üldiselt ei lähtutud Londonis mingisugustest õiguslikest ega põhimõttelistest kaalutlustest, vaid üksnes Briti valitsuse reaalpoliitilistest huvidest.

Kogu Londoni poliitika oli tookord allutatud sõjapidamise huvidele. Üheks Briti valitsuse olulisemaks eesmärgiks oli kiilu ajamine Nõukogude—Saksa suhetesse ning Moskvaga koostöö saavutamine. Sellistes tingimustes ei soovitud Londonis Balti riikide saatusest mingit numbrit teha. 22. juunil deklareeris välisminister lord Halifax sõjakabineti istungil, et tema arusaama kohaselt kujutab Vene sõjajõudude koondamine Balti riikidesse endast defensiivset abinõu. Kirjas Inglise suursaadikule Stafford Crippsile Moskvas 24. juunist andis Halifax instruktsioone, kuidas suursaadik peaks NSV Liidu agressioonisse suhtuma. Inglise välisministri nõuanne kõlas järgmiselt: tuleb tunnustada, et Nõukogude valitsuse aktsioon oli tingitud Saksamaa poolt ähvardavast ohust ja seetõttu «Nõukogude valitsus on õigustatud enesekaitseks rakendama selliseid abinõusid, mis teistsugustel asjaoludel vääriksid kriitikat».

Dokumendid tunnistavad, et Londoni suhtumine Balti riikides toimunud sündmustesse oli üsna põhimõttelage. Kaaluti ka Inglise pankades asuva Balti riikidele kuuluva kulla ja nende riikide kaubalaevade kinnipidamist kompensatsiooniks Briti kodanikele Balti riikides osaks saanud kahjude eest.

Tõsi küll, Briti valitsus ei olnud valmis Balti riikide inkorporeerimist NSV Liidu koosseisu *de iure* tunnustama, kuid seda mitte niipalju põhimõttelistel kui muudel kaalutlustel.

Eesti saadik Stockholmis H. Laretei esitas protestinoodi Rootsi välisministri asetäitjale K. G. Westmanile 24. juulil. Selles dokumendis juhiti tähelepanu põhjustele, miks Eesti riigivolikogu 1940. aasta 21. ja 22. juuli otsused olid vastuolus põhiseadusega ega kajastanud rahva tõelist tahet. Noodis avaldati soovi, et Rootsi valitsus ei tunnustaks neid muudatusi, mis Eesti staatuses on vägivalla ja surve abil toimunud.

Kuna Rootsi üldine rahvusvaheline olukord oli tookord üsnagi delikaatne, siis K. G. Westman deklareeris, et Rootsil pole muud võimalust, kui tunnustada faktiliselt kujunenud olukorda. Peagi tunnustaski Rootsi valitsus *de iure* Balti riikide lülitamist NSV Liidu koosseisu. Rootsi valitsuse poliitika jäi siiski erandnähtuseks, absoluutne enamus maailma riike ei tunnustanud Balti riikide vägivaldset lülitamist NSV Liidu koosseisu.

Käesolevas kogumikus on avaldatud dokumente üksnes mõne välisriigi esimestest reageeringutest seoses Balti riikide okupeerimise ja annekteerimisega 1940. aasta suvel. Järgnevalt on «Balti küsimus» jäänud päevakorda pooleks sajandiks ning selle ümber on arenenud keerukas poliitiline ning ideoloogiline võitlus.

INGLISE VÄLISMINISTER INGLISE SUURSAADIKULE MOSKVAS. Telegramm

24. juuni 1940

[. . .] 5. Kui Balti riikide küsimus peaks esile tõusma, siis te võite asuda seisukohale, et Nõukogude valitsuse äsjane aktsioon oli tingitud Venemaad ähvardava Saksa ohu lähedusest ja suurusest, mille puhul Nõukogude valitsus on õigustatud enesekaitseks rakendama selliseid abinõusid, mis teistsugustel asjaoludel vääriksid kriitikat.

[Halifax]

PRO. FO. 371/24842. P. 232. Tõlge inglise keelest.

«RAHVA HÄÄLE» TEADE SAKSAMAA JA NÕUKOGUDE LIIDU VAHEKORRAST

20. juuli 1940

Hitleri suur poliitiline kõne. Saksamaa ja Nõukogude Liidu suhted lõplikult kindlad. Huvipiirkonnad selgelt piiritletud

ETA. Berliin, 19. juulil

[. . .] Hitler pidas kõne Riigipäeva istungil reede õhtul.[1]

Käsitledes rahvusvahelist olukorda ütles Hitler:

«Neis tingimusis ma pidasin õigeks võtta esmajoones N. Liiduga ette kaine huvide kindlaksmääramine, et ükskord lõplikult selgitada, millele Saksamaa peab oma tuleviku pärast vaatama kui huvidepiirkonnale ja mida ümberpöördult N. Liit peab tähtsaks oma olemasoluks. Nende vastastikuste huvipiirkondade selge piiritlemise tagajärjel järgnes Saksa—N. Liidu suhete ümberkorraldamine. Lootus, et nüüd võiks tekkida mingi uus Saksa—N. Liidu pinevus, on lapsik. Ei Saksamaa pole astunud sammu, mis oleks teda viinud väljaspoole oma huvidepiirkondi, ega ei ole N. Liit teinud sellist sammu.»

[1] 19. juulil 1940.

Oma kõnes tõstis Hitler esile neid, kes on kaasa aidanud seniste võitude saavutamisele. Siinkohal Hitler ütles, et «...ta ei saa unustada meest, kes on aastaid teostanud tema välispoliitilisi juhtnööre. Erakonnakaaslase von Ribbentropi nimi jääb kõikideks aegadeks seotuks Saksa rahva poliitilise ülestõusmisega».

«Rahva Hääl», 1940, 20. juuli.

SOOME SAADIK EESTIS SOOME VÄLISMINISTEERIUMILE. Kiri[1]

21. juuli 1940

Olen just tulnud tseremoonialt, kus maeti iseseisev *Viron tasavalta,* meile soomlastele nii armsalt kõlav «Eesti Vabariik». Uus, «tõelist rahvatahet» esindav riigivolikogu otsustas äsja lõppenud esimesel istungil heaks kiita deklaratsiooni, millega Eesti Vabariik muudetakse Eesti Sotsialistlikuks Nõukogude Vabariigiks. Samas otsustati pöörduda Nõukogude Liidu Ülemnõukogu poole palvega, et uus riik liidetaks osariigina Nõukogude Liiduga.

Astudes Riigikogu istungitesaali, märkasin kohe, et midagi erilist oli teoksil. Saal oli peaaegu üleni kaetud punasega, rõdusid ääristasid suurte tähtedega kirjutatud lööklaused, nagu «Elagu Nõukogude Liidu rahvaste ja maailma töötava rahva juht, suur Stalin», «Eesti astub koos Sotsialistlike Vabariikide Liiduga» ja eesistuja kõrgendi taga suur nõukogude vapp, ümbritsetud Lenini ja Stalini büstidega ja lisaks Marxi ja Engelsi portreed. Suured prožektorid peaaegu pimestasid silmi ja terved read nii eesti kui ka nõukogude fotograafe ootasid järjekorras. Otsustav hetk näis olevat löönud.

Seda hetke oligi küll juba oodatud, aga päevas, millal see lööb, ei oldud kindlad. Oli ju välisminister vestluses Saksa saadikuga viis päeva varem (16/7) kinnitanud, et Eesti sovetiseerimisest «ei ole käesoleval hetkel veel küsimus». Ja peaaegu sama oli ta ütelnud veidi hiljem ka Jaapani esindajale. Kas ta rääkis teadlikult «moonutatud tõde» või olid Moskva juhtnöörid siis veel saabumata, see on küsimus, millele *«i skrivande stund»*[2] ei ole võimalik vastata. Selle selgitamiseks oleks ka väga huvitav teada, millal Hitleri viimases kõnes (19/7) märgitud Saksa ja Nõukogude Liidu suhetes uus selgitamine oli lõpule viidud.

Seejärel, kui presiidium oli valitud, esitas eesistuja Veimer istungjärgu järgmise päevakorra:

1) küsimus Eesti riigivormist,

---

[1] Dokumendi on Soome Välisministeeriumi arhiivist välja selgitanud ja publitseerinud ajaloolane M. Ilmjärv.

[2] Kirjutamise hetkel.

2) küsimus Eesti astumisest Nõukogude Liidu liikmeks,
3) küsimus maa kuulutamisest rahva omandiks, ja
4) küsimus suurtööstuse ja pankade natsionaliseerimisest.

Mõlemaid esiteks nimetatud küsimusi käsitleti samaaegselt, teistega koos, seevastu mõlemad viimatinimetatud viidi üle järgmisele istungile. Esimesena nimetatud küsimuse selgitajana esines Lauristin, teise selgitajana sotsiaalminister Ruus. Mõlemale oli omane «miitingu stiil», Eesti olude mustamine ja Nõukogude Liidu ja selle arengu ülistamine. Esiteksnimetatu sai võimaluse meelde tuletada soomlastest «lihunike» retke Eestisse ja teine kulutas palju aega kirjeldamaks, just nagu Eesti poliitika oleks algusest peale olnud määratud «inglise-prantsuse imperialistlik-kapitalistlikust vaimust», mida nüüd oli tabanud läbikukkumine. Eestil oli nüüd vaja tehtud vead parandada ja liituda osariigina Nõukogude Liiduga, kes «kunagi ei ole jätnud ühtki liiduriiki välisvaenlase rünnaku ohvriks». «Oleme küllalt vaevelnud imperialistlike riikide eeskojas, nüüd pääseme Nõukogude Liidu päikeselisse avarusse,» ütles kõneleja lõpuks. Neid sõnu kuuldes tõusis kogu Riigivolikogu püsti ja kui eesistuja kuulutas ettekande heakskiidetuks ja Riigivolikogu ühines ettekandjaga, kõlasid peaaegu lõputud elagu-hüüded ja aplausid. Asi oli põhimõtteliselt otsustatud ja «arutelu» pidi toimuma öösel või varahommikul.

Teistest esinejatest on vist põhjust tähelepanu pöörata vaid välisminister Andreseni sõnavõtule, milles ta Hitleri viimasele kõnele tuginedes nentis, et «Saksamaa on Läänemeremaad oma huvisfäärist täielikult kaotanud». Tööliste võit on nüüd nende endi kätes ja pole mingit põhjust karta selliseid sündmusi nagu Soomes, kus 1917. a. revolutsioon ebaõnnestus ja «mille tagajärjeks oli tööliste näljast nõrkemine Tammisaare koonduslaagris». Tema meelest ei olnud põhjust raisata aega fraasidele, nüüd tuli tegutseda. «Ei ole mõtet rääkida sellest, kas nõukogude kord on võimalik, see on võimalik ja vajalik ja oleks kuritegu jätta see teoks tegemata.»

Nähes saadikute ridades ainult süngeid, fanaatilisi nägusid ja kuuldes nende hullumeelseid meeleavaldusi, mida iga kodanliku maailma kohta lennutatud lööklause põhjustas, mõistsin, et minu ees ei ole enam mitte mingi rahvaesinduskoda, vaid jõuk jakobiine, kes on valmis minema revolutsiooni teel niikaugele, kui neile antud juhtnöörid seda vaid lubavad. Mitte mingisugusest järelemõtlemisest ja mitte mingisugusest arvamustevahetusest ei paistnud enam olevat küsimus. Tundus, et elati vaid revolutsioonilise tunde varal.

Kohates vaheajal peaminister Varest, mõistsin, et ta on üks neid poliitiliselt «süütuid lapsi», kes elavad õhulossides ja kes ei tea, mida nad teevad. Ta hakkas rääkima «suurest silmapilgust», mida Eesti rahvas elab. «Poliitiline areng on olnud kiirem, kui algul võis oodata, ja Eesti on nüüd valmis suurteks otsusteks.»

Kõik päevakorral olevad küsimused suudetakse nüüd just nagu lahendada kiiresti ja «ennekuulmatu üksmeelega».

Eesti iseseisvus on nüüd läinud ja Eesti rahvas on sattumas sellesse sisemisse kisklemisse, mida kommunistlik pööre vältimatult kaasa toob. Kõik see, mida 22-aastase iseseisvuse ajal eri aladel on jõutud saavutada — ja seda oli ju aukartustäratava] määral — on nüüd hädaohus. Samasugune on teatavasti olukord Lätis ja Leedus, aga Eesti saatus on meile lähedasem ja nii ühes kui teises suhtes tähelepanuväärsem. Tundub, just nagu oleks kaotanud midagi oma, mis kaotsiläinuna on endisest armsamana meeles.

P. J. Hynninen

«Looming», 1990, nr. 7, lk. 974—975.

SAKSA VÄLISMINISTEERIUMI POLIITILISE OSAKONNA JUHATAJA ÜLESKIRJUTUS

22. juuli 1940

Leedu saadik otsis mind täna üles ja teatas järgmist:

Arvestades tähtsaid sündmusi oma kodumaal tunneb ta kohustust, et need sündmused ainsagi dokumendita ajalukku ei vajuks. Ta on oma seisukoha Leedu sündmuste kohta härra välisministrile mõeldud kirjas kokku võtnud. Selle dokumendi üleandmine kujutaks tema poolt ühepoolset akti, mille eest ta kogu vastutuse endale võtab. Ta ise ei taha selle aktiga Saksa poliitikat mingil määral koormata.

[Dokumendi] kujunemislugu olevat selline, et välisminister Urbšys teatas ennetavalt juba pikema aja eest kõikidele Leedu saadikutele, et riigivõimu Nõukogude Liidule ülemineku puhul tuleb selline samm astuda. Kontakti põhjal teiste Leedu saadikutega on ta kindel, et täna kõikides pealinnades, kus Leedu esindajaid leidub, antakse üle analoogiline noot. Seejärel andis saadik mulle lisatud kirja, mis sisaldas «piduliku ja kõige otsustavama protesti».

Ma ütlesin härra Škirpale, et ma võtan kirja esialgu isiklikult endale; ma järeldan tema sõnadest, et ta ei oota selle kohta mingit avaldust. Ma ei ole aga võimeline talle ütlema, kas meie Saksa valitsusena oleme üldse valmis sellist dokumenti vastu võtma ja olen sunnitud seetõttu jätma endale õiguse see tagastada.

Saadik ütles seepeale, et just Saksamaa tuntud olukorda arvestades on ta noodist ühe punkti välja jätnud, mida teised Leedu saadikud valitsustele, kelle juurde nad on akrediteeritud, teatavaks teevad, nimelt palve, et inkorporatsiooni ei tunnustataks. Saadik küsis, kas ta selle palve siin vähemalt suuliselt võiks esitada.

Ma keeldusin, mispeale saadik ütles, et palvet tuleb pidada mitteesitatuks. [...]

Käesolevaga esitatakse härra riigisekretäri kaudu härra välisministrile palve otsustada, kas nooti võib siia jätta. Tuleb arvestada, et sarnased noodid esitavad ka Läti ja Eesti saadikud. Läti saadik on äsja endast teatanud ja tema vastuvõtuajaks on määratud täna kell 17 30 minutit.

Woermann

ADAP. Ser. D: 1937—1945. Bd. X. S. 217—218. Tõlge saksa keelest.

SAKSA VÄLISMINISTEERIUMI POLIITILISE OSAKONNA JUHATAJA ÜLESKIRJUTUS

22. juuli 1940

Läti saadik otsis mind täna üles ja andis mulle lisatud kirja härra välisministrile, kusjuures ta avaldas «seadusliku Läti valitsuse» saadikuna protesti Läti lülitamise puhul Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu koosseisu. Sealjuures saadik märkis, et temale pole midagi võõramat Saksamaale mingisuguste raskuste valmistamisest. Tema arvates ei tohiks neid kõnesoleva protesti esitamisest tekkida.

Ma vastasin härra Kreevinšile, et ma võtan tema kirja esialgu oma kätte. Ma teatan talle veel, kas kiri võib siia jääda või mitte. [...]

Woermann

ADAP. Ser. D: 1937—1945. Bd. X. S. 220. Tõlge saksa keelest.

LÄTI SAADIK BERLIINIS SAKSA VÄLISMINISTRILE. Kiri

22. juuli 1940

Härra välisminister,

käesolevaga on mul au Teie Ekstsellentsile teatada järgmist:

K[äesoleva] k[uu] 21. päeval Riias kokkuastunud parlament on Läti kuulutanud nõukogude vabariigiks ja Moskvasse saatnud palve Läti lülitamiseks Nõukogude S[otsialistlike] V[abariikide] Liidu koosseisu. Kõnesoleval otsusel puudub igasugune õiguslik alus, sest parlament on loodud valimiste tulemusena, mis toimusid Vene okupatsiooniterrori tingimustes ja mida ei saa kuidagi pidada rahva vabaks tahteavalduseks. Juba varem tähendas Nõukogude vägede sissemarss Lätisse Läti ja Nõukogude Liidu vahel eksisteerivate lepingute rikkumist.

Läti seadusliku valitsuse erakorralise saadiku ja täievolilise ministrina pean ma oma kohuseks oma protesti ülaltoodud sündmuste kohta Teile teatavaks teha. [...]

Edg. Kreevinš,
Läti erakorraline saadik ja
täievoliline minister

ADAP. Ser. D: 1937—1945. Bd. X. S. 221. Tõlge saksa keelest.

USA RIIGISEKRETÄRI KOHUSETÄITJA AVALDUS

23. juuli 1940

Viimaste päevade jooksul on jõudnud lõpule see käänuline protsess, mille käigus ühe võimsama naabri poolt ettekavatsetult hävitati kolme Balti vabariigi — Eesti, Läti ja Leedu — poliitiline sõltumatus ja territoriaalne ühtsus.

Päevast, mil nende vabariikide rahvad esmakordselt saavutasid oma iseseisvuse ja demokraatliku valitsusvormi, on Ühendriikide rahvas sügava ja poolehoidva huviga jälginud nende imetlusväärset progressi omavalitsuse alal.

Meie valitsuse poliitika on kõigile teada. Ühendriikide rahvas on röövelliku tegevuse vastu, ükskõik, kas seda viiakse ellu jõu abil või jõu ähvardusel. Nad on samuti igasugusele vahelesegamisele vastu tugevama riigi poolt nõrgema riigi siseasjadesse.

Need printsiibid moodustavad aluse, millel baseeruvad Uue Maailma 21 sõltumatu vabariigi vahel kehtivad suhted.

Ühendriigid lähtuvad ka edaspidi nendest põhimõtetest, sest ameerika rahvas on veendunud, et kui rahvastevahelistes suhetes ei valitse neid põhimõtteid sisaldav doktriin, siis mõistuse ja õigluse seadused ning seaduslikkus — teiste sõnadega kaasaegse tsivilisatsiooni alused — ei saa jääda püsima.

[Welles]

DAFR. Vol. III. P. 429—430. Tõlge inglise keelest.

SAKSA VÄLISMINISTEERIUMI POLIITILISE OSAKONNA JUHATAJA ÜLESKIRJUTUS

24. juuli 1940

Ma andsin täna Leedu ja Läti saadikutele sõbralikul moel tagasi noodid, mis olid esitatud seoses nende maade lülitamisega Nõukogude Liidu koosseisu, põhjendusega, et me võime saadikutelt

vastu võtta vaid neid noote, mis on siin esitatud nende valitsuse nimel. Vastavalt instruktsioonile ei andnud ma sealjuures mõista, et tagastamine toimus härra välisministri korraldusel.

Eesti saadik soovis täna mulle samuti analoogilise noodi esitada. Ma palusin teda vastava põhjendusega sellest sammust loobuda.

Leedu saadik teatas mulle, et ta saatis enda nimel 22. juulil protestitelegrammi Leedu valitsusele Nõukogude Liidu koosseisu lülitamist käsitleva otsuse vastu, kusjuures ta märkis, et ta ei pea seda otsust leedu rahvale, riigile ega iseendale kohustuslikuks. Läti ja Eesti saadik ütlesid mulle, et nad pole sarnast telegrammi saatnud ega kavatse seda ka teha.

Ma ütlesin kolmele saadikule, et nemad ja teised saatkonna töötajad koos perekondadega võivad Saksamaale jääda, kui nad seda soovivad. Kolm saadikut olid selle üle eriti tänulikud ja palusid mul ka härra välisministrile tänu avaldada.

Woermann

ADAP. Ser. D: 1937—1945. Bd. X. S. 235. Tõlge saksa keelest.

VÄLJAVÕTE
EESTI SAADIKU LONDONIS A. TORMA MÄLESTUSTEST

[. . .] Kui esmaspäeval, 22. juulil pressitelegrammid tõid teate, et «rahvaesindused» Tallinnas, Riias ja Kaunases olid otsustanud kuulutada Eesti, Läti ja Leedu Nõukogude Vabariikideks ja et oli oodata nende riikide peatset ühinemist Nõukogude Liiduga, palusid Balti riikide saadikud Londonis kohe kokkusaamist välisministri või tema asetäitjaga. Minule määrati kokkusaamine järgmise päeva hommikuks. 22. juuni õhtul tähendas ajakirjanikkude tavalisel konverentsil Informatsiooniministeeriumis Välisministeeriumi pressiosakonna esindaja, et Vene mõjutuste all Balti riikides valitud riiklikud organid on otsustanud ohverdada iseseisvuse. Ministeeriumi esindaja tähendas, et Briti on alati olnud huvitatud Balti riikide iseseisvusest, mille tõttu see otsus on väga kurvastav *(very saddening)*.

23. juuli hommikul andsin Välisministeeriumis isiklikult üle protestimärgukirja, milles juhtisin tähelepanu eesti rahva võitlusele Vabadussõjas, iseseisvuse aastate suurtele edusammudele ja ilmsele N. Vene survele, mille all toimusid 14.—15. juuli valimised. Tähendasin, et kõik kasutada olev informatsioon vastuvaidlematult lükkab ümber väited, nagu oleks eesti rahvas omal vabal tahtel otsustanud ühineda Nõukogude Liiduga. Palusin Briti valitsust, et ta keelduks tunnustamast Eesti inkorporeerimist N. Liitu, kuna see ilmselt toimub välise surve all, täielikus vastuolus Eesti põhiseadusliku korra ja rahvusvahelise õigusega.

Märgukirjale oli lisandatud pikem memorandum, mis sisaldas toimunud sündmuste üksikasjalisemat juriidilist analüüsi meie kehtiva Põhiseaduse valguses. Selle dokumendi ülesanne oli konkreetselt näidata, millist jõhkrat omavoli oli tarvitatud meie kõige olulisemate riigiõiguslikkude normide kallal selleks, et anda näilist seaduslikku alust toimunud vägivallaaktile.

Samal päeval esitasid analoogilised märgukirjad Briti Välisministeeriumis Läti ja Leedu saadikud Londonis.

Peale Välisministeeriumi külastamist andsin ma toimunud sammu kohta ametliku teadaande ajakirjandusele. See levitati kohe Reuteri telegrammides ja Briti Ringhäälingu saadetes. Sama päeva õhtul võisime teate kordumist kuulda teiste riikide saatjates.

Balti riikide saadikute protestid leidsid inglise lehtedes küll laialdast äramärkimist, kuid oli vähe neid, kes uskusid, et anneksiooni tunnustamine ei toimu lähemal ajal. Mõned arvasid, et Balti riikide vallutamine sõjata võib-olla isegi loob võimalusi Briti—Vene vahekordade paranemiseks, mis Poolale antud tagatise tulemusena ei olnud eriti sõbralikud (Birmingham Post, 23. 7. 40). Teised, eriti need, kes meie olukorraga olid lähemalt tuttavad, tundsid meile kaasa, kuid vaatasid siiski murelikult tulevikku. Said ju Abessiinia ja Albaania saatkonnad püsida vaid lühikest aega peale nende maade vallutamist Itaalia poolt, sest uus olukord leidis rahvusvahelist tunnustamist võrdlemisi lühikese ajavahemiku möödumisel. Ometi sündis see kõik veel Rahvasteliidu elupäevil. Ka Tšehhoslovakkia saatkondade saatus oli 1939. a. suvel tegelikult juba otsustatud. Nad pääsesid sulgemisest ainult sõja puhkemise tõttu. [...]

Teisest küljest aga püüdis N. Vene teha kõik, mis iganes seisis tema võimuses, et saavutada anneksiooni tunnustamist ja seega Balti riikide saatkondade sulgemist ja Balti keskpankade poolt Londonis deponeeritud kulla, teiste pankade hoiuste ning Briti sadamates kinnipeetud eesti ja läti laevade üleandmist. Et Briti tol momendil pidas võitlust elu ja surma peale vastasega, kes tegelikult juba näis olevat peremees Euroopa mandri läänepoolses osas, püüdis Briti muidugi hoiduda kõigest, mis võiks Venet ärritada. Meie seisukord oli selle tõttu küllalt ohtlik ja raske. Siiski võis juba septembri keskel Londoni «Evening Standard» teatada, et Välisministeerium jättis vastamata N. Vene suursaadiku poolt kirjalikult esitatud nõudmise, et Briti valitsus loobuks Eestit, Lätit ja Leedut Londonis esindavate saadikute edasisest tunnustamisest. Kulla, hoiuste ja laevade üleandmise küsimustes jätkusid läbirääkimised, kuid mõne nädala pärast jooksid needki liiva. Oktoobri lõpul otsustati Inglise sadamates seisvad eesti ja läti laevad rekvireerida. Nad läksid seega Briti lipu ja Briti võimude kaitse alla. Osas majandusringidest leidis see samm teravat arvustust. Isegi liberaalne «News Chronicle» (28. 10. 40) oli väga kuri, nimetas seda Briti valitsuse otsust suureks väärsammuks *(blun-*

der) ja arvas, et selle eest «tuleks keegi vallandada» *(somebody should be sacked)*. See aga olukorda ei muutnud; laevad — ja muud varandused — jäid venelastele üle andmata.

Torma, A. Protest Londonis // Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas. III kd. Stockholm, 1956, lk. 15—16.

VÄLJAVÕTE EESTI SAADIKU STOCKHOLMIS H. LARETEI MÄLESTUSTEST

[...] Stokholmis andsin 24. juulil 1940 välisministri asetäitjale K. G. Westmanile üle järgmise sisuga noodi:

Nagu teil teada, on asutus, mis ennast nimetab Eesti riigivolikoguks, 21. ja 22. juulil s. a. otsustanud kuulutada Eesti Vabariigi sotsialistlikuks nõukogude vabariigiks ja liita see NSV Liiduga, mille valitsusele esitatakse sellekohane vastuvõtmise palve.

Neid otsuseid ei saa lugeda põhiseaduslikkudeks ega rahva tõelise tahte avalduseks järgmistel põhjustel:

A. Selle nn. riigivolikogu valimine toimus Eesti Vabariigi põhiseaduse vastaselt muudetud valimisseaduse alusel ning Nõukogude Vene väeosade küünilise surve all, mis on vastuolus 28. septembril 1939 sõlmitud abistamispaktiga, milles NSV Liit kohustus austama Eesti Vabariigi suveräniteeti ja mitte vahele segama selle sisemistesse asjadesse.

B. Isegi tollest valimisseadusest, mida nii ebaseaduslikult muudetud, ei peetud kinni, kuna esineda lubati vaid ühel nn. «Töötava rahva liidu» nimekirjal ja kõik teised tühistati naeruväärsetel põhjendustel, väänates seadust.

Ka ei olnud valimistel kindlustatud valimiste saladus ja vabadus valimistest osa võtta või mitte.

Oleks asjata loetleda kõiki teisi seadusevastaseid toiminguid, mis iseloomustavad valmimisi 14. ja 15. juulil.

C. Valimiste eel avaldatud platvormis, mis sisaldas ülesseatud monopoli-kandidaatide töökava, ei lausutud sõnagi kavatsusest kaotada Eesti Vabariigi iseseisvust ja liituda NSV Liiduga, millised loosungid toodi välja vaid pärast valimisi, seega valijaid ninapidi vedades.

Juba asjaolu, et võimulolev valitsus pidi tarvitama sellist alatut poliitilist petmist, näitab selgesti, et eestvedajad, kuigi nad tarvitasid kõige tugevamat pressi, ei julgenud siiski eesti rahvale avaldada oma salajasemaid ja äraandlikke kavatsusi, kartes viimase poolt halastamatut vastuseisu.

D. Isegi sel juhul, kui see nn. riigivolikogu oleks valitud seaduslikus korras, ei oleks tal õigus olnud muuta riigikorda ja ammugi mitte liita Eestit välisriigiga, sest Eesti Vabariigi põhi-

seadus nõuab, et kaks parlamenti kinnitavad põhiseaduse muudatused, enne kui neid võib välja kuulutada.

Peale selle viibib minul olevatel andmetel Vabariigi President Nõukogude Vene vägede valve all ja see asjaolu lubab kahelda, kas seadused, mis tema poolt 21. juunist alates avaldatud, on tema vabal tahtel tehtud ja kas nad kannavadki tema allkirja.

Kõike seda arvesse võttes leian mina, et ülaltähendatud nn. riigivolikogu otsustel kui aktidel, mis on toimunud Eesti põhiseadust jalge alla tallates ja rahvast pettes, puudub igasugune õiguslik ja moraalne maksvus ja et need aktid ei väljenda eesti rahva tõelist tahet, mispärast mina ei saa neid pettuse, vägivalla ja seaduse rikkumise varal toimetulnud otsuseid siduvaks tunnistada eesti rahva kui ka minu kui selle rahva esindaja kohta.

Sel põhjusel ma avaldan eesti rahva soovi, paludes majesteedi valitsust, et see ei tunnistaks muudatusi, mis on tehtud minu maa rahvusvahelisele staatusele vägivalla ja surve jõudude poolt.

Palun vastu võtta, härra minister, minu kõige kõrgem lugupidamisavaldus.

Täienduseks lisasin veel suusõnalisi seletusi, avaldades ühtlasi kartust, et Nõukogude okupatsioon võib eesti rahvale saatuslikuks saada, kuna Moskvas on juba varem hautud mõtet likvideerida barjäär, mis kogu aja on takistanud Vene väljatungi Läänemerele ja tema taotlust saada Läänemere peremeheks.

Lugedes noodi läbi, avaldas K. G. Westman oma kaastunnet, mis silmanähtavalt tuli südamest. K. G. Westman isiklikult oli tuntud Balti riikide sõbrana ja meie esindajatelt Rahvasteliidus olen kuulnud vaid kiitvaid sõnu koostöö kohta K. G. Westmaniga. «Kuid» — lisas Westman juurde — «Rootsi ei saa jätta tunnustamata tekkinud olukorda.» Sellest selgus, et Rootsi oli tunnustanud Eesti inkorporeerimist N. Liitu vähemalt *de facto*. Et ta seda oli tunnustanud ka *de iure*, selgus tükk aega hiljem. [. . .]

Laretei, H. Rootsi ei saa jätta tunnustamata faktilist olukorda // Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas. V. Stockholm, 1957, lk. 170—171.

INGLISE VÄLISMINISTRI MEMORANDUM

26. juuli 1940

Nagu mu kolleegidele ajakirjandusest teada, esitasid kolm Balti ministrit mulle noodid, milles selgesõnaliselt eitati aktsioonide seaduslikkust, mille tulemuseks oli nende riikide inkorporeerimine Nõukogude Liitu, ja milles väljendatakse lootust, et Tema Majesteedi valitsus ei tunnusta nimetatud inkorporeerimist. Nende poolt antud informatsiooni Nõukogude valitsuse poolt kasutatud jõu ja pettuse meetoditest kinnitavad Tema Majesteedi esinda-

jate ettekanded neist kolmest pealinnast; ja ma arvan, et ei saa kahtlust olla, et inkorporeerimine on ellu viidud Balti rahvaste tahte vastaselt ja on niisugusena olemuselt samasugune vallutus nagu Austria või Tšehhoslovakkia vallutamine Saksamaa või Albaania vallutamine Itaalia poolt. Moraali seisukohalt on seetõttu kõik öeldu küllaldane, et tunnustamisest keelduda.

2. On tõsi, et tavalistes tingimustes ei teeks niisugune *fait accompli*[1] tunnustamisest loobumine lõpptulemusena head ei ohvrile endale ega Briti huvidele; just sellistel põhjustel oli Tema Majesteedi valitsus sunnitud ülalmainitud juhtudel tunnustama Austria ja Albaania anneksiooni ja oleks kahtlemata pidanud seda tunnustama ka Tšehhoslovakkia puhul, kui sõda poleks vahele tulnud; kuid need anneksioonid toimusid rahu ajal ja olid näiliselt suhteliselt püsivad ja lõplikud.

Käesoleval juhul on anneksioon toimunud keset Euroopa sõda ja sõja kulgemisega seotud põhjustel ja pole kindel, et see on püsiv. On täiesti põhjust uskuda, et seda pannakse kõvasti pahaks Saksamaal ja et Hitler on kindlalt otsustanud Nõukogude väed Baltikumist välja tõrjuda, niipea kui tal selleks võimalus avaneb. Anneksiooni ennatlik tunnustamine Tema Majesteedi valitsuse poolt annaks Saksa valitsusele hea võimaluse esineda väikerahvaste kaitsjana ja rikkuda meie reputatsiooni neutraalsetes maades, eriti Rootsis ja Soomes, kus Venemaa edu jälgitakse kasvava ärevusega. Pealegi on Ameerika Ühendriikide valitsus resoluutselt vastu igasugusele Nõukogude agressiooni tunnustamisele ja Mr. Sumner Welles väljendas oma äsjases esinemises salvavat hukkamõistu Nõukogude aktsioonide suhtes; ning nii Ameerika Ühendriikide valitsus kui avalik arvamus paneksid pahaks, kui Tema Majesteedi valitsus rakendaksid vastupidist kurssi, põhjendamata niisuguse teguviisi praktilist vajadust. 3. Probleem taandub seega küsimusele, kas mainitud ebameeldivustest mööda-vaatamiseks on piisavalt praktilisi kaalutlusi. Lühidalt, kas meile tõuseb tulu Nõukogude valitsuse poolt vastutasuna tunnustamisele, või peame me kahju kannatama, kui me tunnustamisest keeldume. Lähtuvalt söör S. Crippsi ettekandest Stalini ja Molotoviga peetud jutuajamistest pole tõenäoline, et me saavutaksime mingi muudatuse Nõukogude valitsuse üldises suhtumises meisse, kui me lisandina pakume tunnustamist selleks, et nad oma momendipoliitikat muudaksid. Samuti on põhjust kahelda, kas tunnustamisest keeldumise korral oleks nimetatud poliitika meie suhtes tunduvalt vähem vastutulelik kui praegu. 4. Selles seoses on üheks oluliseks tähelepanuväärivaks küsimuseks märkimisväärse hulga Briti omandi ja huvide olemasolu Balti riikides (ainuüksi Eestis hindab Tema Majesteedi minister seda ühele miljonile naelale). Juba on välja antud dekreedid eraomandi natsionaliseerimise kohta; ja meie kogemused samalaadsetest aktsioonidest Nõukogude

[1] Teostunud tõsiasi, fakt.

poolt okupeeritud Poolas on näidanud, et Nõukogude valitsus ei tunnusta niisugustel juhtudel mingeid kompensatsiooniõigusi ja ei tee välismaise eraomandi puhul mingeid erandeid. Oleme kehtestanud embargo Balti varadele, mis on märkimisväärsed, ja me võime kasutada seda vahendina oma huvide kaitsmisel; kuid Nõukogude valitsus on juba pöördunud meie poole nõudmisega Inglise panka paigutatud Balti riikide kuld Nõukogude Riigipangale üle anda. Kuna nimetatud korraldus tehti enne embargo kehtestamist ja juhul, kui me tunnustaksime nende [Nõukogude valitsuse] aktsioonide seaduslikkust Balti riikides, ei ole meil seaduslikku alust nimetatud varade kinnipidamiseks. Mittetunnustamine võib teha võimalikuks Balti kaubalaevastiku kasutamise Briti sadamates. 5. Lühidalt, käesoleval juhul tuleb arvestada nii kasulikkust kui moraalsust; ja kui ka olukord lõppkokkuvõttes nõuaks meilt Nõukogude aktsioonide tunnustamist, annaks praegune keeldumine meile parema positsiooni oma huvide kaitsmisel. Vastus, mille me esitame Balti ministrite nootidele, peaks seetõttu minu meelest olema säärane, mis näitab, et me käesoleval momendil keeldume tunnustamisest, sidumata end tulevikulubadustega; ma soovitaksin koostada sellise sisuga vastuse, et Tema Majesteedi valitsus, mitte väljendades oma vaateid Balti riikide tuleviku suhtes, võtaks arvesse, et tingimused, mis kaasnevad kõnealuste riikide hiljuti aset leidnud poliitiliste muutustega, ei ole niisugused, mis takistaksid ministreid kohtlemast oma riigi esindajatena.

H[alifax]

PRO. FO. 371/24961. P. 268—269. Tõlge inglise keelest.

USA RIIGISEKRETÄRI KOHUSETÄITJA MEMORANDUM

27. juuli 1940

Täna hommikul külastas mind Nõukogude suursaadik[1] minu palvel. [. . .]

Siis ütles suursaadik, et ta sooviks väljuda mõneks minutiks oma ametlikust rollist ja rääkida minuga isiklikult. Mina ütlesin, et see teeks mulle rõõmu. Siis ta väitis, et minu poolt kolm päeva tagasi tehtud ametlik avaldus, mis käsitles Nõukogude aktsiooni kolme Balti vabariigi vastu, oli suurendanud Nõukogude Venemaal Ameerika Ühendriikide vastaseid meeleolusid. Seda avaldust peeti tema valitsuse poolt äärmiselt solvavaks ja fakte moonutavaks. Suursaadik jätkas, et selline Nõukogude aktsioon oleks pidanud saama Ameerika Ühendriikide aplausi osaliseks, kuna see hävitas «fašismi» eod kolmes Balti vabariigis andis

[1] Konstantin Umanski.

nende riikide kannatavatele inimestele võimaluse saada Nõukogude valitsuselt varju ja kaitset, mille tulemusena nad saavad tundma liberaalse ja sotsiaalse valitsuse hüvesid.

Mina väitsin, et minu poolt tehtud avaldus kujutas endast Ameerika Ühendriikide valitsuse ametlikku seisukohta ja et minul ei ole võimalik seda küsimust suursaadikuga arutada. Ma ütlesin, et USA valitsuse poliitika on tuntud kogu maailmas vastuseisvana jõu kasutamisele ja domineerimisele vabade ja sõltumatute inimeste suhtes. Nii kaua, kui püsib selline USA administratsioon, ei jäta ta kunagi protesteerimast sedaliiki agressiooniaktide vastu.

Suursaadik katkestas mind, öeldes, et talle näib, et mina panen samale pulgale balti rahvaste vabatahtliku asumise Vene dominiooni alla ja Saksamaa sõjalise invasiooni ja okupatsiooni Lääne-Euroopa väikeriikides.

Mina ütlesin, et suursaadiku poolt viidatud avalduses olin ma selgelt öelnud, et meie ei näe printsipiaalset erinevust nende kahe sündmuse vahel. Edasi ütlesin ma, et selle küsimuse arutelu jätkamisel ei ole mõtet ja et oleks parem suursaadikule ja minule pidada seda küsimust selliseks, kus meie arvamused lähevad lahku.

S[umner] W[elles]

FRUS. Diplomatic Papers. Vol. III. P. Tõlge inglise keelest.

USA RIIGIDEPARTEMANGU EUROOPA OSAKONNA JUHATAJA ASETÄITJA POOLT KOOSTATUD JUTUAJAMISE MEMORANDUM

1. august 1940

Osavõtjad: Hr. Konstantin A. Umanski, Nõukogude suursaadik; Hr. Sumner Welles, Riigisekretäri k. t.; Hr. James C. Dunn, poliitiline nõuandja; Hr. Loy W. Henderson, Euroopa osakonna juhataja asetäitja.

[. . .] Ameerika Ühendriikide valitsusametnike Nõukogude-vaenulikest avaldustest.

Suursaadik ütles, et ta sooviks arutada teatud intsidente poliitika valdkonnas, mis on NSVL-s tekitanud pahameelt. Suursaadik viitas just viimastel kuudel Ameerika Ühendriikide valitsuse vastutavate ringkondade poolt tehtud Nõukogude Liidu vastastele avaldustele. Kuigi on tehtud arvukalt selliseid avaldusi, piirdus ta siiski kolmega neist.

Esiteks soovib suursaadik viidata hr. Welles'i hiljutisele avaldusele, mis puudutas sündmusi Balti riikides. Sedalaadi avaldused teevad kahe valitsuse vaheliste suhete parandamise äärmiselt raskeks. Suursaadik ei saanud aru, miks demokraatia edu-

sammud Ida-Euroopas tekitavad nii tugevaid vastuväiteid. Ameerika Ühendriikide valitsus peaks aru saama, et kui Nõukogude valitsus ei oleks asjade käiku vahele seganud, viies Nõukogude demokraatia teatud Ida-Euroopa aladele, oleks need alad langenud kergeks saagiks kiirelt kasvavale liikumisele, mis on demokraatia antiteesiks. Üks oluline osa Ameerika Ühendriikide avalikust arvamusest vaatleb sündmusi Balti aladel avarama pilguga. Neil oli hea meel näha, et sellised poliitilised süsteemid nagu needki, mida Ühendriikide praegune administratsioon toetab, nimelt sotsiaalne võrdsus, reformid ja rasside võrdõiguslikkus, said sisse viidud uutele Ida-Euroopa aladele. Ajalooliselt on Baltikumi rahvad elanud koos vene rahvaga ja see on kestnud kauem kui Ameerika Ühendriikide sõltumatus. On võimatu aru saada, miks normaalsete suhete taastamine balti rahvaste ja vene rahva vahel on esile kutsunud Ameerika valitsuse sellise avalduse, millega ei tule välja üks valitsus teise valitsuse suhtes, kellega ta soovib säilitada sõbralikke suhteid. Suursaadik ütles, et protesti avaldades tahaks ta, et teda õigesti mõistetaks, et tal ei olnud mingit soovi viia vestlust isiklikule tasandile.

Hr. Welles vastas, et ta mõistab suursaadiku positsiooni ja et suursaadik peab loomulikult aru saama, et need avaldused, millele suursaadik viitas, ei olnud hr. Welles'i isiklike vaadete väljendus, vaid Ameerika valitsuse oma. Suursaadik vastas, et kui avaldatud vaated kuulusid Ameerika Ühendriikide valitsusele, olid need tõepoolest tõsised avaldused. [. . .]

FRUS. Diplomatic Papers. Vol. III. P. Tõlge inglise keelest.

EESTI SAADIK HELSINKIS SOOME VÄLISMINISTRILE. Kiri[1]

7. august 1940

Härra Minister,

Käesolevaga mul on au Teie Kõrgeausussele teatada, et selle järel, kui Nõukogude Liidu Ülemnõukogu on otsustanud inkorporeerida Eesti Vabariigi Nõukogude Liitu selle liiduvabariigina, olen valitsevat olukorda arvesse võttes leidnud asjakohaseks ja otsustanud katkestada Eesti Vabariigi saatkonna ja selle alluvate tegevuse Soomes 7. augustikuu päevast.

Samas pean oma kohuseks märkida, et Eesti Vabariigi riigiõiguslik inkorporeerimine Nõukogude Liitu on aset leidnud Eestisse paigutatud Nõukogude Liidu sõjaväeosade vahetu surve tule-

---

[1] Dokumendi on välja selgitanud ja publitseerinud Soome ajaloolane S. Zetterberg.

musel, Eesti Vabariigi põhiseadust ja Eesti ning Nõukogude Liidu vahel sõlmitud lepinguid jämedalt rikkudes ja eesti rahva tahet moonutades. Ma ei saa pidada oma rahva tahte avalduseks neid otsuseid, mis Punaarmee surve all 14. ja 15. juulil toimetatud sundvalimiste tulemusel moodustatud parlament on teinud.

Järgnevalt on mul au Teile teatavaks teha, Härra Minister, et ma ei pea end Nõukogude Liidu ega mõne selle liiduvabariigi teenistusse ega kodakondsusse kuuluvaks.

Võtke vastu, Härra Minister, minu suurima austuse kinnitus.

Al. Warma,
Eesti Vabariigi Saadik

«Looming», 1989, nr. 4, lk. 513.

SAKSA SUURSAADIK MOSKVAS SAKSA VÄLISMINISTEERIUMILE. Telegramm

12. august 1940

[. . .] Väliskomissar Molotov teatas noodiga 11. augustist järgnevat:

Leedu, Läti ja Eesti Ülemnõukogu otsusega Nõukogude Liidu koosseisu vastu võetud ja seega Nõukogude Liidu osaks muutunud. Leedu, Läti ja Eesti vahetud diplomaatilised suhted lõpevad. Selle tulemusena ootab Nõukogude Liit, et Saksa saatkonnad Kaunases, Riias ja Tallinnas likvideeritakse 25. augustiks; ka konsulaadid tuleb samuti likvideerida kuni 1. septembrini. Osa Saksa saatkonna liikmeid Kaunases võivad ümberasumise vältel täita konsulaarfunktsioone. Leedu, Läti ja Eesti diplomaatilised ja konsulaaresindused lõpetavad tegevuse ja annavad oma funktsioonid, arhiivi ja omandi üle vastavatele Nõukogude esindustele.

Schulenburg

ADAP. Ser. D: 1937—1945. Bd. X. S. 383—384. Tõlge saksa keelest.

INGLISE VÄLISMINISTRI LORD HALIFAXI ESINEMINE SÕJAKABINETI ISTUNGIL

13. august 1940

[. . .] Sõjakabinetile on esitatud välisministri memorandum (W. P. (40) 312), mis sisaldab telegrammi projekti Tema Kõrguse suursaadikule Moskvas meie suhtumisest Nõukogude anneksiooni Balti riikide suhtes.

Välisminister ütles, et kuigi söör Stafford Cripps leiab, et puuduvad otsesed perspektiivid Venemaa poliitika muutumise suhtes, võib see toimuda hiljem. Seetõttu ta rõhutab, et oleks ebatark luua raskusi meie suhtumisega Balti riikide annekteerimisse Nõukogude Liidu poolt.

Välisminister ütles, et tema veendumuse kohaselt on Nõukogude välispoliitika realistlik ning käesoleval ajal ta ei riski raskustega suhetes Saksamaaga. Ta näeb uusi raskusi *de iure* tunnustuse andmisel, mis oleks kurvastav poolakatele ja arusaamatu Ühendriikidele ning tema arvates ei oleks Nõukogude Liidule suure tähtsusega. Kuid ta tegi ettepaneku, et me võiksime tunnustada Nõukogude valitsust *de facto* administratiivselt kontrollivana Balti riike ja olla valmis sellisel baasil suhtlemiseks neid riike puudutavates küsimustes. Mis puutub Balti riikide kulla ja laevade kinnipidamisse, siis ta arvab, et selles osas tuleb anda söör Stafford Crippsile parimate tulemuste saavutamiseks teatud tegevusvabadus.

PRO. Cab. 65l8. P. 180. Tõlge inglise keelest.

ISIKUREGISTER

SISUKORD